Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani
139459
6
Ne na dom

Slovenci

6. ZVEZEK

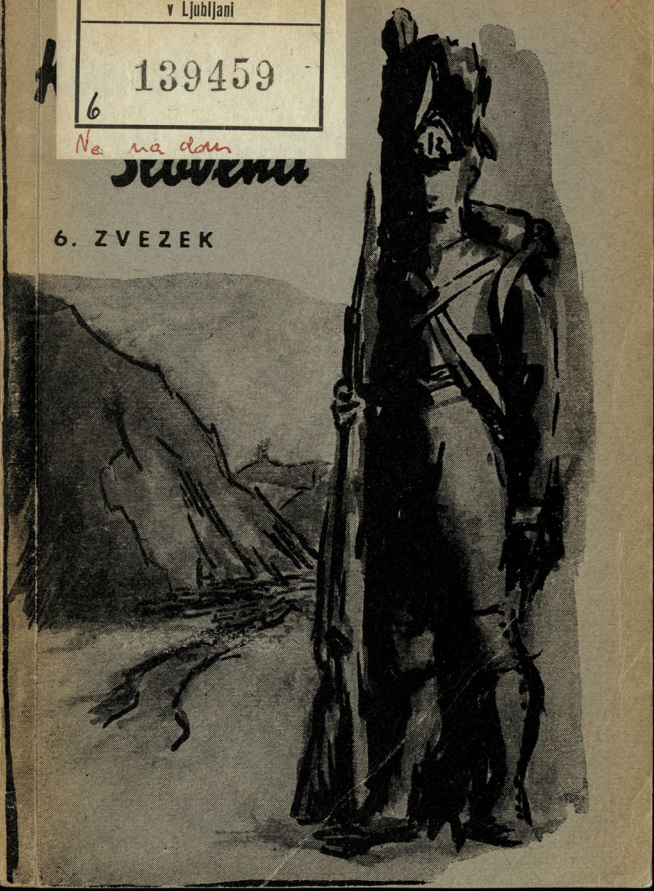

Fran Erjavec

KOROŠKI SLOVENCI

III. del

FRAN ERJAVEC

Koroški Slovenci

Tretji del:

Od francoskih vojská do revolucije leta 1848

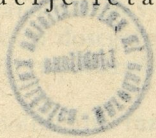

1960
CELOVEC

Založila Družba sv. Mohorja v Celovcu

139 459

139459

Popravljeni in dopolnjeni ponatis iz „Našega tednika-Kronike“, kjer je ta del izhajal od dne 20. marca 1958. dalje.

Vse pravice pridržane.

Narodna in univerzitetna knjižnica - Ljubljana

N II 198/1961

Tisk: Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu
Printed in Austria

I.

ZAČETKI FRANCOSKE REVOLUCIJE

Ves politični sistem XVIII. stol. je bil zgrajen na načelu absolutistične monarhije. Ta se je izoblikoval najprej in najpopolneje na Francoskem že v prvi polovici XVII. stol., za časa Richelieuja ter kraljev Ludovika XIV. in Ludovika XV. Kardinal Richelieu, edennajvečjih francoskih državnikov, je utemeljil skrajni državni centralizem in despotični monarhični absolutizem, Ludovik XIV. je to politiko le nadaljeval, vcepil svojemu narodu vprav bolestno hrepenenje po slavi (»gloire«), zapustil mu pa vkljub genialnim Colbertovim gospodarskim reformam in prizadevanjem s svojimi neštetimi vojnami 4.500 milijonov liver dolga, a Ludovik XV. je z novimi vojnami in z brezvestnim dvorskim zapravljanjem dokončno upropastil državne finance. Francoski politični sistem centralizma in vladarskega absolutizma je zajel potem v teku XVIII. stol. tudi ostalo kulturno Evropo in dosegel v Avstriji svoj višek za časa cesarja Jožefa II. v predzadnjem desetletju XVIII. stoletja.

Vzporedno s tem političnim razvojem je šel tudi kulturni in socialni, le da v nekaterih pogledih v čisto nasprotni smeri. Tudi duhovnemu razvoju tedanje kulturne Evrope je dajala smer Francija. Tam je nravno sprijena vodilna družba hlinila v cerkvah pobožnost, na svojih zabavah pa kazala razvratnost, velikaši so si vzdrževali svoje posebne spovednike, poleg njih pa tudi svoje priležnice in celo v cerkvene kroge je prodiralo moderno

poganstvo ali so pa hoteli z verstvom kriti vladajoči sistem. Zlasti za časa vlade Ludovika XV., moža brez značaja, brez nravnosti in brez političnih sposobnosti, se je na eni strani razpasla vprav strašna nravna propalost vladajočih slojev, na drugi strani so se pa skoro čisto nemoteno širile tudi revolucionarne ideje, temelječe v poganskem duhu propadajočega starega veka in podprte z brezbožno, zlasti še racionalistično filozofijo XVIII. stoletja. Modroslovje je želo tedaj pravo zmagoslavje nad poteptanimi oltarji in ločilo razum od nravnosti ter strast od pravičnosti. V svojem okviru je pa tedanja filozofija oznanjala seveda tudi mnoga pravilna načela, skladna s krščanskimi, ki jih je sprejel pozneje ves kulturni svet in jih hrani še danes.

Baron Montesquieu je začel na Francoskem prvi zagovarjati uvedbo parlamentarne monarhije, po angleškem vzorcu v nasprotju s tedaj vladajočim monarhičnim absolutizmom ter ločitev zakonodajne, izvršilne in sodne oblasti, kar tvori še danes osnovno načelo resnične demokracije. Pri tem je čisto pravilno trdil, da mora ležati vsaka teh oblasti v posebnih in od drugih neodvisnih rokah, ker le to more zavarovati svobodo, »to je tisto mirnost duha, ki izvira iz zavesti, da uživa vsak svojo varnost«. Švicarski protestant J. J. Rousseau je začel v živahni in duhoviti obliki zagovarjati že ljudsko republiko, skušal s svojo »Družabno pogodbo« speljati vladavino na pot demokracije in postaviti človečanske pravice nad monarhični absolutizem. Toda kakor je Montesquieu branil svobodo posameznika nasproti državi, tako je pa Rousseau zagovarjal neomejeno oblast države (v tem je izraženo tudi nasprotje med poznejšim liberalizmom in socializmom). On je zmotno trdil, da se rode vsi ljudje dobri in enaki. Ljudsko suverenost je istovetil z ljudsko svobodo brez pravnih jamstev,

kar je potem že čez par desetletij vodilo v strahovlado sodrge. Trdil je tudi, da je prejel vladar svojo oblast s posebno pogodbo od ljudstva in, če to oblast zlorablja, ga ljudstvo lahko odstavi. Duhoviti, toda cinični Voltaire je pa prostaško zasmehoval že sploh vse verstvo (sam se je pa tik pred smrtjo vendarle spokoril), češ da so si vero in nravnost izmislili oblastniki le zato, da bi laže izžemali ljudstvo.

Nazori teh vodilnih duhov so tvorili potem tudi duhovno osnovo velikemu znanstvenemu slovarju („Encyclopédie«), ki sta ga izdala sredi XVIII. stol. d'Alembert in Diderot in ki je v znanstveni obliki širil moderne demokratične politične nazore, nastopal proti posebnim pravicam tedanjih višjih slojev, se zavzemal za večjo izobrazbo ljudskih množic, za versko strpnost in za gospodarsko svobodo, obenem pa širil tudi vse razdiralne filozofske ideje tedanjega brezbožnega modroslovja in že v njem se najdejo celo komunistične ideje. Krepko so podprle ta razkrojevalni duh še framasonske lože, ki so prišle na Francosko iz Anglije in so rastle tu kot gobe po dežju ter se polagoma razvile v čisto protiversko smer. One so zlasti med meščanstvom netile in širile upravičeno nezadovoljstvo z vladajočim režimom.

Lahkomiselna, nravno izprijena in splošno osovražena francoska vodilna plemiška plast z dvorom na čelu se še malo ni zavedala resnosti teh novih naukov, temveč se je celo zabavala ob njih, še manj ji je pa seveda prišla na misel nujna potreba po političnih in socialnih reformah. Dvorska gniloba je po smrti Ludovika XV. in za časa mladoletnosti slabotnega Ludovika XVI. samo še naraščala in vsak rahel poskus kakega uvidevnega ministra, da se odpravijo vsaj najbolj kričeče krivice (n. pr. davčna prostost plemstva) in uvedejo vsaj najnujnejše reforme, je zadel ob odpor kralja in dvorjanov. Saj je bil ravno Lu-

dovik XV. tisti, ki je malo pred smrtjo izrekel znane usodne besede: »Za nami pride lahko vesoljni potop«.

In ta «vesoljni potop« je res nujno moral priti. Čeprav francoska revolucija ni bila plod kakega slučajnega dogodka ali upor proti zgrešeni vladavini, temveč nujna posledica skoro dvestoletnega razkrojevalnega procesa in upor proti celotnemu tedanjemu političnemu in družabnemu redu, bi bil sposoben in odločen kralj s potrebnimi reformami vendarle še vedno z lahkoto ustavil razkrojevalni duh »enciklopedistov« in zlasti hujskaške pamfletistične literature, ki je vedno hitreje zajemal predvsem meščanstvo. Ni namreč res, kar včasih beremo, da je privedla do francoske revolucije »beda ljudstva«, temveč so postale radi zapravljivega dvorskega gospodarstva bankrotne le državne finance, a francosko meščanstvo je živelo v pravem bogastvu in to bogato meščanstvo je zahtevalo tudi primerno soudeležbo pri vladnih poslih, zlasti pa še nadzorstvo nad državnim gospodarstvom. Sploh opažamo v zgodovini prezanimivo dejstvo, da je le malo velikih revolucij izšlo iz ljudske bede, temveč skoro vse iz teženj gospodarsko okrepljenih slojev po političnih in drugih svoboščinah in iz njih po primernem vplivu na vladne posle, oziroma iz odpora proti temu, da bi vodil vse vladne posle sloj, ki zanje družabno ni bil več upravičen. Revolucije izzoveta predvsem kratkovidnost in neuvidevnost nesposobnih vladajočih slojev, ki nočejo ali ne znajo pravočasno izvesti reform, ki postanejo neizbežne.

Tako je bilo tudi v Franciji. Ludovik XVI. je bil osebno dober in pošten mož, le njegova žena, Marija Antoinetta, sestra avstrijskega cesarja Jožefa II. in Leopolda II., je bila ohola in lahkomiselna ženska, toda istočasno je bil kralj tudi mož šibkega značaja, nesposoben in le za posmeh dvorjanom, tako da sta nravna gniloba ter zaslep-

ljenost dvora in vodilne družbe le še hitreje naraščali, državne finance so vse bolj propadale in razkrojevalne ideje enciklopedistov so zajemale vse širše množice. To je dobro opazil celo cesar Jožef II. ob priliki svojega drugega obiska v Franciji l. 1781. in je svaril svojo sestro, da »pri vas ne kaže dobro«.

Državne finance so dosegle l. 1786 v tako kritično stanje, da bi jih mogla ozdraviti le še davčna enakost. Na to vlada seveda še ni hotela pristati, pač je pa finančni minister predlagal več drugih važnih reform. V ta namen je bila za dne 22. II. 1787 sklicana skupščina velikašev, ki je pa ostala radi sebičnih spletk brez uspeha. L. 1788 so poskusili priti do svojega cilja na pokrajinskih zborih, a to je vodilo le do zaostritve razmerja med vodilnimi sloji in vladno samovoljo. Ko je spomladi l. 1789 pritisnila še lakota in je začelo prihajati že do uporov, kralju ni preostajalo drugega, kot da je po več kot poldrugem stoletju sklenil sklicati zopet »generalne stanove«, sestojoče iz zastopnikov plemstva, duhovščine in meščanstva. Že sama vest o tem sklicanju je povzročila v vseh vodilnih slojih, zlasti pa še med meščanstvom, pravo vrenje, naperjeno predvsem proti nedostopnosti večine ostalih dveh stanov, vendar se je večina nižje duhovščine že od početka postavila na stran meščanstva. V ospredju so stala vprašanja davčne enakosti in odprave desetine ter posebnih pravic plemstva, dočim je bilo plemstvo le za večjo svobodo in za zakonitost. Čeprav je na obeh straneh vladal strah pred državljansko vojno in so zato na obeh straneh mnogi zagovarjali sporazum, so postali vendarle obrisi pravega slojnega boja že čisto jasni.

Generalni stanovi so se sešli dne 5. V. 1789 v Versaillesu. Zasedanje je bilo mišljeno tako, da bi imel vsak stan po en glas, a ker sta šla plemstvo in višja duhovščina navadno skupaj, bi ostajalo torej meščanstvo trajno v manj-

šini. Temu se je pa ono kot najštevilnejši stan uprlo in zahtevalo glasovanje po posameznih poslancih, zlasti ker so imele težnje meščanstva kolikor toliko pristašev tudi med plemstvom in duhovščino. Prepir je trajal nekaj tednov in, ker se prva dva stanova nista hotela vdati, se je »tretji stan«, t. j. meščanstvo, 17. VI proglasil za »narodno skupščino«, ki edina ima pravico dovoljevati davke. Nesposobni kralj je hotel na zahtevo dvorjanov odgoditi zasedanja in je zbral okoli Pariza več zvestih čet, a zastopniki tretjega stanu so dne 20. VI. sklenili, da se ne razidejo poprej, dokler ne ustvarijo ustave. Tedaj se je smatral kralj prisiljenega dovoliti nekaj svoboščine, ni pa pristal tudi na davčno enakost in na odpravo posebnih pravic prvih dveh stanov. Glede na to je tretji stan narodno skupščino dne 9. VII. preimenoval v »ustavodajno skupščino« (konstituanto) in njemu se je pridružila tudi večina duhovščine ter celo nekaj prosvetljenskega plemstva (med tem zlasti strastni pustolovec Mirabeau), a kralj je moral zopet odstraniti okoli Versailles-a in Pariza zbrane čete, ker so te le še bolj razburjale plemstvo in meščanstvo. In to je pomenjalo že tudi začetek ter prvo zmago velike francoske revolucije.

Meščanstvo se je že balo, da ostanejo njegova prizadevanja zaman, a tedaj so nastopile ljudske množice, ki niso le rešile revolucije, temveč ji začele dajati odslej tudi smer. Jako slabe letine zadnjih let so povzročile hudo gospodarsko krizo po kmetih ter veliko draginjo in brezposelnost po mestih in vsi so valili krivdo na vlado ter na vodilne sloje. Prihajalo je do plenjenj po mestih, po kmetih so se začeli množiti nemiri, po vsej deželi so se razpasli razbojniki in kmetje so kratko in malo ustavili nadaljnje plačevanje svojih obveznosti državi in plemstvu, a plemstvo se je pripravljalo, da z orožjem v roki brani svoje »pravice«. Vseh slojev so se polotili negotovost,

strah in odločna volja po samoobrambi, a plemstvo in meščanstvo sta drug drugega obtoževala zahrbtnih spletk in zarot. Javna varnost je izginila, ljudske množice so se začele oboroževati, začelo je prihajati do spopadov tudi v Parizu in dne 14. VII. 1789 so navalile množice na pariško Bastiljo, da dobé novega orožja in osvobodé jetnike (ta dan praznujejo Francozi še danes kot svoj največji narodni praznik.) Začele so se snovati narodne straže in njih poveljstvo so izročili uglednemu svobodoumnemu aristokratu La Fayette-u, ki je uvedel zanje modro-belo-rdeče kokarde, ki so ostale odslej tudi francoske narodne barve.

Čeprav zavzetje Bastilje prvi hip ni pomenjalo nobenega posebnega dogodka, pa znači ono vendarle zlom nadaljnjega odpora dvora, ki si radi nezanesljivosti čet ni upal izsiliti spoštovanja kraljeve oblasti. Tudi v podeželju se je po zavzetju Bastilje meščanstvo skoro povsod brez odpora polaščalo oblasti. Kraljev ugled je skoro čisto izginil in vse je sledilo le odlokom konstituante, toda le takim, s katerimi je tudi soglašalo. Posledica tega je bila, da so začele množice »narodno suverenost« istovetiti z neposredno demokracijo, kar je potem v nadaljnjem razvoju nujno vodilo v — teror sodrge.

Medtem ko se je revolucionarna misel vse bolj širila med ljudstvom, je pa konstituanta razpravljala, če bi kazalo že takoj proglasiti že posebno slovesno izjavo o pravicah ljudstva. Plemstvo je skušalo to zavleči, a končno so bile v znameniti nočni seji dne 4. VIII. 1789 vendarle med velikanskim navdušenjem soglasno ukinjene vse posebne pravice prvih dveh stanov, proglašena davčna enakost ter ločitev zakonodajne, izvršne in sodne oblasti, odpravljene so bile vse vezi, ki so dotlej zavirale svobodno gospodarstvo (zlasti cehi), vsem je postal omogočen dostop do vseh javnih služb in proglašene so bile

tiste »pravice človeka« (razprava o njih je bila zaključena 26. VIII.), na katerih temelji demokratični družabni red še danes. Pomedli so tudi še z zadnjimi ostanki »zgodovinskih pravic« posameznih pokrajin in uvedli volitev uradnikov. S tem je bil dokončno razdejan fevdalizem ter načete tudi gospodarske reforme in temu so sledili potem v naslednjih dneh še razni proglasi o svobodi, enakosti in narodni suverenosti, s čimer je bil pokopan ves tisočletni »stari red« (l'Ancien Régime.). Glavna njihova značilnost je bila na eni strani ta, da so uveljavili suverenost ljudstva, v nasprotju z ostalo Evropo, kjer je še vedno veljalo načelo »legitimnosti«, na drugi strani je pa revolucija zaničevala sploh vso zgodovino in izročila (zato so tudi nadomestili stare zgodovinske pokrajine z departmaji).

Ker pa kralj ni hotel potrditi teh sklepov, je grozila resna politična kriza. Zmerni člani vseh treh stanov so se želeli mirno sporazumeti s kraljem in tako ustaviti revolucijo, toda pariških množic se je polaščalo vse večje razburjenje, ki so ga podžigali razni radikalni levičarji, pospeševali pa naraščajoča gospodarska kriza, brezposelnost in pomanjkanje živil po mestih. Pričele so demonstrirati ženske in zahtevati kruha. Dne 6. X. se je napotila množica podivjanih žensk celo v Versailles, s silo privedla kralja v Pariz in dne 19. X. mu je potem sledila še konstituanta. To nasilje ni vzbudilo le pri plemstvu nepomirljivega sovraštva proti revoluciji, temveč je ogorčilo tudi zmerno meščanstvo, ki je začelo prehajati v opozicijo.

Leto 1790. je potekalo še dokaj mirno, čeprav ni bilo nobene prave vlade in je predstavljala edino učinkovito oblast ustavodajna skupščina, toda ta se je morala boriti z velikimi težavami na vse strani. Največji ugled je užival La Fayette, ki je z zmernim meščanstvom težil za u-

stavno monarhijo in skušal sprijazniti z njo tudi plemstvo. Konstituanta je odpravljala predvsem stare politične ustanove, gradila novo upravo, izvedla njeno radikalno decentralizacijo ter uveljavljala v smislu naravnega prava načela svobode in enakosti na vseh področjih, ni se pa še dotikala monarhije same. V smislu tedanjega duha časa (jožefinizma) je bila skoro čisto podržavljena Cerkev, s čimer je pa soglašal tudi znatni del duhovščine (galikanizem!). Škofe in župnike naj bi si volilo ljudstvo samo, kakor tudi vse ostale javne nameščence. Da bi prebrodili hudo finančno krizo, so začeli izdajati papirnati denar, nazvan »asignati« (nakaznice), a za njegovo kritje so uporabili zaplenjena cerkvena imetja. Vse je kazalo, da je revolucionarno navdušenje zajelo ves narod in sprostilo vse njegove neizrabljene sile, odbili so pa velik del duhovščine, ki je odklanjal prisego na novo ustavo. Toda s tem je duhovščina izzvala proti sebi pravo mržnjo velikega dela ljudstva.

To je bil pa le mir pred viharjem. Nepomirljivi revolucionarji so se organizirali v razne skupine (jakobinci, sanskilotje i. dr.) in vodili žilavo propagando, isto so delale tudi razne konservativne smeri, a najhujši nasprotniki revolucije so emigrirali v inozemstvo, nekateri da bi našli tam mir, a drugi zato, da bi organizirali oborožen odpor proti revoluciji (središče teh je bilo v Koblenzu in Wormsu, a kraljev brat grof d' Artois je imel v Mantovi razgovore s cesarjem Leopoldom II.). Skušali so pridobiti za beg tudi kralja, kar je pa ta odklanjal, pozneje pa vendarle začel na tihem tudi sam pripravljati beg na svojo pest. Očiten razkroj je začel nastopati tudi v armadi, kjer je prihajalo do ponovnih uporov. Razen tega je nastopal tudi vedno težji finančni položaj države, ker so ji ugasnili skoro vsi dohodki in si je morala zato pomagati predvsem s prodajanjem cerkvenih posestev in z ve-

dno novim izdajanjem papirnatih »asignatov«, ki so pa začeli zato tudi vedno bolj izgubljati svojo polno vrednost. Oster razkol je nastal tudi med revoluciji naklonjeno in nasprotno duhovščino, a ob strani te so začele vedno bolj stopati v ospredje že struje, ki niso bile sovražne samo Cerkvi, temveč že celo samemu krščanstvu.

Tako je začela stavba, ki jo je zgradila konstituanta l. 1789-90 in jo je skušal La Fayette l. 1790 utrditi, že na spomlad l. 1791 nevarno pokati. Do kake državljanske vojne tedaj sicer še ni prišlo, toda n e z a d o v o l j s t v o je naraščalo v vseh krogih. Plemstvo je odbijala odprava fevdalizma, ukinitev starih političnih ustanov je postavila na cesto tisoče malih uslužbencev, naraščanje raznih radikalnih smeri je razkrajalo meščanstvo, a draginja, brezposelnost in pomanjkanje so razburjale široke ljudske plasti. Razni časnikarji, umetniki, učitelji, častihlepni advokati in posamezni temni elementi so snovali skupine in klube, v katerih so spričo bližajočih se volitev v zakonodajno skupščino vodili demagoško propagando. Plemstvo je podtalno hujskalo proti novemu stanju, delavstvo se je pa začelo organizirati in postavljati mezdne zahteve. Dotlej vodilno meščanstvo se je zbalo naraščajočega »demokratičnega« gibanja ljudskih množic in stremelo za tem, da ustavi revolucijo. To ga je nujno zbliževalo z nazadnjaškim plemstvom in s kraljem, a v takem položaju je poleti l. 1791 naenkrat buknila vest, da je — kralj zbežal.

Ludovik XVI. se je odločil za ta usodni korak v upanju, da prispe k svoji armadi in doseže morda še pomoč inozemskih vladarjev, ki so nujno postajali vse bolj zaskrbljeni radi razvoja dogodkov v Franciji in radi silnega odmeva, ki so jih našli ti tudi v njihovih deželah, zlasti še nemških. Posebno velik del prosvetljencev in seveda večina framasonov je prvi čas navdušeno pozdravljala

zlom francoske absolutistične monarhije in proglas o »pravicah človeka«, a najbolj vročekrvni so celo sami hiteli v Francijo ter potem tam v večji ali manjši meri sodelovali pri revoluciji. Pa tudi francoski revolucionarji sami so imeli največji interes na tem, da bi pridobili na svojo stran javno mnenje zlasti v sosednjih državah in da bi tako preprečili, da se te ne bi vmešale v revolucijo. V ta namen so skušali razviti po vseh državah živahno propagando zase, pri čemur so jim posebno dobro služile framasonske lože in tisoči Francozov, ki so služili tedaj po srednji in vzhodni Evropi kot vzgojitelji, učitelji i. dr. po plemiških in bogatih meščanskih hišah. Ta njihova prizadevanja tudi niso ostala brezuspešna, kajti velika večina prosvetljenskega izobraženstva (zlasti časnikarji in pisatelji) je izprva odkrito priznavala svoje simpatije za revolucionarje, marsikje so se snovali krožki, ki so širili podobne ideje in po nekaterih nemških mestih je prihajalo celo do izgredov v tem smislu. Prosvetljeni cesar Leopold II. je dolgo časa celo sam simpatiziral z Montesquieu-jevimi idejami in deloma tudi z Rousseau-jevimi nazori, ker je pričakoval od njih preporod Francije, ki ga bodo morali radi ali neradi posnemati tudi vsi drugi vladarji v splošni blagor narodov.

Toda čim bolj se je revolucija v Franciji radikalizirala, tem bolj se je srednjeevropskemu plemstvu in bogatemu meščanstvu tudi ohlajalo navdušenje zanjo. In kakor je n. pr. na Koroškem za cesarja Jožefa II. prosvetljenski framason baron Egger hitro pozabil na vse svoje prosvetljenstvo, čim bi moral tudi sam nekaj prispevati za novo šolstvo, tako je sedaj tudi velik del prosvetljencev pozabil na svojo prosvetljensko filozofijo, na svoje pritožbe proti vladarskemu absolutizmu in na svoje prvotne simpatije za revolucijo, čim je začutil, da bi mogla sčasoma ta ogroziti tudi njegove položaje, ter se je postavil

ob stran svojih vladarjev proti revoluciji, da bi tako zaščitil svoja imetja in svoje posebne pravice. Nekak njegov evangelij so postala Burkejeva »Razmišljanja o francoski revoluciji«. In ker so »narode« tedaj predstavljali predvsem še ti vodilni sloji, je tudi razumljivo, da so jo začeli gledati vedno bolj neprijazno, a bolj ali manj naklonjeni so ji vendarle ostali še slej ko prej mnogi posamezniki.

Precejšnjo vlogo so igrali tudi emigranti (vseh je bilo okoli 21.000), ki so se zbirali predvsem v južnozapadni Nemčiji. Princ de Condé je zbiral v Wormsu čete, da bi z njimi in s tujo pomočjo vkorakal v Francijo ter vzpostavil nekdanji režim. Večina emigrantov je bila prepričana, da se kmalu zopet vrne, se zabavala, zapravljala denar, intrigirala na vse strani in s svojo drzno oholostjo vzbujala povsod le odpor. Tako se je začela velika večina tedanje evropske vodilne družbe, ki je stala poprej nad pol stoletja pod gospodujočim francoskim vplivom, vedno bolj odvračati od obeh francoskih taborov, ne glede na to, da so mnogi še vedno ohranili svoje svobodoumne nazore in so odobravali prve reforme francoske konstituante. Posledica tega je bila, da se je začel v Evropi vse večji odpor proti samemu prosvetljenstvu, ki je zavzel posebno ostre oblike v Prusiji, na Bavarskem in po romanskih deželah, a l. 1791 je slovesno obsodil načela revolucije tudi papež Pij VI. Skoro povsod so začeli zatirati zlasti framasonske lože in druge svobodomiselne družbe ter strogo nadzorovati, izganjati in celo zapirati v njih deželah bivajoče Francoze.

Ludovik XVI. ni iskal z emigranti mnogo zvez, pač je pa prosil in pričakoval pomoči od drugih vladarjev, a Marija Antoinetta, ki je gojila strupeno sovraštvo celo nasproti zmerni La Fayette-ovi struji, je rotila zlasti svojega brata Leopolda II., da vkoraka z vojsko

v Francijo in stre revolucijo. Vsi vladarji so seveda mrzili razvoj dogodkov na Francoskem in zatirali njih vpliv v lastnih državah, toda nihče, najmanj pa cesar Leopold II., ni imel prave volje, da bi nastopil proti revoluciji tudi z oboroženo silo, kajti vsak izmed njih je snoval in sebično reševal svoje lastne neposredne zunanjepolitične načrte. In v takih okoliščinah je začel francoski kralj jeseni l. 1790 pripravljati beg k svojim armadam na severnovzhodni meji.

Francija je bila radi revolucije seveda jako oslabljena, zato se je konstituanta upravičeno bala vojne. Toda pruski kralj Friderik Viljem, najbolj zagrizeni neprijatelj prosvetljenstva in revolucije, se je v teku l. 1790 zbližal z Avstrijo z namenom vmešanja v francoske zadeve, čeprav Leopold II. temu ni bil naklonjen. Toda naslednjo spomlad mu je sestra iz Pariza javila o bližnjem begu kraljeve rodbine in tedaj je smatral tudi on za svojo rodbinsko dolžnost, da jo v primeru potrebe podpre.

Dne 20. VI. zvečer je kraljeva rodbina res pobegnila, toda že čez dva dni so jo zajeli v Varennes-u (v Argonih) ter jo med prostaškimi žaljivkami privedli nazaj v Pariz kot nekakega talca. To je dokončno zapečatilo njeno usodo. Konstituanta je kralju radi zunanje nevarnosti odvzela skoro vso nadaljnjo oblast in istočasno okrepila obmejne trdnjave, toda v javnosti se je vedno bolj širilo republikansko gibanje in Robespierre je zahteval nove volitve. Jakobinci in druge radikalne skupine so začele izzivati krvave nemire, kar je na eni strani tiralo meščansko konstituanto vedno bolj na desno, na drugi strani pa povzročalo razkole v vseh skupinah in izzivalo vedno večjo anarhijo.

Aretacija Ludovika XVI. je vzbudila ogorčenje vseh evropskih dvorov, toda nekateri (n. pr. Angleži) še vedno niso bili voljni tudi aktivno se vmešati, a bolj bojaželjni

so pričakovali pobud predvsem od cesarja Leopolda II. Avstrijski vladarji so bili namreč tudi nosilci nemške cesarske krone, ki je predstavljala nekako utelešenje dotedanjega pravnega reda, a revolucionarji so napovedali ravno temu neizprosen boj. Nanj je pritiskal zlasti pruski kralj, ki se je sešel v ta namen z njim na gradu Pillnitz (v Šleziji) in tu sta oba vladarja objavila dne 27. VIII. dokaj previdno izjavo, v kateri sta naglasila, da je vzpostavitev reda na Francoskem v interesu vse Evrope, ter sta povabila še druge vladarje, naj se pridružijo ukrepom s tem ciljem. Cesar je želel s tako izjavo samo prestrašiti francoske levičarje in, ko je dne 14. IX. 1791 tudi francoski kralj pristal na novo ustavo, je vkljub ponovnim prošnjam Marije Antoinette za pomoč smatral, da je namen dosežen. Razen tega pa sebični vladarji sploh niso imeli nobenega interesa na tem, da bi se Francija konsolidirala, temveč so po svojih agentih še sami pridno sejali razdor na Francoskem, bali so se le, da bi revolucija ne pljusknila tudi v njihove dežele. Toda javno mnenje je bilo povsod prepričano, da pripravljajo vladarji za prihodnjo pomlad vojno.

Pariški jakobinci so pa sprejeli pillniško izjavo za žaljiv ultimatum in jim še na misel ni prihajalo, da bi se dali ustrahovati. Razkričali so, da je revolucija ogrožena. V poletnih nemirih so ostali sicer zmagovalci zmerni, opirajoči se na svojo zanesljivo narodno stražo, toda pri jesenskih volitvah (1791) v zakonodajno skupščino so dobili le še dobro tretjino mandatov, skrajni levičarji pa tudi le dobro petino (volilna pravica ni bila ne splošna in ne direktna, temveč po »volilnih možeh«, kakor pozneje v Avstriji). Med 745 poslanci je bilo 400 mladih advokatov, ostali pa po večini neizkušeni malomeščani, vsi so se pa naslajali predvsem na bobnečih frazah. Večina je bila omahljiva in tudi ona ni več zaupala kralju, zato je ob-

vladovala zakonodajno skupščino predvsem poldruga stotina jakobincev, a na splošno je vladala v njej prava anarhija, v kateri so se mogli uveljavljati le najznamenitejši govorniki. V naslednjih mesecih so zanetili skrajni desničarji več uporov v podeželju in vsepovsod je vladala razdražena negotovost.

Med levičarji se je pa izoblikovala že kmalu posebna skupina volterjanskih »ž i r o n d i s t o v« (nekakih salonskih levičarjev), ki so se hoteli uveljaviti s tem, da so se demagoško zaganjali v vse »sovražnike revolucije«, zahtevali ločitev Cerkve od države in »v imenu vesoljne svobode« žolčno napadali zlasti Avstrijo. Proglašali so, da je »revolucija neločljiva od sovraštva proti Avstriji«, a pillniško izjavo so nazivali »zvezo trinogov zoper ljudske svoboščine«. Hujskanja na boj proti Avstriji, kateri je tedaj pripadala še Nizozemska (današnja Belgija), so šla pa tudi v račune zmerni desnici (La Fayette-u in tovarišem), ki je upala po zmagoviti vojni streti tudi skrajne levičarje. Čeprav vsaka z drugimi nameni, sta imeli torej obe stranki isti neposredni cilj, zato tudi nista oklevali izzvati vojne in to obe iz notranjepolitičnih razlogov. Najbolj zadovoljen je bil pa s tem dvor, ki je pričakoval rešitve samo še od tujih čet, zato je tudi kraljica zadovoljno pisala: »Tepci! Oni ne uvidijo, da nam s tem samo ustrezajo.« Vso igro je spregledal samo R o b e s p i e r r e z nekaterimi somišljeniki, svaril pred prenagljeno vojno in zahteval, da je treba najprej pognati kralja in očistiti armado vseh protirevolucionarnih elementov. Navzlic njegovim opominom je pa zajemala želja po vojni vedno širše kroge.

Nemški porenski knezi so se pred vojno naravnost zgrozili, ker so se bali, da bi mogla revolucija izbruhniti tudi v njihovih deželah, a cesar Leopold II. je še vedno upal, da bi utegnil ravno s svojo navidezno odločnostjo

preprečiti vojno. Toda sedaj je nekaj časa okleval pruski kralj, končno je pa dne 7. II. 1792 vendarle prišlo do avstrijsko-pruske zvezne pogodbe, po kateri sta se obe državi zavezali, da postavita na noge vsaka po 50.000 mož, a od Francije sta, še vedno v previdni obliki, sklenili zahtevati vrnitev zaplenjenih posestev nemškim knezom in papežu, dovoliti kralju odhod na varno mesto, jamčiti za monarhično vladavino in prepovedati jakobinska hujskanja. Cesar je smatral jakobince za toliko strahopetne, da se bodo ustrašili vojne, a pruski kralj je z vojvodo Braunschweigom, ki je bil določen za vrhovnega poveljnika, že dogovoril vojni načrt.

V Parizu so nekateri še vedno svarili pred vojno, toda avstrijsko-pruske priprave so iz spredaj razloženih razlogov samo podžigale bojaželjnost žirondistov in zmernega meščanstva, želeli so pa doseči vsaj prusko nevtralnost. Pod pritiskom vojnih hujskačev je klonila tudi zakonodajna skupščina, zmerni ministri so odstopili in kralj je poveril novo vlado zastopnikom bojaželjnih žirondistov, zunanje ministrstvo in vrhovno poveljstvo pa generalu Dumouriez-u, ki se je bil na zunaj tudi pridružil jakobincem, na tihem pa ljubimkoval s kraljem in upal, da bo po kratki zmagoslavni vojni vzpostavil kraljevo oblast ter vladal sam v njegovem imenu. Skrajni levičarji so bistro spregledali vse zahrbtne spletke in začeli ogorčen boj proti žirondistom.

Na avstrijsko-pruski strani je bilo že vse pripravljeno za oboroženo intervencijo, v Parizu je pa bojaželjnost zajela tudi že veliko večino vodilnih krogov. Ludovik XVI. je moral pod pritiskom parlamenta poslati dne 15. I. na Dunaj vprašanje, če je Avstrija sploh voljna ohraniti mir s Francijo, ter zahteval jasen odgovor do 1. marca. Jako verjetno, da bi bil liberalni in miroljubni Leopold II. še v zadnjem trenutku preprečil vojno in je dne 17. II. tudi

odgovoril dokaj miroljubno, toda hitro nato je cesar dne 1. III. nenadoma umrl in nastop mladega cesarja Franca II. je samo pospešil spopad. Marija Antoinetta je svojemu nečaku na Dunaj javila, da so revolucionarji sklenili napovedati vojno in vdreti na Nizozemsko. Tedaj sta Avstrija in Prusija mobilizirali in ponudili Francozom tri mesece odloga, a na znotraj needina dunajska vlada je zamudila skleniti s Prusijo tudi politično in vojaško pogodbo za vse podjetje, ker oba zaveznika sploh nista računala s kakim resnim francoskim odporom. Toda Francozi so že dne 27. III. poslali na Dunaj odločen ultimatum, v katerem so zahtevali, da Avstrija razoroži in odpove zvezo s Prusijo. Ker je odgovoril novi avstrijski cesar dne 7. IV. enako ostro in navedene zahteve odklonil, je pariška zakonodajna skupščina dne 20. IV. 1792 brez kakega resnega ugovora napovedala vojno — »češko-ogrskemu kralju«, to je le Avstriji in ne celotnemu nemškemu rajhu. Tako so torej Francozi sami sprožili svetovnozgodovinski boj, ki je trajal potem z majhnimi presledki celih 23 let, potegnil v svoj vrtinec vso Evropo in se globoko zasekal tudi v naš narod s koroškimi Slovenci vred.

II.

RAZVOJ FRANCOSKE REVOLUCIJE

Novi avstrijski cesar Franc II. je imel ob nenadni smrti svojega očeta komaj 24 let. Svojo mladost je preživljal s starši v Toskani in se je čutil zato vse življenje do neke mere Italijana. Ko je imel 16 let, je z očetom obiskal na Dunaju svojega strica Jožefa II. kateri ga je ob tej priliki zadržal pri sebi, da bi ga uvajal v vladarske posle. Pri njem se je bil sicer navadil na red, vztrajnost in na suhi birokratizem, ni pa dobil od strica tudi njegove vneme za tvornost in še manj njegovega razumevanja za ideje in potrebe svoje dobe. Zaradi napetega zunanjepolitičnega položaja so bile razne zunanjosti v zvezi z nastopom njegove vlade opravljene hitro: dne 6. VI. je bil kronan za ogrskega kralja, dne 14. VII. za nemškega cesarja in dne 9. VIII. za češkega kralja.

Franc II. je bil mladenič brez vsakih sposobnosti. Pri sejah ministrskega sveta se je dolgočasil in kvečjemu sitnaril. Bil je do skrajnosti nezaupen, zato je tudi do brezkončnosti zavlačeval vse nujne odločitve. Bil je od vsega početka velik nasprotnik vseh strićevih reform, a strah pred francosko revolucijo in ljubosumnost na neomejene vladarske pravice sta razvila pri njem globok odpor sploh proti vsem »novotarijam« in ga izoblikovala v zakrknjenega reakcionarja, ki ni imel niti najmanjšega smisla za sodobne potrebe in naloge. Vsake reforme se je naravnost bal, smatrajoč jo že za nevarno in za koncesijo revolucionarnim težnjam. In čim hujše poraze je doživljala njegova armada, tem manj volje je imel re-

ševati pereča notranja vprašanja, razen zgolj policijskih, s katerimi je skušal dušiti sleherne napredne težnje. Bil je sicer strog katoličan, toda v ozko jožefinskem smislu in brez čustva, kar je potem Cerkev v veliko njeno škodo le še bolj zbirokratiziralo. Te poteze njegovega odbijajočega značaja so povzročile, da se je začel polagoma otresati vseh naprednih svetovalcev svojega prosvetljenega strica in očeta ter se obdajati z reakcionarnimi birokrati, ki so istovetili vladne posle s policijskim centralizmom in absolutizmom. Tako je trem izjemnim prosvetljenskim in naprednim avstrijskim vladarjem sledil nesposobni in reakcionarni birokrat brez vsakega smisla za sodobne potrebe.

Tak mož je torej dobil v roke usodo Avstrije, ko je prispel v prejšnjem poglavju omenjeni francoski ultimatum. Ker avstrijski odgovor seveda ni zadovoljil bojaželjnih francoskih revolucionarjev, je sledila dne 20. IV. 1792. vojna napoved. Ker Leopold II. sploh ni mislil na kako resnejšo vojno, je bila Avstrija nanjo precej nepripravljena in njena armada še izza avstrijsko-turške vojne v najslabšem stanju, gospodarske sile države pa tudi močno razrvane. Ravno slednje je cesarja tudi prisililo, da si ni upal naložiti prebivalstvu nobenih novih bremen, temveč se je še pred izbruhom sovražnosti obvezal, da bo nosil dve leti vse vojne stroške sam in v posebnem manifestu je pozval vso Evropo »na pomoč v nevarnosti, ki je skupna časti in varnosti vseh vlad.«

Francozi so začeli tedaj tudi čisto uradno z žilavo revolucionarno propagando po sosednjih deželah in snovati celo posebne tujske legije prostovoljcev, ki naj bi podprle njihovo vojsko in pomagale zanesti revolucijo še čez meje, prepričani, da bodo sprejeti povsod kot osvoboditelji. Sestavili so tri armade, ki so bile pa prežete le s kričavim revolucionarnim navdušenjem, a slabo o-

premljene in neizvežbane. Glavna francoska armada je udarila že dne 29. IV. v Belgijo, kjer so bile zbrane le maloštevilne avstrijske čete. Toda komaj so jih Francozi zagledali, so pometali svoje orožje proč ter kratko in malo pobegnili. Avstrijci in Prusi bi bili tedaj z lahkoto vkorakali v Pariz in sploh zadušili revolucijo, toda odlašali so do meseca avgusta. Franc II. se je bil tudi šele ob priliki svojega kronanja za nemškega cesarja dne 14. VII. 1792. dogovoril s pruskim kraljem Friderikom Viljemom II. o skupnem vojnem načrtu. Kmalu nato je odstopil tudi stari prijatelj avstrijsko-francoske zveze, kancler Kaunitz.

Reakcionarni francoski protirevolucionarji so se seveda odkrito veselili polomov revolucionarne vojske, kmetje niso hoteli plačevati več davkov, gospodarska kriza je radi inflacije naraščala in meščanstvo je bilo razdraženo radi socialnih nemirov, ki so se pojavljali po mestih in v podeželju. V teh težavah so se žirondisti skušali obdržati na oblasti s silo. Začeli so valiti vso krivdo na domače »izdajalce« in sprejeli so več zakonov, naperjenih proti kralju in duhovščini. Ker se je bil pa kralj pomišljal sankcionirati jih, so dvignili predmestno jakobinsko sodrgo, ki je (20. VI.) vdrla v dvor in tam psovala kralja. Nad tem prostaštvom se je zgražalo vse. La Fayette bi mogel tedaj s pomočjo armade še vedno spraviti kralja na varno, toda dvor je odklanjal njegove usluge in se zanašal le na pruske armade, ki so pa stale brezbrižno na meji. Enako je ostala prekrižanih rok tudi na znotraj razcepljena desnica. Radi neaktivnosti protirevolucionarjev so se žirondisti v teku meseca julija iznova nekoliko okrepili, toda v Parizu je vladalo mrzlično vrenje in spričo omahovanja skupščine so lahko levičarski demagogi vedno bolj prepajali vse javne ustanove.

Čeprav so poslali Prusi že precej svojih čet s francoske meje na vzhod, da bi jim ne ušel njehov delež pri novi delitvi Poljske, je izdal prusko-avstrijski vrhovni poveljnik, vojvoda Braunschweig, vendarle nadut proglas na Francoze, v katerem jim je grozil z »eksemplaričnim maščevanjem, kakršnega se še ne pomni«, ako bi se pripetilo kralju kaj žalega. Aprilski vojaški polom je vzbudil v Franciji resda pravo paniko, toda ta izzivajoči proglas pa ravno nasprotni učinek. Zastopniki vseh levičarskih skupin so se dne 10. VIII. 1792. zbrali v pariški mestni hiši, prepodili zakonito mestno upravo in se proglasili sami za oblast, ki je dobila ime »komuna«. Istočasno so tudi njihove podivjane množice napadle dvor, kjer so ropale in morile. Kralj je zbežal v skupščino, a ta ga je na zahtevo že vsemogočne komune z vso rodbino zaprla v ječo Temple. Tako je bila izvršena druga, levičarska revolucija. Zmagoviti revolucionarji so sedaj kralju odvzeli vso nadaljnjo oblast in jo poverili posebnemu »Izvršilnemu svetu«, a o kraljevi usodi naj bi odločala nova skupščina. Zmerna večina skupščine se sploh ni upala udeleževati se sej in levičarji, opirajoči se na komuno, so brez pravega odpora sami sestavili »Izvršilni svet«, katerega voditelja sta hitro postala nasilni Danton in častihlepni štiriintridesetletni podeželski advokat Robespierre.

Dočim je pozdravil prvo revolucijo (1789) skoro ves narod, je pa ta njen nadaljnji razvoj naletel na očitno nezadovoljstvo velike večine prebivalstva. Toda novi oblastniki so hoteli ostati na oblasti za vsako ceno in so zato uvedli pravi teror svoje sodrge. Komuna, sestavljena iz pravih zločinskih tipov, je našla v teh usodnih dneh svojega voditelja v krvoločnem časnikarju Maratu, ki je hujskal k pokolom vseh, o katerih so le sumili, da so jim nasprotni. Organizirali so posebne pla-

čane tolpe, ki so uprizorile v dneh od 2.–6. IX. v Parizu pravi pokol pripornikov po ječah, med katerimi so bili poleg duhovnikov tudi drugi člani najvišje francoske družbe in pariška komuna je pozvala še druge podobne komune v podeželskih mestih, naj storé isto.

Ta teror je seveda le še bolj zaostril vsa politična, verska in socialna nasprotja. Nihče si ni upal več braniti monarhije, zatrti so bili še zadnji samostani, v cerkvah zaplenjene vse dragocenosti in emigrantom vsa zemljišča, ki so jih razprodali kmetom in špekulantom. Prehranjevalne težkoče so skušali rešiti z raznimi malo učinkovitimi ukrepi, ki so pa izzvali v zvezi z rekvizicijami za armado pravo anarhijo in upore v podeželju. Toda novi politični oblastniki so znali dobro izkoristiti vdor avstrijsko-pruskih armad, obrniti glavno pozornost na obrambo ogrožene domovine in opravičevati z njo tudi svojo strahovlado.

Prav v tem času so namreč po skoro štirimesečnem premoru prešle v ofenzivo Braunschweigove armade. Vzrok njihove zakasnitve so bila razna nesoglasja med Prusi in Avstrijci radi delitve Poljske, razen tega so pa gledali vojno proti Franciji itak ves čas le za nekak vojaški sprehod, ki jim ne uide. Pa tudi sicer ni našla vojna proti francoskim revolucionarjem pričakovanega odmeva. Vse druge vodilne države so sicer prekinile diplomatske odnošaje s Francijo, toda odklonile so vmešavati se v njeno revolucijo, a v izvenpruskih nemških deželah so imeli francoski revolucionarji celo mnoge navdušene pristaše in so smatrali vojno za golo dinastično zadevo. Končno pa tudi Braunschweig sam sploh ni mislil na kake resne bitke, temveč je upal s spretnim manevriranjem zasesti le čim več ozemlja in s tem prisiliti Francoze k ugodnim pogajanjem.

Braunschweig je dne 19. VIII. prekoračil meje in skoro brez odpora zasedel več francoskih obmejnih trdnjav. Žirondisti, ki so vojno izzvali, so zaradi napredovanja zaveznikov popolnoma izgubili glave, a komuna je dobro vedela, kaj jo čaka, ako podleže. Razvili so zato na eni strani zgoraj označeni teror, na drugi strani pa znali z viharno propagando navdušiti za obrambo domovine ves narod in hitro vzpostaviti tudi disciplino v armadi. Vsaj za tiste Francoze, ki niso bili reakcionarni monarhisti, je postala vojna prava narodna vojna. V začetku septembra so avstrijsko-pruske čete že prekoračile Argone in hotele kreniti proti Parizu. Francoske čete pod poveljstvom Dumouriez-a so se po manjših praskah umikale, ne se pa več razkrajale, kakor v aprilu. Ustavile so se šele pri Valmyju in tu jih je dne 20. IX. 1792. Braunschweig napadel. Tedaj se je pa zgodilo nezaslišano čudo: stari pruski veterani, vajeni bojev in zmag, so že po prvem topovskem dvoboju kratko in malo pobegnili in francoski revolucionarji so dosegli svojo prvo pomembno zmago, ki je vzbudila viharno navdušenje po vsej deželi, vso ostalo Evropo pa osupnila. Pri enem izmed pruskih tabornih ognjev je sedel tistega večera tudi pesnik Goethe in baje izrekel preroške besede: »Od tu in danes se pričenja nova doba svetovne zgodovine in vi lahko porečete, da ste bili zraven.«

Moralna zmaga Francozov pri Valmyju je bila ogromna in je tudi rešila njih revolucijo. Pruska armada je bila radi prestanih naporov že tako oslabljena, da je morala nastopiti splošen umik, ki je naličil že na pravi beg. Zapuščeni od Prusov, se sedaj tudi šibki Avstrijci niso mogli več upirati. Francozi so zasedli vse južnovzhodne belgijske predele, a Dumouriez sam je vkorakal v zapadno Belgijo, dne 6. XI. odločilno potolkel še Av-

strijce pri Jemmapesu in jih v enem mesecu pregnal iz vse Belgije.

Vtis francoskih zmag pri Valmyju in Jemmapesu je bil nepopisen na vso Evropo, kajti tu so revolucionarne vsenarodne armade žele zmagoslavje nad starimi monarhističnimi armadami preživele dobe in nadmočno se je pokazala tudi nova, gibčnejša francoska bojna taktika nad zastarelo in okorno prusko. Sedaj je šlo že za obrambo Nizozemske in celo same Nemčije, kjer so bile cele pokrajine prepojene z revolucionarno propagando. V teh bojih je pripadla glavna vloga že Avstriji, kajti samogoltni Prusi se za to niso mnogo brigali, temveč so le hiteli, da si zagotove svoj delež pri drugi delitvi nesrečne Poljske (dobili so ob tej priliki Gdansk, Thorn in obširno ozemlje na obeh straneh reke Warte, dočim je ostala Avstrija praznih rok).

Francoska revolucija se je pa razvijala medtem dalje. V prvi polovici septembra so se vršile volitve v novo zakonodajno skupščino, konvent, katerih se je pa udeležilo komaj 10% upravičencev. Ta se je sestal dne 20. IX. in že takoj naslednji dan proglasil republiko. Štel je 749 poslancev. Zmernejši zastopniki podeželskega meščanstva so se zbrali okoli žirondistov (levičarjev iz prejšnje skupščine), ki so zahtevali spoštovanje zasebne lastnine, nasprotovali centralistični diktaturi in mrzili levičarsko drhal, oprto na komuno. Radikalne levičarje, nazvane v konventu »montanjardi«, so vodili Robespierre, Danton in Marat, na njihovem skrajnem krilu so se pa že zgodaj pojavile tudi precej zmedene komunistične težnje. Oznanjevalci teh so trdili, da enakost pravic ni izvedljiva brez enakosti imetja in potegnili so za seboj ravno tisti del pariške ulice, ki ga je vrgla inflacija v skrajno bedo. Med obema skrajnostima je odločala precej neopredeljena sredina, nazvana »La Plai-

ne«, ki je branila revolucijo in narodno celotnost, bala se je pa nasilne levičarske sodrge in je zato prvi čas oportunistično glasovala z montanjardi.

Toda ker so bile vse te skupine na znotraj jako neenotne, je prešlo vodstvo kmalu v roke žirondistov, ki so skušali nekoliko omiljevati levičarsko radikalnost, a pariške ulice je slej ko prej obvladovala jakobinska komuna. Razvili so se strastni boji med posameznimi skupinami, v katerih pa žirondisti niso bili kos montanjardski demagogiji. Ves boj v konventu se je že zgodaj osredotočil okoli vprašanja obtožbe kralja. Obtožili so ga veleizdaje in dne 16. I. 1793. je bil spričo moralnega terorja levičarjev obsojen s 387 glasovi proti 334 na smrt in pet dni zatem giljotiniran. Vpliv dostojanstvenega vedenja kralja pred sodiščem in pod giljotino je bil globok v vsej deželi, toda montanjardi so zmagali, moč žirondistov je bila resno omajana in monarhična misel smrtno zadeta, na zunaj so pa z umorom kralja naravnost izzvali vojno z vso Evropo.

Žirondisti so bili proti umoru kralja, a vedno pristaši vojne kot prve stopnje do splošne revolucije, ki naj »osvobodi vse človeštvo od tiranov«. Zlasti po zmagi pri Jemappes-u je vojno navdušenje zajelo vse revolucionarne skupine. Izglasovan je bil sloveči dekret, ki je obljuboval »bratstvo in pomoč vsem narodom, ki bi želeli doseči svobodo« in skušali so s pomočjo framasonskih lož zanesti revolucionarno propagando tudi v sovražne dežele. Začela se je velika propaganda za »naravne meje« Francije po grebenu Zapadnih Alp, po Renu in na obeh morjih, a taka Francija naj bi bila obdana od podobnih republik. Postali so duhovno in vojaško ofenzivni, a strah in navdušenje sta jih gonila v vedno večje vojne pustolovščine. Toda večina prizadetih pokrajin si ni prav nič želela francoske »osvoboditve«, temveč je

n. pr. Belgija zahtevala popolno samostojnost. Parizu tedaj ni preostalo drugega, kot da jih kratko in malo anektira (Belgijo, Porenje, Savojo, Nico i. dr.). Razen tega je »porensko-nemški narodni konvent« že v mesecu marcu proglasil tudi samostojnost vsega ozemlja od Landaua do Bingena in njega odcepitev od rajha. Tako je »osvobojevalna« vojna prešla v zavojevalno, s čimer so pa revolucionarji seveda izzvali nepomirljiv odpor vseh zunanjih sil in jih tirali v vzajemni boj proti pariškim revolucionarjem.

Anglija je bila do zadnjega odločena ohraniti nevtralnost, toda septembrski pokoli v Franciji, umor kralja in zlasti francoska osvojitev Belgije so vprav razdražili vse vodilne angleške kroge. Izgnali so francoskega poslanika, a pariški revolucionarji so dne 1. II. odgovorili z napovedjo vojne. Podobni razlogi so vodili potem v naslednjih tednih še do prelomov s Španijo ter z italijanskimi državicami in tako se je znašla Francija spomladi l. 1793. v vojni skoro z vso Evropo, dočim so se njene armade medtem vnovič močno razkrojile, kajti revolucionarne čete so bile odlične pač za prve navdušene zagone, niso bile pa sposobne voditi dolgotrajne metodične vojne.

Anglija je postala tedaj glavni pobudnik in nekak blagajnik vsega vojnega podjetja in njej je pripadla tudi naloga, da poveže vse vojujoče države v trdno koalicijo. Toda ona je to zamudila in stremela le za svojimi lastnimi sebičnimi cilji. Boj proti skupnemu sovražniku je sicer ustvaril med njimi neko vzajemnost, toda nikoli ni prišlo do kakega ožjega sodelovanja. Nekaterim ideologom je šlo za »rešitev evropske civilizacije«, to je za ohranitev fevdalnega družabnega reda, a politiki so prežali zgolj na neposredne dobičke. Angliji je šlo predvsem za njeno nadvlado na morjih, za francoske kolo-

nije in za uničenje francoske trgovske konkurence, a drugim zaveznikom za pridobitev novih pokrajin kjer koli. Rusiji, Prusiji in Avstriji se je še vedno najbolj mudilo okoristiti se s poljskim plenom. Predvidena nova delitev Poljske je izzvala celo ostro napetost med Avstrijo in Prusijo, radi česar sta poslali poleti l. 1793. obe državi velik del svojih čet na vzhod. Avstrija je razen tega špekulirala še na zavojevanje severnozapadne Francije. Skratka: velikim silam je šlo predvsem za nagle neposredne dobičke, kar je vzbujalo na eni strani medsebojna nezaupanja, na drugi strani pa odbijalo male države.

Navzlic temu so pa razpolagali zavezniki na francoskih mejah še vedno z veliko premočjo. Najvažnejša fronta je bila vsekakor na severu in tu je radi demoralizacije francoske armade zaveznikom z lahkoto uspelo pregnati Francoze iz vse Belgije, jih potisniti do Rena, razen tega pa osvojiti še važne točke tudi v južni Franciji (v tedanjih bojih v Porenju se je posebno proslavil znameniti slovenski matematik in topničarski strokovnjak baron Jurij Vega). Toda vse zavezniške akcije so bile tako počasne, da so imeli Francozi celega pol leta časa vnovič zbrati in organizirati večje sile, v teku jeseni pa potem v novem navdušenem zaletu doseči na severu in na jugu več važnih uspehov ter spomladi l. 1794. zopet osvojiti Belgijo, a angleška sebičnost in politična nerodnost sta samo pospešili razpad še tiste rahle vzajemnosti med zavezniki, ki je obstajala dotlej.

Zavezniki tudi niso znali ogreti za vojno svojih narodov. Emigranti, časnikarji in govorniki so sicer povsod slikali grozote pariških revolucionarjev in stiske, v katere so pognali deželo, a podobne stiske so trle tudi ljudske množice francoskih nasprotnikov. Glede na to je bilo javno mnenje povsod bolj ali manj deljeno. Neka-

teri so grmeli zlasti proti framasonom in policije so preganjale vse prosvetljence, od katerih je velika večina pač obsojala teror revolucionarjev, a izražala svoje simpatije za svoboščine, ki jih je bila proglasila revolucija. V Nemčiji so vlade brezobzirno zatirale vse svobodoumnejše pojave in tudi mnogi vodilni duhovi (Herder, Goethe, Schiller) so obsojali pariški teror, dočim so se posebno vidni framasoni ogrevali za žirondiste.

Pariški revolucionarji so preživljali medtem burne dneve, ki so celo grozili upropastiti revolucijo. Začetni porazi na frontah, gospodarska kriza, ki je povzročala vedno večjo draginjo in ponovne nemire v mestih ter krvavi upor v Vendeji, so seveda močno slabili vladajoče žirondiste. Boj med njimi in montanjardi se je vedno bolj zaostroval. Montanjardom se je s pomočjo sredine posrečilo izglasovati več zakonov, ki so pomenjali začetek novega terorja in razsula žirondistov. Robespierru, montanjardom, jakobincem in sanskilotom, ki so bili pa med seboj tudi needini, a so se vsi opirali na pariško komuno, je šlo predvsem za uničenje žirondistov. Ti so bili zato ob vsaki priliki prisiljeni popuščati pritisku »množic«, t. j. par tisoč glav obsegajoči sodrgi v Parizu in po par sto v podeželskih mestih, ki so pa s svojo udarnostjo znali terorizirati vso ogromno večino drugega preplašenega, neorganiziranega in zato neaktivnega prebivalstva.

Po kratkem zatišju, ki je sledil kraljevemu umoru, je spomladi l. 1794. ponovno izbruhnila huda politična kriza. Danton je pozival na brezobziren boj proti »notranjim sovražnikom«, ustanovljeno je bilo posebno revolucionarno sodišče, ki naj bi po naglem postopku sodilo vse »izdajalce«, montanjardi so obtoževali žirondiste, da slabo vodijo vojno, toda očiten prelom sta izzvala šele Dumouriezov poskus državnega udara in upor v

Vendeji. Komuna je začela novo krvavo gonjo proti vsem »izdajalcem«, ustanovili so posebne »nadzorovalne odbore«, ki so bili sestavljeni navadno iz jakobincev in sanskilotov in ti so se polastili sploh vse policijske službe, začeli zapirati, izvrševati rekvizicije in izvajati skrajni teror. Največkrat so bile to le majhne pocestne tolpe, ki so terorizirale posamezne kraje in napram katerim so bile redne krajevne žirondistične oblasti brez moči.

Tedaj so hoteli žirondisti udariti šefa jakobincev, od same krvoločnosti že na pol blaznega Marata, a s tem so izzvali le neizprosen boj z montanjardi. Po Parizu so se vršili burni shodi in podivjana jakobinsko-sanskilotska drhal je vdrla celo v konvent ter zahtevala aretacijo vodilnih žirondistov. Prvič jim to ni uspelo, a dne 2. VI. 1793. so svoj napad ponovili, obkolili konvent z oboroženo silo in izsilili aretacijo 29 poslancev, med katerimi so bili vsi vodilni žirondisti. S tem so bili ti dokončno uničeni in začela se je montanjardska (jakobinska) diktatura. Vse vladne posle so prevzeli razni odbori konventa, med katerimi sta zavzemala vodilno mesto »Odbor za javno blaginjo« in »Odbor za splošno varnost«. Glavno izvršilno oblast so poverili zloglasnemu »Odboru za javno blaginjo«, ki je imel skoro neomejena pooblastila, a njegova vodilna osebnost je postal izprva Danton, od spomladi l. 1794. dalje pa Robespierre z nadutim in krvoločnim Saint-Justom.

Toda vlada montanjardov je stala izprva na jako steklenih nogah, ker so imeli velike težave z organizacijo armade in s finančno krizo. Da bi si pridobili naklonjenost prebivalstva, so izvedli poleti l. 1793 revizijo ustave, ki je uvedla svobodo bogoslužja, popolno tiskovno in gospodarsko svobodo, politično demokracijo s splošno volilno pravico in je obljubljala državljanom vsa prav-

na varstva ter jim priznavala celo pravico do vstaje, a provinca je zahtevala tudi federalistično državno ureditev, ki so jo pa pariški levičarji ogorčeno odklanjali. Toda jakobinci (zlasti pa še njih komunistično krilo, ki pa ni obstojalo iz delavcev, temveč povečini iz obubožanega malomeščanstva) z navedenimi ustavnimi svoboščinami sploh niso nikoli resno mislili in konvent je krenil že v avgustu na odkrita skrajna pota s podržavljenjem velikega dela gospodarstva ter z vsemi neštetimi maksimiranji, rekvizicijami itd. in spričo katerih so delavci enako trdo čutili levičarsko pest kot posedujoči sloji (prepovedane so bile n. pr. tudi vse delavske organizacije in stavke).

Na jesen se je montanjardska vlada že precej utrdila in tedaj so odvrgli levičarji še zadnje krinke ter začeli z nečuvenim terorjem. Med njihovimi prvimi žrtvami je bila kraljica Marija Antoinetta (giljotinirana dne 16. X. 1793), za njo pa potem še vsi drugi, ki so jim bili količkaj sumljivi. Za izvajanje svojega režima so ustvarili ogromen birokratični aparat z brezkončnimi množinami odborov, komisij, nadzornikov, policajev, žandarjev, davkarjev, ječarjev, ovaduhov in slednjič še pravo oboroženo revolucionarno armado s topništvom, namenjeno zgolj za nasilno izvajanje njihovih zakonov in ki so odločali o imetju, svobodi in življenju posameznikov. Znani francoski zgodovinar Gaxotte pravi, da zgodovina dotlej še ni poznala strašnejše oblasti v rokah večjih propalic. Zaprli so kratko in malo vse poslance, ki so se drznili protestirati proti njihovemu junijskemu državnemu udaru, in jih deloma giljotinirali, a drugi žirondisti so se morali kot divje zveri skrivati pred jakobinskimi rablji. Tako je začela državljanska vojna divjati z vsemi svojimi grozotami.

Poživinjeni jakobinci so se posluževali nepopisnih zverstev in giljotina je delovala noč in dan. Celo tiste, ki so se jim predajali brez odpora, so klali, obglavljali in utapljali v celih množicah. »Sovražnikom ljudstva« so ropali vse vprek in vršili z naropanimi imetji nepopisno korupcijo in poneverbe. Vršili so najpodlejša bogoskrunstva, rušili cerkve, polnili ječe, sodili sploh brez preiskav in zaslišanj prič, izdali oduren ukaz, da se razdenejo grobnice francoskih kraljev v St. Denisu, da se porušijo cela mesta do tal, uporna Vendeja pa uniči z ognjem in mečem. Že pozimi l. 1793—94. so začeli tudi z velikim nasilnim razkristjanjevanjem, ki so ga še podpihovali razni inozemski agenti. Prepovedali so najprej vse katoliške obrede izven cerkvá, nato pa dne 23. XI. odredili zaporo sploh vseh cerkva. Dne 24. X. 1793. so uvedli tudi poseben »republikanski koledar« in pričeli časovno štetje z dnevom uvedbe republike (22. IX. 1792.), preimenovali so mesece, odpravili tedne z nedeljami in uvedli mesto njih »dekade«.

Večina konventa je bila brezverska, toda razne »verske« maškerade, ki jih je bila uvedla komuna, so uvidevnejši poslanci vendarle smatrali za politično napako. Sam Robespierre je odklanjal brezverski materializem enciklopedistov in proglašal popolno razkristjanjenje le za doktrino brezbožnih volterianskih bogatašev. Glede na to se je konec pomladi l. 1794. zavzel za ustanovitev nekake »državne vere« v »Najvišje Bitje« s svojim lastnim teatralnim praznovanjem določenih »praznikov« in konvent je sprejel tudi poseben katekizem za novo vero, dočim je komuna nadaljevala s svojimi »bogoslužnimi« maškeradami. Da bi proslavili »zmago modroslovja nad fanatizmom«, se je komuna polastila pariške katedrale Notre-Dame, ki so jo prekrstili v »tempelj Razuma« in prirejali v njej svoje orgije. Podoben raz-

kristjanjevalni val je zajel tudi podeželje, vendar ne povsod v enaki meri, povzročil pa seveda še globlji razkol ljudskih množic.

Medtem so začeli zavezniki že prodirati v Francijo, gospodarska kriza je postajala vedno bolj grozeča in armade so se nahajale v pravem razkroju. Bilo je očitno, da nameravajo zavezniki vzpostaviti stari režim, zato so napeli revolucionarji sedaj skrajna sredstva, da organizirajo zopet armade in vržejo vse sile v boj proti zunanjim sovražnikom. S splošno vojaško obveznostjo so dvignili armado na milijon mož, a počasnost in nesoglasja med zavezniki so dala Francozom zopet dovolj časa, da so jo tudi dobro oborožili. Za armado in zmago so bili montanjardi pripravljeni žrtvovati vse in v tem pogledu so našli tudi podporo velike večine naroda. Njeno poenotenje, organizacijo in preskrbo je vzorno izvedel zlasti vojni minister, genialni organizator Carnot, ki je usmerjal tudi vse vojne operacije, vzpostavil odlični generalni štab in kot prvi v Evropi uvedel splošno vojaško obveznost vseh za orožje sposobnih moških od 18.—25. leta. Obnovljen je bil skoro ves poveljniški kader in obnovljena je bila tudi strožja disciplina, toda pri tem je obdržala še vedno značaj prave demokratične ljudske armade. S politično propagando, skrbstvom za invalide in za svojce vpoklicancev in s podobnimi sredstvi so znali navdušiti in poslati v boje res oboroženi narod. Kot nihče dotlej, so znali mobilizirati za vojne potrebe vse vire vsega naroda in s sodelovanjem prvih znanstvenikov svoje dobe ustvariti obsežno državno vojno industrijo. Uspehi teh občudovanja vrednih naporov (postavljenih je bilo na noge 800.000 dobro oboroženih mož) so več kot osupnili zaveznike in že na jesen l. 1793. so montanjardi lahko začeli dosegati tudi prve zmage. Tako so do konca l. 1793. sovražne invazije

odbili ali vsaj zaustavili, razen tega pa še neusmiljeno zadušili upore v lastnem podeželju, a spomladi l. 1794. so obnovili ofenzivo in zasedli zopet Belgijo ter znatne predele na levem bregu Rena. Ne zadnji razlog za njih ofenzivo je bil tudi ta, da po revoluciji upropaščena Francija ni mogla več preživljati svojih armad in so bile zato te prisiljene živeti od novozasedenih pokrajin ter še pošiljati blago in denar v Francijo. Tako so jakobinci do jeseni leta 1794. strli vse svoje notranje nasprotnike, na vseh frontah tolkli tudi svoje zunanje sovražnike in začeli mesto prvotnega žirondističnega kozmopolitskega »osvobojenja« prehajati v goli državni imperializem.

Ravno zmage na bojiščih so nekoliko uvidevnejšim vladnim skupinam omogočale, da so nastopile tudi proti skrajnim levičarjem in njih demagoškim voditeljem. Že pozimi l. 1793—94., ko so vojne operacije na frontah počivale, se je boj med posameznimi skupinami in voditelji vnovič jako zaostril in naraščajoča gospodarska kriza je samo še pospešila medsebojna obračunavanja. V zgodnji pomladi l. 1794. so dali nekateri korupcijski škandali povod, da sta bila obglavljena krvoločni voditelj komune Hebert in koruptni Danton z več kompromitiranimi sanskilotskimi pristaši. Neizbežne vojne potrebe so pritisnile vlado, da je nacionalizirala velik del gospodarstva, toda konvent je gledal v tem le nujno začasno sredstvo, dočim so skrajni levičarji upali, da jih vodi v komunizem, v katerem so gledali nekako krono »demokratične« revolucije. Montanjardi, zastopniki malomeščanstva, so povečini načelno odklanjali komunizem. Njih ideal je bilo svobodno gospodarstvo v demokraciji socialnega značaja, toda v danih okoliščinah je bilo mogoče uspešno voditi vojno le z vsaj delno vezanim gospodarstvom. Zlasti Carnot je pravilno slutil, da bo podržavljenje izročilo vse gospodarstvo le ne-

sposobni birokraciji ter rodilo propad, korupcijo in nezadovoljstvo. Imel je prav, kajti skrajni levičarji niso mogli premagati hude gospodarske krize s komunizmom, pač so pa privedli deželo v lakoto in na rob propada. Ker ni bilo tudi nobenega upanja na bližnji mir, so skrajneži upravičeno čutili svojo oblast za ogroženo in to nevarnost so skušali premagati ravno s terorjem, ki so ga izvajale brez nadzorstva poživinjene lokalne jakobinske in zlasti sanskilotske tolpe ter je dosegel zato v raznih krajih tudi čisto različne stopnje (med vodilnimi teroristi je bil tudi F o u c h é, poznejši guverner Ilirije).

Vojna in hude žrtve, ki jih je moral prenašati zanjo ves narod, so pa povzročile počasi močno utrujenost. Robespierrovemu »Odboru za javno blaginjo« so začeli celo uvidevnejši voditelji revolucije očitati, da bi lahko dosegel zmago ceneje in po diplomatični poti tudi mir, zlasti ko se je začela zavezniška fronta že očividno krhati. Vsa montanjardska zunanja politika, še bolj za označena notranja politika z razkristjanjevanjem ter dirigirana gospodarska politika so vzbujale vedno večje nezadovoljstvo med ljudstvom in celo proti revoluciji sami. To splošno nezadovoljstvo je končno opogumilo dotlej razbite opozicionalne skupine v meščanskem konventu, da naredé konec dirigiranemu gospodarstvu in diktaturi skrajne levice ter obnové svojo lastno veljavo. Robespierre, ki je dosegel tedaj višek svoje bolestne nečimrnosti, se je hotel obdržati na oblasti za vsako ceno. Utemeljeval je svojo diktaturo s potrebami obrambe domovine, ki zahteva brezpogojno pokorščino oblastem. Toda z nestrpno ljubosumnostjo na svojo oblast nista s Saint-Justom začela presedati le svojim tovarišem in večini konventa, temveč sta izzvala tudi ostra nasprotja med raznimi odbori. Ravno to je pa končno konventu omogočilo, da je lahko prevzel vlogo nekakega razsod-

nika sam. Samoljubni Robespierre je upal vnovič ustrahovati svoje številne nasprotnike, toda znamenitega »9. termidorja l. II.« (27. VII. 1794) dopoldne je konvent v burni seji obtožil nekatere njegove sodelavce. Glede na to je proglasila komuna še tisto popoldne splošno vstajo, toda odpovedala ji je narodna straža, jakobinci so ostali neodločni, sanskiloti so se pa porazgubili in ponoči so nastopili še oddelki iz bogatih pariških mestnih delov. Tedaj je konvent lahko uveljavil svojo avtoriteto, še tisto noč obtožil samega Robespierra z njegovimi najožjimi prijatelji in že naslednjega popoldne je bila med splošnim veseljem in strupenim zasmehovanjem obsojencev javno obglavljena cela vrsta vodilnih jakobincev iz konventa z Robespierrom in nadutim Saint-Justom na čelu. S tem je bila pa izvršena tudi nova revolucija in strahovlada skrajnih levičarjev dokončno zlomljena.

Ti dogodki so levičarske teroriste popolnoma zbegali, ogromna večina Francije se je naravnost oddahnila in zmagovita večina konventa, nazvana odslej »termidorjevci«, je sedaj sama prevzela vodstvo izvršilne oblasti. Ona izprva ni mislila na spremembo režima, toda pritisk ljudstva je bil tako močan, da se mu sploh ni mogla ustavljati. Ljudstvo je končno uvidelo, da je bila družba, ki ga je klala, ropala in privedla v lakoto, le skupina propalic. Tako dolgo duseni srd ljudstva je izbruhnil na dan z vso silo in se seveda takoj obrnil proti jakobincem in sanskilotom. Meščanstvo, delavci in kmetje so imeli soglasno eno samo zahtevo: proč s strahovlado levičarske drhali! Ta enodušna ljudska zahteva je zdramila in opogumila zopet prvotno večino konventa, sredince, da so izoblikovali močno večino in začeli likvidirati jakobinski režim. Izgnali so iz odborov vse krvoloke in jih tako preuredili, da bi se odslej ne

mogli več polastiti diktature, pozvali so nazaj v skupščino zaprte poslance, vrnili duhovščini cerkve, ukinjali razne teroristične zakone in razgnali pariško komuno. Niso odpravljali le raznih montanjardskih ukrepov in ustanov, temveč se je začelo tudi brezobzirno preganjanje skrajnih levičarjev, ki so se bedno razbežali in pri katerih so našli večkrat ogromna bogastva. Toda republikanski konvent je začela vznemirjati tudi drznost rojalistov, ki so že odkrito napovedovali povratek »starega režima«. Politično življenje je zopet oživelo in na površje so začeli prihajati gospodarski krogi.

Vsi mestni in kmečki posedujoči sloji so pa najbolj mrzili dirigirano gospodarstvo, zlasti ker so bili njegovi izvajalci tudi nosilci terorja. Glede na to je pozimi l. 1794.—95. konvent ukinjal zadevne zakone drugega za drugim, toda v popolnoma izčrpani deželi s čisto omrtvičenim zasebnim gospodarstvom je ta nenadni prehod povzročil pravo katastrofo. Polom je nastopil tako hitro, da je čez noč ukinil skoro vse gospodarsko življenje in nastopila sta strašna draginja ter pomanjkanje vsega. Nižji sloji mestnega prebivalstva so bili izpostavljeni nepopisni bedi, a okoristili so se kmetje in špekulanti. Ravno te nepremostljive težave so povzročile tudi veliko šibkost vlade, ki je bila nesposobna obvladati upravo in povsod so se vnovič začeli pojavljati bolj ali manj resni nemiri. Toda spričo dotedanjih izkušenj je ustvarilo sedaj meščanstvo vseh smeri disciplinirano fronto, ki je brezobzirno dušila vse poskuse odpora. Pri tem se je mogla sedaj prvič izza l. 1789. opreti tudi na disciplinirano armado. Dne 13. V. 1795. je bil zlomljen še poslednji odpor pariških levičarjev in ta dan bi skoro mogli označiti že tudi nekak konec »velike« francoske revolucije.

Precej se je bil pa medtem spremenil že ves smisel vojne. Izprva je bila ta le političen manever proti monarhiji, slednjič je pa postala jakobincem pretveza za njih despotizem, toda tudi z njihovim padcem še ni bilo konec republikanske bojaželjnosti. Republikanci so še slej ko prej težili za »naravnimi mejami«, a pod tem vidikom bi bili vendarle radi sklenili mir vsaj s tistimi državami, ki so se bile že same naveličale vojne in do katerih niso čutili tudi nobene mržnje, ter tako slednjič prisilili še Avstrijo, da preneha s sovražnostmi. Ravno številni porazi so namreč že popolnoma razkrojili itak rahlo vzajemnost med zavezniki. Že konec l. 1794. je prispel v Bazel odposlanec Prusije in sklenil po dolgotrajnih razgovorih dne 14. IV. 1795. mir s Francozi, pustivši jim precej proste roke na zapadu. Ta pruski odpad je prisilil tudi Holandce, da so odstopili Francozom levi breg Rena ter sklenili z njimi celo zvezo proti Angliji. Tri mesece zatem se je posrečilo Francozom skleniti ugoden mir še s Španijo, a glede Avstrije sta napeli Anglija in Rusija vse sile, da bi jo odvrnili od podobnih korakov.

Mir, ki so ga dosegli Francozi z večino držav in tudi notranja pomiritev sta bila vsekakor velik uspeh »termidorjevcev«, toda prejšnja levičarska strahovlada je zapustila za seboj strašne gospodarske razvaline. Uničeni so bili trgovina, kmetijstvo, denarstvo in zaupanje. Od vsepovsod so prihajala porazna poročila o obupnem stanju po vsej deželi in o lakoti po mestih, a vlada je ostala brez vseh denarnih sredstev. To je spomladi l. 1795. nujno vodilo do novih hudih ljudskih nemirov v Parizu, toda množice so ostale sedaj brez voditeljev, radi česar jih je konvent tudi lahko zatrl z vojaško silo, a nezadovoljstvo se je širilo še naprej v vseh krogih. Desničarjem se je zdelo, da so dobili še premalo, levičarji so gle-

dali v delu termidorjevcev le nastop očitne reakcije, edini cilj tudi te vlade je bil ostati na oblasti, a utrujeno ljudstvo si je želelo predvsem kruha ter imovinske in osebne varnosti. Ta utrujenost ljudstva in njegova brezbrižnost za politična prerivanja sta se najočitneje pokazali ob priliki glasovanja za novo ustavo, ko je glasovalo zanjo komaj 178.000 upravičencev, a nekaj milijonov se jih je zopet vzdržalo glasovanja.

Drznosti reakcionarnih monarhistov in še vedno tleča levičarska nevarnost sta namreč združili na jesen l. 1795. zmerne republikance in monarhiste, da so izglasovali dne 23. IX. zopet novo, kompromisno ustavo. Ta je po strašnih izkušnjah zadnjih let izhajala iz načela, da so za vodstvo javnih zadev najsposobnejši posedujoči sloji, ker so tudi najbolj zainteresirani na redu in zakonitosti. V ta namen so uvedli posredno volilno pravico in jo omejili le na davkoplačevalce. Bodoča zakonodajna skupščina bi obstajala iz »Sveta petstoterih« in iz »Staršinstva«; prvi bi le predlagal razne sklepe, drugo bi jih pa potem oblikovalo v zakone. Vrhovno izvršilno oblast bi imel petčlanski »direktorij« z obširnimi pooblastili, ki bi imenoval tudi ministre. Ukinjene so bile razne prejšnje montanjardske ustanove (med temi tudi komune, glavna oporišča levičarjev), zabrisana nekatera prejšnja politična in socialna načela, zrahljan je bil centralizem, poudarila je pa v še večji meri gospodarsko svobodo. Radi vojne in domačih nemirov so pa ostali še vedno v veljavi nekateri zakoni proti protirevolucionarjem. Skratka: namen nove ustave je bil utrditi republiko, ohraniti njen meščanski značaj in dovoliti izvršilni oblasti tudi avtoritarna sredstva.

Reakcionarni rojalisti so pa postali medtem že tako drzni, da so poskusili prve dni oktobra l. 1795. celo

s splošno vstajo, kateri so se pridružili vsi, ki so se bali povratka levičarskega terorja. Ta ni uspela, kajti vladi zvesta armada jo je dne 5. in 6. X. zadušila v ogorčenih bojih (odločilen udarec ji je zadal mladi Bonaparte, ki si je ob tej priliki tudi na široko odprl vrata za svojo nadaljnjo kariero). Vlada je ravnala s premaganimi vstaši prizanesljivo, toda Pariz je ostal vojaško zaseden in je s tem tudi zaključil svojo dotedanjo revolucionarno vlogo. Nekaj dni zatem so se vršile volitve v novo zakonodajno skupščino, pri katerih so zmagali zmerni desničarji in takoj nato so bile postavljene tudi nove izvršilne oblasti (direktorij in vlada).

Stanje na frontah je pa ostalo medtem še vedno neodločeno. Obe severni armadi sta mirovali že od zime dalje, a ker so prevladale v Parizu vnovič aneksionistične težnje, sta prešli v septembru zopet v napad. Napredovala je le leva (Jourdanova) armada, dočim je bila obrenska potolčena, navzlic temu je pa pariška skupščina dne 1. X. sklenila anektirati Belgijo. S tem je uničila vse upanje na mir, zlasti ko se je bojna sreča kmalu zopet obrnila k Avstrijcem, ki so potisnili obe francoski armadi ponovno nazaj in sploh niso mislili več na mir, temveč se pridno pripravljali na nove vojne operacije za spomlad l. 1796.

Tako torej tudi nova zmerno desničarska skupščina ni dosegla miru, temveč je še vedno sanjala o aneksijah. Toda ves položaj je bil sedaj vendarle že čisto drugačen. Doslej je aristokratična Evropa skoraj soglasno napovedovala boj francoskim revolucionarjem, ki so pa znali premagati vse hude nevarnosti, a sedaj je prešla že večina držav v nevtralnost. Na splošno zmagovita Francija je imela tako opraviti samo še z Anglijo in Avstrijo, kajti Prusija se je po bazelskem miru bavila predvsem z načrtom, da bi ustvarila nekako konfederacijo sever-

nonemških državic pod svojim vodstvom in tako dokončno omrtvičila celotnost starega fevdalnega nemškega rajha v svojo korist, a južnonemški knezi so tudi le z nevoljo vztrajali še vedno ob avstrijski strani. Glavni vojni hujskač je bila že od vsega početka Anglija, ki je pa poganjala v boj le svoje zaveznike, sama pa medtem — kakor Rusija — le grabila zase razne dežele. Južnonemški knezi so bili pripravljeni kapitulirati ob prvi priliki in enako tudi severnoitalijanske državice in tako je imela Francija končno opraviti samo z Avstrijo, kajti zaradi škode, ki jo je trpela Anglija od propada svoje trgovine, bi bila celo ona voljna skleniti mir. Sploh so bili pa tudi cilji Anglije in Avstrije čisto različni: dočim je bilo Angliji predvsem za to, da Avstrija iztrga Francozom Belgijo in Nizozemsko, je bilo pa Avstrijcem za Benečijo mnogo več nego za Nizozemsko in celo za Nemčijo, a Belgijo je že itak vedno želela zamenjati za Bavarsko; za ponovno osvojitev Nizozemske je pa zahtevala pomoč ruske armade. Mir z Anglijo je bil nemogoč zaradi Belgije, enako pa tudi ni bilo nobenega upanja na mir z Avstrijo, ker so Francozi še vedno vztrajali na zahtevi po »naravnih mejah« na Renu, dočim Avstrija že radi cesarjevega prestiža v Nemčiji na to ni mogla pristati. Tako sta pač oba tabora želela miru, vendar so pričakovali končnih odločitev od uspeha spomladi l. 1796.

V novi skupščini so mogli odločni republikanci vladati le s podporo sredine, zato tudi novi direktorij in vlada nista bila preveč homogena, razen tega sta pa podedovala še vojno na zunaj, še vedno nelikvidirano državljansko vojno in katastrofalni gospodarski položaj. Ker ni imela država skoro nobenih dohodkov, je živela vlada zgolj od pospešenega tiskanja novih bankovcev (asignatov) in dolgov. Glede na to so izgubili asignati

skoro vso vrednost in zaman so ostali vsi poskusi spraviti državne finance v red. Pozimi l. 1795—96. je dosegla beda svoj višek in ta je rodila tudi poskus novega komunističnega gibanja. Njega vodstvo je prevzel sedaj Babeuf, krepko podprt od nekaterih tujih milijonarjev in njemu so se hitro pridružili vsi skriti ostanki jakobincev. Tudi Babeuf je oznanjal neki zmedeni komunizem, a ni mu šlo za kako »osvoboditev proletariata«, temveč le za oblast. Koval je novo zaroto, ki je bila pa že spomladi l. 1796. odkrita in zadušena v krvi, a vlada je krenila sedaj še bolj na desno. Bili so storjeni novi koraki za pomirjenje s Cerkvijo in dovoljen je bil celo povratek emigrantov. Toda velika večina skrajno utrujenega prebivalstva se je le malo zanimala za te politične dogodke, temveč ji je šlo le za to, da bi končno vendarle že nastopil mir na znotraj in na zunaj. Le skrajni desničarji in levičarji so poskušali delati vladi težave ter še bolj povečevati nepopisno zmedo in korupcijo, ki sta vladali v upravi in v državnih financah. Vlada je gledala najzanesljivejši izhod iz te anarhije v vojni, ker je upala, da bodo nove zmage utrdile njeno veljavo, ropanja novozasedenih pokrajin ji pa pomagala iz obupnih gospodarskih stisk.

V takih okoliščinah je nastopila pomlad l. 1796. Ker sta vlada in skupščina težili še slej ko prej po naravnih mejah, Anglija in Avstrija pa nanje nista mogli pristati, direktoriju ni preostajalo drugega, kot pričeti z novo ofenzivo. Ta naj bi na eni strani prisilila zlasti Avstrijo k miru, na drugi strani naj bi pa novozasedene pokrajine prehranjevale tudi armado, ki je vlada ni mogla več oskrbovati. Vojni pohod je bil zasnovan na dveh frontah, ki sta imeli obe za cilj — Dunaj. Severni dve armadi pod poveljstvom Jourdana in Moreauja naj bi udarili skozi južno Nemčijo po dolini Donave, a

južna (alpska) armada naj bi skušala zasesti Piemont in avstrijsko Lombardijo ter kreniti skozi slovenske dežele prav tako proti Dunaju. In na čelo te južne armade je direktorij dne 2. III. 1796. postavil komaj sedemindvajsetletnega generala — Napoleona Bonaparteja.

III.

ODMEVI FRANCOSKE REVOLUCIJE V NAŠIH DEŽELAH

Podrobnosti očrtanega razvoja francoske revolucije svobodoljubna javnost v drugih deželah ni podrobnejše poznala, temveč je le čutila, da oznanja revolucija od preživelega fevdalizma zasužnjenemu človeštvu novi ideal svobode in človeškega dostojanstva ter napoveduje tudi nov, pravičnejši politični in socialni red. Rušile so se posebne pravice dotlej privilegiranih stanov in na pohodu je bilo novo, naravno pravo, ki sta ga že dotlej dva rodova oznanjala racionalizem in prosvetljenstvo in ki je zajelo že veliko večino tedanjega izobraženstva. »Človečanske pravice«, ki jih je bila proglasila revolucija l. 1789, so bile klic, ki je odmeval po vsej Evropi in nosilci revolucije se niso smatrali le za rešitelje svoje lastne domovine, temveč vsega sveta. Vsaka resnična revolucija je sicer plod pogojev, razvoja in okoliščin dotične dežele, toda njene vodilne ideje imajo večjo ali manjšo občo veljavo in odmevajo temu primerno tudi pri drugih narodih. Vodilna ideja francoske revolucije je bila uveljavljenje obogatelega, izobraženega in svežega meščanstva nad preživelim, propadajočim in brezplodnim plemstvom in čim bolj je bilo v kaki deželi ali kakem narodu to meščanstvo že razvito, tem globlje je odmevala pri njem tudi revolucija. Toda čim bolj se je bila francoska revolucija v teku svojega razvoja oddaljevala od svojih prvotnih idej in se izmaličevala v odurno nasilje ter nacionalni imperializem, tem večji odpor

je tudi doživljala pri drugih narodih, pri čemer so pa premnogi prosvetljenci ostali še vedno zvesti njenim prvotnim idealom.

Prosvetljenstvo XVIII. stol. je gojilo nekak kozmopolitski duh tedanjega evropskega izobraženstva, toda politična veljava, ki jo je ustvaril Franciji že Ludovik XIV. na prelomu XVII. in XVII. stol., in potem francoski jezik, civilizacija, filozofija, književnost in umetnost XVIII. stol. so tako uveljavile v vseh evropskih višjih krogih premoč francoskega duha, da bi mogli govoriti naravnost o »francoskem stoletju« Evrope. Vpliva prosvetljenskega kozmopolitizma in francoske kulture sta bila posebno močna pri nemški aristokraciji in bogatem meščanstvu. Kako močan je bil ta francoski kulturni vpliv celo v tako majhnem provincialnem mestu, kakršen je bil tedanji Celovec, nam lepo kažejo seznami knjig, ki jih je imel v zalogi knjigotržec Walliser in ki je obsegal n. pr. za l. 1787 samih francoskih knjig celih 5 strani, med temi dela Voltaira, Rousseau-ja, Constitution d'Angleterre, Le contrast des rois in podobna. Šentpavelski opat Edling je pa celo neko odo spesnil v nemško-francoski mešanici.

Toda med izobraženstvom je ravno ta doba porajala tudi prve začetke narodno čisto svojske književnosti, iz katere sta se potem pri vseh kulturnih narodih začeli poleg svobodoumnih idealov polagoma oblikovati tudi narodna zavest in v nadaljnjem razvoju slednjič težnja za zedinjenjem in samostojnim državnim življenjem posameznih narodov. Dotedanje države so temeljile bolj ali manj še na srednjeveških dinastičnih načelih, zlasti habsburška monarhija, a ravno francoska revolucija ni le brezobzirno zrušila dinastičnega načela in začela uveljavljati narodno, temveč je zanikovala sploh vsa zgodovinska izročila, na kakršnih je temeljil ves dotedanji pre-

pereli evropski pravni in socialni red. To je bil globlji razlog, da so se dinasti z visoko aristokracijo že zgodaj nagonsko obrnili proti revoluciji, dočim jo je prosvetljensko izobraženstvo še dolgo navdušeno pozdravljalo.

Revolucija je s svojimi svobodoljubnimi idejami že sama po sebi vzbudila ogromno pozornost in viharno navdušenje skoro po vsej prosvetljenski Evropi. Z načeli, za katere je šla v boj, je razgibala vso Evropo, a kakor smo že slišali, so tudi francoski revolucionarji spoznali pomen propagande in poskrbeli zanjo. Njihovi najbolj vneti propagandisti so bili razni domači učitelji po bogatih rodbinah, zlasti v srednji Evropi in učitelji francoskega jezika, ki so jih plačevali tedaj po naših deželah stanovi ali malo večja mesta. Tak učitelj francoščine je bil tedaj nameščen tudi v Celovcu, a visoki aristokrati, kakor Rosenbergi, Christallniggi in dr. so jih vzdrževali po svojih hišah še v XIX. stoletje. Posebno navdušeno so pozdravili revolucijo seveda tudi vsi framasoni, a v večji ali manjši meri sploh skoro vsi izraziteljši prosvetljenci tudi po naših krajih. Končno se je skrivalo precej revolucionarnih agentov tudi pod masko emigrantov in so jih od teh n. pr. še pozimi l. 1797 na Dunaju precej zaprli.

Že v prejšnjem poglavju sem omenil, da je vzbudila francoska revolucija najmočnejši odmev v južnozapadni Nemčiji (razen na Bavarskem), kjer so jo navdušeno pozdravili razen framasonov in prosvetljencev skoro vsi pesniki, književniki in časnikarji s profesorji na čelu. Nekateri posebno vročekrvni so hiteli celo sami v Pariz in potem krepko pomagali tudi pri jakobinski strahovladi, a drugi so doma ustanavljali posebne klube in z njimi širili ideje francoske revolucije.

Precej podobno je bilo tudi v habsburških deželah, kjer je prosvetljenstvo za časa Jožefa II. in Leopolda II prav izredno utrdilo francoski kulturni vpliv. Cesar Jožef II. je sicer že nekaj mesecev po izbruhu revolucije umrl in je bila tiste mesece obrnjena glavna pozornost tudi na avstrijsko-turško vojno, a glede prosvetljenskega cesarja Leopolda II. smo že slišali, da je bil vsaj prve čase celo sam naklonjen revoluciji, ker je pričakoval od nje preporod Francije. Glede na to se je navzlic klicem svoje sestre na pomoč do zadnjega obotavljal mešati se vanjo ter se pripravljal na morebitno intervencijo šele potem, ko je začela resno ogrožati tudi obče dinastične in celo neposredne habsburške državne interese ter rodbinsko čast. V tesni zvezi s tem je bilo tudi stališče tistega nemško-avstrijskega prosvetljenskega izobraženstva, ki se je sploh zanimalo za politične dogodke. Tem je bila že poprej glavna duševna hrana tista francoska književnost, ki je pripravljala revolucijo (Rousseau, Voltaire, enciklopedisti i. dr.), a ko je revolucija izbruhnila, so jo skoro enodušno pozdravili. Šele ko se je pokazalo, da revoluciji ne gre za ozdravitev gnilega francoskega režima, temveč za korenito likvidacijo vsega dotedanjega aristokratsko-fevdalnega družabnega reda, ji je začela postajati nasprotna tudi večina naših plemiških prosvetljencev, a premnogi meščanski so ji ohranili še nadalje svojo naklonjenost.

K tej preusmeritvi vsaj večine avstrijskih prosvetljencev nista pripomogli le krvava despotija, v katero se je bila izmaličila revolucija že v teku l. 1792 in ki je začela divjaško gaziti vse tiste človečanske svoboščine, ki si jih je bila poprej sama zapisala na svoje prapore, ter osvojevalne težnje, ki jih je bila začela razglašati, temveč tudi strupeno sovraštvo, ki so ga bili pokazovali revolucionarji že od vsega početka prav posebno

še nasproti Avstriji. Francoska javnost ni bila nikoli naklonjena avstrijsko-francoski zvezi, ki jo je bil skoval Kaunitz, in je pripisovala ravno tej zvezi glavno krivdo za vidno pojemanje francoske politične veljave v Evropi. Nepriljubljena je bila zato tudi kraljica Marija Antoinetta, ki so jo smatrali predvsem za zastopnico avstrijskih interesov in to nepriljubljenost je v svoji lahkomiselnosti še sama povečevala z raznimi škandali (n. pr. z zloglasno afero z ogrlico). Dalje so bili Habsburžani že stoletja nosilci nemške cesarske krone, ki je nekako uteleševala ves stari politični in socialni red, kateremu je ravno revolucija napovedala boj na nož. Končno je tedanji habsburški imperij v Belgiji neposredno mejil na Francijo in so se zato čutili revolucionarji ravno od Avstrije najbolj ogrožene. Dokler je živel cesar Jožef II., so vzbujale njegove prosvetljenske reforme tudi v Franciji mnogo odobravanja, a že v Leopoldu II. so čisto po krivici gledali pravo utelešenje starega vladarskega absolutizma, s katerim so nove revolucionarne ideje popolnoma nezdružljive. Ko je pa Leopold storil še nam že znane bolj ali manj svarilne ukrepe proti napadalnosti revolucionarjev, so ti izzivalno naglašali: »Ako hočemo biti svobodni, je treba uničiti habsburško hišo!«, a žirondisti so proglašali vojno proti Habsburžanom za pravo narodno potrebo.

Še bolj se je pa ta položaj poslabšal z nastopom cesarja Franca II. Tedaj se je na eni strani na Francoskem že začela uveljavljati strahovlada jakobinske sodrge, a na drugi strani je smatral tudi Franc II. za svojo prvenstveno dolžnost zadušiti revolucijo, ki je tako ogrožala ves dotedanji »zakoniti« red. Spričo velikih zunanjepolitičnih dogodkov sedaj seveda ni bilo niti misliti več na kaka notranja preurejanja, ki so po sili prilik zastala že za Leopolda II., in ne na kaka priza-

devanja za kulturni in gospodarski dvig države, za katerega Franc II. itak ni imel nobenega smisla, pač je pa pokazal on svoje reakcionarne težnje že s tem, da je po želji fevdalcev zopet razbil jožefinsko osredotočenje vseh panog osrednje državne uprave v eno smotreno telo in zopet oživil staro »Združeno češko-avstrijsko državno pisarno«. Še jasneje je pokazal te svoje težnje s tem, da je n. pr. dne 29. X. 1792 dovolil zvišati število članov koroškega stanovskega odbora na 12, v odboru stanovskih pooblaščencev pa ukinil mesto zastopnika mest in trgov. To sta bili pa tudi edini omembe vredni »reformi« Francove vladavine teh prvih let.

Polnoma preusmeritev je pa po sili samih prilik nastopila seveda v zunanji politiki. Dotedanja Kaunitzeva zveza s Francijo je postala že kmalu po izbruhu revolucije sama po sebi brezpredmetna. Čeprav je ostal Kaunitz sam tudi pod Leopoldom II. po imenu še vedno »državni minister«, sta vendarle prišla do vodilnega vpliva grof F. Cobenzl in baron A. Spielmann, ki sta že od nekdaj zagovarjala zvezo s Prusijo. Toda — kakor smo že videli — so vendarle obdržali prav tisti, ki niso nikoli zaupali samogoltnosti Prusije, ki je že po bitki pri Valmyju pustila Avstrijo kratko in malo na cedilu ter skušala za njenim hrbtom pograbiti v sodelovanju z Rusijo čimveč poljskega plena (dobila je 55.000 km²). Tako je torej hitro propadel poskus iskrenega sodelovanja s Prusijo, Cobenzl in Spielmann sta bila odslovljena (27. III. 1793) in dejansko vodstvo zunanjih poslov je kot generalni ravnatelj državne pisarne prevzel baron J. A. F. Thugut, po Kaunitzovi smrti naslednje leto pa kot pravi državni minister. To mesto je zavzemal potem celih 7 let, naslanjajoč se na zapadu na Anglijo in na vzhodu na Rusijo, a tudi on vodeč predvsem politiko neposrednih avstrijskih koristi.

Thugut je bil sin čolnarja na Donavi in prvi mož neplemiškega pokolenja, ki se je bil povzpel tako visoko, zato ga je visoko plemstvo mrzilo kot parvenija. Dvignil se je na prvo mesto v državi deloma s svojimi sposobnostmi, deloma pa s stremuštvom. Neki francoski zgodovinar pravi o njem, da je bil »strasten branilec prestola in oltarja, ki pa ni veroval ne v prestol in ne v oltar«, temveč je iz sebičnih razlogov le zvesto služil svojemu gospodu, dobro poznavajoč njegove težnje. Tudi mnogi drugi zgodovinarji sodijo o njem jako neugodno, dočim ga nekateri opravičujejo. Zaradi cesarjeve mladosti se je mogel dokopati skoro do diktatorske oblasti. Kazal se je nepomirljivega nasprotnika francoskih revolucionarjev, pri tem pa predvsem gledal, kje in kako bi mogel tudi on pograbiti kaka nova ozemlja za svojega gospoda, saj je bil ravno nenasitni pohlep po vedno novih in novih deželah eden najznačilnejših lastnosti skoro vseh Habsburžanov. Ravno zato tudi Thugutu v jedru ni šlo toliko za to, da bi strl pariške revolucionarje, temveč predvsem za to, da bi razširil avstrijsko Nizozemsko na račun Francije, pridobil k avstrijski Lombardiji še že hirajočo Benečijo in si pri rusko-pruski delitvi še zadnjih ostankov nesrečne Poljske še on zagotovil primeren delež. Ravno prusko-avstrijska grabežljivost po novih deželah je bila tudi razlog, da ni ne prva in ne druga posvečala dovolj pažnje zapadni fronti proti Franciji, temveč sta obe hiteli, ljubosumni druga na drugo, na vzhod, kjer se jima je obetal hitrejši in cenejši plen, toda pri tem se je moral Thugut neutrudno boriti proti zahrbtnim spletkam pruske politike. V ta namen je sklenil dne 3. I. 1795 velepomembno zvezo z Rusijo ter si za tretjo in zadnjo delitev Poljske zagotovil zapadno Galicijo, a v nadomestilo za Belgijo naj bi dobila Avstrija obmejna ozemlja Turčije ali pa hirajočo Be-

neško republiko. V takih okoliščinah so potem tudi vojno proti Franciji vodili vse leto 1795 jako mlačno (Prusija je sklenila meseca marca z njo celo mir v Bazlu) in francoskim revolucionarjem navzlic njih razdrapanim notranjim razmeram ni bilo pretežko zmagovati ter si zagotoviti ves levi breg Rena.

Z nastopom Thuguta se pa ni bistveno preusmerila le avstrijska zunanja politika, temveč nič manj ostro tudi notranja. Kakor vemo, je preveval to za časa poslednjih treh vladarjev navzlic vladarskemu absolutizmu vendarle nek svobodnjaški in prosvetljenski duh, tako da so se lahko precej nemoteno širile tudi svobodnjaške ideje francoskih enciklopedistov, ki so našle svoj najostrejši izraz v framasonstvu.

Eden glavnih nosilcev te prosvetljenske politike je bil Kaunitz. Dokler je živel on, se ta radi njegove mogočne veljave še tudi ni bistveno spremenila, a čim je stari Kaunitz zatisnil oči, so se takoj neovirano uveljavile vse dotlej dušene reakcionarne sile, h katerim je itak že od vsega početka tako močno težil tudi cesar sam. Taka stremljenja so seveda še prav izrečno podprli krvavi teror in zavojevalna izzivanja pariških revolucionarjev, a umor kraljeve dvojice jim je vprav presekal vsako možnost sporazuma z ostalo monarhistično Evropo. L. 1794 se je mudil cesar Franc II. precej časa pri svoji ponovno tepeni armadi na Nizozemskem, a ko se je sredi meseca junija vrnil domov na Dunaj, ni bil s Thugutom vred odločen v zvezi z Anglijo in Rusijo le nadaljevati brezkompromisni boj s francoskimi revolucionarji, temveč tudi doma brezobzirno zadušiti vse ideje, ki jih je oznanjala revolucija.

Kakor sem že večkrat poudaril, je izbruh revolucije toplo pozdravila tudi večina prosvetljencev naših dežela, a pariški žirondisti so začeli že l. 1793 tudi načrt-

no širiti revolucionarno propagando po vsej zapadni Evropi. Povsod so se snovali bolj ali manj tajni krožki, v katerih so se zbirali posebno goreči pristaši revolucije. Ti so bili posebno razširjeni v južni Nemčiji, kjer so preplašeni knezi trepetali za svoje majave krone, zanesli so pa odkrito revolucionarne ideje tudi v habsburške dežele. Najočitnejše so nastopali na Ogrskem. Tam jožefinski germanizatorični centralizem ni vzbudil le ogorčenega odpora plemstva, temveč je zanetil naravnost smešni nacionalistični šovinizem. V tem nacionalističnem taboru sta se pa že zgodaj pokazali dve smeri: reakcionarna plemiška in prosvetljenska meščanska. Izprva sta stali obe pod močnim francoskim kulturnim vplivom, toda francoska revolucija je pognala iz čisto sebičnih stanovskih razlogov večino plemstva že s svojimi prvimi koraki v reakcionarni tabor (navzlic temu so pa dovolili cesarju ob kronanju pri vsem svojem širokoustenju komaj 5000 rekrutov in 1000 konj), dočim je zapisalo maloštevilno prosvetljensko meščanstvo (med tem je bilo pa le malo tudi madžarskega rodu) na svoj prapor Rousseau-jevo »Družabno pogodbo« in »pravice človeka« revolucionarne konstituante. Duša te skupine je bil pomadžarjeni in pokatoličeni Srb I. Martinović. On je bil izprva frančiškan, nato profesor filozofije v Lvovu, a cesar Leopold ga je radi njegove obsežne izobrazbe imenoval celo za cesarskega svetnika in ga nagradil z neko bogato opatijo. Bil je poslan z nekim diplomatskim poslanstvom tudi k francoskemu kralju Ludoviku XVI., vrnil se je pa ves navdušen za revolucijo in postal vprav strastni agitator zanjo. Pravi občudovalec jakobincev v francoskem konventu je postal tudi publicist, cesarski svetnik in veliki župan nekega komiteta Hajnóczy. Še bolj prežet z demokratičnimi in svobodomiselnimi idejami francoskih revolucio-

narjev, obenem pa tudi odločen zarotnik je postal častnik Laczkovicz, a četrti je bil F. Szentmarjay. Ti so si razdelili Ogrsko v štiri propagandna okrožja in njim se je pridružilo potem še precej drugih vročekrvnežev. Ustanovili so tajno zarotniško družbo in ognjevito širili jakobinska načela (izdali so celo nekak »katekizem« v tem smislu). Toda že poleti l. 1794 so bili izdani in dne 20. V. 1795 v Budimpešti obglavljeni. Teh je bilo okoli 50, nekateri so izvršili še pred aretacijo samomore, drugi manj obremenjeni so pa napolnili ječe.

Podobno zarotniško družbo so odkrili približno v istem času tudi na Dunaju. To je vodil mestni stotnik Hebenstreit. Njega je izdal njegov sluga, ki je skrit v omari prisluškoval nekemu sestanku zarotnikov. Glede na to tudi ni mogel spoznati ostalih udeležencev sestanka. Vršil se je velik veleizdajniški proces proti celi skupini osumljencev (baronu Riedlu, Prandstetterju i. dr.), a ker drugim niso mogli ničesar dokazati, je bil obešen samo Hebenstreit. Odkritje obeh zarot pa ni sprožilo le neusmiljenega preganjanja vseh »jakobincev« (tako so namreč začeli pri nas tedaj splošno nazivati vse prijatelje francoske revolucije) in vseh bolj ali manj tajnih družb, temveč tudi vseh sumljivih in končno celo sploh vseh vidnejših prosvetljencev po vsej državi. Koroški publicist Pipitz, ki je tudi popisal dunajski »jakobinski proces« v posebni brošuri, pravi, da je bilo tudi na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem zaprtih polno ljudi, ki so bili obdolženi revolucionarnih nazorov ter zvez z dunajskimi »jakobinci« in ki so imeli baje nalogo zanetiti revolucionarni plamen tudi po naših deželah.

Med prvimi so seveda prišle na vrsto framasonske lože, ki so ostale od tedaj (1794) v Avstriji pre-

povedane prav do konca prve svetovne vojne. Toda večina lož je čutila sovražni jim veter že takoj z nastopom cesarja Franca II. in se je sama razšla še pred uradno prepovedjo. Pridno so po vseh deželah vohali tudi za vsemi drugimi tajnimi zarotniškimi družbami, pred katerimi so imeli cesar in njegovi svetovalci vprav peklenski strah. Posebno so se bali mogočne »karbonarije«, ki je imela baje svojo skupino tudi na Dunaju in morda še v kakem drugem našem primorskem mestu. Čeprav je bila vlada zlasti o tej italijanski zarotniški organizaciji po svojih ovaduhih podrobno poučena, je policijski režim vendarle slutil zarotnike in revolucionarje povsod in tudi po Koroškem so svarili pred njo z javnimi razglasi. Ta je bil nabit po slovenskih občinah celo v slovenščini. O kakih drugih, naravnost revolucionarnih tajnih organizacijah v avstrijskih deželah nimamo poročil, razen o skupinah poljskih rodoljubov v Galiciji, ki so stremele za osvoboditvijo in zopetnim združenjem Poljske. Jasno je pa, da so obstojale po vseh večjih mestih družbe in skupine prosvetljencev, ki so bolj ali manj simpatizirale s svobodnjaškimi načeli francoske revolucije, a direktni »jakobinci« so bili le posamezniki. Toda za režim so bila nevarna že navadna telovadna, dijaška (»burševska«) i. dr. združenja ter celo taka, ki so izražala le kake verske težnje, ki niso bile strogo v skladu z jožefinskimi cerkvenimi nauki in so jih zato neusmiljeno zatirali.

Vsa notranja politika cesarja Franca II. je bila sploh zgrajena na ta strah. Ustvarili so cele armade policajev in ovaduhov, ki so vohali za »jakobinci« in so s to čarobno besedo slednjič označevali sploh vse, ki so se bili drznili samostojno misliti, obenem jim je pa seveda služila kot pretveza za preganjanja. Policija je vprav divjala zlasti za časa dunajskega in budimpeštanskega vele-

izdajniškega procesa l. 1794—95. in iskala sokrivcev obtožencev po vsej državi. Aretacije in hišne preiskave so se vršile dan za dnevom, stotine so romale v razne trdnjavske ječe, uvedena je bila najstrožja cenzura (11. III. 1791. prav posebno pa še l. 1795). Režimu so bili posebno sumljivi časnikarji in pisatelji ter sumljivo vsako dopisovanje z naprednimi duhovi v inozemstvu, posebno pa seveda še vsako potovanje v inozemstvo. Toda ta reakcionarna vladavina vendarle ni mogla popolnoma zatreti jožefinskega in prosvetljenskega duha in vsi, ki so mu ostali zvesti, so pričakovali rešitve predvsem od — Francozov.

Vse te razmere so se bolj ali manj odražale tudi v naših deželah in posebno močno še na Koroškem. Celovška framasonska loža »Pri dobrodelni Marjani« je sicer zaradi patenta cesarja Jožefa II. z dne 11. XII. 1785 prenehala, toda framasoni so ostali in ti so se še nadalje zbirali v že omenjenih krožkih grofa Egerja in barona Herberta (gl. II. del, poglavje XXXI.), najvnetejši so se pa včlanili v graško ložo (n. pr. tiskarnar Kleinmayr, ki je dosegel v njej celo vodilno mesto), a Waliser je prodajal celo take francoske knjige, kakršna je bila n. pr. »Apologie de la Bastille«. Po vzpostavitvi celovškega deželnega glavarstva l. 1791 bi se bila v smislu omenjenega jožefinskega patenta po vsej priliki lahko vzpostavila tudi celovška loža, vendar do tega ni prišlo, ker je prehitro nastopila reakcija. Velika večina drugega svetnega izobraženstva je bila vsa prepojena s prosvetljenskim duhom, večina vodilne duhovščine pa tudi s prosvetljenstvom in jožefinizmom. Glede na to je našla francoska revolucija seveda tudi v Celovcu močan odmev in izzvala ostro delitev duhov zanjo in proti njej. Koroški zgodovinar Hermann nam pripoveduje, da so bili privrženci starega reda izpostavljeni naravnost

preziranju in zasmehovanju prijateljev revolucije in da so ti celo po umoru kralja in kraljice »škodoželjno oznanjevali napredovanje francoskega orožja«. Ti so imeli baje v Celovcu lasten »jakobinski klub«, ki da je izdajal celo poseben pisan list za njih prijatelje. Glede na to je tudi konservativno meščanstvo naprosilo prof. I. Moserja, da je nastopil proti revoluciji v posebni pridigi, ki je izšla nato tudi v tisku, a nekateri gostilničarji so baje pokazovali celo vrata »jakobinskim« gostom. Dalje nam Hermann pripoveduje, da so se vkljub strogemu policijskemu nadzorstvu zbirali tedanji celovški »jakobinci« pred Žerjavovo (Scherjau-ovo) hišo na Novem trgu in se tam razgovarjali o tekočih dogodkih, njih nasprotniki, imenovani »junta«, pa pred bližnjo lekarno. Med »junto« so spadali grof Enzenberg, kanonik Pavlič, deželni knjigovodja Stangl, razni svetniki apelacijskega sodišča i. dr. Enako so bili pa baje tudi v »jakobinskem» taboru mnogi ugledni možje, nezadovoljni z nastopivšo reakcijo in ki so pričakovali vse dobro le od Francije. »Jakobinci« so se seveda škodoželjno veselili vseh francoskih vojnih uspehov in poskrbeli, da so se vesti o njih razširile tudi po deželi. Neki celovški zdravnik je baje ob vsaki novici o kaki novi vojni zmagi francoskih revolucionarjev hitel v Zakamen in v tamošnjem zvoniku trikrat močno udaril po zvonu ter na ta način javljal svojima somišljenikoma, bratoma Moro v Vetrinju, da sta »svoboda in enakost vnovič porazili reakcionarne armade«.

Zgoraj očrtana reakcija se je enako močno izražala tudi v Celovcu. Velik del nekdanjih vidnejših framasonov se je sicer hitro umaknil v zatišje ali pa hitel izpričevat ali vsaj hlinit svojo vdanost, a nekateri so prišli pod najstrožje policijsko nadzorstvo. Režim je imel posebno na piki gledališče, katerega so imeli v ro-

kah svobodomiselni duhovi, zato ga je policija zelo šikanirala in ga dušila z ostro cenzuro. Hišne preiskave so bile na dnevnem redu, zato je poprej tako živahno družabno življenje skoraj čisto zamrlo. Že sama neprevidna beseda je mogla osumljencu naprtiti na vrat veleizdajniški proces, kajti ovaduhov je kar mrgolelo. Dijake, ki so jih smatrali za okužene svobodnjaških nazorov, so vtikali kratko in malo v vojaške suknje, vendar so se pozneje mnogi izmed njih povzpeli tudi do visokih služb. Najbolj nevaren se je zdel v Celovcu vladi baron Herbert, zato je pozval policijski minister Pergen že l. 1794 celovškega deželnega glavarja, naj Herberta zasliši. To se je zgodilo in ob tej priliki so baje ugotovili, da ga je obiskoval neki ameriški polkovnik, ki da je bil pa v resnici le francoski emisar. Glavarstvo je to seveda javilo na Dunaj, nakar je dobilo meseca septembra od Pergena novo naročilo, naj na skrivnem strogo pazi na Herberta in vsa njegova dopisovanja v smislu prejšnjih navodil.

Vse očrtano vrenje duhov se pa v slovenskih deželah in zlasti še na Koroškem nanaša le na tedanjo vodilno nemško družbo, dočim je bilo Slovencev vmešanih vanj le prav neznatno. Zlasti pa ni francoska revolucija skoro v nobenem pogledu vplivala na naš narodni preporod. Večina naših tedanjih preporoditeljev je bila revoluciji celo izrečno nasprotna. (n. pr. baron Zois), a velike večine tistih, ki so z njo simpatizirali, ne moremo prištevati med preporoditelje. Edini naš preporoditelj, ki se je ogreval za ideje francoske revolucije, je bil po vsej priliki Linhart, a ljubljanski kanonik J. A. Ricci je bil pač prijatelj našega preporoda, ni bil pa Slovenec. Na Koroškem bi utegnil vsaj nekoliko simpatizirati z revolucijo le Grundtner, katerega pa v teh letih še tudi ne moremo uvrščati med naše

preporoditelje. Izšel je pa tedaj (1793) na Dunaju (najbrž Pohlinov) prevod neke pridige (»Drevu franzoske svojbodshne«), naperjene proti francoski revoluciji in namenjene »lepemu poduku v notrejni Estirii po Slavenskemu jesiku na dan danu«.

Vsekakor je bil pa med člani krožkov, ki so se navduševali za ideje francoske revolucije, gotovo tudi marsikak Slovenec, toda — kakor že rečeno — ni znan od teh še nobeden, ki bi ga mogli že v tej dobi prištevati tudi med preporoditelje. Edino v Gradcu se je v hiši tamošnjega trgovca Wastla zbirala in navduševala za revolucijo večja družba dijakov (med njimi poznejši lavantinski škof Zimmermann), med katerimi se je nahajalo tudi nekaj slovenskih. Eden izmed njih, neki J. K. Naveršnik, slušatelj filozofije, je potoval med leti 1792—95 iz samega navdušenja za revolucijo celo v Pariz. Glede drugih mož, ki so se pojavljali že v prvih letih revolucije v našem preporodu, iz te dobe še nimamo nobenih zanesljivih vesti, oziroma ne vemo za nobenega, ki bi se bil ogreval za francoske revolucionarje, pač je pa v »Merkische Laibacher Zeitung«, ki jo je tedaj izdajal v Ljubljani tiskarnar Merk, objavil nemški pesnik F. K. Schubart navdušeno pozdravno pesem revoluciji in Voltairu.

Sploh je imel tedanji naš preporod čisto svojsko smer in vsebino, na katero ni mogla vplivati revolucija v nobenem pogledu in skoro niti ne razvoj zgoraj očrtanih političnih dogodkov v domači državi. Češki stanovi, čeprav po ogromni večini tudi nemški, so se ob delni vzpostavitvi deželne stanovske samouprave po Leopoldu II. glasno zavzeli tudi za pravice češkega jezika, dočim so imeli sebični stanovi naših dežela pred očmi izključno le svoje lastne koristi (gl. II. del, pogl. XXXI), tako da je torej ostal v tem pogledu položaj našega pre-

poroda nespremenjen, kajti kakih novih odlokov glede vsiljevanja nemščine ni bilo izdanih v tej dobi nobenih, pač se je pa vlada po vsej priliki pri svojih razglasih manj ozirala tudi na slovenščino nego poprej. Enako je ostala brez vsakega vpliva tudi opustitev dotedanje prosvetljenske vladne smeri in uvedba policijskega reakcionarstva, kajti naš preporod se sploh ni dotikal niti svetovnonazorskih vprašanj, še manj se pa seveda zanimal za politična, temveč je imel pred očmi predvsem usposobljenje našega jezika za višjo književno proizvodnjo in za njeno razširjanje na vsa prosvetna področja, da bi s tem prosvetno čimbolj dvignil naše ljudstvo ter mu vzbudil že tudi narodno zavest.

Že v prejšnjem (II.) delu te svoje zgodovine sem skušal v glavnih obrisih očrtati prvo obdobje našega preporoda, čigar ognjišče je bila Ljubljana z baronom Zoisom, Linhartom in Japljem na čelu. Od obmejnih slovenskih dežela je dala njihovim prizadevanjem mogočen prispevek le naša Koroška z Gutsmanom, ki sicer ni bil prosvetljenec, toda njegovo obsežno in smotrno delo je imelo izrazito preporodni učinek. Ljubljana je ostala žarišče našega preporoda tudi v tej dobi, to je v zadnjem desetletju XVIII. stoletja. Tu so delovali še vedno trije krožki, namreč Zoisov, janzenistični in meniški, od katerih je prispeval vsak po svoje k našemu preporodu.

Najvidnejše ljubljansko središče našega preporoda je ostal še tudi v tej dobi bogati in visoko izobraženi prosvetljenski baron S. Zois. Začela ga je pa ravno v teh letih vedno hujše mučiti bolezen (protin), tako da je mogel vse redkeje zapuščati svoj dom, a od l. 1797 dalje sploh ni mogel več iz svojega stanovanja. V takem položaju se je mogel še v večji meri posvečati kulturnim vprašanjem. On je zbiral v svoji gostoljubni hiši naj-

sposobnejše tedanje naše prosvetljenske preporoditelje, nekako usmerjal njih delo na vedno širša književna področja in jim preskrboval knjige iz vseh slovanskih jezikov. Glavni izvrševalec Zoisovih načrtov je bil A. Linhart, ki je ravno v teh letih izdal še drugo slovensko gledališko igro (1790), to je mojstrsko prireditev znamenitega predrevolucionarnega Beaumarchaisovega »Figara« pod naslovom »Ta veseli dan ali Matiček se ženi«, ter drugi del svoje velike zgodovine Slovencev (1791), polne preporodnih isker. (Dober Linhartov znanec je bil tudi celovški K l e i n m a y r.)

Drugi, važen član Zoisovega krožka, J. J a p e l j, je bil pa obenem tudi duša janzenistične duhovniške skupine. Ta nam je ustvarila vse nove nabožne in cerkvene priročnike s prvim katoliškim poslovenjenjem S v. p i s m a in to v izredno skrbnem jeziku. Član te družbe je bil tudi koroški Slovenec M. K o b e n, ki je služboval tedaj kot profesor v ljubljanskem semenišču. — Stari meniški krožek je pa v teh letih že ugašal, kajti njegova duša, M. P o h l i n, je bil že l. 1784 zopet premeščen nazaj na Dunaj, kjer se je mnogo družil z D e n i s o m in se kot edini slovenski preporoditelj osebno seznanil s »patriarhom slovanskega jezikoslovja«, D o b r o v s k i m, a J. D. D e v, izdajatelj »Pisanic«, je tedaj že umrl.

Važne spremembe v razvoju našega preporoda so pa nastopile l. 1795. Tedaj je Japelj zapustil Ljubljano in odšel za župnika ter dekana v Naklo pri Kranju (že 4 leta nato je pa sploh zapustil Kranjsko ter se preselil v Celovec), vendar je potem ostali ljubljanski janzenistični krog še sam pridno nadaljeval z započetim delom. Mnogo hujši udarec je pa zadel naš preporod dne 14. VII. 1795 z nenadno smrtjo najsposobnejšega našega prepo-

roditelja, A. Linharta, ki je odnesel v grob še polno neizvršenih načrtov. Toda k sreči je imel Zois tedaj že pri roki dobro nadomestilo, namreč še bolj vsestranskega V. Vodnika.

Kakor že vemo (gl. II. del, pogl. XXX), je tedanji frančiškan Valentin Vodnik prvič nastopil že okoli l. 1780 v Devovih »Pisanicah«, kjer je objavil med drugim tudi svojega znanega »Zadovoljnega Kranjca«. Že l. 1784 je bil pa Vodnik poslan »duše past« na razne župnije po Kranjskem, nazadnje pa za župnega upravitelja na Koprivnik v bohinjskih gorah. Tu se je že nekako l. 1793 seznanil s Zoisom. Vodnik sicer po odhodu iz Ljubljane ni objavil ničesar več, toda ves čas je pridno prisluškoval ljudski govorici in si s tem jako izobrazil čut za čistost in domačnost jezika. Zois se je še po 13 letih dobro spominjal njegovega »Zadovoljnega Kranjca«, zato ga je začel takoj nagovarjati, naj nadaljuje s književnim delom, na kar je Vodnik tudi rad pristal. Ker je šlo Zoisu predvsem za izvrševanje prosvetljenskih ciljev, a največji dostop med široke ljudske množice so imele tedaj še pratike, se je dogovoril z Vodnikom, da je že za l. 1795 pripravil »Veliko pratiko«, ki je prinesla razen običajnega koledarskega gradiva še več raznih poučnih sestavkov, zabavnih drobtin v stihih in znano »Dramilo«, s katerim je močneje nego kdor koli pred njim dokazal sposobnost slovenščine za pesnikovanje (Zois mu je tedaj ves navdušen pisal, da »taki verzi so večni«). »Velike pratike«, ki jo je vso pisal Vodnik sam, sta izšla zatem še dva letnika, ki jih je vsebinsko še jako razširil in izpopolnil ter nam ustvaril z njo prvi lep primer gospodarsko-poučnega ljudskega koledarja. Toda ravno radi svojega obsega je bila ta pratika za našega revnega kmeta predraga, zato je morala že po treh letnikih ugasniti, pač je pa potem

nadaljeval nekaj let še s podobno, vendar mnogo manj obsežno »Malo pratiko«.

Po svoji naravi vedri, skromni, precej izobraženi in neumorno delovni Vodnik se je torej pokazal Zoisu takoj za izredno uporabnega izvrševalca njegovih prosvetljenskih in preporodnih načrtov, zato ga je želel imeti zlasti po Linhartovi smrti bliže pri sebi. V ta namen mu je pomagal, da je prišel že jeseni l. 1796 za kaplana v Ljubljano, a dve leti zatem je bil imenovan celo za profesorja ljubljanske gimnazije. Tu je pod Zoisovim vodstvom še podvojil svoje delovanje. Čeprav se poskus z »Veliko pratiko« denarno ni obnesel, pa založnik, tiskarnar Eger, vendarle ni izgubil poguma, temveč je storil takoj še mnogo bolj tvegani korak dalje in sklenil začeti izdajati, kot protiutež Kleinmayrjevi nemški »Laibacher Zeitung« slovenske »Lublanske Novize«, ki so začele izhajati dne 4. I. 1797 po dvakrat tedensko (pozneje le po enkrat) na 4 listih. Tudi te je urejal in pisal vse Vodnik sam ter nam z njimi ustvaril prvi slovenski časnik. Bile so podobne drugim tedanjim nemškim časnikom in so prinašale politične vesti iz drugih držav, razne uradne razglase, tržne cene, seznam umrlih in loterijo, razen tega pa večkrat še krajše gospodarske in poučne članke, kratke zgodbice in pesmi. Javnost, celo nemška, je sprejela list z odobravanjem; toda ker je moral Vodnik novice, ki so jih pobirali tedaj vsi pokrajinski listi iz dunajskih uradnih virov, šele prevajati, so izhajale seveda s precejšnjo zamudo. V štev. 60. je Vodnik l. 1798 celo ponovno poudaril, da »ne bomo nikoli drugače pisarili, zunaj kakor naš svitli cesarski dvor z veliko resnico nam naprej sveti«. Čeprav je bil Kleinmayrjev nemški list še mnogo slabši, so se začeli odjemalci ravno iz navedenega vzroka že zgodaj pritoževati, število že itak maloštevilnih naročnikov je

padlo, jeseni l. 1799 je umrl še založnik Eger in ob koncu l. 1800 je morala njegova vdova list ustaviti.

Kakor drugi tedanji (nemški) listi, tudi »Lublanske Novize« niso prinašale skoro nobenih domačih vesti, precej bogate so bile pa glede vojnih dogodkov v Italiji l. 1797. Tu je imel Vodnik prvič nekoliko prilike javno pokazati tudi svoje politično gledanje. Res je, da ni bilo radi okrutne cenzure mogoče niti misliti na to, da bi mogel objaviti kako mnenje, ki bi ne bilo strogo v skladu s stališčem vlade, vendar vse kaže, da je bil Vodnik zlasti v tej dobi popolnoma neoporečen avstrijski državljan, vdan dinastiji, kakor skoro vsi tedanji naši preporoditelji, in ne preveč naklonjen francoskim revolucionarjem. Tako je n. pr. že poleti l. 1797 pisal o francoskih komisarjih v Benečiji: »Ti komiszarji so prave piavke; ven pišejo, de morejo ludje dati veliko več kojn, vina, kruha, žita, kakor je treba, potlej pak pod roko na stran prodajajo, inu sebi debele mošne rede. Kader je en vojskni komiszar deset let per ti službi, ga ni treba nič v rihto potegnit, temuč se zna brez skerbi reč, de je popolnoma zrel za obesit«. Ob drugi priliki je pisal, da hočejo Francozi »z' mečem inu strelam to novo prostost inu svojbodnost v' glavo zasaditi«, da so Italijani »pod težkim jarmom požrešnih generalov inu francoskih komiszarjev zdihvali« in da so se lahko sami prepričali, da »slepărija le en čas vela«. Z nekim spoštovanjem je pa Vodnik ponovno pisal o Bonaparteju, katerega je slikal kot jako pravičnega moža, ki da je »globoko zamišlen, inu bistrovid« in »kar je obljubil, vselej drži«. — »Novice« so prinesle tudi nekaj prilog, izmed katerih bi omenili tu le 15 strani obsegajočo brošurico »od eniga Samovida« iz l. 1798 z naslovom »Svesto popisanje hrupa katerimu je franzoski poslanik skusi vunobeshenje eniga tri-

farbniga bandera 13. mali travna 1798 na Duneji perloshnost dal«.

Obe pratiki in »Novice« so Vodnika vprav prisilile k toliki delavnosti na najrazličnejših področjih svetne književnosti, da je postal takoj s prihodom v Ljubljano (s Zoisom v ozadju) naravnost osrednja osebnost vsega našega preporoda. Razvil se je v prvega našega svetnega pesnikovalca, čigar pesmi so navduševale še vsaj tri rodove po njegovi smrti. Čeprav je bil bolj razumski kulturni delavec v smislu prosvetljenstva kot pa pesnik močnih čustev, so vendarle ohranile nekatere svojo ceno še prav do današnjega dne (zložil je okoli 140 pesmi, okoli 30 jih je prevedel, nekaj narodnih pa po svoje predelal). Naš knjižni jezik za leposlovno prozo in za poučne spise z različnih področij je bil po sili okoliščin tedaj še komaj v prvih povojih in Vodnik, ki je imel od vseh svojih sodobnikov vsekakor najbolj izbrušen jezikovni čut, je postal njegov glavni začetni ustvarjalec (priredil je celo prve slovenske »Kuharske bukve« in poslovenil »Babištvo«) s smotrenim prizadevanjem za njegovo domačnost in čistost, kar je že l. 1796 celo sam poudaril, češ da je »vselej želel kranjski jezik čeden narediti«. Bil je zavesten preporoditelj, ki je skušal vzbujati v naših ljudeh narodno zavest in se trudil čimbolj uveljaviti naš jezik. V tem pogledu je najvažnejši njegov obširen članek, ki ga je objavljal od jeseni l. 1797 do spomladi l. 1798 v svojih »Novicah« in ki je »prvi veliki tekst slovenske preporodne manifestacije« (Kidrič). V njem govori o ogromni razširjenosti slovanstva, o naših dobrih in slabih lastnostih, naglaša, da smo vsi Slovani »otroci ene matere od nekidaj«, kritično opisuje našo književno preteklost, pri čemer očita Pohlinu, da je »preveč nemšoval« in »premalo unajne Slovence (t. j. na Koroškem in na Štajerskem) čislal, kar je

lahku ino treba«, se boril proti nepotrebnemu uporabljanju nemčizmov, začel prvi pravilno pisati naša rodbinska imena itd. Pri tem pa nikakor ni bil borben, kakor n. pr. Pohlin ali Linhart, temveč je učil, da Slovenci in Nemci med seboj »ne smemo prepira imeti«. Zanimivo je pa, da je bil Vodnik v precejšnji stiski radi našega narodnega imena, čeprav je za tega že Gutsman utrdil izraz »Slovenci«. Toda Vodnik je uporabljal izraz »Slovenci« za vse Slovane, a za svoje ožje rojake je rabil izraz »Kranjci«, ki je bil tedaj splošno v navadi. Seveda je dobro vedel, da govore naš jezik tudi v sosednjih deželah in ker teh pač ni mogel nazivati »Kranjce«, si je pomagal tako, da je rabil zanje izraz »unajni Slovenci«, a Koroško je stalno nazival Korotan.

Že zgornji očrt vsestranskih Vodnikovih prizadevanj in njegove neumorne delavnosti nam podaja nekako sliko vsebine našega preporoda. Kot sem že naglasil, je bilo njegovo žarišče v Ljubljani, od koder so potem njegove iskre polagoma vnemale tudi naše obrobne dežele. Od teh bi bila pač najbolj pripravljena tla na naši Koroški, kjer je zaoral globoke brazde že Gutsman, ki je pa žal umrl že par let pred Vodnikovim trajnim nastopom. Posebno pa moramo obžalovati, da si ni vzgojil Gutsman nobenega, ki bi bil nadaljeval njegovo delo in je ob njegovi smrti propadla celo njegova književna ostalina. Ako bi ne bil že davno poprej razpuščen jezuitski red, bi si bil Gutsman gotovo našel med temi sobrati nekaj mož, ki bi nadaljevali njegovo delo že bolj ali manj tudi ob žaru ljubljanskega preporodnega ognjišča, a tako so se po razpustu reda razpršili njegovi slovenski celovški člani na vse strani, a v čisto tujih vzdušjih vzgojena ostala slovenska svetna in redovna koroška duhovščina za tako delo še ni bila zrela. Treba je bilo zato počakati še

nekaj kratkih let, da se je vrnil v svojo ožjo domovino Koben in da je prispel s Kranjske Japelj. Da je pa tudi v desetletju po Gutsmanovi smrti rastla na Koroškem njegova bogata in klena setev celo brez kakega vidnejšega preporodnega delavca nekako sama od sebe dalje, nam dovolj glasno priča, da je izšlo v tistih letih na Koroškem vsaj 11 slovenskih knjig (gl. »Bibliografijo« v II. delu), čeprav so medtem obračali vso pozornost nase burni politični in vojni dogodki.

IV.

PRVA FRANCOSKA OKUPACIJA KOROŠKE

Kakor smo slišali že v II. poglavju, je skušal pariški direktorij (Vodnik je skoval zanj slovenski izraz »vižarji«) po sklenitvi miru s Prusijo (1795), Španijo in Holandsko prisiliti k ugodnemu miru končno še Avstrijo. V ta namen je započel spomladi l. 1796 z veliko ofenzivo proti Dunaju, in sicer tako, da bi prodirali dve armadi skozi južno Nemčijo po dolini Donave, tretja pa skozi gornjo Italijo in slednji je bil postavljen na čelo mladi Napoleon Bonaparte. On je bil sin skromnega odvetnika z otoka Korzike (roj. l. 1769), ki je prav tedaj prišel proti svoji volji pod francosko oblast. Korzičani so mrzili Francoze in sam Napoleon se do smrti ni naučil dobro francosko. Vkljub temu ga je pa oče spravil v francosko vojaško šolo, kjer je poleg vojaških ved pridno proučeval tudi zgodovino, matematiko, pravo itd. Kot šestnajstletni mladenič je postal že topničarski poročnik in se bavil v prostem času še nadalje z raznimi vedami. Prva tri leta revolucije je preživljal brez posebnih dogodkov deloma pri svojem polku, deloma se pa bavil tudi z načrti, da bi osvobodil Korziko francoske nadoblasti. Ker mu to ni uspelo, se je podal l. 1792 v Pariz, kamor je prispel ravno v najhujšem revolucionarnem metežu. On je sicer mrzil sodrgo, vendar se je pridružil montanjardom. Tedanja revolucionarna vlada ga je imenovala za stotnika, ga poslala v južno Francijo in tu mu je uspelo, da so revolucionarne čete konec l. 1793 po njegovih načrtih zavzele protirevolu-

cionarni Toulon ter prepodile angleško mornarico. Vlada ga je za plačilo imenovala za brigadnega generala in tako je štiriindvajsetletnemu mladeniču začela vzhajati njegova bleščeča zvezda. Dobil je nalog utrditi južnofrancosko obalo in že tu je zasnoval tudi načrt osvojitve gornje Italije. Po Robespierrovem padcu je ostal tudi on nekaj časa brez posla, a ko so poskušali jeseni l. 1795. monarhisti uprizoriti vstajo, je konvent izročil poveljstvo maloštevilnih vladnih čet mlademu Bonaparteju, ki je dne 5. X. v nekaj urah strl upor s kartečami ter postal nato pariški vojaški poveljnik. Njegov vojaški genij je zasnoval čisto novo strategijo, zgrajeno na neizčrpnih domislicah, ki jih je znal tudi mojstrsko izvajati.

Tak mož, eden najgenialnejših, kar jih pozna svetovna zgodovina, je bil torej dne 2. III. 1796. postavljen, star komaj 27 let, za poveljnika južne (alpske) armade, ki je imela nalogo prodirati skozi gornjo Italijo proti Dunaju. Ta fronta je veljala radi neprestopnih Alp za najtežjo, a razen tega je bila tudi tamošnja armada bolj podobna razcapani in razkrojeni drhali kot pa urejeni vojski (štela je 38.000 mož). Toda mladi poveljnik je znal hitro vzpostaviti disciplino, nato je pa izdal dnevno povelje, v katerem je dejal: »Vojaki! Brez obleke ste, slabo hrano dobivate... Popeljal vas bom v najrodovitnejše ravnine sveta. Čakajo vas cvetoče pokrajine in bogate dežele. Tam boste našli časti in bogastva!...« Njegov načrt je bil izločiti iz boja najprej Piemont, nato zavojevati Lombardijo in zatem korakati proti Dunaju.

Svoj drzni vojni pohod je Bonaparte nastopil dne 5. IV. 1796. skozi ozke prelaze obmorskih Alp in jih v petih dneh prekoračil. Blizu meje je naletel na prve avstrijske čete in jih v nekaj urah razpršil, par dni pozneje je pa pri Mondoviju in Millesimo potolkel še pie-

montsko vojsko ter dne 15. V. prisilil sardinskega kralja k miru, s katerim je moral odstopiti Savojo in Nico Franciji. Tako je imel opraviti samo še z Avstrijci, katerim sta poveljevala generala Argenteau in Beaulieu (tudi večina slovenskih polkov se je borila tedaj na italijanski fronti). Ti so se umikali ob južnem robu Padske nižine proti reki Pad in se ustavili šele pri mestu Lodi ob reki Addi. Bonaparte jih je zasledoval, zasedel Turin, naložil spotoma še nevtralnima vojvodinama Parmi in Modeni občutno vojno kontribucijo (skupno so morale tisto leto plačati razne italijanske pokrajine 50 milijonov vojne kontribucije), uklonil Genovo, nato pa dne 10. V. zgrabil Avstrijce in jih v krvavi bitki potolkel. Pet dni zatem so vkorakali Francozi v Milan, kjer so bili triumfalno sprejeti (tu so se oprli seveda na italijanske jakobince). Od tu je poslal Bonaparte dele svojih čet, da so zasedle še Livorno, Modeno, Toskano in dele cerkvene države (Bologno, Ferraro), tako da je bila konec meseca junija v francoskih rokah že vsa zapadna polovica gornje Italije. Toda glavno avstrijsko oporišče je bila Mantova, ena najmočnejših tedanjih evropskih trdnjav in pravi ključ v Avstrijo. Čim se je francoska vojska nekoliko odpočila in preuredila, je krenil zato še proti Mantovi in jo začel oblegati.

Seveda se je pa tudi Avstrija dobro zavedala pomena Mantove in je poslala z južnonemškega bojišča oblegani trdnjavi hitro na pomoč izkušenega generala Wurmserja. Bonaparte je poslal proti njemu dva večja oddelka svoje vojske, a Wurmser je porazil oba, tako da je grozila Francozom že resna nevarnost. Tedaj je Bonaparte opustil nadaljnje obleganje Mantove, pohitel s svojo vojsko s spretnimi manevriranji za hrbet Wurmserjevi armadi ter v treh sijajnih bitkah potolkel

dele njegove vojske, dne 5. VIII. pa pri Castiglione (južno od Gardskega jezera) še Wurmserja samega. Ta se je pobit umaknil v Mantovo, Avstrija mu je pa hitro poslala na pomoč še armado svojih najboljših polkov pod poveljstvom generala Alvinczyja. Bonaparte je ni pustil, da bi se združila z Wurmserjem, temveč jo je zgrabil ob Adiži pri mestecu Arcole (južnovzhodno od Verone) ter jo v treh dneh krvave bitke (14.—17. XI.), vkljub temu da je bila v premoči, tako potolkel, da je rabila nad mesec dni, preden se je zopet zbrala. V teh bitkah so pa jako trpele tudi francoske čete in potrebovale daljšega počitka, a Avstrijci so poslali medtem na pomoč lombardski armadi preko Furlanije še novo močno vojsko pod poveljstvom generala Provere. Toda še preden je mogel on doseči Mantovo, je porazil in razpršil Bonaparte v dvodnevni bitki (14.—15. I. 1797) na visoki planoti Rivoli (med Verono in Gardskim jezerom) še njega, a dobrih štirinajst dni nato (2. II.) je moral končno kapitulirati z vso svojo posadko še sam Wurmser v Mantovi (v njej se je nahajal tedaj tudi kranjski polk). Ostanki razbitih avstrijskih armad, ki so delovale doslej brez zvez med seboj in katerih nesposobni in koruptni generali so z dunajskim vojnim vodstvom vred tudi pripomogli k porazom, so se umaknili za reko Piavo. S tem so bila Francozom vrata v Avstrijo pravzaprav že odprta, kajti hirajoča beneška republika je ostala nevtralna in zato niso imeli Avstrijci med Lombardijo in Karnskimi Alpami ter Sočo nobenega primernega oporišča več. Mladi Bonaparte sam si je bil pa že s svojimi dotedanjimi uspehi pridobil slavo najboljšega vojskovodje tedanje Evrope.

Toda pariškemu direktoriju se radi hudih neuspehov severnih francoskih armad ni mudilo, da bi prodiral Bonaparte sam še naprej proti Avstriji, zato mu je ukazal

(3. II), naj krene na jug in uniči najprej cerkveno državo. Bonaparte, ki je začel že tedaj voditi svojo politiko, je le deloma ubogal. Zasedel je le večje dele cerkvene države, prisilil papeža, da mu je plačal nekaj milijonov vojne kontribucije, ki jih je potem z nagrabljenimi umetninami vred poslal v Pariz, sklenil dne 19. II. z njim mir, nato pa začel dne 10. III. hitro novo ofenzivo proti Avstriji.

Francija in Avstrija sta polagali izprva največjo pažnjo na južnonemško bojišče. Francozi so napotili zato tja dve svoji armadi pod poveljstvom Jourdana in Moreau-ja in enako tudi Avstrija dve pod poveljstvom svojega tedanjega najboljšega vojskovodje, cesarjevega brata nadvojvode Karla in Wurmserja. Francoski armadi sta konec meseca maja l. 1796. napadli, a bili sta odbiti z občutnimi izgubami in Moreau-jeva armada potisnjena nazaj čez Ren. Avstrijci bi bili lahko tedaj vdrli celo v severno Francijo in verjetno prisilili pariški direktorij k miru, toda Bonapartejeve zmage v Italiji so jih zapeljale, da so poslali še tisto pomlad večino Wurmserjeve armade skozi Tirolsko v Italijo in tako je ostal na severnem bojišču nadvojvoda Karel sam. Tako oslabljen je moral zopet izprazniti vso zapadno Bavarsko in dovoliti obema francoskima armadama, da sta prekoračili Ren, nista se pa pobrigali, da bi se tudi združili. Glede na to je nadvojvoda prisilil obe francoski armadi posamič (Jourdanovo je v več bitkah tudi temeljito potolkel), da sta se jeseni umaknili vnovič za Ren in tudi v njih vodstvih je izbruhnila huda kriza. Po prvotnem načrtu bi moral Bonaparte po svojih zmagah v Italiji kreniti čez Tirolsko na sever, se združiti z Jourdanom in Moreau-jem ter udariti z njima na Dunaj, a spričo umika obeh francoskih armad v Nemčiji je moral biti sedaj ta načrt opuščen, pač je pa sklenil Bo-

naparte sedaj sam udariti na Dunaj, in to po najkrajši poti, to je skozi Notranjo Avstrijo.

Ker torej Avstriji na severu čez zimo ni grozila nobena večja neposredna nevarnost, je poslala končno na južno bojišče še samega nadvojvodo Karla. On je prispel sredi meseca februarja v Benečijo (Conegliano) in našel tam ostanke (35.000 mož) petih dotlej v Italijo poslanih armad v popolnem razsulu. Glede na to je odhitel takoj na Dunaj in dosegel, da je bilo poslanih z južnonemškega bojišča hitro še novih 22.000 mož, ki so bili napoteni deloma na Tirolsko in deloma skozi Pusti dol proti Beljaku, kamor so prispeli zadnji teden meseca marca. Spotoma na Dunaj se je mudil nadvojvoda dne 17. II. tudi v Ljubljani, kjer so ob tej priliki v gledališču k tedaj novi cesarski pesmi dodali še Vodnikove stihe:

Terka nam Francoz na vrata
Dobri Fronc (namreč cesar Franc II.) za nas skrbi
Pošle svojga lubga brata,
Korel rešit nas hiti.

Z Dunaja se je vrnil nadvojvoda dne 4. III. v Videm (Udine) in sedaj prevzel tudi dejansko vrhovno poveljstvo nad vso italijansko fronto. S prihodom še novih srbskih graničarjev je tako zbral na vsej fronti dobrih 50.000 mož in skušal urediti tudi potrebna skladišča ter bolnice. Kakih 28.000 mož je postavil Karel proti Furlaniji, ostanek pa na Tirolsko, dočim je usmeril Bonaparte proti Furlaniji 43.000 mož, a proti Tirolski le 18.000. Ker na obrambo beneške Furlanije seveda ni bilo mogoče niti misliti več, je zgradil nadvojvoda ves svoj vojni načrt tako, da bi se postavil Bonaparteju po robu šele na Krasu in v južnozapadnih mejnih prehodih na Koroško ter mu tako zaprl vhod v osrčje Avstrije. Francozi so pa že

prejšnje leto naše dežele vprav preplavili z ogleduhi vseh vrst, tako da so do podrobnosti poznali ves položaj, dočim se nesposobno avstrijsko vojno vodstvo ni pravočasno pobrigalo niti za zadostno utrditev najvažnejših zapor (n. pr. v Kanalski dolini), tako da so se zgledovali nad tem celo kmetje. Vsi so se pa vendarle zanašali ravno na te važne naravne ovire in upali, da bo Karlu uspelo ustaviti Bonapartejevo prodiranje v notranjost Avstrije. Dogodke na italijanskem bojišču je tedaj seveda z največjo napetostjo spremljala vsa javnost v naših deželah, zato jim je posvečal tudi Vodnik v svojih »Lublanskih Novizah« mnogo prostora. Dne 20. III. je pisal v svojem listu: »Je slišat, de so Francozi čez vodo Piave noter do Codrojpe peršli, celo Beneško Forlanio vzeli, inu de na meji cesarske Forlanie tri pošte daleč un kraj Gorice stoje. Al Princ Karl je pisal, de se nimamo tiga bati, ker on per Gorici, Soči, Gradiši inu Palmi Novi terdno stoji. Nej le Beneške kraje imajo; bolši je za nas, de se naše lastne meje deržimo ... dokler pomoč iz ogerskiga pride, de se bode pruti Mantovi jiti moglo. Lani je Francoz peršal noter do pemske inu estrajske meje, vendar ga je Princ Karl potepeno čez Rajno pognal; tudi tukej ve Princ, kaj dela; imejmo za bogam najn zavupanje. — Soča, Gorica, Terst, snežniki, inu Hrušica so terdne meje.«

Toda tudi nadvojvoda Karel ni mogel več rešiti položaja. Bonaparte je dne 10. III. naskočil Piavo in pognal Avstrijce za Sočo, dne 16. III. še sam prebrodil Tilment in se tri dni nato pojavil na Soči ter 20. III. zavzel že Gorico. Vodnik je pozneje v svojem listu pisal o teh bojih takole: »Preden so njih kraleva visokost Princ Karl h' laški armadi peršli je bila taista na ta kraj Tagliamento prestavlena, posebno za to, de bi en malo počila, inu na pomoč čakala. Na ti stopni je Princ vojsko

najdel, kader je k' nji peršal. General Hohenzollern je stal z' predno vojsko per reki Piave, inu imel povele, dokler bo mogoče, tam se deržat; le takrat bi se smel brez boja nazaj potegnit, kader bi sovražnik z' preveliko močjo perderl. Ravno nekej popred je sovražnik uni kraj Piave per Trevizu, inu Baszanu pomoč naberal, katera mu je od doma, od Rajne, inu iz papežove dežele perhajala. Pomoč pak, na katero je Princ čakal, ni mogla ob časi dojiti, deslih je nategama hitela. Sovražnik se je tedej na svojo vekši moč zanesel, inu v' treh razdelkih pruti generalu Hohenzollern naprej mahal; ta se potegne pruti mesti Sacile nazaj, sovražnik ga popade 12. dan Sušca; en drugi razdelik gre čez Porto buffole, inu oče njemu za herbet priti; boj je bil dosti hud, soldat se je dobro deržal, inu sovražnik ga ni v' beg pognal; vendar je general za dobro spoznal, ponoči nazaj potegnit, de bi mu uni za herbet ne peršal; gre tedaj čez Portenon v' Valvasone nazaj, inu se boju vogne. 15. Sušca gre na to stran reke Tagliamento; Princ potegne vse soldate vkup, samo nekaj kojnikov je na unim kraji ostalo. — Na 16. dan gre sovražnik od Valvasone pruti nam, inu persili kojnike na ta kraj prestopit; ker je Tagliamento plituv bil, gredo francoski kojniki čez, za njimi pa pešci. Tem kraji se začne boj; al ker je sovražnikov veliko več bilo, so naši mogli odjenjat... Princ se je deržal svojiga naprej vzetja, ne pred boj začenjat, dokler več pomoči ne pride; se je tedej pruti Gradiši, inu Gorici nazaj potegnil. Mej tem so tudi naši... per Langaro stoječi soldatje od preveliko več francozov perjeti bili, se dobro branili, al vender bežat mogli... — Dalej piše Princ... de je armada 17. dan iz Palme nazaj šla; ta beneški ograd ni močen zadosti... de bi se mogel deržat... Torej so kraleva visokost vojsko na ta kraj Soče inu v' Gradiše potegnili, de so se dalej varno na-

zaj pomikuvat mogli; ker Soča je bila perplitva, inu se je lahko per pričeoči suši k' nogam prebredla; tudi ni kazalo popred boja začeti, dokler ni kej več pomoči došlo. Mej tem je pomoč če dalej bližej perhajala, inu je imela predna vojska pod generalam Merkandin 21. Sušca v' Belak pridti. V' Terstu stoječimu generalu Pittoni je Princ razločne povela dal, kako se ima deržat, kakor kol se perkluči.«

Prišedši čez Piavo je razdelil Bonaparte svojo armado na tri dele, od katerih je prvi pod poveljstvom Jouberta prodiral na Tirolsko, drugega, glavnega, je pod poveljstvom generala Bernadotta usmeril proti Krasu (ta je dne 23. III. vkorakal v Trst in v Idrijo, dne 31. III. pa že v Ljubljano), a tretjega je pod poveljstvom generala Masséne napotil po dolini reke Bele v Pontabelj in po Kanalski dolini proti Koroški.

Jako značilno je, da so Francozi pokazali že, ko so se prvič pojavili v naših deželah, tudi spoštovanje do našega jezika. General Bernadotte je namreč izdal že dne 29. III. iz svojega glavnega stana v Logatcu oklic na prebivalstvo tudi v slovenskem jeziku. V njem je bilo rečeno: »De francozi k' vam gredo, nemislio nič hudiga ne vam, ne vašimu premoženju. Oni žele, oni očio, de vi v' miru brez straha vživate dobičke vašiga dela inu truda. To je povele poglavitniga generala Buonaparte ... Nebojte se za poštenje vaših žen, ali za ohranenje vaše vere. Mi poštujemo zaderžanje inu navade vsih ludi, zlasti vaše ... Naši soldatje bodo ojstro v' svoji dolžnosti deržani, de ne bodo smeli nič kriviga vam sturiti, vsaki bo per ti priči z' smertjo štrafan, kir se v' vaše prebivalše z' silo vrine ... Nismo enaki obdivjanim premagavcam; naše perludno zaderžanje vas bode previžalo, de mi čez nadloge, katere vojska seboj pernese, zdihuje-

mo; mi jeh bomo loži sturili; — pridite, inu ne zapustite vaše ognjiša.«

Kako hitro so Francozi napredovali in v kakšnem razsulu je morala biti avstrijska armada, nam zadostno dokazuje dejstvo, da je v trenutku, ko je pisal Vodnik, da nadvojvoda Karel »per Gorici, Soči, Gradiši... terdno stoji« Bernadotte že zavzel Gorico, Masséna pa Pontabelj in prodiral v Kanalsko dolino. To bi moral braniti general Ocskay vsaj toliko časa, da bi se mogle avstrijske čete pravočasno umakniti čez Predel, a ker mu niso pravočasno dospele okrepitve preko Ziljske doline, je opustil obrambo sploh vse tako važne in po naravi utrjene Kanalske doline in bežal z velikimi izgubami skozi Trbiž prav do Podkloštra in potem še naprej na Podkoren. S tem je pa padel v vodo tudi ves Karlov načrt, ki je hotel ravno okoli Trbiža zbrati večjo vojsko, onemogočiti Francozom vdor na Koroško in presekati za njih hrbtom tudi njihovo zvezo skozi Furlanijo s Francijo. Ako bi mogel Masséna še nekoliko bolj pohiteti, bi lahko zajel še celó vse tiste Avstrijce, ki so se od Gorice umikali po Soški dolini čez Predel na Trbiž.

Nadvojvoda je izvedel za to Ocskayjevo polomijo dne 21. III. v Kranju, ko je zasedel Masséna že tudi sam Trbiž. Vodnik je tiste dni v svojem listu pisal: »Včeraj (t. j. 22. III.) je pošta po navadi iz Tersta peršla, pisma pernesla, inu povedala, de do torka, to je do predučerej še ni bilo okol Tersta nekjer francozov čutit; štirje soldatje so per boji zraven Gradiške všli, v' Terst pertekli inu povedali, de Gorica je v' nevarnosti, inu de boj per Gradiški un kraj Soče je bil za nas nesrečen; na to je jelo po Terstu vse bežat, karkol jih je strašlivih. Zares jih je štir dni lesem tolkajn skuz Lublano pruti Štajerskim bežalo, de je skorej kočia za kočio tekla, inu de je bil komej na oštariah prostor. Ti perpovdujejo, de je Gorica že pod

francozam; al de so se naši v' rebernicah nad Razdertim vstavili... Predučerej se je Princ Karl tukej skuz v' Celovec pelal; smo slišali, de je rekal, de od Tersta inu Gorice ni take nevarnosti, temuč de francoz skuz Pontabel v' Koratan bol silo dela. Ludje iz gorenskiga povedo, de je francoz skuz Pontabel noter do Malborgetta v' štrici sveteh Lušarij prederl... Pomoč od Rajne je v' Tirolah, inu v' Koratanu našim že obilno došla...«

Zaradi nastalih dogodkov je bil potem Vodnik več dni brez vsakih obvestil, naknadno je pa potem zapisal: »Al je Princ Karl na Koratanu srečen, al ne; ni nič slišat. Eni perhajalci iz gorenske strane perpovdujejo, de so francozi že do Belaka skuz Pontabel prederli; vender de še Belaka niso vzeli. Drugi pak povedo, de se general Očkaj na Kóreni terdno derži, inu de so francozi iz Terbiža nazaj pobiti.«

Nadvojvoda Karel se je dobro zavedal ključnega položaja Trbiža, zato je takoj ukazal strahopetnemu Ocskayu in čez Predel umikajočim se avstrijskim četam napasti od francoskih predstraž zasedeni Trbiž in je odhitel iz Kranja tudi on sam tja. Povelje je bilo izvršeno in tako so Avstrijci dne 22. III. s pomočjo domačega prebivalstva iznova zasedli Trbiž ter potisnili Francoze še preko Žabnic. Toda že naslednji dan je pritisnil sam Masséna z glavnino svoje divizije in tedaj so se spustili Avstrijci v divji beg ravno v trenutku, ko je prispel na bojišče še sam nadvojvoda Karel, tako da je manjkalo le za las, da ni bil ujet še on. Francozi so potem podili Avstrijce še preko Trbiža in njih razsulo je bilo toliko, da se je v splošnem neredu nadvojvoda v Trbižu vnovič le s težavo izmuznil ujetništvu. Šele pri Kokovem se je moglo del peščev toliko zbrati, da so za kratek čas zadržali prodirajoče Francoze in da se je mogel en del razbitih avstrijskih čet s silnimi izgubami rešiti v Beljak, drugi pa čez Podkoren

na Jesenice, a nekateri celo čez Trento in Bohinj v Kranj. Tako je avstrijska vojska, ki naj bi Francozom zaprla vdor na Koroško, izgubila v dobrih 20 dnevih (od 10. III. dalje) okoli 15.000 mož in 25 topov, ostanek je bil pa popolnoma razbit in razpršen, tako da na kako obrambo sploh ni bilo mogoče več misliti in Koroška je po več kot 200 letih prvič zopet doživela invazijo tujih čet.

Vodnik je v svojem listu popisoval te boje takole: »Princ Karl piše ... da ker se vojska per močno osušeni Soči ni deržat mogla, sta za njo general Bernadotte inu Seieux vedno derla ... Tedej je pustil Princ armado v' dveh trummah pruti Razdertim jit ob polnoči ... Njih kraleva visokost so med tem hiteli čez Lublano pruti Terbižu inu Belaku, de ... bi sovražnika vstavili, inu skuz Pontabel nazaj pobili. Kader bi bil sovražnik skuz Pontabel nazaj veržen, bi bili cesarski spet Gorico rešili, inu francozi bi mogli nazaj jenat. General Köblösz je bil postavlen v' Belško dolino, de je z' štirimi batallioni hravatov pot skuz Belc odrezal. Feldmaršall leutenant firšt Reusz je povele imel nategama čez Lublano, Krajn, v' Terbiž jiti, inu se z' tukej stoječimi regimenti skleniti. — Kader so njih kraleva visokost Princ Karl peršli v' Krajn, so perjeli naznanje, de je general Očkaj vrata v' Pontabli zapustil, na katereh je bilo vse ležeče, na katere se je bilo zanesti zavol dobre lege, inu kraj je bil z' vojskno perpravo dobro obstavlen. Ker se je general do Korena nazaj potegnil, je sovražnik Terbiž inu cesto v' svojo oblast dobil, po kateri je žovniršina pod generalam Gontroeul inu F. M. L. Bajaličam pruti Belaku imela jit. De bi se ta cesta spet odperla, je Princ zapovedal generalam Gontrejlu, inu Bajaliču, hitru pruti Terbižu naprej dreti, inu tam sovražnika perjeti. General Gontrejl dopolni povele tako zvesto, de verže sovražnika noter čez Žabnice nazaj, inu de vsa strelna perprava prostor dobi, čez Terbiž nazaj

jit. — Drugi dan pride sovražnik zjutrej z' veliko vekši množico, popade generala Gontroeul, ta se derži terdno v' Žabnici do dveh po poldne; tem časi se prepele strelna perprava čez Terbiž; ker pak generalov Bajaliča, inu Očkaja ni bilo ob pravim časi na pomoč, inu ker je sovražnik ob štireh popoldne z' dveme silnime trumame pruti desni inu levi roki Gontrejlove vojske derl, naših pak je premalo bilo, sta bila general Gontroeul, inu Graf Vratislav general-adjutant Princov ranjena; inu vojska permorana Žabnico sovražniku čez pustiti, inu se nazaj potegnit, deslih se je z' vso častjo bojuvala. — Skuz to, de so vrata Pontabelske bile prederte, je Princ persilen bil, se ne na boj, temuč na bran deržat. Tedej je bilo F. M. L. firštu Reusz vkazano z' svojo vojsko iz gorenske krajnske strane čez snežnike inu čez Lubel v' Šent Vid na Koratan jiti, de je cesto pruti Judenburgu pokrival . . .«

Dva dni po opisani katastrofi v Kanalski dolini je prispelo od severa sicer nekaj okrepitev v Beljak, toda na kak resen boj ni bilo mogoče niti misliti več. Nadvojvoda Karel je v Beljaku zato odredil, naj se navedene okrepitve vrnejo čez Gornjo Koroško in skušajo dospeti v dolino Aniže, še na poti nahajajoči se oddelki s Tirolske naj pa krenejo proti Innsbrucku, a sam je hitel proti Celovcu, kjer je mogel do 28. III. zbrati komaj dobrih 13.000 demoraliziranih mož. Ker so mu bili Francozi že tik za petami, je krenil nadvojvoda še istega dne dalje čez Gospo Sveto proti Št. Vidu in pustil med Krivo Vrbo in Celovcem le večjo zaščitnico (5000 mož) pod poveljstvom generala M e r c a n d i e - a. Toda tudi francoske čete so se napotile že dne 31. III. za Avstrijci, zato je moral nadvojvoda nemudoma zapustiti še Št. Vid in odhiteti čez Grobniško polje (1. IV.) ter Breže v Neumarkt (na Zgornjem Štajerskem). Ko so se Bonapartejeve čete bližale Brežam, je prosil nadvojvoda za kratko premirje, ki ga je pa

francoski vrhovni poveljnik odklonil, ker je želel popolnoma uničiti bedno Karlovo vojsko. Že dne 2. IV. je prišlo pri kopališču Einöd in nato še pri Neumarktu do manjših bojev z zadnjimi stražami bežečih Avstrijcev, ki so hiteli še dalje v dolino Mure in po njej proti Judenburgu ter še od tam dalje čez Leoben proti Dunajskemu Novem mestu, a Masséenove prednje straže so jih gonile le do Semmeringa.

Francozi so torej zadnji teden meseca marca izsilili prehod skozi Kanalsko dolino in pognali Avstrijce, da so bežali skozi slovensko južno Koroško na Celovec in od tam po dolini Gline, Krke in Mure daleč na Gornje Štajersko. Prišedši iz Kanalske doline do Beljaka, so poslali Francozi generala Zajonczeka, po rodu Poljaka, po dolini Drave na Špital, da je stopil preko Lienza v stike s francosko vojsko na Tirolskem, a glavnina pod poveljstvom Masséne je sledila bežeči Karlovi vojski skozi slovensko Koroško na Celovec. Od tu so Avstrijci že poprej odpeljali vse državno imetje, strahopetni deželni glavar grof Wurmbrand je pa z večino uradništva dal zgled za splošni beg velikega dela drugega imovitejšega prebivalstva (bežali so celo na Dunaj in na Moravsko), saj je avstrijska propaganda poprej že cela leta pripovedovala o grozovitostih francoskih »jakobincev« in njihovih giljotinah. Predvsem so pa bežali seveda vsi francoski emigranti, katerih je bilo precej tudi na Koroškem, a ostalo prebivalstvo, med katerim je bilo tudi mnogo beguncev s podeželja, ki so se skušali v Celovcu vsaj za silo skriti, je pa pravtako v paničnem strahu pričakovalo prihoda Francozov. Ker so državni uradi prenehali delovati, se je postavil na čelo prebivalstva stari framason, ugledni grof Fr. Enzenberg, da bi vzdrževal red ter zastopal deželo in prebivalstvo pred bližajočimi se okupatorji.

Francozi so stali že dne 29. III. opoldne pri Krivi vrbi in od tu so poslali zgodaj popoldne svoje predstraže proti Celovcu, a »cesarski« (tako je prebivalstvo navadno nazivalo avstrijske vojake) so dali tedaj znak za zažig še preostalih vojaških skladišč v Celovcu. Francozi so naleteli na cesti pri Krivi vrbi na zadnje avstrijske straže in ob 2. uri popoldne se je razvil manjši spopad. Francozi so del Avstrijcev zajeli, ostanek je pa zbežal proti Gospe Sveti, ker so Francozi že poslali svoje oddelke od Sv. Primoža čez Magarek, da bi jim presekali umik v Št. Vid in je »cesarskim« grozilo, da bi bili zajeti vsi. Tako so imeli Francozi vhod v Celovec popolnoma prost. Pri Beljaških vratih jih je že čakalo odposlanstvo deželnih stanov in meščanstva. V njegovem imenu je prosil prof. Lenz, po rodu Luksemburžan, poveljnika francoskih čet, generala Guyeux-a, za prizanesljivost, kar mu je general tudi obljubil. Tako so na večer Francozi (skupno 18.000 mož), vodeči s seboj tudi avstrijske ujetnike, med trobentanjem vkorakali na celovški Novi trg in takoj zastražili glavne točke v mestu.

Že ob 8. uri zvečer je dospel v Celovec tudi prvi Bonapartejev podpoveljnik, general Masséna. Nastanil se je v škofijski palači in tu še sam sprejel stanovske in meščanske odposlance, katerim je v osornih besedah naznanil svoje zahteve. Ob 1. uri ponoči so raznesli po vseh hišah ukaz, da morajo pripraviti do 6. ure zjutraj pred duhovnišnico (ta je služila za začasno skladišče) 36.000 hlebčkov kruha, vino, meso, zabelo in vse druge potrebščine, razen tega pa še 86.000 gld v gotovini za Masséno. Seveda so se preplašeni Celovčani požurili, da so ukaz tudi izvršili, razen denarne zahteve. Razen tega je Masséna še tisti večer svojim vojakom dovolil, da so oplenili stanovanja pobeglih francoskih emigrantov. Precej teh se je bilo namreč že v prvih letih revolucije zateklo tudi na Koroško in v

Celovec. Med njimi je bilo tudi več duhovnikov. Dva izmed njih (Tiriona in d'Oswalda) je vzel pod svojo streho škof Salm, tretji (Frenot) je bil pozneje župnik v Šmohorju, četrti (Rigolet) je bil pridigar v cerkvi Sv. Ilije v Celovcu, nekateri drugi pa še po raznih drugih nemških župnijah. O stanovanjih vseh emigrantov so bili Francozi po svojih ogleduhih že poprej natančno poučeni.

Naslednje popoldne, dne 30. III., je pa prispel v Celovec sam francoski vrhovni poveljnik Napoleon Bonaparte. Nastanil se je v dvorcu barona Eggerja v Gosposki ulici. V nasprotju z rezkim Masséno je Bonaparte z vsem razumevanjem sprejel pritožbe meščanskega zastopstva, ga pomiril, preklical Massénov ukaz glede denarne dajatve (to je naredilo na vse posebno ugoden vtis) in kaznoval razne samovolje, ki so jih bili zagrešili francoski vojaki proti prebivalstvu. Tedanji celovški stanovski generalni davkar Lindenbichl je v svoji kroniki opisal Bonaparteja takole: Bil je mož majhne postave, star kakih 29 let, polt njegovega obraza je bila rjavkasto-rumena, lica upadla, nos vzvišen, njegove temne, globoko ležeče oči so se pomembno ozirale, njegova govorica je bila odsekana, a jasna, njegovo čelo je označevalo misleca. Na zunanji sijaj svoje osebe ni polagal nobene pažnje, bolj je bilo pa opaziti to pri njegovi gardi... ki je pa štela le 30 mož.«

Naslednji dan, »11. germinala v V. letu republike« (t. j. 31. III.) je izdal Bonaparte poseben slovesen proglas na Koroške in skoro prav enakega (v francoščini, nemščini in slovenščini) nato še na Kranjce. Ta znameniti dokument, prvi, ki ga je naslovil genialni Korzičan na Avstrijce in o katerem se je nova koroška vlada sama izrazila, da je »vreden velike Bonapartejeve duše, njegove slave in

velikega naroda«, je objavil (27. IV.) tudi Vodnik v svojih »Lublanskih Novizah«. V njem je bilo rečeno:

»Francoska vojska nepride v' vašo deželo, se nje polastit; tudi ne vašo vero, zaderžanje, inu navade kej prevernit. Ona je perjatelca vsih narodov, zlasti moških deželakov Nemške zemle. — Tih pet mož, kateri francosko sojbodstvo[1] vižajo, so si vse mogoče perzadeli, de bi nadlogam konec sturili, katere razdelujejo dežele na suhim . . .« Zatem pripoveduje proglas, kako se je francoska vlada (direktorij) prizadevala doseči mir z avstrijskim cesarjem, toda ravno »skuz englendarsko zlato oslepleni ministri« (tu je mišljen Thugut) stoje popolnoma pod angleškim vplivom in so preprečili mir. Pravi, da gotovo »nam enako sovražite Englendarje, kateri le svoj lasten dobiček per ti vojski išejo inu najdejo; vem, de sovražite vaše ministre, kir so se unim prodali . . . Zatorej sternimo se mi zuper England, inu dunejske ministre! Postanimo perjatli! Francosko sojbodstvo ima vso pravico, z' vami kakor premagavec sturiti. Al nej zgine ta pravica pruti enimu glihajnu mej nami! Vi se nebote nič mešali v' to vojsko, katera ni po vaši voli; vi nam bote dali živež, kar ga bo treba. Jes pak očem varuvat vašo vero, navade, inu last; ter vam vso vojskno naklado odpustiti. Al ni vojska sama na sebi grozna zadosti? al neterpite že tak preveč, vi nedolžni offer ptujeh zmotnav? — Davki, katere imate navado Cesarju dajat, vam bodo namest škode, kar jo vsaka skuz gredoča vojska sturi; inu za plačilo živeža, kar ga bote nam dajali. — Za tega volo poglavitni general zapove: 1) Duhovne opravila se bodo deržale, kakor do zdej. Škofi, inu duhovni, kir so zavol nevumniga strahu zapustili svojo čedo, smejo nazaj priti; general jim bo popotne pisma poslati pustil. — 2) Krajnsko (v koroškem proglasu

1) republiko.

je stalo seveda »Koroško«) deželo bode ladala[2] ena Komeszija desetih mož, katera se bo imenuvala Central-Gubernium[3], inu imela vso deželno, mestno, inu opravilno oblast. — 3) Deželske, inu sodne postave ostanejo per svoji moči. — 4) Vse deželne, inu cesarske davke, kateri su se skuz pervo, ali skuz drugo roko[4] dajali, bode ta Komeszia noter jemala; inu jeh obračala za deželne potrebe, za kupovanje živeža za armado, inu za odškoduvanje, kateri so kej terpeli, kader je vojska memo šla. — 5) Ta Komeszia bo vse narejala, inu zapoveduvala, kar deželne, sodne, inu gmej perhodkov opravila zadene. — 6) Zbrani možje bodo opravila med saboj razdelili, iz med sebe eniga za predsednika zvolili, inu eniga za sekretarja, kir pak ne izmej tih desetih, temuč en drugi posebej biti ima. — 7) Za Central-Gubernium so izvoleni gospodje...« Koroški proglas je določal za koroško vlado naslednje osebnosti: gubernialnega svetnika barona Ankershofna, J. pl. Kochlerja, barona B. Rechbacha, stolnega dekana pl. Türka, odvetnika dr. Fortschnigga, dr. Wodleya, odvetnika dr. Wolfa, trgovca V. Bergamina, gostilničarja J. Grossla in barvarja Jesseja. Zatem je proglas zaključil takole; »General Bernadotte (za Koroško gener. Berthier) jih ima poterdit, inu pustit perseči, de bodo povelam francoskiga sojbodstva pokorni; pričeoča postava pak nemško, inu krajnsko natisnena očitno ven obešena biti. Buonaparte.«

Ti člani so se še istega dne (31. III.) popoldne zbrali v mestni hiši, kjer jih je ustoličil general Berthier in jim prebral zgoraj navedeni Bonapartejev proglas. Za

2) vladala.
3) v proglasu za Koroško je bila nazvana „Centralregierung".
4) t. j. vsi direktni in indirektni davki.

predsednika so si izvolili grofa J. F. Enzenberga, za njegovega tajnika barona J. F. Seenusa, posloval je pa po izrečnem Bonapartejevem dovoljenju po dotedanjih avstrijskih postavah, a pod nadzorstvom šefa francoskega štaba, gener. Berthiera.

Ta vlada se je že dne 2. IV. obrnila s posebnim, obširnim in v Napoleonovem imenu od gener. Berthierja odobrenim proglasom na vse prebivalstvo ter ga resno pozvala k požrtvovalnemu sodelovanju, da se s tem v splošno korist čim bolj olajšajo neizbežna bremena. Po francoskem naročilu je pozvala tudi vse begunce, da se v najkrajšem času vrnejo domov.

Vse kaže, da so izbrali Francozi res najprimernejšo in vsega zaupanja vredno deželno vlado, kajti prebivalstvo ji je brez oklevanja rado dajalo na razpolago vsa denarna sredstva za nakup živil in drugih potrebščin, ki so jih zahtevale okupacijske oblasti, zato se ji tudi ni bilo treba zatekati k tršim ukrepom. Brez modrega Enzenbergovega ravnanja in uvidevnega sodelovanja vsega prebivalstva bi neizogibno moralo priti do nasilstev, ropanj in rekvizicij. S svojim poslovanjem ni tudi v nobenem pogledu obremenila državne blagajne in je potem dunajska vlada šele po odhodu Francozov izterjala vse zaostale davke, druge pristojbine in graščinske dajatve, upoštevaje vse, kar je dalo prebivalstvo že med okupacijo. Te dajatve pa niso bile majhne, kajti sam Celovec je dal v teku okupacije 23.000 bokalov vina, 1500 bokalov žganja, 2000 funtov olja, 8000 funtov riža, 300 funtov medu, 20.000 q drv, 55 q svežega mesa, 490 q prekajenega mesa, 180 q slanine, 673 volov, 24 krav, 98 telet, 100 q sočivja, 4200 q moke, peki 105.641 hlebčkov kruha in meščani še posebej 181.655 hlebčkov, dalje nad 20.000 mernikov raznega žita, 8146 q sena itd. O poslovanju navedene vlade se je jako pohvalno izrazil sam Bonaparte in po odhodu Franco-

zov ji je izrekla vse priznanje tudi dunajska vlada ter je njeno poslovanje služilo za pravi zgled tudi ob priliki naslednjih okupacij.

Že iz zgornjega proglasa in vsega tedanjega nastopanja Francozov je videti, da so ravnali pri svoji prvi okupaciji naših dežela neobičajno uvidevno in prizanesljivo, ter tudi niso dovolili svojim vojakom nobenih nasilstev napram prebivalstvu. Samo po sebi je umevno, da so bila posamezna nasilstva, ropi in podobno neizogibni, zlasti ker je bilo med Bonapartejevimi vojaki tudi mnogo Italijanov in je v tem pogledu trpela zlasti Kanalska dolina s Trbižem. Toda na splošno je vladala med francoskimi vojaki zgledna disciplina in je Bonaparte tudi neusmiljeno kaznoval vsako nasilstvo nasproti prebivalstvu, radi česar so potem Francozi zapustili med našimi ljudmi tudi najboljše vtise. V Ljubljani je dal n. pr. tamošnji francoski poveljnik Bernadotte dne 4. IV. ob zidu stolnice javno ustreliti francoskega huzarja, ki je prejšnjo noč vdrl v neko hišo in tam ropal. Dne 2. IV. zgodaj zjutraj je poskušal neki vojak v celovški cerkvi sv. Ilije ukrasti svečnike s svečami; ogorčeno ljudstvo ga je izročilo poveljstvu in bil je najstrože kaznovan. Neki oficir je skušal dne 31. III. s ponarejenimi polnomočji v celovški okolici izsiliti od prebivalstva 200 volov (ali pa nadomestilo v denarju), a francoski intendant ga je zasačil in bil je takoj ustreljen. Razumljivo je, da je naredilo tako ravnanje na prebivalstvo izreden vtis in ljudje niso mogli prehvaliti francoskega vrhovnega poveljnika.

Tako ravnanje moramo pripisovati predvsem veliki Napoleonovi uvidevnosti. Ostal je resda popolen zmagovalec in razbita avstrijska vojska ni bila trenutno več zmožna postaviti se mu kje resno po robu, vendar je bila tudi njegova armada več kot šibka za tako obsežno ozemlje, ki ga je bil zasedel. Pozneje se je na Sv. Heleni izrazil,

da se mu je zdelo prebivalstvo beljaškega okrožja jako naklonjeno Francozom, toda izbruhnila sta že upora na Tirolskem in v Benečiji (tu radi zatrtja beneške republike). Pojavljati so se mu začele tudi težave z dovozom potrebnega vojnega materiala iz že tako oddaljene domovine in iz njegovih severnoitalijanskih oporišč, a na drugi strani so se začeli Madžari šele sedaj pripravljati, da nudijo cesarju večjo pomoč (srbski graničarji so pa tvorili že dotlej najboljše dele avstrijske armade). Razen tega je Bonaparte prejel od pariške vlade tudi obvestilo, da severni dve francoski armadi ne moreta prekoračiti Rena in da naj zato ne računa na njiju sodelovanje. Z ozirom na to se je moral Bonaparte odreči ne le svoji vroči želji, da bi korakal prav do Dunaja, temveč je moral ravnati čim najbolj previdno, da bi ne vzbudil proti sebi odpora prebivalstva v zasedenih pokrajinah in da bi dosegel čimprej ugoden — mir.

Glede na to je poslal Bonaparte že dne 31. III. iz Celovca po svojem generalu Marmontu pismo nadvojvodi Karlu, v katerem mu je z vznešenimi besedami ponujal roko za mir, češ »ako reši ta moj predlog samo eno človeško življenje, bom na tako meščansko krono ponosnejši kot na žalostno slavo vojnih uspehov«. Nadvojvoda mu je 2. IV. odgovoril, da mora seveda dobiti za sklenitev miru pooblastilo svoje vlade in je poslal to pismo na Dunaj.

Dne 1. IV. je priredil Bonaparte v Celovcu veliko pojedino, h kateri je povabil tudi vse člane tamošnje koroške vlade, zvečer se je pa vršila v gledališču slavnostna predstava, ki se je pa sam ni udeležil, a naslednjega jutra dne 2. IV. je odšel za Massénovo glavnino čez Št. Vid proti Brežam, zasledujoč avstrijsko vojsko in ob 9. uri zjutraj je ostalo v Celovcu samo še 400 Francozov. To je bilo za Celovčane seveda silno olajšanje, ker so nastajale vsak

dan večje težave s prehrano, kajti kmetje so čisto ustavili dovoz svojih pridelkov.

Toda tedaj so se razširile po Celovcu vesti, da se bližajo od raznih strani cesarske čete, ki naj bi zopet pregnale sovražnike. Te vesti je podkrepljalo še dejstvo, da so Francozi ukazali Celovec močno utrditi in so v ta namen tudi odredili, naj se podro razna poslopja ob mestnem obzidju, jarek okoli mesta so pa po 22 letih vnovič napolnili z vodo. Namesto Massénove divizije so začeli prihajati na Koroško tudi novi francoski oddelki, ki so pa nastopali včasih precej nasilno. Rožanski dekan M i č je n. pr. poročal na škofijski ordinariat, da je prišlo 2. IV. čez Ljubelj 40 francoskih konjenikov, ki so v Brodéh vlomili celo v tabernakelj, odnesli ciborij ter srebrne posodice za sv. olja in izropali v okolišu več oseb, nato pa več dni popivali po Kožentavri. Seveda je popadel Celovčane nov strah in mnogi so začeli že tudi bežati na razne strani. Na Gornjem Koroškem (po dolinah rek Möll in Lieser) so se tedaj res vršila nagla premikanja avstrijskih čet. Francoski poveljnik v Špitalu jih je pa mnogo precenjeval in je mislil, da se pripravljajo na napad, toda v resnici so se tudi te le umikale s Tirolskega in se skušale pretolči na Gornje Štajersko.

Na Dunaju so tiste dni že prevladale mirovne težnje in nadvojvoda Karel je dobil pooblastilo, da sklene premirje. To je bilo podpisano v Judenburgu za čas od 7. — 13. IV. 1797. Hitro po premirju se je pa avstrijski položaj prav vidno izboljšal. Nadvojvodu Karlu se je bilo posrečilo zbrati novo vojsko okoli 48.000 mož z 210 topovi, druge avstrijske čete so pa po velikanskem loku od Reke čez Semmering na Južno Tirolsko dosegle mnoge vidne uspehe in pregnale Francoze skoro z vse Tirolske, a v gornji Italiji je nastal za francoskim hrbtom pravi upor. Glede na to se je umaknil francoski general

Joubert s Tirolske preko Lienza do Špitala (9. IV.) ter držal zasedena tudi Sachsenburg in Gmünd, a glavnina avstrijskega severnotirolskega vojnega zbora mu je sledila do Greifenburga, drugi oddelek je bil pa napoten v Gornjo Ziljsko dolino, od koder je poslal straže celo do Tolmezza, da bi vznemirjal tiste Joubertove oddelke, ki so morali hiteti čez Pontabelj v Italijo krotit tamošnje upornike. Z glavnino svoje divizije je pa odšel Joubert ob koncu premirja iz Špitala v Celovec, kamor sta prispela v istem času (6. IV.) tudi general Bernadotte iz Ljubljane z 10.000 možmi ter general Séruirier s par tisoč možmi iz Beljaka. Tako se je torej zbralo drugi teden meseca aprila okoli Celovca vnovič nad 15.000 mož francoske vojske, ki je imela nalogo varovati umikanje Bonapartejeve glavnine z Gornje Štajerske na ugodnejše položaje ob Muri, Dravi in po Karavankah, ako bi se izjalovila že v teku se nahajajoča mirovna pogajanja v Leobnu. Za prehrano te vojske je tudi morala skrbeti seveda spredaj navedena celovška vlada pod Enzenbergovim predsedstvom. Te čete so bile pa že precej bolj zahtevne nego poprej Bonapartejeva glavnina, toda Enzenberg se je pogumno upiral pretiranim francoskim zahtevam, ne boječ se tudi groženj. Ko so mu Francozi grozili, da ga celo ustrelé, jim je nekoč neustrašeno odvrnil, da bo maščevalo njegovo glavo 40.000 okoliških kmetov. V celovški okolici se je namreč tedaj res izoblikovala cela vrsta oboroženih vaških skupin slovenskih kmetov, ki so v krogu, oddaljenem približno eno uro hoda od Celovca, zaprle mesto in lovile vojake, ki so poskušali pleniti v okolici. Izročale so jih francoskim vojaškim stražam v Celovcu in tem je bilo to celo všeč, ker so bili ti pohajači večidel Italijani, katere so pravi Francozi vprav prezirali. Enega takih pohajačev so kmetje celo ubili in Enzenbergu se je bilo le z

velikim trudom posrečilo, da je odvrnil hudo francosko kazen. Na splošno se je pa obnašala francoska vojska ob priliki vse te prve okupacije skoraj brezhibno, tako da je zapustila v vseh krogih najugodnejše spomine, dočim jih je slikala avstrijska propaganda poprej kot prave krvoločne zveri.

Navzlic vsej uvidevnosti francoskih okupatorjev je pa čutila Koroška vojno s Francijo že od leta do leta huje. Že spredaj smo slišali, da se je bil cesar Franc II. ob pričetku vojne obvezal nositi dve leti sam vse stroške zanjo. To obljubo je tudi izpolnil, toda vojna se je vlekla še dalje in že za l. 1794. so razpisali prisilno 3½ odstotno vojno posojilo, za katero je morala Koroška podpisati 208.377 gld, razen tega so pa mnogi bogataši podpisali še velike prostovoljne prispevke. Še bolj so narastla vojna bremena v naslednjih letih, tako da je bilo potem za prihodnjih pet let odrejeno novo 5-odstotno vojno posojilo na vse plače in pokojnine, kar je vrglo 1,174.931 gld, a dežela je morala plačati še posebej 147.291 gld prispevka za priprego. Kmetje so bili jako prizadeti tudi s tem, da so morali prepeljavati pratež za čete, ki so korakale skozi Koroško v Italijo, in oddajati velike množine sena, ovsa, rži in živine po močno znižanih cenah (v Beljaku in v Celovcu so bila tedaj osnovana tudi velika vojaška skladišča), a še teh niso dobili plačanih v gotovini, temveč v 4 odstotnih zadolžnicah.

Sovražnosti se pa tudi po izteku judenburškega premirja niso več obnovile, kajti že dne 18. IV. 1797. mu je sledil v Leobnu podpisani predhodni mir (pogajanja je na avstrijski strani vodil grof Cobenzl, po rodu Ljubljančan) in ta je bil potem dokončno potrjen dne 17. X. 1797. v Campoformiu (v Furlaniji). Toda vse kaže, da je ostajalo prebivalstvo še precej dolgo na nejasnem in se opiralo le na razne govorice. Vodnik n. pr. v svojem

listu dne 26. IV. zapisal: »Novice iz Gradca nam povedo, da je svitli Cesar že mir podpisal; zdej še čakajo, de poterjenje iz Pariza pride; potlej se bode zdajci vsim oznanil. Med tem že Francozi nazaj jiti začenjajo ... Kako je mir zglihan, nemoremo zvedit; vender je slišat, de je za nas dober inu časten«. In dva dni zatem je Vodnik zapisal: »V' Gradec je peršal v' saboto poglavitni general Buonaparte ... Eno malo za njimi se je perpelal cesarski general Meerfeld. Na gracarskim poli je Buonaparte pregleduval 12 tavžent francoskih soldatov ... Ti inu več drugih pojdejo skuz Lublano na Laško nazaj. Za Francozi gredo cesarskih 24 tavžent mož, de se bodo spet po cesarskeh deželah razdelili; francozi pak jidejo domu. Mir je od Cesarja podpisan; Cesar je dal povele, de francozi smejo per nas kojn kupit, karkol jih ote.« Razen tega je istega dne zabeležil še vest z Dunaja, rekoč: »Sploh-glihanje za mir z' Francozi je že podpisano, bojuvanje jenalo, inu vupanje bližniga miru perbližalo.« Končno je dne 2. V. še zapisal: »Dvorne novice na Duneju od 22. dneva maliga Travna sicer nič od miru negovore; vender tudi nič neperpovdujejo, de bi se kdo v' Estrajhu[5] perpravlal na bran zuper francoze. Ravno te novice pravio, de je Princ Karel 19. dan mal. Travna šal k' armadi per Rajni. Pošta iz Tersta, inu iz nemškiga Gradca hodi vsak teden dvakrat, inu skorej bodo hodile po navadi, kakor popred. Francozi so začeli skuz Lublano v' petik pruti Terstu hodit ... General Bonaparte je v' petik v' Lublano peršal zjutrej ob osmih ... inu se ob dveh popoldne dalej po teržaški cesti pelal ...«

---

5) Danes običajni izraz „Avstrija" za skupnost habsburških dežel v tistih časih pri nas Slovencih še ni bil uveden in Vodnik jo je nazival „Estrajh", toda ta njegov izraz se ni obdržal.

Iz zgornjih navedb je razvidno, da so Kranjci in po vsej priliki enako tudi Korošci šele razmeroma pozno in nekako po ovinkih izvedeli o sklenitvi leobenskega predhodnega miru, še precej dolgo pa ne tudi za njegovo vsebino. Ta je določala, da odstopi Avstrija Franciji vso Belgijo in Lombardijo do reke Adiže, dobi pa zato skoro vso dotedanjo beneško republiko z beneško (t. j. zapadno) Istro vred in vso Dalmacijo. Francozi so namreč v tej vojni zasedli tudi vso Benečijo in Dalmacijo ter naredili s tem za vedno konec starodavni, a že izhirani beneški in dubrovniški republiki. Vodnik je imel tudi čisto prav, ko je zapisal, da je ta »mir za nas dober inu časten«. Čeprav je bila Avstrija poražena, je vendarle naredila še prav dobro kupčijo, kajti izgubila je pač dve oddaljeni habsburški pokrajini, ki sta bili pa za ostalo državo le breme, pridobila je pa ves gornji Jadran in vso vzhodno jadransko obalo prav do turške (črnogorske) meje.

Pridobili smo pa s tem tudi mi Slovenci, ker je bil z njim odstranjen beneški narodni vpliv v Istri, tržiški okraj je bil ob tej priliki priklopljen h Goriški in prvič v zgodovini so se tudi beneški Slovenci združili z ostalimi svojimi rojaki v isti državi, le žal, da kratkovidni avstrijski policijski režim nikoli ni znal pridobiti tudi njihove naklonjenosti in jih je zato dva rodova pozneje zopet izgubil.

Sklenitev miru so seveda tudi na Koroškem navdušeno podravili Korošci in Francozi. General Joubert je priredil dne 24. IV. v Celovcu sijajen ples, na katerem so uslužni francoski republikanski oficirji s svojo dvorljivostjo naravnost očarali povabljene Celovčane in zlasti še Celovčanke, tako da je postalo navdušenje zanje in zlasti še za Bonaparteja že kar splošno. Za slovensko kmečko ljudstvo na Koroškem ni imela ta kratko-

trajna francoska okupacija nobenega vidnejšega narodnopolitičnega pomena, ker je prihajalo z njimi le v priložnostne stike in še to samo ob velikih cestah, nobenega dvoma pa ni, da je pregnala vsaj razne dotedanje predsodke proti njim in da je imelo naše ljudstvo tedaj prvič priliko opazovati v svoji sredi zastopnike velikega tujega kulturnega naroda. Ako je prišlo do kakega slučajnega incidenta, je bilo to brez pomena, kajti podobnih incidentov so zagrešili še mnogo več in še hujših tudi »cesarski« vojaki že pred okupacijo in po njej. Vsekakor so pa že ti kratki tedni francoske okupacije naredili močan vtis in vsaj po veliki večini ugoden na tedanje naše koroško slovensko izobraženstvo (duhovščino) in seveda še večjega na našo mladino, ki je tedaj študirala v Celovcu.

Hude so bile pa seveda gospodarske posledice, ki sta jih povzročili že dolgotrajna vojna in kratkotrajna okupacija, slednja zlasti radi navzočnosti velikih množin domačega in tujega vojaštva. Njega prehranjevanje je pomenjalo za prebivalstvo težko breme. Začelo je primanjkovati vsega in po nekaterih predelih, zlasti v Trbižu, Beljaku in v obmejnih dolinah proti Italiji, ki so živele poprej v pravem izobilju, je nastala prava lakota, tako da so morali zbirati celo javne milodare zanje.

Velika večina prebivalstva se je zato vendarle globoko oddahnila, ko je bil končno sklenjen mir in so začeli Francozi dne 9. V. zapuščati deželo, a nekateri so jim pa vkljub temu tudi klicali: Na skorajšnje svidenje! V sredo, dne 24. V. zjutraj je odšel poslednji Francoz iz Celovca (Bonaparte sam se je z Masséno vračal preko Spodnje Štajerske in Ljubljane) in še tisto dopoldne so vkorakale v Celovec zopet avstrijske čete. Zvečer se je vršila svečana razsvetljava v slavnostno razpoloženem mestu in hvaležno prebivalstvo je prirejalo tudi požr-

tvovalnemu Enzenbergu navdušene ovacije. V naslednjih dneh so se vračali potem še begunci in dne 1. VI. 1797. so začele zopet redno poslovati tudi stare deželne in državne oblasti. V naslednjih tednih so se pa premikale skozi Koroško na Beljak in Kanalsko dolino proti Italiji še velike množice vojaštva zasedat na novo pridobljeno Benečijo. Te so bile pa zaradi svoje nedisciplineranosti za prebivalstvo še večja nadloga kot poprej Francozi.

Tako se je izvršila in končala prva francoska okupacija Koroške.

V.

KONEC FRANCOSKE REVOLUCIJE IN VZPON NAPOLEONA BONAPARTEJA

Medtem ko je Napoleon Bonaparte zmagoval po Italiji in prodrl skoro pred vrata Dunaja, je pa preživljala Francija doma še nadalje najhujše politične in gospodarske krize. Jeseni l. 1795. izvoljenemu petčlanskemu »direktoriju«, kateremu je bilo poverjeno vodstvo vse izvršilne oblasti, je sicer uspelo, da je sklenil celó zvezo s Španijo, a novi ruski car Pavel je stal popolnoma pod vplivom Prusije, kar vse je spravilo Anglijo v jako kočljiv položaj in je zato iskala tudi ona miru s Francijo. Toda na drugi strani sta doživeli l. 1796. obe francoski armadi v južni Nemčiji že omenjene poraze, zato je Thugut odklonil pridružiti se angleškim mirovnim poskusom. To je zopet opogumilo tudi Angleže, ki so stavili Francozom nesprejemljive mirovne zahteve in razgovori so se razbili. Pozimi l. 1796—97 se je klavrno izjalovil francoski poskus izkrcanja v Angliji in Angleži so potolkli tudi špansko mornarico. Vse to je spravilo pariški direktorij v nove stiske in njegovo edino upanje je ostal še zmagoviti Bonaparte.

Spomladi l. 1797. se je pa francoski položaj iznova nekoliko popravil. Bonaparte je popolnoma uklonil gornjo Italijo in iz dela te najprej osnoval od njega odvisno »Cispadansko republiko«, ki jo je pozneje še močno razširil v »Cisalpinsko republiko« s sedežem v Milanu, a v južni Nemčiji sta mogli obe francoski armadi vnovič uspeti z močnim sunkom proti zapadu, ker so

bili Avstrijci prisiljeni poslati od tod velik del svojih čet na italijansko bojišče proti Bonaparteju.

Iz razlogov, navedenih v prejšnjem poglavju, je pa Bonaparte skušal doseči čimprej tudi mir z Avstrijo. Postavil jo je na svojo pest, brez sporazuma s Parizom, pred izbiro, da dobi beneško Istro, Dalmacijo in velik del gornje Italije, a brez Benetk, ako odstopi Belgijo in Lombardijo, ali pa samo Benečijo do Tilmenta, ako odstopi le Porenje in Belgijo ter obdrži Lombardijo. Bonaparte si je to samolastno ravnanje lahko dovolil, saj je postal v enem pičlem letu najznamenitejši vojskovodja vse Evrope in glavna opora republike. Pariški direktorij se je sicer začel že bati njegove popularnosti in mu je hotel parkrat dodeliti nekake »pomočnike«, ki bi ga pa v resnici seveda le nadzorovali, toda on je vselej rajši ponudil svojo demisijo in direktorij je moral vedno odnehati. Armada in vsa Francija sta ga naravnost oboževali, zlasti še, ker sta doživljala Jourdan in Moreau v južni Nemčiji skoro same neuspehe. Bonaparte je vodil zato čisto svojo politiko in je urejeval zavzete pokrajine le po svoji lastni volji. Vojnemu ministru ni pošiljal nobenih poročil in na njegova pisma sploh ni odgovarjal, a navodila, ki jih je dobil iz Pariza, je metal v koš. On tedaj sicer še ni bil diktator Francije, pač pa že diktator Italije. Tudi ob priliki mirovnih razgovorov v Leobnu mu je poslal direktorij posebnega lastnega zaupnika, toda Bonaparte ga je kratko in malo odslovil in je določil mirovne pogoje po svoji lastni uvidevnosti.

V Leobnu so se dne 18. IV. 1797. sporazumeli le glede osnovnih načel miru, a glede podrobnosti so se vršila potem še nadaljnja mučna pogajanja v Vidmu (Udine), kjer jih je za Avstrijo zopet vodil Cobenzl. Zaradi hudih kriz, ki so pretresale tedanji pariški režim

in iz njih izvirajočih avstrijskih upanj, da doseže čim več, so se vlekla pogajanja prav do jeseni, tako da je bil dokončni mir podpisan šele dne 17. X. 1797. v gradu Passariano pri Vidmu, kjer je Bonaparte tedaj bival, a na zunaj nosi ta mir ime po vasi Campoformio pri Vidmu, ker je bilo prvotno določeno, da se izvrši podpis tu. V njem se je Avstrija odrekla Belgiji in Lombardiji, priznala »Cisalpinsko republiko«, ki jo je sestavil Napoleon iz Lombardije, ozemlja zapadno od Adiže, Modene in severnih predelov cerkvene države, ter »Ligurijsko republiko«, sestoječo iz dotedanje genovske republike, kateri je bil medtem osnoval Bonaparte v severnozapadni Italiji, a v zameno je dobila Avstrija vse ozemlje dotedanje Beneške republike do reke Adiže obenem z beneško (t. j. zapadno) Istro in vso Dalmacijo, kjer so Francozi prav tako ukinili dotedanjo Dubrovniško republiko. Tajne določbe te pogodbe so potem še določale, da dobi Francija razen Belgije še ves levi breg Rena, a poseben kongres v Rastattu naj bi to vprašanje uredil še s celotnim nemškim rajhom ter določil odškodnine za prizadete nemške kneze na desnem bregu Rena, a Avstrija je bila odškodovana s Salzburško.

Ko je Avstrija po leobenskem miru dejansko prenehala že s šestletno vojno, so pretresale tudi Anglijo hude krize (padel je izvoz, državni proračuni so izkazovali visoke primanjkljaje, prihajalo je vnovič celo do nevarnih uporov mornarice in deželo je pretresal strah pred francoskim izkrcanjem). Glede na to je Anglija še huje občutila avstrijsko onemoglost, nezadovoljstvo z vlado je naraščalo in v takem položaju poleti l. 1797. Pittu ni preostalo drugega, kot da je poskusil tudi on doseči mir s Francijo, a Thugut je v Parizu poskušal, da bi se direktorij ne soglasil z Bonapartejevim predhodnim mirom v Leobnu. Pogajanja z Angleži so se pa radi ob-

lastnih francoskih zahtev razbila, a Thugut je razgovore glede dokončne potrditve leobenskega miru v Vidmu zavlačeval, ker je upal, da se polaste v Parizu oblasti rojalisti ali pa da dobi naravnost od direktorija še ugodnejše pogoje.

Te nade je vzbujal v Thugutu težak položaj, v katerem se je tedaj nahajal pariški direktorij. Njegove denarne stiske so postajale vedno večje (za samo prehrano revnih Parižanov je moral izdajati po 1200 milijonov letno, dočim je stal nekoč ves kraljevi dvor po 45 milij.) in tu je bil Bonaparte njegova edina učinkovita opora. Oplenil je namreč vso gornjo Italijo, izsilil od papeža in raznih tamošnjih knezov velike odkupnine za mir, nalagal zavzetim mestom in pokrajinam visoke kontribucije, zaplenjal zlatnino in umetnine ter pošiljal vse to v Pariz. Glede na to je potem tudi direktorij rad zatisnil oči, mu puščal, da je vodil v zavojevanih pokrajinah svojo lastno politiko, saj je visoko nadkrilil vsa njegova pričakovanja. Dejansko je pa mali Korzičan naravnost zasmehoval direktorij, vendar ga je denarno vzdrževal, a za protiuslugo je direktorij sprejemal njegovo politiko.

Moč pariškega direktorija je stala že od vsega početka, to je od jeseni l. 1796., na jako steklenih nogah. Ljudstvo je mrzilo ves stari nasilni konvent in tudi »termidorjevce«, neposredne njegove naslednike, zahtevalo čisto novih mož in si želelo »starih, dobrih časov«. Ni sicer več hotelo starega režima, pač pa odpočitka, miru ter varnost osebe in imetja, kar je imelo vse v dobi kraljestva. Ni sicer jasno in točno vedelo, kaj hoče, pač pa natančno čutilo, česa noče. Tudi so ga le malo zanimale zmage v Italiji, če je pa ostajalo v Parizu brez kruha. To razpoloženje so znali dobro izrabiti desničarji in direktorij, ki se je krčevito oklepal oblasti ter

hotel vsaj deloma ohraniti stara revolucionarna načela, je zato doživel pri volitvah spomladi l. 1797. tudi pravi polom. Od 216 članov zakonodajne skupščine, katerih mandati so tedaj ugasnili, je bilo vnovič izvoljenih samo 13, a vsi ostali so bili ljuti nasprotniki režima in revolucionarjev sploh. Program nove skupščine je bil predvsem versko pomirjenje, ozdravitev denarstva, strogo nadzorstvo državnih financ, ureditev uprave, mir na zunaj, konec vojnih pustolovščin ter obsodba imperializma in propagande.

Toda navzlic toliki volilni zmagi se te težnje niso mogle uveljaviti ne v direktoriju in ne v vladi. Vzrok je tičal predvsem v needinosti opozicionalne večine. Skrajna desnica je bila zagrizeno rojalistična in reakcionarna, sredina je bila lojalna do republike in je zahtevala le zakonito ravnanje s komunističnimi teroristi, levičarji (skupno le kakih 100) so se pa bali, da ne bi krenil režim še bolj na desno in bi ne bili klicani na odgovornost za svoja prejšnja dejanja. Med temi glavnimi tremi skupinami je bilo pa še več manjših neodločnih in nejasno opredeljenih. Mnogi vodilni levičarji so bili v zvezi tudi z generali na frontah, ki so bili prav tako zainteresirani, da se ohranita dotedanji režim in zunanja politika, ker bi postali sicer nepotrebni in brezposelni. Med slednjimi je bil tudi Bonaparte, ki se je bil nagibal poprej k jakobincem, a sedaj pa odkrito izpričeval svojo lojalnost republiki in direktoriju.

Desnica je dobro vedela, da je glavna opora direktorija armada, zato je v skupščini ljuto napadala generale in celo samega Bonaparteja (očitali so mu posebno to, da je izročil Benečijo »Nemcem«). Glede na to so pošiljale posamezne republikansko nastrojene divizije ogorčene proteste s fronte. Čeprav je direktorij vnovič močno poostril vojaško disciplino, je dolgotrajno sožitje

na frontah vendarle skovalo močno vzajemnost med oficirji in vojaki, zlasti še, ker so se bili vojaki že tako privadili vojaškega življenja, da bi se sploh ne mogli več znajti v civilnem. Tako je postala armada že čisto samostojen činitelj izven ostalega naroda, čeprav ni nikoli poskušala na svojo pest s kakimi državnimi udari.

Po predhodnem miru v Leobnu je postal položaj direktorija radi njegovih neuspelih poskusov ozdravitve državnih financ in zaradi žilave desničarske propagande že tako kritičen, da se je bilo resno bati njegovega poloma, zato si tudi ni upal takoj potrditi leobenskega miru, oziroma je zahteval razne njegove spremembe. Med drugim je bil pripravljen priznati Avstriji samo Istro in Dalmacijo, ohraniti pa samostojnost ostale beneške republike. Tedaj je zbral Barras, poleg odpadlega duhovnika Sieyès-a najmočnejši član direktorija, okoli Pariza 30.000 mož vojske, kateri je postavil Bonaparte na čelo generala Augereau-ja. Proti temu je desnica v skupščini ostro protestirala in sklenila nekaj ukrepov, ki jih pa direktorij ni hotel izvršiti. Glede na to se je desnica pripravljala, da obtoži direktorij, toda ta jo je prehitel. Dne »18. fructidorja l. V.« (4. IX. 1797) so čete ob 3. uri zjutraj obkolile Tuillerije, predsednik skupščine je moral naglo sklicati sejo, zbrala se je le manjšina in ta je na hitrico izglasovala dekret, ki je bil potem naslednji dan objavljen. Z njim so bile kratko in malo razveljavljene volitve 197 poslancev in več od teh je bilo poslanih celo v pregnanstvo, a nadomestnih volitev seveda niso izvedli, mnogi drugi poslanci so se pa preplašeni umaknili sami in odstavljena sta bila tudi dva člana direktorija. S posebnim proglasom je bilo objavljeno, da bo brez sodnega postopka ustreljen vsak, ki bi se zavzemal za vzpostavitev kraljestva. V naslednjih dneh so potem zatrli še 42 opozicionalnih časopisov, a

preostali so bili postavljeni pod strogo policijsko nadzorstvo. Uveljavljena je bila zopet cela vrsta nekdanjih terorističnih zakonov in vlada je smela tudi poljubno proglašati obsedno stanje.

Tako je direktorij s pogazitvijo ustave dne »18. fructidorja« zopet prekinil s svoboščinami, ki so jih skušali uvesti termidorjevci, in je uvedel svojo diktaturo. Direktorij in Bonaparte sta se na ta način iznebila vsake opozicije, zato je mogel potem direktorij dne 30. IX. tudi proglasiti pravi finančni bankrot in dne 17. X. v Campoformiu podpisati nekoliko spremenjeni leobenski predhodni mir. Direktorij sicer tudi sam ni bil zadovoljen z njim, toda ni si upal več ustavljati se Bonapartejevi zahtevi, da dobi Avstrija vso Benečijo v zameno za levi breg Rena in da se rešijo vsa vprašanja južne Nemčije na posebnem kongresu s celotnim nemškim rajhom. Ta kongres se je vršil potem naslednjo zimo v Rastattu. Vloga armade se je s tem vnovič močno okrepila in na obzorju se je že začela prikazovati vojaška diktatura z Napoleonom Bonapartejem na čelu.

Jakobinci so v strahu pred rojalistično diktaturo pozdravili državni udar, ki ga je izvršil direktorij, a ta je začel vnovič netiti revolucionarno gorečnost, hujskati na »vojno proti tiranom« in širiti propagando za »osvoboditev narodov«. Ni se pa zadovoljeval več le z »naravnimi mejami« Francije, temveč je želel te meje zavarovati še z vencem podobnih republik okoli nje, pri čemer je seveda dobil najbolj vneto podporo ravno pri generalih in vojnih dobaviteljih. Ker je pa po campoformijskem miru vendarle nastopila kolikor toliko mirna doba, je direktorij lahko posvetil svojo pozornost sedaj predvsem notranji politiki.

Ta »drugi direktorij« si z vso svojo dotedanjo politiko ni odbil le vseh desničarjev, temveč celo veliko ve-

čino republikancev, tako da je predstavljal z vlado vred le še neznatno manjšino naroda. Da se obdrži, mu torej ni preostajalo drugega, kot da se je poslužil zopet terorja, večnega sredstva vseh diktatur. Vso upravo so temeljito očistili vseh nasprotnikov (»reakcionarjev« in celo zmernih) in na vodilna mesta so postavili mnogo starih jakobincev. Vrnivši emigranti so morali znova bežati, duhovniki pa zopet priseči zvestobo republiki, a tiste, ki so se obotavljali, so pošiljali umirat v tropične kolonije (v enem samem letu so obsodili na tako pregnanstvo 1448 francoskih in 8235 belgijskih duhovnikov, nazivali so pa te deportacije »suhe giljotine«). Celo tisti, ki so se uklonili, so bili izpostavljeni stalnim poniževanjem in zasramovanjem. To je bil teror svetohlincev: prejšnji konvent je obglavljal javno, a sedanji direktorij je streljal naskrivaj; prejšnji teroristi so bili krvoločni doktrinarji, sedanji pa ciniki.

Ta teror je bil naperjen zlasti proti duhovnikom, emigrantom in njih sorodnikom ter »banditom«, t. j. tistim, ki so z orožjem napadali režimske pristaše. Dne 3. IV. 1798. so iznova strogo ukazali ravnati se po revolucionarnem koledarju, da bi se »korenito pozabilo na kraljevi in duhovniški režim«. Ob petkih je bilo prepovedano prodajati ribe, vnovič je bila prepovedana javna služba božja in pazno so nadzirali, da so kmetje praznovali »dekade«, ne pa nedelj. Hoteli so s pomočjo framasonov za vsako ceno zatreti krščanstvo in zopet uveljaviti — kakor nekoč Robespierre — »vero v Najvišje Bitje«, katero so pa vsi odklanjali in se le norčevali iz nje. Režim je zatiral zasebne verske šole, ni pa imel denarja, da bi vzdrževal svoje brezverske. Večkrat so se posluževali pravih smešnosti in so n. pr. ukazali v starih gledaliških igrah nadomestiti vladarje z republikanskimi dostojanstveniki. Toda večina teh terorističnih zakonov se je iz-

vajala le delno, ker jih ni nihče jemal resno in celo med krajevnimi oblastmi je vladal proti krvoločnosti vedno hujši odpor, a posebno je odbijala ljudstvo protiverska politika režima.

Da bi se direktorij vzdržal na oblasti, se je poslužil pri volitvah l. 1798. nekdanjih Robespierrovih metod. Postavil je sam kandidate in prepovedal vsako delo opozicije, a navzlic vsemu terorju in goljufijam so pomenjale te volitve pravo katastrofo za režim, kajti izvoljeni so bili skoro sami — anarhisti. Glede na to so potem dne 11. V. kratko in malo izključili 98 poslancev, na njih mesto pa imenovali nekaj svojih kreatur, en del poslanskih sedežev so pa pustili sploh nezaseden in tak režim so potem proglašali za — »ljudsko suverenost« (praznovali so z velikimi slovesnostmi celo njen praznik).

S takimi sredstvi si je režim potem vnovič podaljšal življenje za eno leto (1798) in odstranil strah pred protirevolucijo vsaj tako dolgo, dokler je trajal na frontah mir. Toda vsa smer politike direktorija je vendarle opogumila stare jakobince, da so začeli vnovič dvigati glave. Vodili so žilavo propagando zlasti proti nezaslišani korupciji pri vojaških dobavah ter obtoževali vojne dobičkarje in verižnike, a velikanski državni primanjkljaj so pripisovali tatvinam in poneverbam. Jasno je, da je skušal direktorij prisiliti tudi te k molku, toda brez učinkovitega uspeha. Novi jakobinci so se pokazovali vredni nasledniki starih. Glavna njihova propaganda je obstajala v pozivanju k maščevanjem in k umorom. Eden izmed njih je kratko in malo zahteval pokol 50.000 meščanov »v spomin" na Robespierra in Babeufa, drugi so terjali odpravo svobodnega gospodarstva itd. Pri tem jim je pa šel na roko tudi režim sam. Dne 12. VII. je bil izdan zakon o talcih, osnovali so posebne vojaške komisije za zatiranje nezadovoljstva in v vsaki občini so sestavili sezname plemi-

čev in sorodnikov emigrantov, ki naj bi odgovarjali za uboje »patriotov«, t. j. režimskih podrepnikov. Ljudstvo je že čisto otopelo, le proti novim vojaškim novačenjem je izbruhnil zlasti v južni Franciji vnovič ljut odpor, ki je pa služil bolj razbojništvu nego državljanski vojni. Vršile so se prave bitke in bati se je bilo že splošne vstaje vsega ljudstva. Vlada je hotela z davčnimi predujmi in s prisilnimi posojili gospodarsko uničiti zlasti rojaliste in celo zmerne, državni primanjkljaj pa zmanjšati z brisanjem državnih dolgov, vendar je znašal primanjkljaj za l. VI. (1799) še vedno 250 milijonov, radi česar je bila vlada potem tudi prisiljena uvajati vedno nove davke in pristojbine. Ves ta sistem je bil zgrajen na ovaduštvu. Tudi kriza kmetijstva se je vnovič močno poostrila, nastal je zastoj v obrti in v industriji, a armade so se mogle preživljati le z neusmiljenim ropanjem zasedenih pokrajin. Korupcija in poneverbe so zavzele nezaslišan obseg, zakon o talcih je pa vzbudil pravi gnus ljudstva, zato je ostal po mnogih predelih tudi le na papirju. Za večino terorističnih ukrepov je delalo ljudstvo odgovorne zlasti jakobince, zato je tudi vzplamtelo proti njim povsod naravnost divje sovraštvo. Vsemu temu zlu se je pa pridružil še nov strah pred tujo invazijo.

Čeprav je stala armada zvesto ob strani direktorija, je pa prihajal ta vendarle stalno v nasprotja z raznimi vodilnimi generali. Na eni strani so hoteli tudi ti soodločati pri zunanjepolitičnih vprašanjih, na drugi strani se jih je pa direktorij bal in jih skušal zato potiskati v ozadje. V campoformijskem miru se je n. pr. Avstrija sprijaznila z izgubo Belgije in Porenja, toda o odstopu levega brega Rena je mogel dokončno odločati šele celotni nemški rajh. Glede na to je bil sklican za dne 16. XII. 1797. v Rastatt poseben kongres. Tu je mogel šele na osebni pritisk samega Bonaparteja doseči, da se je za Benečijo odrekla

Avstrija tudi Mainzu, nakar si je potem Francija bivšo avstrijsko Nizozemsko popolnoma vključila in uvedla v njej svojo lastno upravo. Enako so začeli še pred sporazumom z rajhom uvajati francosko upravo tudi v Porenju. Na splošno je pa šlo zmagovitim Francozom v Rastattu predvsem za to, da čisto razbijejo stari nemški rajh, čim bolj ponižajo cesarjevo avtoriteto, čim bolj oddvoje Prusijo od Avstrije in v čim večji meri zadovolje svoje imperialistične pohlepe. To razširjanje francoskega vpliva je seveda skrajno vznevoljilo Avstrijo, češ da segajo francoske zahteve daleč preko campoformijskega miru. Nemški državni zbor je končno pristal na odstop levega brega Rena, a Avstrija je zato takoj zahtevala novo odškodnino, na kar pa direktorij ni pristal. Ker so tisto spomlad (1798) povzročili tudi Dunajčani hud incident s francoskim poslanikom, je grozil že nov prelom med Francijo in Avstrijo, a ker sta se skušali izogniti vojni še obe, so mir trenutno še rešili, toda napetost je ostala.

Bonaparte se je po campoformijskem miru in ureditvi obeh severnoitalijanskih republik vrnil nazaj v Pariz, kjer je bil dne 10. XII. 1797. sprejet sicer z velikimi slovesnostmi, toda direktorij ni več čutil potrebe po njegovem sodelovanju, a tudi on ni preveč skrival, da ga nekako prezira, njegov brat L u c i e n je pa v skupščini celo ljuto napadal režim. Tedaj je dosegel direktorij ugoden mir na vsej evropski celini, čeprav precej krhek, toda Anglija, najnevarnejši francoski nasprotnik, je ostala vendarle še nedotaknjena. Na drugi strani je pa tudi Anglija dobro čutila nevarnost, ki bi ji mogla groziti od tako povečane Francije. Glede na to je ves čas mislila na ustvaritev nove protifrancoske koalicije, obenem se pa tudi sama vedno resneje pripravljala na nadaljevanje vojne. Francoska oblast v Belgiji je bila zanjo pravi trn v peti in vznemirjala so jo tudi razna druga francoska vojaška

podjetja, zato so se začeli približevati vladi celo dotedanji opozicionalci in Pitt je lahko brez odpora okrepil kopno vojsko, uredil državne finance in poživil zunanjo trgovino, a angleška mornarica je po zaslugi genialnega Nelsona neomejeno zavladala na vseh morjih.

Z vojaško okrepitvijo so Angleži pohiteli zlasti radi strahu pred francosko invazijo, s katero so računali tudi uporni Irci. Ker je vladal na evropski celini mir, so želeli sedaj tudi Francozi obračunati s »perfidnim Albionom«, ki jim je povzročal toliko škode na morjih in v kolonijah. Zato so se prav resno pripravljali na izkrcanje v Angliji ter zbirali v ta namen vojsko okoli Bresta. S tem načrtom se je bavil zlasti direktorij, toda generali in mornarica niso upali na uspeh. Slednjič je bil za poveljnika invazijskih čet imenovan Bonaparte, toda tudi on je kmalu uvidel, da je ta načrt neizvedljiv, pač je pa začel delati z vsemi silami za udar v Egipt, o katerem je sanjal že v Italiji. Tu bi mogel zadeti Angleže na najobčutljivejšem živcu ter si odpreti vrata v Indijo. Razen tega tudi ni želel doma izpostavljati svojega ugleda pariškim političnim spletkam.

Direktorij se dolgo ni mogel odločiti za tako drzno podjetje, zlasti ker bi utegnilo zadeti na odpor Turčije in Rusije, a končno je le pristal, morda celo zato, da se iznebi častihlepnega generala. To vojaško odpravo so pripravili v največji tajnosti in dne 9. V. 1798, je odplul Bonaparte iz Toulona z 38.000 vojaki na 345 ladjah s 16.000 mornarji ter okoli 200 znanstveniki in umetniki. Angleška mornarica je pazno prežala nanj, a Bonaparte se ji je skoro le po naključju izognil, zasedel dne 6. VI. Malto in se potem dne 2. VII. izkrcal v Aleksandriji. Krenil je z armado takoj proti jugu in dne 26. VII. pri piramidah potolkel turško-egiptovsko vojsko (mameluke), a

medtem mu je Nelson pri Abukirju (blizu Aleksandrije) popolnoma uničil (1. VIII.) vso mornarico, kar je vzbudilo ogromno pozornost v vsej Evropi. To je bil za Bonaparteja seveda strašen udarec, kajti sedaj se ni mogel niti več vrniti v Francijo in ne dobiti iz nje kakih okrepitev. V Egiptu je uredil upravo v smislu prosvetljenskega absolutizma, toda moral se je boriti z domačimi vstaši in še z vojsko, ki so jo spomladi l. 1799. napotili v Egipt Turki. Medtem je pa postal tudi v Evropi položaj za Francijo kritičen, zato je Bonaparte predal poveljstvo svoje vojske v Egiptu Kleberju, sam se pa z majhnim spremstvom navzlic skrbnim angleškim stražam hitro vrnil domov in se po poldrugoletni odsotnosti dne 8. X. 1799 zopet izkrcal v južni Franciji.

Francoska odprava v Egipt je približala Angliji Rusijo in Turčijo, a to je povzročilo, da je prišla tudi na Dunaju na površje zopet vojna stranka. Neposredni povod za to je dala francoska imperialistična politika sama, kateri je Avstrija očitala, da ni v skladu s campoformijskim mirom, in je zahtevala zato primerne odškodnine tudi zase. Špansko zavezništvo ni prinašalo Francozom nobene učinkovitejše pomoči, a v novo pridobljeni »Batavijski republiki« (Nizozemski) je bila večina prebivalstva jako nezadovoljna s francosko nadoblastjo. Nič boljše ni bilo tudi v Cisalpinski republiki, s katero so šele po velikih težavah sklenili zavezniško pogodbo, po kateri je ostalo tam 25.000 mož francoske posadke na stroške Cisalpinske republike. Toda vodilni cisalpinski krogi so zahtevali tudi razširitev njenih meja in te so z vso silo podpirali vsi italijanski rodoljubi, ki so sanjali že o zedinjeni Italiji. Izbruhnili so nemiri po raznih italijanskih državicah in v Rimu so s pomočjo Francozov oklicali rimsko republiko, v kateri je pa vzbujal grabežljivi Masséna splošen odpor. Z raznimi spletkami so Franco-

zi stremeli tudi za tem, da si popolnoma podrede Piemont. Končno so se zapletli še v švicarske zadeve. Že Bonaparte se je nameraval kratko in malo polastiti južnozapadne Švice in tako ustvariti neposredno zvezo med Francijo in Cisalpinsko republiko, a nekateri švicarski prevratneži so želeli s francosko pomočjo strmoglaviti vladajoče oligarhije po švicarskih kantonih in ustvariti švicarsko enotnost. Že v začetku l. 1798. so izzvali Francozi povod, da so vkorakali v Švico in ji seveda po svojem običaju naložili visoke vojne kontribucije. Pod njihovo zaščito je bila oklicana švicarska republika, odpravili so fevdalizem, izzvali pa najhujše notranjepolitične zmede. Tako so držali Francozi pod svojim nadzorstvom skoro vso zapadno evropsko celino od Severnega do Rdečega morja in z ropanjem zasedenih pokrajin vzdrževali tudi svoj režim doma.

Francoski generali so se v zasedenih pokrajinah povsod opirali na tamošnje levičarske elemente (»jakobince«), a pariški direktorij je podpiral povsod konservativce. Razen tega je dodelil direktorij generalom povsod svoje politične komisarje in zaviral delo propagandistov, ki so skušali zrevolucionirati posamezne italijanske pokrajine v francoski prid. Vse to je seveda izzivalo stalne spore med generali in direktorijem, povzročalo veliko zmedo v upravljanju zasedenih pokrajin ter pognalo v protifrancoski tabor premnoge njihove dotedanje prijatelje. Končno je ostalo tudi razmerje med Francijo in Italijo še vedno nerazčiščeno in napeto. Avstrija je zahtevala spredaj omenjene ozemeljske odškodnine predvsem v Italiji, toda direktorij je smatral Italijo za izključno francosko področje. Tako si je odbil doma desničarje in levičarje, a v zunanji politiki mnogo škodoval francoskemu prestižu ter si nakopal povsod samo novih nevarnih nasprotnikov.

Anglija se je dobro zavedala, da Francije ni mogoče zadeti samo z vojno na morju in v kolonijah, temveč da jo je treba prijeti predvsem na celini. Toda sama je bila za to mnogo prešibka, zato si je morala vsekakor dobiti zaveznikov. Nemci niso kazali prav nobene volje hoditi za Angleže po kostanj v ogenj, pač je pa ustvarila Angležem ugodno razpoloženje Bonapartejeva odprava v Egipt. Na pol slaboumni ruski car Pavel I. je strastno sovražil francosko revolucijo in se smatral naravnost od Boga poklicanega, da vzpostavi v Evropi stari reakcionarni red. Po campoformijskem miru je on vzdrževal vojaški zbor francoskih emigrantov in, ko se je Bonaparte polastil Malte, ga je to naravnost razjarilo, zlasti ko so ga malteški vitezi izvolili še za svojega velikega mojstra. Glede na to se je začel oboroževati, prevzel je pokroviteljstvo nad neapeljskim kraljestvom, sklenil zvezo s Turki in še on napovedal vojno Franciji. To je storil tem rajši, ker so Rusi že izza njegove matere, Katarine Velike, težili na Sredozemlje. Začenjajoče se razpadanje Turčije jim je obetalo znaten plen ravno v smeri na Sredozemlje, a sedaj jim je zveza s Turčijo sama odprla tudi dardanelske ožine in turške luke na Sredozemlju. Takoj je napotil sem svojo črnomorsko mornarico, ki je zasedla jonske otoke s Krfom (3. III. 1799), a na razpolago so ji bile tudi razne italijanske luke, sklenil je zvezo še z neapeljskim kraljem Ferdinandom in z Angleži ter se obvezal poslati celo ruske čete v Neapelj in v Lombardijo.

Napolitanci so pod vodstvom avstrijskega generala vdrli v rimsko republiko, stoječo pod francoskim varstvom in dne 26. XI. 1798. zasedli Rim. Pariški direktorij jim je zato napovedal vojno, razen tega pa še sardinskemu kralju in je dal zasesti ves Piemont. Enako so izvršili Francozi takoj tudi protisunek v Rim in ne le

zopet zasedli tega, temveč še Neapelj in tamošnji francoski general je oklical tam »Partenopijsko republiko«. Toda pariški direktorij s tem ni soglašal in si je celo upal prvič odločno nastopiti proti generalu, ki je ravnal na svojo pest. Vendar je prišla z vsem tem skoro vsa Italija pod francosko nadoblast.

S tako šibkimi zavezniki, kakor so bili Napolitanci, si torej Anglija ni mogla pomagati, a Rusi so bili predaleč. Želeli so zato pridobiti na svojo stran zlasti Nemce, toda Prusi so se jim izmikali in so rajši še nadalje izpodkopavali starodavni nemški rajh, ker so upali z njegovim razpadom pridobiti več nego z vojno proti Franciji. Dolgo se je navzlic Thugutovi bojaželjnosti držala ob strani tudi notranje tako šibka Avstrija, dokler ji ni Anglija končno obljubila večje denarne podpore, ki je pa potem nikoli ni v celoti izplačala in dokler ni imela zagotovljene tudi ruske pomoči. Zaman se je pa tudi Thugut prizadeval, da bi zvabil v koalicijo novega pruskega kralja Friderika Viljema III. Car je potem res napotil čez Karpate 80.000 mož, a Francozi so vzeli avstrijsko dovoljenje za razlog, da so dne 12. III. 1799. napovedali Avstriji vojno. Tako se je znašla Avstrija vnovič v protifrancoski koaliciji pod angleškim vodstvom, a zopet brez vsake jasne pogodbe.

Ta druga protifrancoska koalicija je bila še precej bolj ohlapna nego prva. Vodili so jo seveda zopet Angleži in z denarjem, še bolj pa z obljubami podpirali zaveznike, da bi se borili zanje. Šlo jim je namreč predvsem za to, da bi Rusi in Avstrijci iztrgali Francozom zopet Belgijo in Nizozemsko, dočim so imeli Avstrijci in Rusi pred očmi predvsem Italijo (izrečno še Lombardijo), kjer pa Angležem posebno Rusi niso bili preveč dobrodošli. Po številu čet so zavezniki daleč nadkriljevali Francoze (ti so imeli skupno le 210.000 mož, Avstrij-

ci pa sami 223.000 in ostali zavezniki so jih obljubili 100.000), toda organizacija zavezniških vojska je bila še jako zastarela in tudi finančni položaj Avstrijcev in Rusov je bil skrajno slab (avstrijski državni dolg je od l. 1792—1798 narastel od 370 milijonov gld na 572 milijonov).

Tudi v Franciji se direktorij ni lotil vojne s takim ognjem kot nekoč montanjardski »Odbor za javno blaginjo«. Uvedli so sicer vojno obveznost, toda organizacijo vpoklicanj so izvedli tako slabo, da je prispelo jeseni l. 1798. k polkom od 200.000 obveznikov komaj 74.000 in spomladi naslednjega leta zopet komaj polovica. Enako sta bili jako pomanjkljivi tudi njih oprema in oskrba, tako da so živeli v pravem pomanjkanju v že izčrpanih zasedenih pokrajinah.

Francoski vojni načrt je bil dokaj zastarel. V južni Nemčiji je poveljeval donavski armadi (45.000 mož) vnovič Jourdan, katerega je krila na levi Bernadottova renska armada (30.000 mož). Od 100.000 križem po Italiji raztresenih mož je mogel zbrati Scherer le 45.000 mož ob Adiži, a med obema skupinama je iz južnovzhodne Švice Masséna ogrožal Tirolsko. Na avstrijski strani je poveljeval nadvojvoda Karel 75.000 možem na Bavarskem, general Kray 60.000 možem v Benečiji (v njegovi armadi je bila tudi večina slovenskih polkov), a 20.000 mož je ščitilo Tirolsko. Očividno se pa Avstrijci niso zavedali svoje številčne premoči, temveč so čakali še na Ruse. Prav zato so pa Francozi pohiteli in napadli (spomladi l. 1799.) na vseh frontah naenkrat, a jim je povsod temeljito spodletelo. Jourdan je prodrl komaj do Bodenskega jezera in pri Stokachu napadel nadvojvodo, toda bil je potolčen, da se je moral umakniti nazaj za Ren in odložiti poveljstvo. Masséna je napredoval tudi komaj do Feldkircha na Predarlskem, kjer je bil pa odbit. Scherer

je dosegel neke majhne začetne uspehe ob Gardskem jezeru, a je bil kmalu nato potolčen blizu Verone, nakar se je moral hitro umakniti prav do reke Adde in prepustiti poveljstvo Moreau-ju. Kray ga ni preganjal, temveč je čakal še na prihod ruske pomoči.

Rusi so čakali ob tem času na Moravskem. Poveljeval jim je stari znameniti maršal Suvarov, ki si je bil pridobil že veliko bojno slavo v vojnah s Poljaki in s Turki in katerega je imenoval sedaj tudi cesar Franc II. za avstrijskega feldmaršala. Na Dunaj je pa prispel tisti čas tudi ruski veliki knez Konstantin. Suvarov je odločil od svoje armade 28.000 mož in se meseca februarja podal z njimi v Italijo. Korakali so mimo Dunaja skozi Štajersko in Koroško v Italijo, tako da so tedaj tudi koroški Slovenci prvič videli rusko armado. Pri Brežah jih je sprejel tedanji kresijski komisar grof P. Goes, jih spremljal potem skozi Koroško in skrbel za njihovo preskrbo. Koroški zgodovinar Hermann popisuje ta njih pohod skozi Koroško takole:

»Prve dni meseca aprila so prispele kolone tega pomožnega zbora... skozi Gornjo Štajersko in korakale čez Št. Vid, Trg in Beljak v Italijo, tako da so bili v Celovcu nastanjeni le majhni oddelki. Pred njimi so glasniki civilizacije s peresom in ustno širili strašne vesti o njihovi nečloveški podivjanosti, toda ta strah je hitro minil, čim so jih zagledali. Neki sosednji očividec (Leithner) jih slika, da so ‚pevaje korakali s svojimi gosto poraščenimi bradami, z dolgimi, togo visečimi kitami, katerim so visele na konci svinčene kroglice'. To jim je dajalo poleg njihove noše bojevit videz. Ako so jih pogostili z žganjem, sočivjem in suhim sadjem — imeli so namreč tedaj svoj post — so bili jako zadovoljni in slišati ni bilo o nobenem izgredu. Njihovi odlično opremljeni bolniški vozovi so želi splošno priznanje. Ime-

li so le ruski papirnat denar, bakrene rublje in kopejke, katere so jim zamenjavali kot redkosti. V takem denarnem pomanjkanju je bil tudi njihov poveljnik, kajti ko je prispel v Št. Vid, je tožil, da si še ni mogel nabaviti niti avstrijske feldmaršalske uniforme. Koroški deželni stanovi so mu preskrbeli iz deželne tovarne sukno in pritikline ter mu to izročili v Beljaku kot znamenje svojega spoštovanja. Tu na Koroškem jih je dosegel ukaz, da se morajo vse žene in otroci povečini že na pol osivelih vojščakov vrniti, radi česar je mnogo prvih (namreč žena) svoje odrastle dečke rajši darovalo slovenskim kmetom kot svojim stanovskim tovarišem. Tako je ostal marsikak Rus tu, čigar oče je v Italiji prelival svojo kri . . .«[6]

Prišedši v Italijo je prevzel Suvarov vrhovno poveljstvo tudi nad avstrijskimi četami, nadvojvoda Karel pa nad vsemi zavezniškimi četami v južni Nemčiji. Toda oba poveljnika se nikoli nista mogla zediniti za kake vskladene akcije, kajti Suvarov se je smatral podrejenega samo carju, a nadvojvoda Dunaju, kar je že zgodaj odtujilo Ruse in Avstrijce. Suvarov je med 25. — 27. IV. zmagovito napadel Francoze na Addi in si izsilil prehod, tako da so bili Francozi prisiljeni izprazniti celó Milan in so mogli zbrati svojo razbito armado šele v Alessandriji. Sredi meseca maja so jih Rusi iznova napadli in jih pognali prav do Genove ter zavrnili tudi čete, ki so jim skušale priti na pomoč iz Neaplja. Ti neuspehi so prisilili tudi Masséno, da se je umaknil iz južnovzhodne Švice k Züriškem jezeru. Tu so ga Rusi in Avstrijci iznova napadli, a so bili z

[6]) Tem Rusom so celo naši Rezijani včasih pripisovali svoj izvor. Rezijansko ljudsko izročilo je namreč včasih trdilo, da je na poti skozi Kanalsko dolino pobegnilo več ruskih vojaških beguncev v dotlej nenaseljeno Rezijsko dolino in se tam razmnožilo v Rezijane. Seveda je pa ta legenda brez vsake zgodovinske podlage. Povod zanjo je vsekakor dala le sličnost obeh imen: „Rezija" in „Rusija".

velikimi izgubami odbiti, kar je potem še bolj odtujilo Avstrijce in Ruse.

Poletja l. 1799. zmagoviti zavezniki niso izrabili za nadaljnje uničevanje francoskih armad, temveč so tratili čas z brezplodnimi diplomatskimi razgovori. Le Suvarov je v presenetljivo kratkem času osvojil razne francoske trdnjave v severni Italiji z Mantovo vred (28. VII.), potolkel več francoskih armad, osvojil zopet Piemont ter vzpostavil tam oblast kralja Karla Ferdinanda, nato se je pa pripravljal, da bi začel prodirati celo v južnovzhodno Francijo. Zlasti zopetna osvojitev Mantove, za katero so Avstrijci l. 1796/97. zaman žrtvovali štiri armade, je vzbudila na Koroškem in po vsej Avstriji veliko navdušenje in tudi Vodnik je tedaj v svojih »Lubl. Novizah« zapisal: »Sreča inu vesele! Mantova se je našim podala. Zdaj bomo brez skerbi zaspali...«[7]. V Celovcu so se nahajala tedaj velika skladišča za italijansko armado in semkaj so dan za dnem prihajale tudi velike množice francosko-italijanskih vojnih ujetnikov. V Celovec, kjer je vladalo tedaj izredno vojno vrvenje, so privedli tudi ujetnike iz Mantove.

Suvarovove zmage in ravnanje pa nikakor niso bile všeč ljubosumnemu Thugutu, ki je smatral Ruse le za avstrijske pomočnike, dočim naj bi pa glede usode Italije odločal le on sam, zato tudi ni hotel priznati vzpostavitve oblasti sardinskega kralja v Piemontu. Tudi v južni Italiji so tedaj Rusi, Turki in Angleži zasedli Neapelj, a tamošnji kralj Ferdinand se ni zadovo-

7) Navdušen nad to zmago je V. Vodnik zložil tudi naslednje stihe:

„Mantova naša,
prazna bo flaša,
prinesi ga še!"

ljil le z obnovitvijo svojega kraljestva, temveč je začel zasedati še južne dele cerkvene države, radi česar so potem vkorakali od severa vanjo še Avstrijci.

Angleži so sicer soglašali s tem, da se v Italiji obnovi oblast prejšnjih zakonitih vladarjev, vendar so zahtevali, da zavezniki osredotočijo svojo glavno pozornost na Švico in na Nizozemsko, preženo od tam Francoze ter vderejo v Burgundijo, pri čemer so želeli zlasti Ruse čimbolj oddaljiti od Sredozemlja. Prepustili so torej Italijo Thugutu in zato dosegli, da je bil nadvojvoda Karel napoten v Švici proti Masséni. Prepričali so carja, da je poslal tja drugi del ruske ekspedicijske armade (28.000 mož) pod poveljstvom K o r z a k o v a in razen tega so bile usmerjene v Švico še Suvarovove čete iz Italije. Še nujnejše se je pa sebičnim Angležem zdelo, da izženejo Francoze iz Belgije in iz Nizozemske. Glede na to so pregovorili carja, da je poslal tretji del ruske armade (18.000 mož) na pomoč Angležem, ki so se pripravljali izkrcati na Nizozemskem. Thuguta ta sicer ni več mnogo zanimala, toda ako bi to nekdanjo avstrijsko pokrajino iznova zavojevali, potem bi hotel odločati v njej on. Glede na to je dobil nadvojvoda ukaz, da zapusti Švico in odrine proti Mainzu. Ti pregovori in pregrupacije med zavezniki so se vlekle vse poletje l. 1799., tako da so dobili Francozi, kakor l. 1793., zopet dovolj časa za protiukrepe. Direktorij je sicer že poprej priganjal generale k primernim akcijam, toda ti so odlašali do konca poletja, ko so pa nastopili v Franciji zopet novi, odločilni politični dogodki.

Dokler je vladal na francoskih mejah mir, je mogel direktorij še nekako krmariti vladne posle, a ko se je začela nova vojna s samimi neuspehi, je vse delalo zanje odgovoren direktorij. Obče nezadovoljstvo je zlasti radi grozeče invazije, povečanja davkov in novačenja vse bolj

naraščalo, pojavljala se je v novič državljanska vojna in jakobinci so začeli zopet dvigati glave vedno više. Nered je naraščal, po nekaterih belgijskih pokrajinah je izbruhnila vstaja katoliških kmetov, a po Franciji so vojni ubežniki množili vrste razbojnikov. Javno mnenje je direktoriju očitalo, da je izzval vojno, a jakobinci so ga dolžili, da je ne zna voditi. Da bi si pridobil vsaj naklonjenost meščanstva, je skušal direktorij krotiti zlasti jakobince, toda ker je bilo pri volitvah spomladi l. 1799. desničarjem še vedno onemogočeno postaviti lastne kandidate, so iz sovraštva proti direktoriju glasovali vsi, celo katoličani in zmerni, z jakobinci, tako da je doživel direktorij nov, uničujoč poraz.

Ko so se po volitvah porazi na frontah samo množili, je obče ogorčenje proti direktoriju začelo dosegati svoj višek in opoziciji v skupščini, ki jo je vodil Lucien Bonaparte, so se pridružili tudi generali, čeprav so uživali ti zaradi svojih porazov le malo ugleda. Pri dopolnilnih volitvah za direktorij je starešinstvo izvolilo odpadlega duhovnika Sieyès-a, ki se je že dlje časa bavil z mislijo na revizijo ustave. Sredi meseca junija je postalo razmerje med skupščino in direktorijem že tako napeto, da sta morala odstopiti dva člana direktorija in razen njih še vsi ministri. Sieyès je s svojimi spretnimi intrigami očividno skušal upropastiti sploh ves režim. Dosegel je, da so se opozicionalni generali vrnili na čelo armad in pregnali iz njih politične komisarje direktorija, a na razna druga vodilna mesta so bili prav tako postavljeni večidel jakobinci. Takoj so začeli zopet izhajati tudi zatrti časopisi in otvarjali so se zaprti klubi.

Tedaj je izglasovala skupščina več zakonov v jakobinskem smislu pod pretvezo, da je republika v nevarnosti. Sklenjen je bil zopet nov zakon o splošnem novačenju, toda mesto 223.000 vojnih obveznikov se jih je tudi to

pot oglasilo komaj 116.000. Začeli so vnovič z ostrimi rekvizicijami, razpisali so prisilno vojno posojilo, dne 12. VII. sklenili celo zloglasni zakon o talcih in naperjena je bila obtožba proti štirim bivšim članom direktorija. Sieyès se ni upal ustavljati tem zakonom, toda pri skupščinski večini je dosegel pravico nadzorstva nad njih izvajanjem, kajti sredina in desnica sta se vendarle bali, da bi se iz izvajanja teh zakonov vnovič ne razvili nekdanji teroristični revolucionarni odbori. Neki poslanec je tedaj točno označil položaj: »Nekateri žele uporabiti ljudsko silo za zavrnitev barbarov, drugi se pa bolj boje uporabe te vsemogočne ljudske sile, to se pravi, da se bolj boje republikanskih množic kot pa tolp s severa.«

Navedeni jakobinski zakoni so med ljudstvom, zlasti pa še med meščanstvom, samo podvojili strah in razdraženost ter so ostali radi splošnega odpora zato tudi po večini neizvedeni. Številne brošure in letaki so napadali te zakone in dolžili zlasti Sieyès-a, a levičarski klubi so pozivali k javnemu uporu. Po mnogih krajih je prihajalo do spopadov med obema taboroma, toda levičarji vendarle niso mogli več računati na podpore utrujenih in zato že brezbrižnih množic.

Ni pa postajala jasna le nesposobnost direktorija, temveč je nastajala vedno večja anarhija tudi v skupščini. Od skrajne levice so se odcepili izmodreni zmernejši. Sredino so tvorili pristaši Sieyès-a. Ti so bili učenci enciklopedistov in so želeli rešiti vsaj glavna načela revolucije, kajti spričo nastajajoče anarhije so čutili, da grozi obnova monarhije. Zavedali so se, da je treba korenitih zdravil, toda vedno jasneje so uvidevali, da je postala skupščina nezmožna zanje. Trije državni udari v dobrih štirih letih niso prinesli nobenega izboljšanja, zato tudi ne more iti več za kaka krpanja, temveč le za korenito spremembo ustave in vsega sistema, ki ju je treba izvesti, četudi s silo.

Tako spremembo je treba pripraviti v vladi, a izvede naj jo armada, ki je že ponovno rešila republiko. Samo general more še narediti red in rešiti veljavo države. Sieyès je že spomladi l. 1799. dejal: »Iščem kak meč«, toda večina generalov, ki so bili pri roki, je nagibala k jakobincem ali se je pa pokazovala za pustlovsko, a Bonaparte je bil še v Egiptu. Mislil je na Jouberta, a ta je bil v Italiji potolčen in 15. VIII. celo ubit.

Trenutno je držala vlada upravo še vedno trdno v rokah in v Parizu je imela zbranih tudi 20.000 mož zvestih čet, toda Sieyès, ki je tedaj predsedoval direktoriju, je dobro vedel, da je položaj nevzdržen in da je treba rešiti revolucijo. Odločil se je zato nastopiti z vso ostrino proti jakobincem in je dosegel, da je bil za policijskega ministra imenovan prekanjeni Fouché, ki je bil sicer nekoč sam med vodilnimi jakobinci, a je živel sedaj že pet let v veliki bedi in je bil pripravljen prodati se vsakemu. Njega je Sieyès sklenil izrabiti ter ustvariti z njim močno vlado pametnih demagogov. Anarhisti so se pokazali za to nesposobne, kajti oznanjali so le nasilje, dočim je zahtevalo ljudstvo mir.

Sieyès in Fouché sta ves načrt dobro premislila. Začela sta širiti vesti o jakobinskih zarotah, a jakobinci so poskušali staviti nekatere člane direktorija pod obtožbo. Ta je bila odklonjena, a Fouché je dal vnovič zapreti vse jakobinske klube. Ker so ostale vse levičarske pritožbe zaman, je postal prelom med Sieyès-em in jakobinci dokončen, a sprijenemu B a r r a s - u, drugemu vodilnemu članu direktorija, ni zaupal noben tabor več.

Meseca avgusta so poskušali rojalisti v južni Franciji z novim uporom. To je dalo skupščini povod, da je dala direktoriju izjemna pooblastila in Sieyès jih je izrabil za to, da je poslal najprej v pregnanstvo vse urednike 34 rojalističnih časopisov, takoj zatem pa še 16 jakobinskih

pod pretvezo, da so snovali zaroto. Takoj naslednje dni so pa začele prihajati v Pariz tudi vznemirljive vesti o porazih v Italiji in o izkrcanju Angležev na Nizozemskem. Iz strahu pred sovražno invazijo je nastalo nepopisno razburjenje. Vršile so se viharne seje skupščine, vendar se je Sieyès-u posrečilo preprečiti sklep, da se nahaja domovina v nevarnosti.

Toda hitro nato se je položaj zopet nenadoma spremenil. Že sredi meseca avgusta je nadvojvoda Karel v okolišu Züriškega jezera zaman poskušal razbiti Masséneove divizije, nakar je odšel proti Renu, pustil pa na angleško zahtevo tam 25.000 mož, katerim so se pridružile še čete Korzakova, dočim je mogel oditi Suvarov iz Italije šele meseca septembra. Nadvojvodov odhod so izkoristili Francozi in konec meseca septembra temeljito potolkli avstrijsko-rusko vojsko v okolici Züriškega jezera. V južni Švici je Suvarov medtem dospel do Altdorfa, a tu so ga zaustavili Francozi, in, ko je izvedel še za usodo Korzakove vojske, mu ni preostajalo drugega, kot da se je s svojimi onemoglimi četami umaknil čez gornji Ren na Predarlsko.

Nič manj klaverno se ni končal tudi angleški vdor na Nizozemsko. Polastili so se sicer holandske mornarice, toda na kopnem so Francozi hitro zaustavili angleško-rusko ofenzivo, a ko so odprli Holandci še morske nasipe, je nastopil zastoj v prehrani in širiti so se začele hužne bolezni, tako da je postal angleško-ruski položaj nevzdržen. V drugi polovici meseca oktobra so se morali Angleži vrniti zopet domov, a ostanke ruskih čet so prepeljali na otok Jersey.

Carja so vsi ti neuspehi močno vznevoljili. Uvidel je da se nemški knezi niti sami nočejo boriti za svoj rajh in spoznal, da želé Angleži in Avstrijci njegove čete le zlorabljati za svoje sebične koristi, zato je dne 23. X. 1799.

užaljen odpoklical svojo vojsko in celo odpovedal zavezništvo z Avstrijo. S tem je bila pa tudi razbita druga protifrancoska koalicija.

Ti nepričakovani uspehi na frontah so iznova okrepili položaj pariškega direktorija in spravili dokončno ob ves ugled jakobinsko opozicijo. Prav tedaj se je pa vrnil iz Egipta tudi Bonaparte, ki je sam odtehtal cele armade, in prispel med velikim navdušenjem ljudstva dne 14. X. v Pariz. Povratek tega mladega nepremagljivega vojskovodje je navdal množice z zagotovilom, da je republika končno zopet rešena. Krogotok je bil že vsa leta vojne isti: izprva je doživljala revolucionarna Francija vedno poraze in ti so nujno povzročali izjemne ukrepe, ki so jih pa naredile potem zmage zopet nepotrebne. V nevarnosti so se polaščali oblasti spričo svojega poguma in drznosti jakobinci, a čim so te nevarnosti minile, so prihajali do oblasti zopet zmerni. Tudi sedanje nove zmage so dale skupščini povod, da je zopet bistveno omilila nekatere izjemne zakone, a takoj nato je sledil še zadnji državni udar. Revolucionarno geslo »svoboda, bratstvo, enakost«, je vedno bolj bledelo in se umikalo stari francoski želji po slavi.

V septembru l. 1799 se je torej direktoriju s Sieyès-em na čelu še enkrat posrečilo premagati grozečo politično krizo, toda položaj je ostal vendarle skrajno negotov. Vodilni nosilci režima so se vedno jasneje zavedali, kakor nekoč montanjardi, da vojne ni mogoče voditi brez diktature, ki jo je pa treba organizirati tako, da bi z njo ne bilo preveč prizadeto meščanstvo. Na bojiščih se je bil položaj resda močno popravil, toda vojna je divjala vendarle še dalje in v provinci so se vrstili upori drug za drugim, tako da je še vedno grozila tudi protirevolucija. Razen tega je bil direktorij brez denarja, uradništvo je stradalo in uprava je zastajala, narod je pa zahteval mir, ne glede na to, kakšen režim mu ga preskrbi. Sieyès je držal trenutno

vajeti še vedno v rokah, toda jakobinsko strašilo je ostalo slej ko prej pereče. Taka negotovost je pa postala sčasoma čisto nevzdržna. Ugodno razpoloženje je bilo tudi pri vodilnih generalih. V prejšnjih letih je bilo v njih interesu, da zlomijo rojaliste, a to pot je bilo treba dokončno streti vse levičarje.

Do podobnih zaključkov je prišel takoj po svoji vrnitvi iz Egipta tudi Napoleon. Vse oči so se obrnile takoj nanj. On se je držal prve dni previdno v ozadju in proučeval položaj, toda neomajno zaupajoč v svojo zvezdo, je pazno čakal, da napoči njegova ura in da ga pozove Francija sama. Zakonito državno oblast so predstavljali tedaj direktorij z vlado in obe zbornici skupščine. Za člana direktorija ali za ministra je bil po zakonu še premlad, mešati se v skupščino je bilo pod njegovo častjo, a na čelu armade, ki je postajala vedno odločilnejši činitelj, ga pa direktorij trenutno ni rabil. Za dosego svojih častihlepnih ciljev je torej nujno rabil pomoči direktorija.

Bonaparte in Sieyès si nista bila simpatična in si nista mnogo zaupala, toda oba sta čutila, da potrebujeta drug drugega, vendar sta oba čakala, kdo stori prvi korak. Tako so minili dragoceni dnevi, dokler ju ni dne 30. X. zbližal jasnovidni zunanji minister T a l l e y r a n d. Sievès-u in njegovim najbližjim somišljenikom je bilo jasno, da je mogoče preprečiti grozečo politično krizo le s takojšnjo novo preuredbo ustave, ki bi dala izvršni oblasti še obširnejša polnomočja, ni jim pa bilo jasno, kako bi mogli sami ukloniti skupščino. To bi mogel izvesti le odločen general velikega ugleda, torej Bonaparte, toda on je bil jako slab govornik, a na srečo je prav tedaj predsedoval »petstoterici« njegov brat Lucien.

Ves svoj načrt so zarotniki zgradili na trditev, da obstoji levičarska zarota, ki utegne izbruhniti vsak hip. Ta se je zdela vsem tako verjetna, da so se premnogi priprav-

ljali že na beg iz Pariza, ker so vsi pričakovali, da bo jakobinsko divjanje to pot še bolj krvavo, nego je bilo kdaj koli poprej. Da se to prepreči, je treba imenovati Bonaparteja za poveljnika pariške posadke, spremeniti ustavo in mesto dotedanjega direktorija postaviti novo vodstvo države, sestoječe iz treh konzulov z obširnimi pooblastili.

Za izvedbo tega programa so določili zarotniki dva dni: prvi dan naj bi Sieyès in Roger-Ducos razkrojila direktorij in dosegla, da se preseli skupščina v pariško okolico, a drugi dan naj bi Bonaparte prisilil skupščino, da mu poveri potrebna polnomočja. Prvi dan je šlo gladko. Dne 9. XI. zjutraj je bila nanagloma sklicana izredna seja starešinstva in tu so objavili, da utegne vsak hip izbruhniti teroristična vstaja, radi česar je potrebno, da se preseli skupščina v St.-Cloud pod varstvo čet, ki so jih bili pripravili generali in za katerih poveljnika je treba imenovati Bonaparteja.

Starešinstvo je brez oklevanja izglasovalo vse ustrezne dekrete. Naslednje dopoldne, glasovitega dne »18. brumaire-a l. VIII.« (10. XI. 1799) dopoldne so najprej »odstopili« trije člani direktorija, a dva so blokirali v luksemburški palači, tako da ni bilo več izvršilne oblasti. Pariz je ostal brezbrižen, ker je vse mrzilo režim, ni bilo pa gotovo, če bo tudi vojaštvo sledilo zarotnikom. Ob 1. uri popoldne se je zbrala skupščina v St.-Cloudu in naj bi spremenila ustavo, izročila vso oblast trem konzulom ter se nato razšla. Grad, v katerem je zborovala skupščina, je obkolilo vojaštvo.

Ker do 4. ure popoldne še ni bilo nobenega sklepa, se je podal nepotrpežljivi Bonaparte sam v starešinstvo, kjer je bil pa sprejet jako hladno. To ga je čisto zmedlo, tako da je s svojim skrajno nerodnim govorom vznevoljil celo svoje prijatelje, a ostale naravnost odbil, tako da si starešinstvo radi očividne nezakonitosti ni upalo takoj glasova-

ti za novo izvršilno oblast. Bonaparte se za to ni zmenil, temveč je odšel takoj še v zbornico »petstoterih«, kjer je pa opravil še slabše. Hotel je poročati o »anarhistični zaroti«, toda levičarska večina ga je sprejela z vriščem in psovanjem in so ga končno še pretepli do nezavesti. Prenesli so ga v neko sosednjo sobo, kjer se je pa hitro zavedel in skozi okno pozval vojake k orožju. Toda za red v skupščini je skrbela posebna straža, zato so se vojaki nekako obotavljali in nastal je skrajno kritičen trenutek. Tedaj je rešil položaj njegov brat Lucien. On je skušal najprej v zbornici opravičevati svojega brata, a ker je vihar samo še bolj naraščal, je hitro zaključil sejo, planil iz zbornice in s plamtečim nagovorom kot predsednik skupščine pozval stražo na pomoč proti »manjšini upornikov in morilcev, podkupljenih od Angležev«. Ko je straža, sestoječa iz samih veteranov državljanske vojne, zaslišala poziv skupščinskega predsednika, so zagrmeli bobni in vojaki so vdrli v zbornico. Med poslanci je nastala nepopisna panika, vsak je bežal, kamor je vedel in znal in vse križem so ležale dostojanstvene uniforme poslancev.

S tem je bil državni udar izvršen. Že pozno ponoči so skupščinski sluge polovili po gostilnah in skrivališčih okoli 100 poslancev, jih odvedli v zbornico in tu so potem brez ugovora izglasovali izključitev cele vrste članov zakonodajne skupščine, odgoditev skupščine, nje nadomestitev z dvema komisijama, ki naj bi potrjevali zakone, predložene od konzulov ter pripravili s konzuli novo ustavo in mesto dotedanjega direktorija so izvolili tri konzule: Bonaparteja, Sieyèsa in Roger-Ducosa, generala, bivšega duhovnika in sodnika, ki so še tisto noč prisegli — zvestobo republiki. Rečeno je bilo, da so vsi trije konzuli enaki, toda nihče si ni delal nobenih utvar: silna osebnost Napoleona Bonaparteja je takoj prvi hip zatemnila vse in Francija je končno dobila svojega — diktatorja.

Marmont je zapisal v svojih spominih: »Vsi smo se čutili pritegnjene kot od neke nepremagljive moči usode«.

S tem je bila francoska revolucija končno likvidirana, kar je Bonaparte že nekaj tednov pozneje tudi izrečno naglasil v svojem proglasu. Napoleon ni rešil republike, toda od revolucije je rešil vse, kar se je še dalo rešiti: njen skrivnostni čar, njeno zunanjo politiko, njen kozmopolitizem in njeno socialno organizacijo. Revolucija je v desetih letih razočarala vse in prevarala vse upe, tako da si Francija že sploh ni mogla več misliti reda brez vzpostavitve monarhije. Vse si je želelo le še redno stalno vlado, zdrave finance, pravične zakone in mir na zunaj ter na znotraj. Revolucija tega ni znala ustvariti, temveč je prinašala le anarhijo, vojno, teror, lakoto in nekaj bankrotov, a Napoleonov genij je končno znal združiti potrebo po avtoriteti z demokratičnimi težnjami. To je bilo pa tudi edino, kar je v danih brezupnih okoliščinah še preostajalo predrevolucionarnim teoretikom in ideologom. Da bi se izvili iz rok Bourboncev, so privedli revolucionarni teoretiki že l. 1799. do tega, da so se izročili — sablji.

Da se je zaključila francoska revolucija z vojaško diktaturo, ni bilo nobeno naključje, temveč le navadna posledica vsega njenega razvoja. Naključje je bilo kolikor toliko le to, da je postal diktator Napoleon Bonaparte, čigar nrav in genij sta potem v naslednjem poldrugem desetletju tako odločilno začrtovala ne le usode Francije, temveč vse Evrope. Republikanci so že dolgo želeli okrepiti veljavo vlade, za kar je bilo pa potrebno spremeniti najprej ustavo iz l. 1793. Ob priliki državnega udara 4. IX. 1797. so zamudili storiti to, a jeseni l. 1799. je postala taka sprememba že čisto neizbežna. Ljudstvo si nikakor ni želelo vrnitve »starega (t. j. kraljevskega in fevdalnega) režima«, pač je pa naprtovalo odgovornost za vse zlo, ki ga je moralo prenašati v teku revolucije, le voditeljem re-

publike. Ponavljali so se pač državni udari, toda zlo je ostalo. Glede na to so teoretiki in ideologi tudi obupavali nad demokracijo in si želeli diktature vodilnega izobraženstva, povezanega z bogatim meščanstvom, ki jo je pa mogla ustoličiti samo še armada brez sodelovanja ljudstva. Sieyès in njegovi prijatelji, ki so ravno predstavljali te težnje, si torej niso želeli vojaške diktature, temveč so hoteli uporabiti armado le kot sredstvo za dosego svojih ciljev. Toda usodno zanje je postalo to, da se niso poprej z Bonapartejem natančneje dogovorili o obliki nove vladavine. Ob državnem udaru dne 10. XI. 1799. je pa armada sledila Bonaparteju in ne Sieyèsovemu krogu in tako je postal potem že od prvega trenutka gospodar položaja on.

Očrtani razvoj francoske revolucije je predvsem razdejal stari družabni red, temelječ na rojstvu in na posebnih pravicah vladajočih slojev, to je plemstva in duhovščine ter izročil oblast meščanstvu. Pred revolucijo je nekako poosebljal državo kralj, sklicujoč se na »božje pravo« in opirajoč se na plemstvo, duhovščino in birokracijo, toda posamezne pokrajine in mesta so trdoživo branile tudi svoje starodavne samouprave. Revolucija je pomedla z vsem tem ter vsaj načelno proglasila popolno enakost vseh pred zakonom, suverenost ljudstva in spoštovanje osebnih pravic. Na verskem področju je uvedla revolucija najprej popolno versko strpnost, ki se je pa že zgodaj izmaličila v odkrito sovražnost nasproti krščanstvu in v krvavo preganjanje duhovščine. To je na eni strani skopalo še globlji prepad med ljudstvom, na drugi strani pa zaneslo tudi med široke ljudske plasti brezverstvo, ki je bilo dotlej razširjeno le med plemstvom in meščanstvom. Glede javne uprave, sodstva, šolstva in pospeševanja znanosti je revolucija poskušala izvesti celo vrsto pomembnih izboljšav v demokratičnem smislu, uspela je pa le deloma

radi nestalnosti režimov, državljanskih vojn in pomanjkanja denarja, kajti nesposobna je bila urediti državne finance in je izzvala vrsto državnih bankrotov. To se je posrečilo šele Bonaparteju, kar je v veliki meri pripomoglo tudi k njegovi popularnosti. Največji uspeh je dosegla revolucija vsekakor z ustvaritvijo moderne narodne armade, ki je zanašala potem pod vodstvom Bonapartejevega strateškega genija ideje francoske revolucije po vsej Evropi. Razen tega je revolucija v veliki meri zrušila tudi tradicionalne separatizme posameznih pokrajin ter močno pospešila ustvaritev francoskega narodnega edinstva, obenem pa zanetila prve slične težnje tudi pri mnogih drugih evropskih narodih. Z modroslovnega vidika je ostala revolucija zvesta racionalizmu XVIII. stol., ki jo je rodil, vendar je ravno njen potek pospešil pri velikem delu izobraženstva (zlasti pod posrednim vplivom Rousseau-ja) tudi povratek k verstvu, kar je potem v naslednjem obdobju tudi pokopalo racionalizem s prosvetljenstvom vred in izoblikovalo novo duhovno smer, romantiko. V socialnem pogledu je revolucija uničila večino starega fevdalnega plemstva in z njim vred tudi višjo duhovščino, temelječo na fevdalnem družabnem redu. Verske duhovne vrednote je ohranila predvsem nova, osiromašena in preganjana nižja duhovščina, ki se je vsa posvetila in žrtvovala le svojemu evangeljskemu poslanstvu. Najbolj se je okoristilo z revolucijo meščanstvo, staro in novo, izišlo iz dotedanjih malih obrtnikov in trgovčičev. Ti in njihovi sinovi, ki so se posvečali liberalnim poklicem ali so pa preplavljali državne službe, so prevzeli odslej vodilno družabno vlogo. Kmetje so se z revolucijo otresli vseh dotedanjih fevdalnih bremen in en del njih se je gospodarsko okrepil, dočim je ostalo večini še vedno premalo zemlje za zadovoljivo preživljanje, kajti zaplenjena posestva so pokupili predvsem špekulanti. Še naj-

manj je pridobilo z revolucijo delavstvo, katerega so stiskale zlasti brezposelnost, nezadostne mezde in prepoved stavk. Popolna gospodarska svoboda, ki jo je ustvarila revolucija, je skupno z novimi tehničnimi iznajdbami pospešila industrializacijo in razvoj modernega kapitalizma, kar vse je pa nujno rodilo ogorčen odpor obrtnikov, kmetov in delavcev. Na splošno so revolucija in trajne vojne jako osiromašile ves narod. Tako je prinesla revolucija globoke in mnoge koristne preobrazbe na vseh področjih, ki so se potem v veliki meri ohranile vse XIX. stol. in se razširile še na druge narode, ni bila pa zmožna rešiti še cele vrste političnih, gospodarskih in socialnih vprašanj in je pahnila narod v deset let trajajočo anarhijo ter ga zapletla v brezkončne zunanje vojne. Šele Napoleon Bonaparte je s svojo močno roko ustvaril notranji red, vrnil pravno varnost in utrdil mnoge revolucionarne pridobitve. Tako je izpolnil velik del nad, ki jih je stavila Francija vanj: bil je genialni organizator, upravnik in zakonodajalec, dal je vsem sposobnim in zaslužnim brez razlike sloja neomejene možnosti, da so se dvignili na najvišje položaje, in vsem je vtisnil pečat svoje silne osebnosti. Francozi mu večkrat očitajo častihlepnost in velike človeške žrtve njegovih vojska, toda po krivici, kajti posta! je le »meč revolucije« in je v bistvu pravzaprav šele on izvedel tisto, o čemer so le sanjali že drugi pred njim.

VI.

FRANCOZI DRUGIČ NA KOROŠKEM

O Napoleonu Bonaparteju je težko podati kako enotno sliko, ker se je sam neprestano razvijal. Bil je majhen, mišičast in še s tridesetimi leti suh mož izredne telesne in živčne vztrajnosti, žarečih in duhovitih oči ter čudovite prisotnosti, ognjevitosti in jasnosti duha. Njegova delozmožnost je bila brezmejna in zadostovalo mu je le po par ur spanja dnevno. Bil je predvsem mož temperamenta, ki ga je gnal k dejanstvenosti in gospodovalnosti. V mladeniških letih je bil izredno ukaželjen in sanjav, kot mlad oficir je skušal celo pisateljevati, a že vojna pohoda v Italijo in v Egipt sta ga popeljala na državniško polje. Bil je izrazito razumska narava in je že po več mesecev naprej razmišljal o tem, kaj in kako mora ukreniti, in ni mogel prenašati nasprotovanja. Okoliščine so ga same prisilile, da se je moral vsega posvečati politiki, v kateri je bil izrazit realist do vseh podrobnosti. Da bi si pridobil naklonjenost Francozov, se jim je skušal predstaviti kot mož miru, a če treba tudi kot neustrašen bojevnik. Toda realist je bil zgolj glede sredstev pri doseganju svojih ciljev, kajti v njem je tičala še druga nrav, nrav junaka, ki hoče obvladovati svet po vzorcu največjih junakov svetovne zgodovine, najmočnejša težnja v njem je bila želja po slavi, Francija ter človeštvo sta mu bila pa le sredstvi za to.

Tudi se ni nikoli popolnoma zlil s francosko narodno dušo, ni bil ne polnokrven plemič in ne otrok ljudstva. Kakega določenega cilja sploh ni imel, temveč je gnala

njegovo dejavnost predvsem razgibanost njegove heroične in romantične nravi. Bil je učenec enciklopedistov, ki je mrzil fevdalizem, družabno neenakost in versko nestrpnost ter je gledal v prosvetljenem absolutizmu nekako združitev avtoritete ter političnih in družabnih reform. V tem pogledu je bil zadnji in največji prosvetljenec ter pravi sin revolucije. Mrzil je tudi resnične idealiste, pripravljene na žrtve, ker jih je smatral le za ovire na svoji življenjski poti, razen če jih je mogel popolnoma uslužiti za svoje lastne cilje.

Tak mož je torej prevzel dne 10. XI. 1799 zvečer diktaturo Francije. Njegov prvi cilj je bil, da to diktaturo organizira in utrdi, vendar je delal potem na njenem izpopolnjevanju do konca svoje vladavine. Okoliščine mu niso dovoljevale, da bi gradil smotrno, temveč je moral sproti reševati vprašanja, ki so bila trenutno najnujnejša in ki so jih pogosto narekovale vojne potrebe. Obe spredaj navedeni komisiji, izvoljeni iz dotedanje skupščine, sta se lotili zgolj pripravljanja nove ustave, a oblast so vzeli v roke vsi trije konzuli. Državni udar ni vzbudil nobenega odpora, ker nihče ni smatral za ogroženo ne revolucijo in ne republiko, a ker je bil očividno naperjen proti jakobinskim levičarjem, so izražali vsi zmerni iskreno zadovoljstvo in celo protirevolucionarji so upapolni dvignili glave. Toda Bonaparte in Fouché sta jim hitro pokazala, da so računali brez krčmarja in da hočeta res vladati z zgornjo družabno plastjo, toda le s tisto, ki je bila vdana revoluciji.

Najnujnejša naloga je bila pripraviti novo ustavo. Glede nje je zastopal Sieyès stališče, da mora prihajati vsa avtoriteta od zgoraj, a na drugi strani pa mora uživati tudi zaupanje spodaj. Pristojnost posameznih oblasti mora biti strogo opredeljena, a izvršna oblast naj bi bila v rokah prvega konzula, imenovanega za deset let, toda nje-

mu ob strani bi stala še dva druga konzula: eden za notranje in drugi za zunanje zadeve. Bonaparte Sieyèsovim načrtom ni mnogo ugovarjal, toda vso izvršno oblast je odločno zahteval le zase, čemur so se hitro tudi vsi uklonili. Na Bonapartejev pritisk je bil načrt nove ustave dne 13. XII. že dogotovljen in kar vanjo vnešena že tudi imena novih konzulov, Bonaparteja, Cambacérèsa in Lebruna. Bila je nato predložena ljudskemu glasovanju (zanjo je glasovalo 3 milijone volilcev, proti njej pa le 1562) in že dne 25. XII. 1799 tudi uveljavljena. Bila je »kratka in nejasna«, kakršno je Bonaparte izrečno hotel imeti, zato ni določala ne državljanskih svoboščin in ne jasno opredeljevala javne oblasti, pač pa je podčrtovala vsemogočnost prvega konzula, tako da je dobil z njo skoro neomejeno oblast glede nadaljnje organizacije Francije. Njeno vodilno načelo je bilo, da prihaja oblast od zgoraj, zaupanje pa od spodaj, t. j. od naroda. Vse uradništvo je postalo odgovorno samo njemu in zakonodajna telesa so imela pravico le potrjevati zakone, ki sta jim jih bila predložila on sam ali državni svet, ki ga je tudi imenoval sam. Zakonodajo naj bi na videz vršila senat in skupščina. Prvi (njegov predsednik je postal Sieyès) bi sestajal iz 60 članov, od katerih so jih pa imenovali 31 konzuli sami iz vrst najsposobnejših visokih uradnikov, in senatorji naj bi imenovali potem večino članov skupščine (»tribunata« in zakonodajne skupščine, sestoječe iz 300 članov) in to le iz vodilne družabne plasti. Vso oblast je imel formalno torej v rokah senat, ki je bil pa vedno le poslušno orodje Bonapartejevo, a zakonodajni zbor sploh ni smel razpravljati, tribunat pa niti sklepati ne. S tem je bila seveda volilna pravica dejansko sploh zatrta. Ljudstvo je ostalo sicer še nadalje »suvereno«, toda nihče ga ni več vpraševal za mnenje in Bonaparte je izrečno izjavil: »Samo jaz sem zastopnik ljudstva.« V tem

smislu je ustvaril potem tudi vsa druga »reprezentativna« telesa le zato, da bi sodeloval z njim, in to tako, kakor je smatral za primerno on sam. Sieyès je tedaj izjavil: »Mi imamo sedaj gospodarja; Napoleon hoče vse, zna vse in izvrši vse«. Na vodilna upravna mesta je postavil predstavitelje revolucionarnega velikega meščanstva in tiste predstavnike »starega režima«, ki so se že spoprijaznili z novim.

Nastanil se je Bonaparte v Tuilerijah, kjer se je zaprl vsem in ves posvetil neutrudnem reformatoričnemu ustvarjalnemu delu noč in dan. Pravijo, da je že v prvih treh letih svojega konzulatstva več vladal kot kralji v sto letih in je ravno v tem času ustvaril tudi največ svojega velikega in trajnega reformatorskega dela. S svojimi ministri je občeval navadno le pismeno in ti so postali že kmalu samo izvrševalci njegovih naročil. Izprva je močno občutil, da mu manjka zadostnega praktičnega upravnega znanja, toda dal se je rad poučiti od članov državnega sveta, ki ga je ustanovil že dne 26. XII. 1799 in v katerem je znal zbrati najboljše in najbolj izkušene upravnike svoje dobe. Tu so se pod njegovim osebnim vodstvom izoblikovali vsi veliki zakoni iz dobe konzulata, a njih praktično izvajanje je potem pretresal še z vodilnim uradništvom dotičnih področij.

Kot že vse dotedanje vlade, je zadel tudi Bonaparte že prvi dan na najtežje vprašanje do dna razrvanih financ, kajti papirnati denar je postal že skoraj brez veljave, a kovanega sploh ni bilo več v prometu. Glede na to se je moral tudi on lotiti najprej reforme finančne uprave, ki jo je smotrno centraliziral, uredil davke, ustanovil »Francosko banko« (Banque de France), začel trebiti korupcijo, prisilil razne bankirje in državne dobavitelje, da so »prostovoljno« vrnili državi težke milijone, ki so si jih znali poprej pridobiti večidel na nedopusten način, ter

je na novo uredil carino in zemljiško knjigo. Tako je začel zopet redno pritekati denar v državno blagajno, pri ljudstvu se je vračalo zaupanje v državo in državni proračun je začel kmalu izkazovati celo prebitek.

Za uspešno uveljavljenje osrednje državne uprave je bila enako nujna tudi temeljita reforma vse krajevne politične uprave. To je odredil že z zakonom z dne 17. II. 1800. Z njim je ohranil razdelitev države na departmaje, kantone in občine, od katerih so poslednje dobile vrnjeno tudi svojo samoupravo, a med departmaje in kantone je uvrstil še okrožja (arondismaje). Velika mesta so ostala še nadalje razkosana na arondismaje s svojimi lastnimi županstvi. Vodstvo vsake upravne edinice je bilo poverjeno enemu samemu uradniku (prefektom in podprefektom), le v občinah je bilo dodanih županu (maire) še po nekaj prisednikov. Ohranili so pri teh upravnih edinicah resda še vedno tudi svete, a njih delokrog je bil jako ozek in največkrat zgolj posvetovalnega značaja. Glavna značilnost te reforme je bila pa ta, da ti upravniki niso bili več voljeni, temveč imenovani od višjih upravnih oblasti. Za prefekte so bili imenovani pristaši zmernih struj (velik del teh so bili bivši poslanci), a za načelnike nižjih upravnih edinic so bili radi pomanjkanja sposobnih oseb večkrat v zadregah, zato so poverjali ta mesta pogosto tudi aristokratom.

Prva značilnost Bonapartejevih reform je bila stroga centralizacija vse uprave, ki jo je ohranila Francija potem še do današnjega dne, a vzporedno z njo je šla tudi njena specializacija v rokah strokovno usposobljenih uradnikov, odgovornih naravnost področnim osrednjim oblastem. S tem so visoko dvignili njeno strokovno dovršenost, še bolj pa oslabili krajevno samoupravo. Pravi nositelji vse upravne organizacije so postali prefekti z daljnosežnimi pooblastili, a močna podpora režima je bila tudi policija

(z orožništvom), ki jo je razporedil Fouché po vsej državi in ki je pazno (večkrat celo jako samovoljno) nadzorovala vse.

Finančnim in upravnim reformam je potem hitro sledila tudi reforma vsega dotedanjega sodstva. Ta je bila izvršena z zakonom z dne 18. III. 1800. Za manjše civilne spore so kantoni še nadalje ohranili svoje »mirovne sodnike«, a vse drugo sodstvo je bilo poverjeno rednim in novim prizivnim sodiščem. Glavna sprememba je bila ta, da so zopet ukinili volitev sodnikov in so postali ti vsaj načelno stalni. Ravno te sodne in ostale Bonapartejeve upravne reforme se morejo po svoji važnosti primerjati samo še z delom prve ustavodajne skupščine. Ta je ukinila vse stare posebne pravice višjih stanov in izvedla narodno enotnost, a šele Bonaparte je z nepričakovano naglico in uspešnostjo ustvaril novi družbeni in politični organizaciji tudi stalne oblike ter smotrno utrdil ves upravni ustroj od osrednje oblasti do poslednje kmečke občine. Da je poskušal na vso moč in smotrno pospeševati tudi trgovino, industrijo, kmetijstvo, promet in sploh vse gospodarsko življenje, je samo po sebi umljivo. Silno je razširil in prenovil tudi osnovno, srednje in strokovno šolstvo, razen tega pa neusmiljeno zatrl tako razpaseno razbojništvo.

S takim vladnim ustrojem, ki je ostal v marsičem v veljavi še do današnjega dne, Bonaparte ni zadostil le svojim težnjam po obvladovanju, temveč tudi koristim narodne revolucije in — svoje lastne utrditve. Na eni strani je bila vodilna družabna plast končno rešena nevarnosti jakobinske »demokracije«, a na drugi strani je dobil Bonaparte v roke vse niti. Na vsak izraz nezadovoljnih desničarjev je mogel uspešno odvrniti, če morda žele, da jih izroči zopet jakobincem. Zakonita opozicija je postala sploh nemogoča, zato so začeli skrajneži misliti na nasilja,

toda bili so vsekakor prešibki zanje. Edina resna nevarnost je mogla pretiti Bonaparteju od častihlepnih republikanskih generalov in rojalistov, toda prve je znal pridobivati z obzirnostjo, a rojalisti so bili tudi sami med seboj preveč razcepljeni.

Spričo zunanje nevarnosti, ki je pretila predvsem od Avstrije, je imel Bonaparte največji interes na tem, da Francijo čim najprej na znotraj pomiri. Glede na to je na eni strani ponudil velikodušno amnestijo vsem, ki se uklonijo, a proti trdovratnežem je posegal po vprav krutih sredstvih, podobnih Robespierrovim, le da je bil pri tem mnogo uvidevnejši nego podivjani jakobinci. Ni se obotavljal poseči po grozečih zgledih, a na drugi strani je rad sprejemal vse ponudbe podvrženja. Toda v tem oziru je pri republikanskem meščanstvu in pri armadi naletel na velike težave glede nepokorne duhovščine in glede emigrantov. Že konec l. 1799 je vrnil katoličanom vse še neprodane cerkve, dovolil neovirano službo božjo, opustil skoro vse republikansko »bogoslužje« in zahteval od duhovnikov mesto prisege na ustavo samo še obljubo zvestobe. Ker večine odporne duhovščine ni mogel pridobiti niti s tem, je sklenil pomiriti se naravnost s papežem, a glede emigrantov je do skrajnosti omilil vse veljavne odredbe. Toda za izvedbo vseh teh sklepov je moral doseči najprej zmago na zunaj in s sklenitvijo miru še zadostno povečati svojo veljavo.

V trenutku, ko je prevzel Bonaparte jeseni l. 1799. usodo Francije v svoje roke, je bila večina Italije sicer izgubljena za Francoze in Anglija je obvladovala vsa morja, toda na severnih bojiščih so ostale francoske armade zmagovite, razpadla je tudi druga protifrancoska koalicija, ki so jo bili ustvarili Angleži, in Francija je celo presegla svoje »naravne meje«, pridobila špansko zavezništvo in stala v dobrih odnošajih s Prusijo. Osrednje zunanje-

politično vprašanje, pred katerega je bil postavljen Bonaparte, je bilo, če bo uspel doseči tudi končno zmago in Franciji trajno zagotoviti »naravne meje«.

Opraviti je imel z jako povprečnimi nasprotniki. Avstrijo je vladal nedostopni reakcionarec, cesar Franc II., s svojim omejenim kabinetnim šefom grofom Colloredom, dočim je svojega mnogo sposobnejšega brata Karla ljubosumno odrival od vseh vladnih poslov. V Prusiji je kraljeval pošteni, toda neodločni in malo inteligentni Friderik Viljem III., a Rusiji je carjeval kruti in na pol blazni Pavel I. Vojakov jim sicer ni manjkalo, čeprav je izgubila sama Avstrija od l. 1792 do 1799 že blizu pol milijona mož, toda vse tri države so se nahajale v največjih denarnih stiskah, tako da jih je Anglija morala stalno podpirati. Razen tega je vladalo med njimi tudi skrajno ljubosumno nezaupanje. Poljsko vprašanje je bilo že poprej razdvojilo Avstrijce in Pruse, a sedaj je Avstrija odločno odklanjala tudi vsako rusko vmešavanje v italijanske zadeve. Ker Angleži niso bili več voljni izpraznitи Malte, je privedlo to še nje v nasprotje z Rusijo, a nevtralce je ozlovoljevala angleška hegemonija na morjih. Tako med nasprotniki Francije sploh ni bilo nobenega soglasja in celo starodavni nemški rajh je bil v očividnem razpadanju. Severnonemške državice je že obvladovala Prusija in jih držala v nevtralnosti, a v južni Nemčiji so začeli Avstrijo že prezirati radi odstopa levega brega Rena in so tamošnji knezi že komaj čakali, da se naslonijo na Francijo. Tako je postala Avstrija na celini čisto osamljena, morala pa je nositi glavno težo vojne. Glede na to bi bil celo Thugut rad sklenil mir s Francijo, ako bi mu pustila ta proste roke v Italiji. V takem primeru bi ostala potem proti Franciji samo še Anglija in še ta brez zaveznikov.

Toda ravno v tem težkem položaju so Angleži vnovič pokazali žilavost, za katero so jih lahko vsi zavidali. Po campoformijskem miru, ko je postala Anglija čisto osamljena in se čutila ogroženo na svojih najobčutljivejših točkah, je napela vse svoje sile, da spravi v red svoje državne finance, še bolj okrepi svojo trgovsko in vojno mornarico ter zaduši vse številne upore v njej, da uniči mornarice vseh drugih pomorskih držav in spremeni Sredozemlje v nekako svoje jezero. Toda kakor se je okrepila Anglija doma in na morjih ter postala gospodarsko odločujoča država, tako se je pa izredno ojačil tudi položaj Francije na politično razbiti evropski celini. Razen manjših obmejnih predelov si je bila že priključila Belgijo, holandsko Flandrijo, levi breg Rena in Savojo. Z dotedanjimi vojnami je izgubila resda že okoli 600.000 mož, toda bila je številčno najmočnejša evropska država in tudi ne več politično osamljena kakor l. 1793. Z uvedbo redne splošne vojaške dolžnosti je lahko postavljala na noge vojske, ki so se mogle številčno meriti z vsemi njenimi nasprotniki skupno, kakovostno so pa po svoji organizaciji in z odličnim bojevniškim duhom daleč prekašale vse druge monarhične armade že zastarelih tipov. Najšibkejša francoska točka je bila dotlej finančna stran, radi česar se njene armade niso morale le same preživljati z izžemanjem zasedenih pokrajin, temveč so v znatni meri vzdrževale celo režim doma. Toda Bonaparte je znal — kakor smo slišali že zgoraj — s svojimi upravnimi in finančnimi reformami po tolikih letih anarhije napraviti končno vendarle red v gospodarstvu (kmetom je davke lahko celo občutno znižal), počasi pomiriti protirevolucionarne težnje, zlasti med duhovščino, in razorožiti skrajne levičarje. Na zunanjepolitičnem področju je bilo pa najvažnejše to, da je znal že direktorij odtrgati Španijo od Anglije in jo pridobiti celo za svojo zaveznico.

V drugih zasedenih pokrajinah je vznevoljevala francoska oblast sicer skoro vse prebivalstvo, toda to nezadovoljstvo je izviralo predvsem iz mahedravosti dotedanjih pariških režimov, katerim je pa Bonaparte tudi naredil definitivni konec.

V takih okoliščinah je ostala torej Anglija edini, dejansko še nedotaknjeni in resni francoski nasprotnik. Ker ji Francija na morju pač ni mogla priti do živega, jo je skušala prizadeti na gospodarskem polju, kar pa v tistih časih še nikakor ni bilo dovolj učinkovito, zlasti ker so Angleži neomejeno obvladovali vsa morja. Francija je bila najbolj prizadeta s tem, da je bila prekinjena vsa njena kolonialna trgovina, a močno je trpela tudi njena industrija, ker ji je primanjkovalo surovin in ker se zaradi vojn ni mogla dovolj hitro prilagajati naglemu tehničnemu napredku angleške industrije. Toda važne gospodarske svoboščine, ki jih je bila uvedla že revolucija (n. pr. ukinitev cehov in odprava notranjih carinskih meja) in angleška blokada, so močno pospešile domačo proizvodnjo in, ko je uvedel Bonaparte še red v državne finance, se je začel v prometu počasi pojavljati zopet kovani denar, izboljševalo se je kmetijstvo in gospodarska moč Francije je začela zopet vidno naraščati. Tako tudi Anglija ni mogla ukloniti Francozov ne s svojo blokado in ne s topovi svoje mornarice.

Mladi angleški kapitalizem je tedaj silno razvil angleško industrijo, velik napredek je doseglo celo angleško kmetijstvo, z njenim denarstvom se ni mogla meriti tedaj pač nobena druga sila sveta in angleška blokada Francije je skoro zadušila francosko zunanjo trgovino, tako da je bila Anglija na svetovnih tržiščih skoro brez resnega tekmeca, a Franciji so ostale komaj nekatere celinske zavezniške ali okupirane dežele. Vso tako občutljivo gospodarsko strukturo Anglije so pa mogli vsak čas resno

ogroziti nepredvideni politični dogodki, zato bi bila tudi ona rada pripravljena skleniti mir, čim bi se ji bila ponudila ugodna prilika. Isto je še iz več razlogov veljalo za Francijo. Toda, da bi dosegla častni mir tudi z Anglijo, je morala najprej na evropski celini dokončno zmagati, nesporno utrditi svojo oblast v zavojevanih deželah in si s popolno razorožitvijo vseh protirevolucionarjev zagotoviti trajen notranji mir. Njena zunanja politika je bila že izza l. 1794. osredotočena na dosego »naravnih meja« na Alpah in na Renu. S tem sta se končno sprijaznili že tudi Prusija v Bazlu in Avstrija v Campoformiju. Miru željni zmerni in desničarski krogi so se bali, da ga na tej podlagi ne bodo mogli doseči, toda revolucionarji nikakor niso bili voljni žrtvovati svojih zavojevanj, pri čemer so se sklicevali zlasti na narodni ponos, in podobnega mnenja je bila tudi armada. Bonapartejeve zmage so sicer zanesle francosko nadoblast še daleč preko naravnih meja, toda nihče ni mislil resno na to, da bi jo morala tudi obdržati za vsako ceno.

Jasno je bilo, da na trajni mir ni bilo mogoče niti misliti, ako bi Francija vztrajala na zahtevah še preko njenih naravnih meja, toda po dotedanjem razvoju dogodkov še ni bilo niti gotovo, če bi se njeni nasprotniki trajno sprijaznili tudi s temi. To je veljalo v precejšnji meri že za Avstrijo, a prav posebno še za Anglijo, ki nikoli ni bila voljna pristati na francosko oblast na Nizozemskem. Vsa angleška politika je šla zato za tem, da prežene Francoze vsaj iz Nizozemske in jih po možnosti odreže še od Rena; a ravno to je bilo zanjo nemogoče brez izdatne pomoči celinskih držav. Pri Francozih je šlo pa v bistvu tudi ravno za to, da se jim posreči za kako desetletje zagotoviti resničen mir na celini, med katerim bi se lahko toliko okrepili, da bi jim ne mogel nihče več resno ogrožati »naravnih meja«. Če bi direktoriju to uspelo, je težko pred-

videvati, toda od konca l. 1799. to ni zaviselo več od njega, temveč le še od — Bonaparteja.

Ves očrtani položaj je imel seveda jasno pred očmi tudi Bonaparte sam, zato se je bil tudi takoj po prevzetju oblasti s tako strastjo in naglico lotil spredaj označenega notranjega urejevanja tako razkrojene Francije. Njegov neposredni cilj pri tem je bil z vsemi sredstvi in smotrno usposobiti Francijo za vojno in postaviti na noge armado, ki bi mogla naglo izbojevati odločilne zmage ter zagotoviti mir za dogledno bodočnost. Pri vodilnih krogih je našel zato le malo podpore, kajti republikanci so gledali v Bonapartejevem neuspehu edino možnost, da se rešijo »tiranije«, a rojalisti so postali prepričani, da bi padla z Bonapartejem vred končno tudi republika sama. Toda širokim množicam francoskega ljudstva po dolgoletnih bridkih izkušnjah in razočaranjih ni bilo več težko izbirati med Bonapartejem in njegovimi sebičnimi ter že davno kompromitiranimi nasprotniki, zlasti ker so morale tudi vedeti, da on ni bil odgovoren za dotedanje vojne.

Glede na ljudsko razpoloženje je moral biti seveda tudi Bonaparte na videz za mir, toda sam pri sebi je bil le za tak mir, ki bi ga narekoval on, in ni pri tem niti mislil na to, da bi se zadovoljil s kakimi »naravnimi mejami«. Ni bil voljan zapustiti ne Nizozemske ne Švice in ne Piemonta, a Cisalpinska republika je bila celo njegova osebna tvorba. Pri vsem so mu šli zlasti kratkovidni Avstrijci nehote še izrečno na roke. Ko je ponudil Bonaparte dokončno poravnavo na osnovi campoformijskega miru, je T h u g u t to ogorčeno odklonil in zahteval, da se odrečejo Francozi sploh vsem pridobitvam v Italiji, celo Nici in Savojski, in previdnemu nadvojvodi Karlu so celo vzeli poveljstvo nad armado v Nemčiji, ker je modro nasvetoval vsaj pogajanja. Enako nedostopen je postal na Thugutovo prigovar-

janje tudi Pitt, ki je smatral Bonaparteja sploh za neprimernega sobesednika. On je sanjal še vedno o vzpostavitvi francoske monarhije, ker je upal iztisniti iz nje največ zase. V takih okoliščinah je bil potem seveda tudi Bonaparte vprav prisiljen k boju, ves svoj vojni načrt je bil pa že poprej temeljito premislil in pripravil.

Rusija se je tedaj že umaknila iz boja, a Prusija je želela ostati celo v dobrih odnošajih s Francijo in tako se je vsaj na celini vojna razvila le še v dvoboj med Avstrijo in Francijo. Ker je lebdela Thugutu pred očmi le Italija, je ukazal Krayu (ta je bil nadomestil odstavljenega nadvojvodo Karla) v južni Nemčiji, naj ostane v defenzivi, a Mélasu, ki je poveljeval v Italiji nekaj nad 100.000 možem, je naročil napasti Francoze in vkorakati v južnovzhodno Francijo, kjer je upal, da bo izbruhnila tudi vstaja. Bonaparte je računal s to kratkovidno in zgolj politično strategijo nasprotnika in je zbral svojo majhno rezervno armado ob gornji Saoni. Moreau-ju na severnem bojišču je naročil prekoračiti Ren, udariti na Schaffhausen, presekati Krayjeve zveze in ga tolči v manjših bitkah, a sam je dne 6. V. zapustil Pariz z nekoliko okrepljeno rezervno armado in udaril vnovič čez alpske prelaze (Veliki Sv. Bernard) Mélasu za hrbet. Ta znameniti pohod v visokem snegu je bil izvršen v dneh 15. do 23. V. 1800. in dne 2. VI. je že vkorakal v Milan, kjer se ga ni nihče nadejal.

S tem je bila pa neosredotočena avstrijska armada že razdvojena, kajti Vukasovič se je moral z manjšim delom umakniti daleč na vzhod za reko Oglio, dočim je ostal Mélas z glavnino odrezan na zapadu. Ko je Mélas izvedel za francosko zasedbo Milana, je takoj krenil proti Francozom, enako pa tudi Bonaparte. Srečala sta se pri vasi Marengo blizu Alessandrije, natančno, kakor je bil Bonaparte napovedal že v Parizu. Ta zgodovinska bitka

se je začela dne 14. VI. zjutraj in, ker tudi Bonaparte ni imel zbranih vseh svojih divizij, so se začeli Francozi že umikati pred spočitimi, dobro oboroženimi nadštevilnimi in besno napadajočimi Avstrijci. Mélas je poslal ob 3. uri popoldne na Dunaj že poročilo o svoji zmagi, ko so dve uri pozneje prihitele še oddvojene francoske čete in zvečer so bili Avstrijci uničujoče poraženi. Že naslednji dan so bili prisiljeni podpisati premirje in se z bednimi ostanki svoje armade umakniti za reko Mincio. Bonaparte jim je sicer pustil še Toskano, toda velika večina bivše Cisalpinske republike je bila zopet v francoskih rokah in Avstrijci so vnovič izgubili, kar so si pridobili s težkimi žrtvami.

Moreau-jeva severna armada je medtem prekoračila Ren in Schwarzwald ter v manjših bitkah prisilila Kraya, da se je umaknil na Predarlsko in na reko Iller, ter ga odrezal tudi od avstrijskih čet na Tirolskem. Čeprav je imel Kray 140.000 mož proti 90.000 Francozom, so morali Avstrijci zapustiti tudi Ulm, nakar so Francozi prekoračili še Donavo, vkorakali v München in vrgli Avstrijce na reko Inn. S teh položajev je morala potem dne 15. VII. tudi južnonemška avstrijska armada podpisati v Parsdorfu pri Münchenu premirje. Vtis teh kapitulacij v Italiji in v južni Nemčiji je bil v vsej Avstriji vprav porazen. Na Koroškem dolgo tega sploh niso mogli verjeti in v Celovcu je bilo ogorčenje toliko, da so vsi gostje takoj demonstrativno zapuščali kavarne in gostilne, če se je v njih prikazal kak oficir tistih konjeniških polkov, ki so zakrivili zgodovinsko katastrofo pri Marengu.

Po teh zmagah je Bonaparte že dne 16. VI. pozval cesarja Franca k pogajanjem za mir, toda naletel je slabo. Da bi pridobila na času, sta omenjeni cesar in Thugut sicer poslala v Pariz generala S t. J u l i e n a na razgovore in ta je tudi podpisal predhodni mir na osnovi campoformijskega miru z dodatkom, da prepušča Avstrija Franciji

ves levi breg Rena. Toda zaslepljeni Thugut je sklenil medtem z Angleži dogovor, da ne sklene Avstrija nobenega miru brez soglasja z Anglijo, ki mu je bila zato obljubila 24 milij. gld podpore. Glede na to je tudi odklonil predhodni mir, ki ga je bil sklenil St. Julien, ter ga za kazen poslal celo v internacijo na Sedmograško. Tako sta na ljubo sebičnim Angležem padla v vodo seveda premirje in predhodni mir. Na dunajskem dvoru se je vršil ljut boj med vojno stranko, ki sta ji načelovala Thugut in cesarica, ter nadvojvodom Karlom, ki je uvidevno svaril pred nadaljnjimi vojnimi pustolovščinami. Da bi še bolj poudaril svoje stališče, je Thugut spričo popolnega poloma svoje kratkovidne politike celo odstopil, toda preko glupega glavnega cesarjevega svetovalca grofa Collorеda je obdržal še vedno močan vpliv na vodstvo zunanje politike. Za njegovega naslednika je bil imenovan grof Ludovik Cobenzl.

Thugutu je manjkala ravno glavna lastnost dobrega politika, namreč ta, da ni nikoli znal pravilno preceniti svojih in nasprotnih sil. Priznati mu je pa vendarle treba, da se je dokaj dobro zavedal vseh pomanjkljivosti zastarelega avstrijskega državnega in vladnega ustroja, toda radi okorne nesposobnosti cesarja Franca II., radi pogubnih intrig dvornih krogov in radi usodne samovolje vodilnih uradnikov ni imel moči, da bi jih bil ozdravil. Cobenzl je sicer tudi odpotoval v Pariz na razgovore z Bonapartejevim bratom Jožefom, toda Bonaparteju je ta neiskrena avstrijska igra bila kar dobrodošla. Odklonil je podrobneje označiti odškodnino, ki naj bi jo dobila Avstrija v Italiji za odstop vsega levega brega Rena in Francozi so dovedli v Italijo še svojo tretjo rezervno armado, se utrdili v Cisalpinski republiki, v Genovi in v Piemontu ter zasedli še Toskano. Bonaparte je računal s tem, da bo zadal Avstrijcem vnovič smrtni udarec v Ita-

liji, toda prehiteli so ga dogodki na severnem bojišču. Tu so začeli Avstrijci dne 1. XII. ofenzivo z nadmočno vojsko, ki ji je poveljeval devetnajstletni nadvojvoda Ivan (njen resnični poveljnik je bil pa popolnoma nesposobni gen. Lauer). Francoski poveljnik Moreau je že dva dni nato izvršil protiudarec in dne 3. XII. pri bavarski vasi Hohenlinden naravnost uničil avstrijsko armado. Od 68.000 mož se jih je rešilo komaj 30.000 z begom za Anižo. Francozi so nato naglo napredovali na Salzburško ter v dolino Aniže in Mure.

Ker so se s tem Francozi vnovič približali koroški meji, je skušala vlada organizirati posebno prostovoljsko deželno brambo. Za njenega poveljnika na Koroškem je bil imenovan gener. Lusignan, za organizatorja pa grof P. Goess, ki se je bil že ob priliki prejšnje vojne izkazal za odličnega organizatorja preskrbe odhajajočih francoskih čet in prehrane civilnega prebivalstva, a vrhovno vodstvo je bilo poverjeno dvornemu komisarju grofu F. J. Wurmbrandu. Goess se je tudi tega posla lotil z vso vnemo. Sestavil je podrobni načrt, po katerem bi se pritegnilo za orožje sposobno moško prebivalstvo od 18.—60. leta k obrambi deželnih meja v sodelovanju z rednim vojaštvom. Lusignan in Goess sta izdala že dne 16. XII. ustrezna navodila vsem vojaškim okrajem (sodiščem), ki so jih sporočili potem občinam in so jih morali duhovniki oznaniti raz prižnice. Po teh navodilih bi se morali prostovoljci v 6 dneh javiti pri svojih gospoščinah s svojim »orožjem«, t. j. s puškami, sulicami, sekirami, kosami, koli itd.

Če bi res prišlo do njih uporabe, je bilo vsakemu prostovoljcu obljubljeno po kos kruha in 15 krajc. dnevno in podrejeni bi bili vojaškim poveljnikom, a ko bi minila neposredna nevarnost, bi se lahko vrnili zopet domov. Po Goessovem načrtu naj bi dalo vsakih 25 mo-

ških prebivalcev po enega prostovoljca, tako da bi bilo vseh 3369, razdeljenih v 27 čet, razen teh pa še posebna četa rudarjev. Slovenski predeli dežele naj bi postavili 11 čet s 1627 možmi. Čete so se že začele zbirati in odhajati na meje, toda tedaj so vrhovno poveljstvo nad bednimi ostanki razbitih armad dne 25. XII. vnovič izročili nadvovodu Karlu, ki pa seveda, da bi rešil vsaj Dunaj, tudi ni mogel več drugega, kot skleniti še isti dan (25. XII.) novo premirje v Steyru in obenem pristati na separatni mir brez Anglije. Tako potem tudi koroški prostovoljci niso dobili več prilike pokazati svoje bojne vrednosti. Približno v istem času so potisnili Francozi Avstrijce tudi na italijanskem bojišču z Mincia čez Adižo in Brento prav za Tilment, tako da so bili dne 15. I. 1801. prisiljeni v Trevizu skleniti premirje tudi za to bojišče.

Glede na očrtane dogodke so bili seveda to pot pogoji za premirje mnogo trši. Avstrijci so morali izročiti Francozom v zastavo vse svoje glavne trdnjave v Italiji ter Würzburg, Braunau in Kufstein, demarkacijska črta je pa potekala od Würzburga čez Regensburg na Leoben in od tod vzdolž Mure do St. Michaela, od tod pa po veliki cesti na Gmünd in Špital, a dalje po cesti ob Dravi na Lienz, Brixen, Bozen do švicarske meje. Na ta način je prišla torej pod francosko oblast le severnozapadna Koroška, dočim so ostali slovenski predeli neprizadeti, toda vsa dežela je seveda morala nositi stroške za vzdrževanje okupacijskih čet. V ta namen so porabili denar, ki je bil določen izprva za zgoraj omenjene prostovoljce, kar pa seveda še ni zadostovalo. Čeprav je bil potem mir sklenjen že dne 9. II. 1801., so francoske čete vendarle odšle s Koroške šele v teku meseca aprila.

V zgoraj omenjeni bitki pri Hohenlindenu so se borili na avstrijski strani proti svojim rojakom tudi široko-

ustni francoski rojalistični emigranti pod poveljstvom bourbonskega princa Condéja. Ker jih je vzdrževal ruski car Pavel I., so se že jeseni l. 1799. borili skupno z Rusi proti Masséni v Švici, kjer so utrpeli velike izgube, a ko so potem Rusi zapustili zaveznike, so prestopili zopet v avstrijsko službo in se borili pri Hohenlindenu, kjer so doživeli vnovič hud poraz. Ko so bile potem s premirjem bojne operacije zaključene, je bil ta, že zelo skrčeni vojni zbor francoskih emigrantov poslan čez Salzburško, Gornje Štajersko in Koroško proti Italiji. Štel je še 6332 glav, večidel plemičev, med katerimi je bilo 35 maršalov, 40 generalov, okoli 1000 drugih častnikov, 70 duhovnikov ter mnogo žena, otrok in služinčadi. Skozi Koroško so potovali konec meseca aprila in v prvi polovici maja l. 1800. v 8 kolonah iz Brež preko Št. Vida, Beljaka in Kanalske doline proti Italiji, spremljal jih je pa kot deželni komisar zopet grof P. Goess. To so bili vsekakor najbolj zoprni »gostje«, kar jih je videla v vseh tistih letih Koroška. Čeprav je bila velika večina že brez vsakih sredstev in razcapana, so vendarle nastopali vprav nesramno. Navzlic temu, da je celo kmečko prebivalstvo sámo zaradi hudih vojnih dajatev že gladovalo, je moralo vendarle bogato gostiti objestne francoske plemiče in gledati, kako so metali to hrano svojim psom in si potem sami jemali kaj boljšega, seveda ne da bi kaj plačali. Ob najhujšem poljskem delu so morali kmečki podložniki pustiti vse in prevažati te brezobzirne vsiljivce ter njihovo nepotrebno prtljago (samo za lovske pse nekega višjega plemiča so n. pr. morali dati na razpolago dva voza z vprego). Gospodarje so pogosto metali iz njihovih stanovanj in se vselili sami vanje, kmete pa surovo pretepali, če jim ni bilo kaj všeč. Vse se je zato oddahnilo, ko so odšli potem dalje, toda ko so dospeli

na italijansko mejo, jih je dunajski dvorni vojni svet iz nepoznanih razlogov usmeril zopet nazaj, nakar so potovali vnovič po isti poti nazaj na Gornje Štajersko. Tako so šele sredi meseca junija zapustili Koroško in tedaj se gotovo marsikak koroški kmet ni več čudil, zakaj se je francosko ljudstvo deset let poprej uprlo takemu svojemu plemstvu. V smislu določb lunévillskega miru je morala biti ta naduta druščina potem razpuščena. Razpust jih je zatekel na Spodnjem Štajerskem in več od njih se jih je potem tudi za stalno naselilo na Štajerskem in na Koroškem. Tudi princ Condé sam je bival eno leto v Celovcu, od koder se je pa potem preselil v Slovensko Bistrico in končno v okolico Gradca. V Celovec je že l. 1799. prispela tudi grofica Artois, žena poznejšega francoskega kralja Karla X., in ostala tu do jeseni l. 1804. (stanovala je v poznejši duhovnišnici). Tudi v njenem spremstvu se je nahajalo več visokih francoskih plemičev in duhovnikov, izmed katerih so nekateri tudi umrli v Celovcu.

Medtem, ko so se razvijali v Italiji in v južni Nemčiji zgoraj navedeni vojni dogodki, se je pa pogajal novi avstrijski zunanji minister grof Cobenzl v Lunéville (blizu Nancyja) z Bonapartejem za definitivni mir. Izprva se je skušal kolikor toliko upirati francoskim zahtevam, a čim slabše vesti za Avstrijce so prihajale z bojišča, tem bolj je moral popuščati, dokler ni bil končno dne 9. II. 1801. vendarle podpisan tak mir, kakršnega je nareköval Bonaparte. Ta je še močno poslabšal svoječasni campoformijski mir, kajti na severozapadu so dobili Francozi sedaj še formalno sploh ves levi breg Rena, a na jugu se je razširila Cisalpinska republika prav do Adiže. Tako so postali Francozi gospodarji v vsej severnozapadni in srednji Italiji z Rimom vred, a razni habsburški knezi v Italiji in porenski v Nemčiji so dobili nato

(1803) odškodnine na račun cerkvenih ozemelj. Med drugimi sta bili škofiji Trident in Brixen priključeni Tirolski, Salzburško je dobil nadvojvoda Ferdinand v nadomestilo za Toskano, a salzburška posestva na Koroškem (Althofen, Breže, Št. Andraž, Gospa Sveta, Taggenbrunn, Sachsenburg, Stall in Feldberg) so bila prideljena Avstriji in potem z dvornim dekretom z dne 31. I. 1806. proglašena za državne gospoščine. S tem je Bonaparte seveda daleč presegel francoske »naravne meje«, kajti pregnal je Avstrijce iz vse Italije (razen iz Benečije), na kateri ji je bilo toliko ležeče, in osporil je vsenjen dotedanji položaj v razkrojeni in ponižani Nemčiji (Bavarska je sklenila tedaj celo tajno zvezno pogodbo s Francijo). Glede na to lunévillski mir tudi ni mogel postati drugo kot le golo — premirje, čeprav bi Avstrija tako zelo potrebovala trajni mir, da bi popravila svoje razrvano notranje stanje.

VII.

FRANCOZI TRETJIČ NA KOROŠKEM

Po miru v Lunévillu je ostala Francija sama proti Angliji. To je želel Bonaparte zlomiti na dva načina: s sodelovanjem ruskega carja je skušal proti njej zbrati vse evropske nevtralce, a v pristanišču Boulogne ob Rokavskem zalivu je začel zbirati armado, s katero bi udaril čez morje in strl Anglijo na njenih lastnih tleh. Nevtralci so bili vsi ostro nasajeni proti Angliji, ker je ovirala njih trgovino s Francijo, zato so ji po vrsti zapirali luke v Baltiku in ob Severnem morju, ki so bile življenjskega pomena za njeno trgovino. Bonaparte je mislil na to, da bi francosko-ruska zveza celo uradno zbrala okoli sebe vse evropske nevtralce proti Angliji, toda francoske in ruske koristi so se vendarle preveč križale. Car je n. pr. želel razdeliti Turčijo med Rusijo in Avstrijo, ustvariti na Balkanu veliko grško državo pod svojim pokroviteljstvom, postati lastnik Malte in razširiti svoj vpliv tudi na južno Italijo, toda Bonaparte ni hotel dovoliti slednje niti Avstrijcem, čeprav bi si zagotovil s tem mir z njo, tem manj pa še Rusom in tudi o razdelitvi Turčije ni hotel ničesar slišati. Razen tega je pa tesnejši povezavi z revolucionarno Francijo ostro nasprotovalo tudi rusko plemstvo.

Misel o zvezi nevtralcev je predstavljala za Angleže vsekakor tem hujšo nevarnost, ker se je bilo angleško gospodarstvo ravno v tistih letih občutno poslabšalo. Doživela je nekoliko jako slabih letin in njena trgovina je močno trpela, a stroški za vojne so jako na-

rastli. Toda na pomoč sta ji prišla dva važna dogodka. Ponoči od 23. na 24. III. 1801 je bil umorjen krvoločni car Pavel I. in nasledil ga je mladi sin Aleksander I., ki je želel takoj izboljšati zlasti odnose z Anglijo. Komaj nekaj dni zatem je pa angleška mornarica bombardirala Kjöbenhavn in uničila dansko mornarico, tako da so bili potem severnoevropski nevtralci kar povrsti prisiljeni podpisati mir z Anglijo in s tem je padla v vodo tudi misel na protiangleško zvezo. V takih okoliščinah potem tudi Bonaparteju ni preostajalo drugega kot skleniti z Rusi vsaj mir, ne da bi bil dobil od njih kakršne koli ugodnosti. Sličen politični neuspeh je doživel Bonaparte tudi na Srednjem vzhodu. Enako je pa tudi nova šibka angleška vlada podpisala dne 25. III. 1802. v Amiensu mir s Francozi, ki je pa pomenjal očiten uspeh za Bonaparteja. Francija se je z njim resda obvezala izprazniti Egipt in cerkveno državo, sicer je pa obdržala vse v Evropi zavojevane dežele, toda Anglija je morala vrniti Franciji, Belgiji in Holandski vse kolonije, katere jim je bila odvzela v dveletni vojni. Tako je Bonaparte končno dosegel mir na vseh frontah, s katerim sicer ni pridobil ničesar novega, toda vsa Evropa je položila orožje in nihče ni več osporaval Franciji vsaj njenih »naravnih meja«, Anglija je pa izgubila vsak vpliv na evropski celini. Tako bi mogel po miru v Amiensu zavladati dolgotrajen mir v vsej Evropi, ako ne bi Bonaparte še nadalje vznemirjal Anglije na morjih in v kolonijah in ako bi ga njegova nemirna narava ne bila tirala k novim pridobitvam, čim bi se mu zopet ponudila ugodna prilika.

Največ opravka je imela Francija po amienskem miru z vazalnimi državami, ki jih je bila v teku zadnjih let ustvarila ob svojih mejah. V Švici se posamezni, dotlej popolnoma samostojni kantoni, dolgo niso mogli

sprijazniti s povezavo v skupno federacijo, dotlej vladajoče konservativne oligarhije ne z novim demokratičnim in socialnim redom, ki so ga bili prinesli Francozi, vsi so se pa želeli čimprej otresti francoske okupacije. Toda domača notranja politična in socialna nasprotja so bila tako huda, da je bila francoska navzočnost v deželi nekaj časa še naravnost potrebna. Šele na francoski pritisk je prodrla potem dne 19. II. 1803. nova švicarska ustava, ki je ustvarila zvezno državo 19 močno samostojnih kantonov s šibko osrednjo vlado na čelu.

Podobne zmede so vladale tudi v Cisalpinski republiki. Ta je morala s svojimi borimi 4 milijoni prebivalcev plačati Francozom 33 milijonov v gotovini in za 160 milijonov v blagu, razen tega so pa razni francoski generali in civilni oblastniki izžemali deželo še v korist svojih lastnih žepov (o tem je pisal tudi Vodnik; (gl. str. 66), med številnimi domačimi italijanskimi strankami so divjala slična nasprotstva kot v Švici. Na Bonaparteja so deževale od vseh strank prošnje za odpomoč, toda on je zaničeval jakobinske »demokrate«, ni zaupal zmernim, ki so zahtevali preveliko neodvisnost od Francije, in ni hotel plemstva posajati nazaj v sedla. Ker so se izjalovili razni poskusi za notranjo konsolidacijo republike, je slednjič prevzel njeno predsedstvo Bonaparte sam, jo v začetku l. 1802. preimenoval v »Italijansko republiko« in tudi sam postavil njene vodilne upravne oblasti. — Še brez najmanjših notranjih pretresov se je konsolidirala Holandska, kjer so bili z vodilnih mest izločeni vsi levičarji in oblast poverjena dotedanjim zmernim vodilnim krogom.

Razvoj v vseh treh vazalnih državah je bil bolj ali manj sličen francoskemu. Povsod so njihove ustave, sprejete pod večjim ali manjšim pritiskom Francije, v svrho utrditve notranjega reda krepile upravno izvršno oblast,

povsod je Bonaparte odrinil z oblasti levičarje (»demokrate«) ter jo poverjal zmernim meščanskim krogom ter pritegoval celo lojalno plemstvo. Njegovi lastni nazori so prihajali najbolj do izraza v Italiji, kjer se je smatral za najbolj neomejenega gospodarja. Tu je poskušal organizirati državo, katere upravne oblasti ne bi volili davkoplačevalci, temveč bi temeljila na nekakih stanovskih združenjih treh vodilnih slojev: zemljiških posestnikov (possidenti), trgovcev in obrtnikov (commercianti) ter članov svobodnih poklicev (dotti). Ta Bonapartejeva prizadevanja za organizacijo vazalnih držav niso prav nič vznemirjala ostalih evropskih držav, zlasti ker je bilo pričakovati, da jih bodo Francozi izpraznili, čim jim uspe uvesti v njih red (poleti l. 1802. so Francozi tudi res izpraznili Švico in jako zmanjšali število zasedbenih čet v Holandiji).

Mir, ki ga je končno dosegel Bonaparte z vsemi državami, je silno dvignil njegov ugled pri širokih množicah francoskega ljudstva. Bonaparte je tega izrabil za to, da je v smislu svojih lastnih interesov še povečal svojo osebno oblast, pri čemer je našel vso oporo ljudstva, a odpor na skrajni levici in desnici je kratko in malo zlomil. Pred odhodom v Italijo spomladi l. 1800. se je sicer polastila ljudstva močna vznemirjenost, toda z zmago pri Marengu je postal pravi narodni junak. Ko se je takoj po tej zmagi vrnil v Pariz, so se rojalisti, ki so že pripravljali za njegovim hrbtom upor, kratko in malo razpršili, ljubosumni generali potuhnili, levičarji izgubili vse nade, a njegova lizunska okolica je začela širiti misel, da bi moral utrditi trajnost svoje oblasti s tem, da se proglasi za vladarja.

Bonaparte je dobro uvideval, da bi bil tak korak še mnogo prezgoden, kajti mnogi so se mu odkrito upi-

rali. Ker ni imel lastnih otrok, so se širile med njegovim nenasitljivim ožjim sorodstvom vse mogoče spletke zaradi prestolonasledstva, a predvsem tedaj še ni bil sklenjen dokončni mir, nova organizacija države še ni bila dovršena in tudi zakonodajni organi še niso bili dovolj uklonjeni. Navzlic temu je pa prežal Bonaparte na vsako priliko, da je povečeval svojo oblast. Za ta namen so mu dobro došle zlasti številne jakobinske in rojalistične zarote, ki jih je izrabljal za to, da je jakobince kratko in malo uničil z vso brezobzirnostjo, rojaliste pa strl, v teku l. 1801. in 1802. pa z vojaško silo in z izjemnimi sodišči precej očistil deželo tudi razbojništva, ki se je bilo vnovič močno razpaslo po vsej deželi in spričo katerega so mnogo trpeli zlasti kmetje.

Ker mu za navedene ukrepe ustava iz l. 1799. ni dajala potrebnega polnomočja, je šel preko nje, začel na svojo pest izdajati najprej izjemne zakone, nato je pa ob pokornem pritrjevanju svojega senata začel spreminjati tudi ustavo samo, ne da bi se brigal za skupščino. To je vzbujalo seveda pri enem delu skupščine hudo kri, toda Bonaparte je odvrnil, da je treba ustvariti tako ustavo, da je vlada ne bo prisiljena kršiti, a nasproti onim, ki so se posebno spotikali nad njegovim ravnanjem, je izjavil: »Jaz sem vojak, sin revolucije, in ne bom trpel, da bi me zasramovali kot kakega — kralja.« Tako je prihajal že v drugem letu svojega konzulata v vedno ostrejše nasprotje ravno z onim meščanstvom, ki ga je dvignilo na oblast, a ki je imelo spričo Bonapartejevih uspehov na bojiščih, spričo uvajanja reda v deželi in spričo vidnega izboljšanja državnih financ vedno manj opore v širokih ljudskih množicah. Bonaparte bi se bil lahko že tedaj iznebil skupščine, vendar je smatral za primernejše, da ta odobri poprej še nekatere njegove nadaljnje načrte.

Za razorožitev protirevolucionarjev in ustalitev notranjega reda se je zdelo Bonaparteju najvažnejše, da doseže pomirjenje s Cerkvijo. Že dne 5. VI. 1800. je izgovoril v Milanu zgodovinske besede: »Nobena družba ne more obstajati brez morale, a nobene morale ne more biti brez vere; samo vera pa daje tudi državi močno in trajno oporišče.« Razen tega od ločitve Cerkve od države tudi ni pričakoval nobenih koristi, pač bi pa s pritegnitvijo duhovščine odvzel rojalistom najmočnejšo oporo in priklenil tudi veri zveste predele tesneje na francosko skupnost, ne glede na to, da je tudi mnogo revolucionarjev obsojalo verski razkol ter je bilo v enem delu vodilnega izobraženstva že opažati nastopajoči verski preporod (Chateaubriand). Ker takega pomirjenja ni mogel pričakovati od protirevolucionarne duhovščine, se je hotel sporazumeti neposredno z Rimom. Čeprav mehkobni papež Pij VII. ni bil bojevnik kot njegov prednik (tega so dali Francozi l. 1798. celo odpeljati v južno Francijo, kjer je naslednje leto umrl), je bilo vendarle težko pustiti na cedilu škofe, ki so se nekako žrtvovali proti revoluciji (50 jih je emigriralo, kjer so jih vzdrževali Angleži), toda na drugi strani pa papež navzlic nasprotovanju mnogih kardinalov ni mogel prezreti dejstva, da bi Bonapartejeva ponudba prinesla globoko pretreseni Cerkvi v Franciji očividne koristi. Papež tudi ni imel prav nobenega povoda ozirati se na Avstrijce in Napolitance, ki so mu zasedli njegovo cerkveno državo, a če bi pristal na odstavitev protirevolucionarnih škofov, bi mu bila pa na drugi strani podrejena galikanistična duhovščina, ki je delala Rimu že od nekdaj velike preglavice.

Pogajanja, ki so se začela takoj po bitki pri Marengu, so bila večkrat resda jako napeta, toda dne 16. VII. 1801. je končno vendar prišlo do podpisa konkordata. Ta je

proglasil katoličanstvo za vero večine Francozov, vrnil zaplenjene cerkve bogoslužju in zagotavljal svobodno vršitev službe božje, država je prevzela vzdrževanje škofov in župnikov in dovoljena je bila obnova semenišč, a papež se je obvezal pozvati emigrirane škofe, da se odpovedo svojim sedežem, Bonaparte pa enako tiste škofe, ki so potegnili z revolucijo proti Rimu, tako da bi bil mučni cerkveni razkol spravljen s sveta. Oblast novih škofov, ki bi jih imenoval Bonaparte, potrjeval pa papež, bi bila jako razširjena in ti bi lahko potem tudi uspešneje skrbeli za lojalnost podrejene jim duhovščine nego svetne oblasti, omejena je bila pa obnovitev samostanov. Za ravnatelja bogočastja je postavil Bonaparte P o r t a l i s - a, versko jako gorečega moža, ki je bil sicer prepričan galikanec, a se je iskreno prizadeval za obnovo verskega in cerkvenega življenja. Revoluciji naklonjeni škofje so se takoj uklonili vsi, a od protirevolucionarnih škofov se jih je 46 soglasilo s konkordatom, 36 je pa ostalo še nadalje neuklonljivih in ti so bili potem odstavljeni. Protikonkordatski škofje so našli nekaj malega privržencev tudi med verniki in ta malo pomembni razkol se je vlekel potem še do novejših časov.

Odobritev konkordata je naletela v pariški skupščini na trdovraten odpor. Bonaparte ga je skušal omiliti s tem, da je izdal še »organske člene o katoliškem bogoslužju«, s katerimi je samovoljno poostril odvisnost Cerkve od države. Ker pa še niti sedaj ni bilo gotovo, če ga bo skupščina sprejela, je izvedel kratko in malo nov državni udar. Dne 4. I. 1802. je odtegnil skupščini vse še nerešene zadeve, državni svet je proglasil zasedanje skupščine za zaključeno in pri obnovitvi petine njenih članov so bili zamenjani ravno najtrdovratnejši z brezpomembnimi, a pokornimi člani. Bonaparte pa ni

zaupal več niti svojemu lastnemu državnemu svetu, temveč je obravnaval najvažnejše svoje načrte le še z brezpogojno zvestimi mu člani. Končno mu je pretila tudi nevarnost vojaške vstaje. Spričo sklenjenega miru je namreč po Parizu kar mrgolelo nezaposlenih, a častihlepnih generalov, zavidnih Bonaparteju za njegov nagli vzpon. Ti so prirejali z nekaterimi vidnimi civilisti tajne sestanke, toda Bonaparte jim je prišel kmalu na sled in jih nekaj pozaprl, druge pa pregnal v kolonije, od koder se večina ni več vrnila.

Vse navedene težave pa Bonaparteju očividno niso nikoli povzročale sivih las, temveč le spodbujale njegovo odločnost. Po podpisu amienškega miru je v teku nekaj mesecev prav pri koreninah preobrazil vso osrednjo oblast, spremenil republiko že v nekako monarhijo, znal pridobiti na svojo stran večino protirevolucionarjev, okrepil prevlado vdanega mu imovitega meščanstva in dne 10. IV. 1802. je slovesni Te Deum v pariški stolnici proslavil pomirjenje Cerkve z revolucijo. Nekaj dni zatem je bila izdana tudi amnestija za vse nekompromitirane emigrante. Z njo ni bil le razveljavljen zakon, po katerem je vsak emigrant, če so ga zasačili na francoskih tleh, zapadel smrti, temveč jim je bilo vrnjeno celo vse zaplenjeno imetje, ki še ni bilo prodano. To je potem res povzročilo vrnitev velikega dela emigrantov. V veliko zadoščenje rojalistov je Bonaparte odpravil tudi vsakoletno praznovanje usmrtitve kralja (21. I.) in dne 19. V. si je ustanovil posebno »častno legijo«, sestoječo iz 15 »kohort« po 250 mož iz odličnejših rodbin, ki je tvorila nekako milico njegovega režima.

V zakonodajni skupščini in v državnem svetu se je skušala še vedno uveljavljati trdoživa republikanska opozicija, ki jo je pa ugnal Bonaparte s podporo svoje

vdane mu najbližje okolice. Ko je bil meseca maja naznanjen senatu amienški mir, je eden njegovih članov predlagal, naj bi v znak »narodne hvaležnosti« imenovali »Napoleona Bonaparteja« (s tem se je prvič uradno pojavilo odslej tako slavno njegovo krstno ime) za dosmrtnega konzula. Bonaparte je odvrnil, da bi bil pripravljen sprejeti, ako bi bila to »želja ljudstva«. Glede nato ga je senat dne 2. VIII. 1802. res proglasil za dosmrtnega konzula in ta sklep je potem odobrilo tudi ljudsko glasovanje s tri in pol milijona glasovi proti 8000 (že ta dosmrtni konzulat je dejansko bila monarhija, ki se je pa še skrivala za demokratično krinko).

Spričo te izvolitve sta državni svet in senat tudi takoj spremenila ustavo v tem smislu, a ta je postala itak že davno zgolj mrtva črka, ker se Bonaparte pri svojih ukrepih nanjo ni nikoli oziral. Vsi nekdanji revolucionarji, ki so bili medtem že navezali svojo usodo na Bonapartejevo, so pa že tedaj mislili celo na njegovo proglasitev za dednega vladarja, ker so se zavedali, da more le on zagotoviti državi njene »naravne meje«, njim samim pa stalnost. Tak cilj je imel vsekakor že tudi Bonaparte sam, čeprav se je bistro zavedal večne negotovosti svoje nagle veličine.

Z novo, popravljeno ustavo iz l. 1802. si je prisvojil Bonaparte posebne pravice, ki jih nimajo niti ustavni vladarji: dobil je pravico sam sklepati mirovne pogodbe, izključno pravico postavljati kandidate za senat, postavljati vse vodilne javne uradnike, spreminjati in tolmačiti ustavo itd., pravice zakonodajne skupščine so bile pa bistveno pristrižene. Volitve in volilna pravica so bile skrajno omejene, kajti velik del članov upravnih in drugih ustanov se je dopolnjeval s kooptacijami in so ostali

potem na svojih mestih navadno do konca Napoleonove dobe.

Vse reforme iz l. 1802—1803. so na eni strani bistveno še razširjale Bonapartejevo oblast, a na drugi strani jih je on izrabljal za neumorno nadaljnje notranje urejevanje in utrjevanje z revolucijo tako razdrapanih političnih in socialnih razmer v državi. Ustaljene so bile upravne in sodne oblasti in ustanovljene različne stanovske zbornice (za trgovino, obrt, notarje, odvetnike itd.). Vsa družbena ureditev je mogla biti postavljena seveda predvsem na imovite sloje, ker je on tudi prevzel oblast sporazumno z meščanstvom. Nadarjenim, a revnim izobražencem ni zaupal, češ, da so ti le kvas revolucije, zato jih je skušal zaposlovati kot tehnične uradnike. Na tedanje reforme je bil Bonaparte vedno ponosnejši kot na vse svoje bitke.

Najznamenitejši plod tistih let je bil novi državljanski zakonik, znan pozneje pod imenom »Napoleonov zakonik« (Code Napoléon) in proglašen dne 21. III. 1804., ki tvori nekak kompromis rimskega in običajnega prava ter raznih načel revolucije. Z njim je le potrdil razne revolucionarne pridobitve iz l. 1789. (ukinitev fevdalnega plemstva, razne svoboščine, laično državo), posvetil v njem posebno pozornost ponovni utrditvi družine z veliko očetovsko oblastjo, utrdil je načelo zasebne lastnine, a preprečeval preveliko zemljiško posest, skušal povsod zavarovati državne koristi itd. Ravno ta zakonik je postal kmalu pravi simbol francoske revolucije za vso Evropo in je položil temelje vse moderne meščanske družbe XIX. stoletja. Delo je smatral za trgovsko blago, kakor vsako drugo, zato je obnovil prepoved delavskih združenj ter uvedel za delavce obvezne delavske knjižice. Osnovnemu šolstvu Bonaparte ni posvečal posebne pažnje in ga je prepuščal obči-

nam ter verskim redovom, tembolj je pa skrbel za srednje in višje šolstvo, ki naj bi bilo namenjeno predvsem meščanski mladini in ki naj bi mu vzgajalo sposobno uradništvo.

Čeprav je Bonaparte ustoličil prevlado meščanstva, je pa vendarle nezaupno preziral nove bogataše, zlasti finančnike. Ravno to ga je tudi najbolj nagibalo k pomiritvi s protirevolucionarji in s Cerkvijo. Njegov notranji minister Fouché in prefekti so hoteli ravnati s škofi kot z navadnimi podrejenimi uradniki in nekakimi »duhovnimi žandarji«, toda Bonaparte je skoro vedno potegnil s škofi, skušal dvigniti njih avtoriteto in izboljšati slab gmotni položaj pomožne nižje duhovščine ter je ukinil skoro vse omejitve bogoslužja. Škofje, ki so lojalno sprejeli konkordat, so že itak mnogo trpeli spričo še preostale trdovratne protirevolucionarne duhovščine, ki jih je skoro prezirala.

Precej neprijazno je bila pa sprejeta Bonapartejeva pomilostitev emigrantov, čeprav so jih postavili za 10 let pod policijsko nadzorstvo. Kupci njihovih imetij so se namreč bali, da jih zopet izgubé. Navzlic temu je pa Bonaparte mnogim emigrantom, ki so se vrnili in uklonili, zaupal visoke položaje in mnogi njegovi generali so se tudi poženili s hčerkami bivših plemičev. Sam Bonaparte se je naselil v Tuilerijah, kjer si je kmalu uredil pravi dvor po zgledu starega kraljevskega dvora. Praznovanje revolucionarnih praznikov je vedno bolj vodenelo in od l. 1803. so celo novci nosili diktatorjevo sliko. Oblikovalo se je nekako novo plemstvo, a z višjo nravstveno rávnijo, nego je bilo predrevolucionarno.

Tako so postali že ob koncu l. 1802. precej jasni nadaljnji cilji prvega konzula. Z mirom v Amiensu je dosegel on v narodu najvišjo točko svoje popularnosti:

ljudstvo je želelo miru — on mu ga je pridobil; želelo je ohraniti socialne pridobitve revolucije — on jih je zagotovil. Ljudstvo je bilo zadovoljno in ponosno na svojega narodnega junaka, toda prav tedaj je Bonaparte sam že tudi prelomil z republiko in republikansko enakostjo ter s prekoračenjem francoskih naravnih mejá povzročil, da so postale nadaljnje vojne neizbežne.

Politiko, ki jo je vodil odslej Bonaparte, le preradi razlagajo enostransko zgolj z njegovo slavohlepnostjo. Ni dvoma, da je bil to tudi eden izmed činiteljev, ki ga je vodil, toda soodločevalo je pri njem še več drugih. Kot sin revolucije se je moral stalno boriti z mržnjo drugih vladarjev. Francija se ni mogla čutiti varno, dokler so Angleži obvladovali morja in dokler ne bi zlomil še tega svojega najbolj žilavega nasprotnika. Njegova romantična narava je sanjala o vzpostavitvi starega zapadnorimskega imperija izza dobe Karolingov, a njegova neugnana nrav ga je neustavljivo gnala k junaški dejavnosti. Ti činitelji so se zlasti nazorno izražali v vseh kratkih letih izza amienškega miru do nove vojne l. 1805.

Tedanja angleška vlada je iskreno verovala v nekaj let resničnega miru, toda opozicionalna konservativna stranka pod vodstvom P i t t a je trdovratno zagovarjala vojno do skrajnosti, ker je bila vsa angleška politika že nad sto let zgrajena na načelo »ravnotežja sil« in ji je postala zato Francija že mnogo premočna. Jedro vprašanja je bilo na zunaj v tem, če bo Bonaparte dovolil Angležem svobodno trgovino s Francijo in z deželami, ki so bile od njega odvisne; brez tega je bil resnični mir nemogoč. Toda prav tako je iz političnih in vojaških razlogov posvečal tudi Bonaparte glavno skrb ravno razvoju domačega gospodarstva (zlasti kmetijstva) v duhu merkantilizma. Želel je čimbolj dvigniti

narodni kapital s tem, da bi Francija čim največ izvažala in čim manj uvažala. V ta namen je smotrno podpiral vse panoge domače proizvodnje in ustanove, ki bi jo mogle pospeševati (razne stanovske zbornice, družbe itd.), ustalil je valuto, reorganiziral borzo, povišal zaščitne carine itd., do skrajnosti pa zavrl trgovino z Anglijo, ker je vprav želel, da bi ona vnovič izzvala vojno. Odklonil je zato trgovinsko pogodbo z njo in pridno zaplenjal ladje, ki so tihotapile angleško blago. V takih okoliščinah potem seveda tudi Angleži niso imeli nobenega interesa več na miru, zlasti še, ko so videli, kako se Bonaparte prizadeva utrditi tudi francoski kolonialni imperij in so postali prepričani, da se Bonaparte pripravlja spodnesti njihove položaje na Vzhodu (v Egiptu in v Indiji). Glede na to Angleži tudi niso hoteli zapustiti Malte, kar je značilo očitno kršenje amienškega miru.

Pretvezo za obnovitev sovražnosti je nudila Angležem Bonapartejeva politika na evropski celini. Sklicujoč se na to, da Angleži niso izpolnili določb amienškega miru, tudi Bonaparte ni hotel izprazniti Holandije, si prisvojil otok Elbo in Piemont, zasedel Parmo in spričo tamošnjih notranjih razmer še Švico, nakar je sklenila ona defenzivno zvezo s Francijo. Medtem je naglo naraščal tudi francoski vpliv v Nemčiji. Tamošnji knezi se za svojega cesarja (Franca II.) sploh niso več zmenili, temveč so se skušali sporazumeti neposredno s Francozi. V smislu lunévillskega miru naj bi namreč dobili nemški knezi za svoje izgube na levem bregu Rena odškodnine v ostali Nemčiji. V ta namen je bila sestavljena posebna državna deputacija, ki je sklenila sekularizirati številna, dotlej samostojna cerkvena ozemlja in ukiniti samostojnost številnih mest v korist knezov. Na tak način je izginilo 112 dotlej »neposredno dr-

žavnih stanov« (škofij, opatij, mest), med katerimi so bila vsa mesta (45), razen šestih. Avstrija je skušala sprva ugovarjati, a državni zbor je potem dne 25. II. 1803. potrdil te preureditve. Med škofijami, katerih politična samostojnost je bila ob tej priliki ukinjena, so bile tudi tiste, ki so imele svoja posestva na Slovenskem: Bavarska je dobila (poleg dela passavske) freisinško škofijo, Avstrija pa poleg tridentinske in drugega dela passavske še briksenško škofijo, a salzburška nadškofija je bila prisojena dotedanjemu toskanskemu vojvodu. Tako je n. pr. šele ob tej priliki tudi obširni briksenški škofjeloški okoliš pripadel Avstriji in bil priključen ostali Kranjski.

Te spremembe, pri katerih so krepko sodelovali tudi »katoliški« Habsburžani, so pomenjale silovit materialni udarec za Cerkev, ki je izgubila z njimi poltretji milijon podložnikov in 21 milijonov dohodkov. Sekulariziranih je bilo tudi 18 vseučilišč in vsi samostani. Škofje in opatje odslej niso bili več tudi svetni knezi, zaradi česar zanje tudi ni bilo več potrebno plemiško pokolenje. To je bilo Cerkvi nedvomno samo v prid. Toda s tem je bila prevrnjena vsa ustava rajha, kar je pomenjalo nedogleden udarec za veljavo Habsburžanov. Dotičnim škofom in opatom je namreč ugasnila tudi pravica voliti cesarja, volilno pravico pa je dobilo nekaj novih protestantskih kneževin, katerih koristi so bile tesno povezane s francoskimi, radi česar so potem tudi uslužno klečeplazile pred Bonapartejem. Glede na vse to so imeli Habsburžani odslej bore malo upanja še, da bi bili voljeni za nemške cesarje in ravno to je bil potem vsekakor tudi eden glavnih vzrokov, da se je cesar Franc II. »odrekel« nemški cesarski kroni. Seveda so vse te preuredbe dokončno razkrojile tisočletni nemški rajh. Vsa južna Nemčija se je odvrnila od Habsburžanov in naslonila na Francijo. Precej praznih rok je

ostala zaradi svojega zavezništva z Anglijo le Prusija, vsled česar se je podala pod nekako rusko pokroviteljstvo.

Anglija je ostala nasproti tem daljnosežnim političnim preuredbam na evropski celini brez vsakega vpliva, zato so šla vsa njena prizadevanja za tem, da si zopet pridobi potrebnih zaveznikov. Pri tem je dobro vedela, da se zlasti Avstrija po izgubi skoro vse Italije ne bo mogla sprijazniti še z izgubami v Nemčiji. Že pozimi l. 1802—1803 se je začelo francosko-angleško razmerje naglo poslabševati. Spričo Bonapartejeve vzhodne politike se je nagnil k Angliji najprej ruski car in to je ohrabrilo tudi vojno stranko v Angliji, da je bil dne 26. IV. 1803. izročen v Parizu ultimat zaradi Malte. V Parizu so bili spričo tega angleškega koraka precej presenečeni in Bonaparte si v tistem trenutku še ni želel vojne, toda Anglija je namerno pogazila amienški mir, sama po komaj enoletnem miru izzvala prelom in začela s sovražnostmi brez formalne vojne napovedi.

Ta dejstva so samo še bolj dvignila Bonapartejev ugled in napadena Francija se je takoj trdno sklenila okoli svojega voditelja, resno odločena odbiti »novo zaroto kraljev«. Še več: ravno dogodki, ki so sledili angleškemu začetku vojne, so mu tudi najuspešneje pomagali na — prestol. Na kopnem Angleži sami Bonaparteju seveda niso mogli do živega, zato jim ni preostajalo drugega kot skovati vnovič dovolj močno zvezo proti njemu, ali ga pa — ubiti. Druga pot se jim je zdela najkrajša, zato so med nepomirljivimi emigranti pridno snovali zarote proti Bonaparteju (Cadoudalovo, Pichegrujevo) in skušali zanetiti notranje nemire v Franciji. Čeprav je stala ogromna večina ljudstva na Bonapartejevi strani ali je pa ostala vsaj nedostopna

za prizadevanja emigrantov, so te zarote vendarle močno vznemirjale vladne kroge in ti so že spomladi l. 1804. sami silili, naj se proglasi Bonaparte za vladarja. Tako je senat dne 18. V. 1804. sklenil ustavno določbo, da se »vlada republike« poverja dednemu cesarju in da je »Napoleon Bonaparte, sedaj prvi konzul republike, cesar Francozov«, ki naj sam izda tudi statut za svojo dinastijo. Ta sklep je potem z ogromno večino odobrilo tudi ljudsko glasovanje. Tako je bivši general in poznejši prvi konzul Bonaparte postal francoski cesar Napoleon I.

V naslednjih mesecih si je Napoleon uredil svoj sijajni dvor, postavil razne nove civilne in vojaške dostojanstvenike in dvorjanike, začel ustvarjati celo novo vojaško in uradniško plemstvo: svoje brate in sestre je imenoval za prince in princezinje, najboljše generale in državnike za vojvode in kneze, sestavil je nov senat, obstoječ iz 6 najvišjih dvornih dostojanstvenikov, 16 maršalov in najvišjih državnih uradnikov, senatorji so postali grofje itd., toda sam osebno je živel slej ko prej dosti skromno. Kot tisoč let poprej Karel Veliki, je hotel dobiti tudi Napoleon potrdilo svojega novega dostojanstva od najvišje duhovne oblasti na zemlji, zato ni naročil povabiti k svoji posvetitvi in kronanju le najuglednejše predstavnike iz vse države, temveč je naprosil samega papeža, da izvrši kronanje. Papež se je nekaj časa pomišljal, da ne bi preveč vznevoljil ostalih vladarjev, končno je pa na veliko razočaranje rojalistov le pristal v upanju, da doseže s tem kake nove ugodnosti za Cerkev. Kronanje je bilo izvršeno z vsem sijajem dne 2. XII. 1804. v pariški stolnici Notre-Dame, a preden bi mu moral papež položiti krono na glavo, ga je Napoleon prehitel, vzel krono in si jo sam posadil na glavo, zatem pa še svoji ženi Jožefini

(bajé je bil pa papež o tem v zadnjem trenutku obveščen), nakar je prisegel na svobodo in enakost. Toda velike slavnosti, ki so spremljale Napoleonovo kronanje, so le malo povečale njegov ugled, pač ga je pa vse to prvič vidno oddaljilo od ljudstva.

Medtem je trajala že skoro dve leti vojna z Anglijo brez kakih vidnih uspehov, obema strankama pa povzročala številne nepredvidene težkoče. Anglija je imela tedaj 55 linijskih bojnih ladij (kmalu zatem pa celo 115) proti komaj 13 popolnoma opremljenim francoskim, zato je lahko takoj zaprla francoske luke in zatrla vso francosko pomorsko trgovino. Napoleon je skušal čimbolj pospešiti svojo oborožitev, toda manjkalo mu je denarja, vkljub temu da je iztisnil od vazalnih držav vse, kar se je le dalo; zasedel je pa več važnih luk v Sredozemlju in ob Severnem morju in zaplenjal angleško blago, kjer koli ga je dosegel. Toda to Angležev seveda še ni moglo spraviti na kolena.

Glede na ta neodločni položaj Napoleonu ni preostajalo drugega, kot da je skušal vdreti v samo Anglijo. Kakor že tri leta poprej, je začel tudi sedaj zbirati posebno »véliko armado« (»Grande armée«) ob Rokavskem prelivu in resno mislil na vdor v Anglijo, ki je bila na suhem brez upoštevanja vrednih bojnih sil, a je imela zato tem več žilave vztrajnosti. Napoleonu čet seveda ni manjkalo, toda pri njem je bilo glavno vprašanje, kako priti čez morje, zlasti ker je Rokavski preliv navadno jako razburkan. Iskal je raznih načinov in sredstev, a končno je spoznal, da je prevoz možen le v megli s pomočjo bojnih ladij, katerih je imel pa premalo in prešibkih v primeri z angleškimi, ne glede na mnogo večjo angleško pomorsko izurjenost. Vkljub temu je pa ukazal meseca maja svoji sredozemski eskadri, da predre angleško blokado, se združi z ono v Brestu ter nato očisti Rokavski preliv, in tudi

sam se je potem poleti podal k svoji »véliki armadi« v Boulogne. Toda ker je pozimi l. 1804—05. zaradi Napoleonove politike v Italiji vnovič grozil avstrijski napad, je bil prisiljen svoj vdor v Anglijo odložiti, a svojo mornarico je napotil v Ameriko, da bi tam vznemirjala angleške kolonije.

Ker so pa Angleži nadlegovali tudi Špance, so jim konec l. 1804. napovedali vojno še ti in združili svojo mornarico s francosko. To je opogumilo Napoleona, da je vnovič ukazal združeni francosko-španski mornarici, naj najprej zanese čim večji nered v angleško mornarico, nato pa krene proti Rokavskemu prelivu in sprejme tam bitko, nakar bi izrabil prve meglene dni in vdrl v Anglijo. Francoska sredozemska mornarica se je zato vrnila v evropske vode, križarila par mesecev ob zapadnih obalah in prihajala večkrat v spopade z manjšimi angleškimi eskadrami. Ker je bil pa Napoleon medtem izvedel, da se pripravljata na napad tudi Rusija in Avstrija, je moral vnovič opustiti misel na vdor v Anglijo in odvesti konec meseca julija svojo »véliko armado« proti Nemčiji, mornarici je pa ukazal, naj krene nazaj v Sredozemlje. Zgodovinskega dne 21. X. 1804. je plula francosko-španska mornarica (33 bojnih ladij) mimo rta Trafalgar (zapadno od Gibraltarja). Tu jo je napadla angleška mornarica pod poveljstvom N e l s o n a, jo deloma uničila, deloma pa razpršila in naslednjo noč je potem vihar uničil še te. Rešilo se je komaj 9 ladij in misel na kako izkrcanje v Angliji je bila sedaj seveda dokončno pokopana. Tako so ostali Angleži resda brez vsakega resnega nasprotnika na morjih, toda vojna se ni odločevala tu, temveč na kopnem.

Angleži so izrabili svojo prevlado na morju seveda za to, da so skušali blokirati vso francosko pomorsko trgovino, a Napoleon je skušal na drugi strani blokirati An-

glijo s tem, da ni hotel izprazniti zasedene Holandije in da je zaprl Angležem vse luke tistih celinskih držav, ki jih je bolj ali manj obvladoval. Že tedaj je začel Napoleon uvidevati, da bo mogel obvladati Evropo le s tem, če ustvari iz vse celine eno samo gospodarsko celoto in to popolnoma zapre Angliji (»celinska zapora«). Toda kakih učinkovitejših uspehov tedaj še ni mogla pokazati ne prva in ne druga blokada (zapora), zlasti ker sta ostala Baltik in Jadran še vedno odprta. Napoleon pa ni nikoli opustil upanja, da bo prej ali slej uklonil Angleže s tem, da jim bo onemogočil ves njihov izvoz na evropska tržišča. Ta medsebojna blokada bi ne bila tedaj še niti preveč vznevoljevala drugih držav, ako bi pri vladarjih ne bila trajno tlela mržnja proti »korziškemu uzurpatorju«, kakor so navadno nazivali Napoleona na tujih dvorih. Seveda so bili pa ti nasproti Napoleonu brez moči, ker med njimi samimi ni bilo nobenega soglasja in so bili tudi brez denarja, Nov položaj je nastal šele potem, ko se je zopet spustila v boj Anglija, kajti samo ona je bila s svojim denarjem zmožna finansirati novo bojno fronto proti Napoleonu.

Do l. 1803. je računal Napoleon z zvezo z Rusijo, a tedaj je pretrgal to zvezo nestalni car Aleksander I., mož, poln skrajnih nasprotij. On je včasih na zunaj ljubimkoval celo s svobodoumnimi idejami, vendar je ostal zakrknjen samodržec. V svoji nečimrnosti je gledal v Napoleonu nekakega svojega osebnega tekmeca, a njegovi nemški dvorni lizuni so ga proglašali za bodočega osvoboditelja Evrope. Častihlepje in nezadovoljstvo z Napoleonovo vzhodno politiko sta ga približali Angliji in sanjal je o koreniti preureditvi vseh evropskih meja. Začela so se dolgotrajna pogajanja, ki so se končala z rusko-angleško zvezo, konec l. 1804. sta se jima pridružili še Švedska in Napolitanska in pritrjevala jim je tudi Turčija. Toda

Rusi ne bi mogli poseči v boj proti Franciji, dokler si ne bi zagotovili tudi pravice prehoda skozi Nemčijo ali Avstrijo.

V Nemčiji niso opravili Rusi ničesar, kajti južnonemške kneze so navezovale njihove koristi na Francijo in proti Avstriji, zlasti še, ker je samogoltna Prusija mislila zgolj nase in se ni brigala za koristi drugih nemških knezov. Na pruskem dvoru je bila vplivna stranka, ki je zagovarjala celo zvezo s Francijo. Dolgo tudi Avstrija ni hotela ničesar slišati o ruskih snubljenjih. Po lunévillskem miru je čutila ona največjo potrebo, da si zaceli svoje lastne rane. Nadvojvoda Karel je skušal pridobiti svojega nezaupnega brata za primerne notranje reforme in zlasti za to, da bi vendarle že dovolil svojim ministrom ukrepati po njih lastnem preudarku in da bi se posvetovali o njih v ministrskih sejah. Dne 31. VIII. 1801. je bilo resda ustanovljeno posebno »državno in konferenčno ministrstvo«, ki naj bi vskladilo vse panoge državne uprave ter omogočilo njih preglednost, toda dejansko je ostalo vse pri starem. Tudi novo konferenčno ministrstvo je smelo stavljati le predloge cesarju in izvrševati zgolj njegove ukaze, kajti cesar se je še nadalje sam malenkostno vtikal v sleherno podrobnost in s svojo okorno nesposobnostjo onemogočal vsaka učinkovita izboljšanja. Za ozdravitev čisto razrvanih državnih financ ta nesposobni režim ni znal najti drugih sredstev kot poviševati davke, pristojbine in carine, kar je le še bolj oteževalo življenje državljanov. Da bi zadušil nastopajoče nezadovoljstvo, je cesar še bolj poostril cenzuro in policijski režim ter prepovedal vsaka tajna združenja. Edino nadvojvoda Karel je bil imenovan za predsednika dvornega vojnega sveta, kjer je skušal prenoviti armado, toda spričo žalostnega stanja državnih financ ni mogel opra-

viti mnogo. Glede na to je bilo Karlu čisto jasno, da potrebuje država predvsem daljšega miru.

Navzlic temu je pa na Dunaju stalno rovarila močna vojna stranka s Starhenbergom in Stadionom na čelu, a najbolj vneto so spletkarili seveda ruski, angleški in švedski poslanik, pri čemer so igrale veliko vlogo tudi mastne podkupnine na vse strani. Vkljub temu je pa cesar še v začetku l. 1804. odklanjal vojno, češ da mu »ni Francija ničesar prizadejala«. Bistveno je pa spremenila položaj Napoleonova proglasitev za cesarja, kajti na dunajskem dvoru so čutili, da bi moglo povzročiti to usodne posledice za nemški rajh in za habsburške dinastične koristi. S tem, da je sprejel Napoleon naslov cesarja in ne kralja, je dobila po dunajskem mnenju stvar evropski pomen, kajti zapad je poznal dotlej enega samega cesarja, dediča Rima in vsaj teoretičnega poglavarja vsega krščanstva. Napoleon je pa s svojo proglasitvijo za francoskega cesarja to dostojanstvo nekako »nacionaliziral« ter mu odvzel univerzalnost. Jasno je postalo, da je izgubilo »Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti« vso svojo notranjo vsebino, čim se je pojavil še en cesar. Tega so se na Dunaju dobro zavedali in, da ne bi odslej Habsburžani celo zaostajali za Napoleonom, je proglasil s patentom z dne 11. VIII. 1804. tudi cesar Franc II. skupnost habsburških dežela za cesarstvo in sebe ter svoje naslednike za avstrijske cesarje (kot avstrijski cesar se je pa seveda imenoval Franc I.). V patentu je bilo še posebej poudarjeno, da ostanejo dotedanje deželne ustave še nadalje v veljavi in da ostane nespremenjena tudi dotedanja zveza avstrijskih dednih dežela z nemškim rajhom.

V Celovcu so razglasili ta patent z velikimi tridnevnimi slavnostmi dne 9. IX. 1804. On je pa za Koroško imel še druge in važne posledice. Z njim so bile nam-

reč zvezane tudi nekatere upravne preureditve. Za Koroško je bila najvažnejša ta, da je vnovič izgubila svojo politično samostojnost in bila že dne 1. VIII. podrejena skupnemu štajersko-koroškemu guberniju v Gradcu. Izgubila je torej zopet svoje lastno deželno glavarstvo in razne urade, ki so bili z njim v zvezi (upravo kameralnih posestev, kameralno prokuraturo, knjigovodstvo i. dr.) in v deželi sta ostala vnovič samo še celovško in beljaško kresijsko glavarstvo. Ustroj deželnih stanov sicer ni bil spremenjen, toda ker v Celovcu ni bilo več deželnega glavarja, ki bi jim predsedoval in je morala dobiti zato tudi deželna pravda svojega lastnega predsednika, so obema ustanovama predsedovali odslej predsedniki deželne pravde (po vrsti: grof P. Goess, baron Ferd. Ulm in baron J. K. Schmidburg), dokler niso od l. 1822. dalje prevzeli načelstva stanov vsakokratni predsedniki novoustanovljenega notranjeavstrijskega apelacijskega sodišča (prvi je bil baron J. Krufft). Z dvornim dekretom z dne 13. XI. 1806. je izgubilo potem tudi mesto Celovec svoje dotedanje sodne pravice, ki so bile prideljene deželni pravdi, a celovškemu mestnemu svetu so ostali samo še politično-gospodarski posli.

Že zgoraj omenjena tekma za naslove je povzročila na dunajskem dvoru novo napetost proti Napoleonu. Toda dne 28. V. 1805. je spremenil Napoleon še Italijansko republiko v dedno kraljestvo (»Regno d'Italia«) in si prisvojil Genovo (Ligurijsko republiko). Tedaj je bila mera polna, kajti ravno v Italiji je bila Avstrija najbolj občutljiva. Da bi dobil v tem političnem previranju avstrijski zunanji minister Cobenzl svobodnejše roke, se je hotel predvsem iznebiti nadvojvode Karla, ki je kazal vedno samostojne poglede na razna tekoča vprašanja in ki je bil že zato od nekdaj

jako napoti tudi svojemu ljubosumnemu bratu Francu I. Z raznimi nagajanji so ga prisilili, da je odložil celo predsedstvo dvornega vojnega sveta, kamor so postavili potem čisto nesposobnega generala Macka. S tem je dobila tudi na dunajskem dvoru premoč vojna stranka in, ko se je zapletel Napoleon v novo nasprotje z Anglijo in z Rusi, je sklenila Avstrija najprej defenzivno zvezo z Rusijo, a dne 9. VIII. 1805. je pristopila k angleško-ruski-švedski koaliciji.

Razočaranja je pa doživel Napoleon celo s svojimi lastnimi vazalnimi državami. Holandci se sploh niso zmenili za francosko-angleška nasprotstva in so dajali celo potuho angleškemu tihotapstvu. V Italiji so se pokazovala vse večja nasprotstva proti raznim francoskim reformam, zato je naraščala tudi notranja politična zmeda. Glede na to je vzel Napoleon italijansko vprašanje energično v svoje lastne roke, se dal 18. V. 1805. kronati v Milanu še za italijanskega kralja, a ozemlje Genove je proglasilo svojo priključitev k Franciji. Ker je bil s tem očitno pogažen lunévillski mir, je kronski svet na Dunaju dne 17. VI. sklenil odkrito se pridružiti angleško-ruski zvezi in dne 11. IX. 1805. je avstrijska armada že vdrla na Bavarsko. Zaman pa so se zavezniki prizadevali pridobiti na svojo stran še Prusijo, vkljub temu da je vojna stranka s kraljico na čelu tudi tam močno pritiskala na vojno proti Franciji, pač so se pa na drugi strani južnonemške države iz mržnje proti Avstriji brez oklevanja pridružile Napoleonu.

Zadnji cilj te tretje protifrancoske koalicije je seveda bil oropati Francijo njenih »naravnih meja«, a razen tega so gnali proti njej vsakega zaveznika še posebni lastni razlogi: Angliji je šlo predvsem za njene trgovske in pomorske imperialistične cilje, ljubosumnega carja Aleksandra I. je vodila njegova osebna domišljavost, re-

akcionarni avstrijski odločilni krogi so pa mrzili predvsem novi socialni red, ki ga je širila Francija že izza revolucije, a končno je Napoleon s svojim oblastnim ravnanjem še sam podžigal napadalni duh svojih nasprotnikov. V takih okoliščinah je začel Napoleon sedaj boj na življenje in smrt s svojimi mnogoštevilnimi nasprotniki. V bistvu ni šlo več za to, da porazi enega ali drugega nasprotnika, temveč da si osvoji svet ali pa sam propade.

Ker so bile v vojnah, ki so se odslej začele, tako močno in neposredno prizadete tudi naše slovenske dežele, je za njih boljše razumevanje vsekakor potrebno, da si pobliže ogledamo najprej tako slavne Napoleonove armade same. Gledane z današnjih vidikov, so bile te še naravnost neverjetno primitivne. Ker je bil Napoleon predvsem vojak, je čisto razumljivo, da je posvečal že izza svojega prihoda na oblast posebno skrb zlasti armadi. Ko je najprej očistil armado vseh nezanesljivih oficirjev in odpustil domov vse starejše, od vojskovanj že preutrujene vojake, so mu ostali v letih 1801—1805 le štirje letniki, katerim je posvečal potem največjo skrb in pletel na njih temelju svoje nadaljnje genialne vojaške načrte.

Novačenje se je vršilo na osnovi splošne vojaške obveznosti vseh Francozov od 20.—28. leta, ki jo je uvedla še revolucija, vendar so bile dovoljene jako številne oprostitve. V vseh letih 1800—1812 je poklical pod orožje v Franciji komaj 1,300.000 mož, t. j. niti polovico dejanskih vojnih obveznikov. Vojaške novince so vpoklicevali le ob pričetku vsake vojne, jih komaj za silo oblekli in oborožili ter takoj pošiljali na fronte, kjer so jih pomešali med ostalo armado. Osnovni vojaški pouk so dobivali deloma kar na poti, deloma pa v odmorih na fronti, a vojaška »ekserciranja« je smatral Napoleon za čisto nepotrebna. Njegovi vojaki tudi niso imeli ničesar skupnega s prusko vojaško »dresuro« in so bili brez vsakega militarističnega

duha, temveč so ostali v bistvu še vedno vojaki kakor v dobi revolucije. Ohranili so zato ves svoj duh neodvisnosti, njih odnosi do častnikov so bili tovariški, zunanja disciplina jim je bila neznosna in pokorščino so pokazovali le v bitkah, sicer je pa prihajalo v armadi neprestano do izrazov večje ali manjše nepokorščine posameznikov in celih oddelkov. Napoleon je gledal takim pojavom rad skozi prste, ker je cenil zgolj bojni duh. Proti koncu Napoleonove dobe, ko so si maršali nabrali že bogastev in časti ter le želeli te že v miru uživati in ko so začela že tudi pri vojakih ugašati stara revolucionarna izročila, je pa začel prvotni bojni duh že vidno popuščati. K temu je precej pripomoglo tudi dejstvo, da je začela armada sčasoma že sploh izgubljati francoski narodni značaj, ker so se v njej vedno bolj množili tudi tuji oddelki (italijanski, nemški, poljski, holandski i. dr.).

Prvotni bojni duh, pogum in samozaupanje ter revolucionarna strast, ljubezen do enakosti, mržnja nasproti plemstvu in ponos, da pripadajo »velikemu narodu« (grande nation), ki so jim ostali kot nekaka dediščina revolucije, so podžigali tudi Napoleonove vojake k lastnim pobudam in vlivali celotni armadi tisti borbeni ogenj, ki je bil ostalim monarhičnim armadam čisto neznan. Za posebno uspešno se je pokazala socialna enakost, kajti za napredovanja sta bila čisto brezpomembna rojstvo in dolgotrajnost službe ter v veliki meri celo izobrazba, temveč sta odločevala zgolj pogum in sposobnost v bitki. Po vsaki bitki je polkovnik takoj nadomestil padle podčastnike in nižje častnike vpričo vsega polka s tistimi, ki so se v bitki najbolj odlikovali in enako je ravnal tudi Napoleon glede višjih častnikov. Najprizadevnejši mladeniči so zato komaj čakali, da se izkažejo in napredujejo. Ako je bilo potem celo med visokimi častniki mnogo takih z jako majhno izobrazbo, to ni bilo važno, kajti vse vojne

načrte je snoval Napoleon sam in vsi poveljniki so morali le točno izvrševati njegove ukaze. Vkljub temu si je pa znal nabrati okoli sebe celo vrsto najsposobnejših maršalov in generalov.

Napoleonova armada je bila tudi skoro brez običajnih vojaških ustanov in je temeljila predvsem na vojaškem geniju svojega vrhovnega poveljnika. Celo v zunanjo organizacijo armade je uvedel Napoleon razmeroma malo novosti (za uspešnejše manevriranje je le po 3—4 divizije združil v vojne zbore). Pehota je ostala še nadalje razdeljena v linijske in lahke polke, a konjenico je že l. 1803. razdelil v lahko (huzarje in lovce), linijsko (dragonce) in bojno (oklopnike). Konjenica je bila izvežbana mnogo bolje nego pehota in se je lahko uspešno merila z avstrijsko. Topništvo je bilo razporejeno v polke na konjih in peš, odpravljeni so bili pa topovi v pehotnih polkih.

Oboroženi so bili francoski vojaki s puškami še iz l. 1777., ki so mogle oddajati po 4 strele v 3 minutah in so dobro zadevale komaj na 200 m. Topovi so lahko oddajali po 2 strela na minuto in so dobro zadevali še na 600 m. Topništvu je posvečal Napoleon vedno še prav posebno pozornost, a je bilo dolgo razmeroma maloštevilno (do l. 1806. le po 12 topov na divizijo, pozneje pa po 59). Posebno pomanjkljiva je bila pa vprega, zato francoske armade tudi niso mogle voziti seboj skoro nobenega prateža in celo streliva le malo.

Sčasoma so začeli uspehi francoskih armad popuščati zato, ker so se bojišča preveč razpršila po vsej Evropi in mojster ni mogel biti povsod sam navzoč, res zadosti sposobnih namestnikov pa tudi ni imel dovolj. Napoleonovi uspehi so obstajali v veliki meri v tem, da je udarjal bliskovito in skušal čim najprej izzvati odločilne bitke, kajti bil je skoro vedno brez vsakih rezervnih čet. Vkljub številnim pomanjkljivostim je bila pa armada, s katero je

krenil Napoleon dne 26. VIII. 1805. z atlantske obale proti Nemčiji, vendarle najboljša na svetu. Skoro vsi njegovi častniki in tudi dobra polovica vojakov je bila že vajena bojev, a novinci so imeli dovolj časa, da so se dovoljno spojili s starimi bojevniki.

V prejšnjih časih se je armada izoblikovala šele, ko je vojna že izbruhnila. Veliko vlogo so zato vedno igrali vojni dobavitelji, ki so morali na naglo preskrbeti armado z vsem potrebnim, v armadi sami so pa vodili vso preskrbo posebni vojni komisarji, ki so bili pa zaradi svoje korupcije jako osovraženi. Čeprav je Napoleon mrzil vojne dobavitelje, se je moral vendarle tudi on posluževati njihovih uslug kakor tudi pomoči raznih denarnikov. Ko je vojna l. 1805 že izbruhnila, je imel Napoleon sicer na nogah 400.000 mož, toda zaradi pomanjkanja denarja nezadostno opremljenih in na dolgu jim je bil celo z njihovo mezdo. Treba je bilo zato armado naglo preskrbeti s potrebnim mesom, kruhom, obleko, čevlji, krmo, prevoznimi sredstvi, s konji za topništvo in z vsemi drugimi številnimi potrebščinami. Napoleon se je mnogo prizadeval, da bi imeli vsaj dovolj orožja in streliva, a še tega je radi nezadostne domače proizvodnje vedno jako primanjkovalo. Navadno si je pomagal z zaplenjenimi sovražnikovimi skladišči, a večkrat so bili njegovi zaleti tako siloviti, da je zmagoval že po kratkih bojih, brez velike potrošnje streliva.

Za vse druge potrebščine je pa že kar nekako veljalo načelo, da naj »vojna hrani vojsko«. L. 1805. je bila armada sploh brez vseh skladišč in naloga poveljnikov vojnih zborov je bila, da si preskrbe manjkajoče potrebščine, kakor vedó in znajo, v deželah, skozi katere so korakali. Navedenega leta so se podale Napoleonove armade na pot le s čevlji, ki so jih imele na nogah in v znamenito bitko pri Jeni so šle brez plaščev. Prvič je Napoleonu

manjkalo denarja, a drugič so prodirale njegove armade s tako brzino, da bi jim spričo tedanjih prevoznih sredstev pratež niti ne mogel slediti, tudi če bi ga imel. Mojster je vedno računal z bliskovito zmago, ki je pomenjala zanj vprašanje življenja in smrti. Za svojimi armadami ni imel ničesar, zato bi bile te tudi izgubljene, ako bi bili nasprotniki zmožni ustavljati se mu dlje časa. Poveljniki si tudi niso mnogo ubijali glav radi preskrbe svojih čet, temveč so povsod, kamor so prispeli, kratko in malo rekvirirali pri tamošnjem prebivalstvu vse, kar so potrebovali, a tisti, ki so prihajali za njimi, so ostajali večkrat praznih rok in trpeli lakoto. Iz teh pojasnil nam bo sedaj tudi razumljivo, da francoske vojske tudi v naših deželah niso nalagale ogromnih dajatev v denarju in v blagu morda za kako »kazen«, temveč zato, ker so jih neobhodno potrebovale.

Napoleonove vojske so na ta način živele včasih v izobilju, včasih pa od pohodov izčrpane tudi stradale, kar je potem povzročalo med njimi tudi silno število obolenj, zlasti ker se tudi nihče ni kaj prida brigal za njih zdravje in so imele le nezadostno število zdravnikov. Vojaških ambulant in bolnic skoro ni bilo, enako tudi ne bolničarjev, temveč so nastanjali bolnike in ranjence kar po kmečkih hišah, polnih umazanije, garij, uši itd., amputacije udov so se vršile tedaj še brez omamljanja, med vojaštvom je razsajal legar in umrljivost je bila v takem peklu seveda ogromna. Število padlih je bilo celo v največjih bitkah razmeroma malenkostno (pri Slavkovem n. pr. komaj 2 odst. in pri Waterlooju 5.5 ost.), temveč so povzročale veliko število izgub predvsem navedene obupne zdravstvene prilike. Ravno označeno načelo, da naj vojna hrani vojsko, je povzročalo povsod tudi toliko nezadovoljstvo s francoskimi zasedbenimi četami, zlasti ker so povzročale te razmere tudi veliko pomanjkanje discipline

med vojaštvom, tatvine in druga nasilstva, a naporni nagli pohodi so puščali za seboj polno ubežnikov in onemoglih, ki so potem nadlegovali prebivalstvo na svojo pest.

Do revolucije je splošno veljala vojna taktika, ki so jo spopolnili do viška Prusi, revolucija je pa vodila svoje vojne pretežno s čisto neizvežbanimi, a navdušenimi množicami. To je vodilo do potrebe ustanovitve divizij s 6—12 bataljoni (5000—9000 mož) in pozneje do vojnih zborov. Sistem, ki ga je le tipaje začela uvajati revolucionarna vojska, je potem dokončno in do viška izoblikoval Napoleon že ob priliki bitke pri Marengu. Konjenica in topništvo nista ostala več povezana s pehoto, temveč sta tvorila samostojne edinice, ki jih je uporabljal mojster tam, kjer jih je smatral za najbolj učinkovite. Genialnost Napoleonove strategije je obstajala predvsem v njegovem manevriranju z vojnimi zbori. Te je usmerjal vedno tako, da je objemal z njimi vse bojišče, tako da se mu sovražnik ni mogel nikoli izmuzniti in da jih je lahko osredotočal na tistih točkah, ki jih je smatral za odločilne. Njegovi vojni zbori so sovražnika najprej stisnili, nato je razvil bitko na vsej črti z elitno pehoto, a s čim najmanjšo uporabo svojih sil. S tem je skušal najprej izčrpati nasprotnikove rezerve, zlomiti moralo po zastareli metodi tesno sklenjenih nasprotnikovih čet z ognjem pušk in topov, nakar je navalil nanj s silovitim zaletom svojih navdušenih svežih sil ter ga po zmagi neusmiljeno gonil do popolnega uničenja (zastarela pruska metoda si ravno tega ni upala). Do bojev na nož je prihajalo le redko, ker je nasprotnik navadno že prej pobegnil. Glede podrobnosti se je seveda vedno ravnal po danih okoliščinah in po ozemlju, na katerega je izvabljal nasprotnika. Njegova strateška veličina je obstojala v brezkončnosti njegovih taktičnih domislekov v teku bitke same. Njegove zname-

nite zmage so bile skoro vedno posledica naglice in smelosti njegovih manevriranj in bliskovitosti navalov tam, kjer jih je sovražnik najmanj pričakoval. Svojih načrtov ni nikoli zaupal nikomur, sam pa skušal čim najbolj razpresti obveščevalno službo. Za svoja kritja je tudi on rad iskal utrjenih oporišč, ni jim pa pripisoval več odločilnega pomena kakor starejši vojskovodje.

Radi že navedenega pomanjkanja denarja je moral Napoleon gledati, da so bile njegove vojne čim krajše in ravno to vzbuja še danes toliko občudovanje neprekosljive spretnosti, smelosti in naglice, s katerimi je znal zadajati smrtne udarce svojim nasprotnikom. Svoj način bojevanja je izoblikoval predvsem v Italiji in za tamošnje ozemeljske in druge prilike, ki so kolikor toliko veljale tudi še za južno Nemčijo in za del Avstrije, a čim so ga zanesli njegovi vojni pohodi na severnonemške in zlasti še na vzhodnoevropske ravnine z bistveno otežkočenimi pogoji za preskrbo čet in kjer se je nasprotnik tudi mnogo laže izmikal njegovim uničujočim udarcem, je postajalo tudi njegovo vojevanje vedno teže, dokler ga končno niso ravno brezkončne ruske planjave pokopale.

Vojna l. 1805. je zatekla Napoleona sredi hude finančne stiske. Napotivši svojo armado proti Nemčiji, je odhitel sam najprej v Pariz, kjer so si rojalisti že mencali roke v upanju na njegov zlom, gospodarski krogi so bili skrajno vznemirjeni, pred državno banko so pa dolge vrste vlagateljev čakale na izplačilo svojih vlog. Tako je bil položaj skrajno kritičen, saj tisto poletje ni imel denarja niti za izplačilo mezde vojakom. Rešiti ga je mogla le nagla zmaga. Na njegovo srečo pa tudi Avstrija ni bila niti malo pripravljena na vojno. Reforme, ki jih je bil započel par let poprej v armadi nadvojvoda Karel, so le počasi in nezadostno napredovale. L. 1802. so odpravili dotedanjo dosmrtno vojaško službo in jo l. 1805.

določili tako, da je trajala pri pehoti 10 let, pri konjenici 12 in pri topništvu 14 let, toda spričo mnogoštevilnih oprostitev je štel pri 25 milijonih avstrijskih prebivalcev vsak letnik komaj 83.000 vojnih obveznikov, kajti ogrski državni zbor je sploh odklonil splošno vojaško obveznost in dovolil za vsako leto le po 6000 vojaških novincev, v primeru vojske pa enkrat za vselej 12.000. Šele tedaj so začeli vojake tudi striči (dotlej so nosili še kite), uvedli pri konjenici čelade mesto čepic, nadomestili stare težke muškete z lažjimi puškami, uvedli pri polkih mesto 4 bataljonov 6, toda šibkejših, ter ustanovili polk tirolskih lovcev. Po odslovitvi nadvojvode Karla je uvedel Mack tudi nov vojaški pravilnik, ki je pa povzročil samo zmedo. Zaradi poraznega finančnega stanja države je manjkalo armadi vsega. Njeno številčno stanje je bilo za 83.000 mož pod normalnim stanjem, 97.000 mož je bilo na dopustih, 37.000 konjenikov je bilo brez konj, vprege pa ni imela niti ena topniška baterija. Zaradi rumene mrzlice v Italiji so tudi poslali poleti l. 1805. mnogoštevilne čete skozi Koroško v Benečijo, da so zaprle italijansko-avstrijsko mejo, radi česar so ostali potem severni predeli države še bolj nezavarovani. Skratka: nesposobni režim cesarja Franca I. je privedel armado v vprav obupno stanje.

Ob izbruhu nove avstrijsko-francoske vojne je bil imenovan za avstrijskega vrhovnega poveljnika nesposobni general Mack. Kutuzov, ki bi moral privesti 50.000 mož ruskih čet, jih je privedel le 38.000, a ruski general Buxhoevden, ki bi jim moral takoj slediti, je prispel šele proti koncu l. 1805. s 30.000 možmi, ker mu Prusija ni dovolila prehoda preko njenega ozemlja. Končno je imela Avstrija, kakor l. 1799., pred očmi predvsem Italijo in je poslala svoje najboljše čete (65.000 mož) tja ter za njih poveljnika poklicala zopet nadvojvodo Karla, na Tirolskem je stal nadvojvoda Ivan s

25.000 možmi, na Predarlskem je bilo 11.000 mož, dočim so poslali v Nemčijo le 60.000 mož pod poveljstvom nadvojvode Ferdinanda, ki je bil pa podrejen Macku. Ker je bil ta prepričan, da Napoleon ne bo imel več kot 70.000 mož, sploh ni čakal še na prihod Rusov, temveč je dne 11. IX. 1805. prekoračil reko Inn, zasedel Bavarsko in hotel prodreti celo do Schwarzwalda. V svoji kratkovidnosti je mislil, da se mu bodo pridružili tudi južnonemški knezi, a ti so storili ravno nasprotno. Tako so bile razmeroma šibke in še slabše opremljene avstrijske čete raztresene čez južno Nemčijo in severno Italijo in z njimi je mislil Mack od vseh strani celo prodirati v Francijo.

Napoleon je sklenil napasti vsakega zaveznika posebej v južni Nemčiji in izzvati odločitev tam. Dospevši v treh tednih od Rokavskega preliva skozi Alzacijo, je konec meseca septembra s 176.000 možmi in s konjeniško rezervo prekoračil Ren ter krenil proti Donavi. Zaznavši, da se nahaja sovražnik pri Ulmu, je razporedil svoje vojne zbore v obliki pahljače, da bi preprečil Avstrijcem umik in da bi jih zajel. Mesto da bi skušal Mack potolči francoske zbore posamič, je z glavnino (80.000 mož) brezglavo in osamljen sedel pri Ulmu, pač so pa francoski vojni zbori pridno uničevali razkropljene avstrijske oddelke drugega za drugim, dokler ni Muratova konjenica prispela celo za hrbet avstrijske vojske. Enemu delu se je sicer še posrečilo pobegniti nazaj in tudi Mack sam se je hotel z glavnino umakniti iz Ulma, a tedaj se je Napoleon poslužil duhovite zvijače, da je ostal, moral pa potem z vso svojo armado že dne 17. X., kapitulirati brez boja. Skupno so zajeli tedaj Francozi 49.000 Avstrijcev, drugi so padli ali se pa razpršili, le nadvojvodu Ferdinandu se je posrečilo z nekaj bednimi ostanki pribežati na Češko. Od vse velike avstrijske armade v južni Nemčiji se je

rešilo komaj 15.000 mož in razbiti so bili sploh vsi avstrijski vojni načrti. Tako je Napoleon uničil avstrijsko armado v južni Nemčiji s samimi manevriranji in skoro brez bojev. Po teh uspehih je maršal Ney vkorakal na Tirolsko in dosegel gornjo Dravo, a Napoleon sam je krenil nasproti Kutuzovu, ki se je pa še pravočasno umaknil čez Donavo na Moravsko, da bi se združil tam z ostalimi ruskimi pomožnimi silami in z novimi avstrijskimi četami. Francoski vojni zbori so vkljub skrajno neugodnemu letnemu času naglo prodirali od vseh strani v zapadno Avstrijo, zasedli že dne 1. XI. Linz in se hitro bližali Dunaju, francosko desno krilo pa je preko Salzburške vkorakalo na Štajersko, zasedlo Gradec in prekinilo tudi zvezo Koroške z graškim gubernijem.

Na Koroškem so vedeli o izbruhu vojne le toliko, da je morala že iz prejšnje vojne izmozgana dežela v smislu cesarskega patenta z dne 20. IX. brezplačno dobaviti 38.608 mernikov krušnega žita in 57.912 mernikov ovsa, čeprav ni pridelala dežela niti zase dovolj žita. O dogodkih v južni Nemčiji niso izvedeli skoro ničesar, zato je vplivala vest o katastrofi pri Ulmu kot strela z jasnega, a v francosko zasedbo Dunaja dne 13. XI. sploh niso hoteli verjeti. Ponazorile so jim pa dobro ves polom šele mnogobrojne kočije pri Ulmu ujetih avstrijskih generalov, ki so prazne pribežale celo na Koroško. Pravočasno je pa zaslutil nevarnost celovški škof Salm, zato je izdal že dne 14. XI. poseben pastirski list na vernike, spodbujajoč jih, naj zaupajo v božjo pomoč. Toda zbegano prebivalstvo se je skušalo predvsem iznebiti papirnatega denarja. Ker so pa trgovci prodajali svoje blago samo še za srebrnike, jim je morala kresija zagroziti z zapori.

Spričo označenih polomov v Nemčiji so se izjalovili tudi vsi avstrijski načrti na italijanskem bojišču.

Tam je ostal Masséna z 42.000 možmi v defenzivi ob Adiži nasproti mnogo močnejšemu nadvojvodu Karlu in bil je še ogrožen od uporov v Piemontu ter v Emiliji. Ko se je pa napolitanska kraljica izjavila za nevtralnost, so se lahko tudi tam stoječe francoske čete pridružile Masséni. Tako okrepljeni Francozi so dne 29. X. napadli pri Caldieru (južnovzhodno od Verone), a čeprav je ostala tridnevna bitka neodločena (v njej se je hrabro boril tudi koroški domači polk, posebno se je pa odlikoval njegov slovenski stotnik Žiga Novak, doma iz Št. Petra na Krasu), je moral nadvojvoda zaradi polomij na severnih bojiščih vendarle nastopiti nagel umik in enako tudi nadvojvoda Ivan skozi Pusti dol s Tirolske, da bi hitela reševat Dunaj. Prvi se je umikal skozi Kranjsko (dne 22. XI. je prispel v Ljubljano), drugi pa skozi Koroško (temu, kakor omenjeno že zgoraj, je sledil Ney), da bi se združila s še preostalimi avstrijskimi četami, ki naj bi branile Dunaj. Toda francosko prodiranje je bilo tako naglo, da je moral dvor na vrat na nos pobegniti z Dunaja, kjer so grozili celo nemiri. Že dne 13. XI. so vkorakali vanj Francozi ter v prvi polovici novembra zasedli celo vso Gornjo in Srednjo Štajersko (maršal Marmont je že dne 14. XI. namestil svoj glavni stan v Gradcu). Nadvojvoda Ivan je dospel po dolini Drave dne 20. XI. v Celovec, odhitel k svojemu bratu v Ljubljano, njegove čete so pustile v Celovcu nad 900 bolnikov, ostali so pa nadaljevali pohod skozi Velikovec in Slovenji Gradec, da bi se pri Celju združile s Karlovimi četami in nato z njimi (skupno okoli 80.000 mož) nadaljevale svojo pot ob avstrijsko-ogrski meji na Moravsko, kjer naj bi se združile z Rusi, ki so postali sedaj zadnji up Avstrije.

Ker za preskrbo čet nadvojvode Ivana na Koroškem ni bilo ničesar predvidenega in so to še oteževali begunci iz Ulma, so vojaki spotoma nasilno ropali, kar je povročilo več hudih izgredov. Pri Dobu (pri Velikovcu) so se n. pr. razjarjeni kmetje uprli nasilnim vojakom, ki so začeli streljati. V kakšnem stanju se je vršil avstrijski beg iz Italije, nam nazorno kaže tudi dogodek pri Podkloštru. Dne 21. XI. je namreč prispel v Beljak stotnik Schneider s 300 možmi poslednjih straž. Francozi so stali tedaj že v Pontablju in tipali proti nezaščitenemu Podkloštru, kjer je obtičal avstrijski topniški polk, namenjen poprej v Italijo. Ker je ostal brez vsake vprege, je vrgel Schneider en del svoje čete k mostu čez Ziljo pri Podvetrovem, z ostalimi možmi je pa nasilno nabral pri okoliških kmetih konje in z njimi še pravočasno rešil topove.

Avstrijske zadnje straže so zapustile Celovec dne 25. XI. in se začasno ustavile ob Krki, a državne blagajne in najvažnejše spise so že 12. XI. prepeljali v Ljubljano. V Beljak so vkorakali Francozi dne 23. XII. opoldne. Mesto jim je moralo takoj plačati 10.000 gld ter jih potem ves čas oskrbovati z vinom, pivom, mesom in kruhom. Ostali so 11 tednov in 3 dni, a pred odhodom jim je morala še vsaka kmetija plačati po 40 gld. Že naslednjo noč je prispel v Celovec francoski dragonski častnik s trobentačem in vstopil v neko gostilno. Tamošnji gostje so o tem brž obvestili avstrijsko stražo ob Krki, ki se je hitro vrnila, ujela oba Francoza in ju odpeljala s seboj. Vojne operacije so se razvijale s tako naglico, da v Celovcu sploh niso vedeli, ne kje stojé Avstrijci in ne kje so Francozi, zato so poslale celovške oblasti posebne sle na razne strani, da bi to poizvedeli. Tedaj so zaznali, da je huzarski polkovnik Meško napadel v dolini Mure neki francoski poizvedovalni oddelek maršala Marmonta in res so

privedli nato več francoskih ranjencev v Celovec, kjer so jih sprejeli v hišo grofa F. Eggerja in jih skrbno negovali.

Napoleonov položaj je bil pa nekaj časa navzlic tem uspehom skrajno nevaren. Avstrijske čete so se sicer na vseh frontah umikale, a so se začele zopet združevati na Moravskem, kjer so bile glavne ruske sile ter so številčno že prekosile Napoleonove. Francozom naklonjeni Madžari se resda niso dvignili, čeprav jih je cesar malo poprej močno vznevoljil s tem, da jim ni dovolil madžarskega uradnega jezika in jim ni izročil mesta Reke ob Jadranskem morju. Toda od severa je že začela Napoleona ogrožati Pruska, kjer je bila z vso paro na delu vojna stranka. Car in pruski kralj sta celó sklenila zvezo in kralj je obljubil 180.000 mož, ako bi Napoleon do dne 15. XII. ne bil voljan povrniti se nazaj k določbam lunévillskega miru. Z odkritimi sovražnostmi je pa vendarle še okleval, ker se je bal, da bi se Francozi pogodili z Avstrijo in nato napadli Pruse.

Napoleon je bistro čutil prusko nevarnost in le želel, da ga zavezniki napadejo, preden se jim pridružijo še Prusi in še preden bi prispele avstrijske čete iz Italije. Glede na to poraženim Avstrijcem ni sledil globlje na Moravsko, temveč začel hliniti strah in umikanja ter iskati zvez z ruskim carjem. Kutuzov je slutil, da bi utegnila biti to le zvijača, toda ostala carjeva okolica je dobila pogum in pritiskala k napadu, za katerega sta se odločila tudi car in cesar Franc iz samega častihlepja, da bi jima ne bilo treba deliti zmagoslavja z nadvojvodo Karlom. Na obletnico Napoleonovega kronanja, zgodovinskega dne 2. XII. 1805. se je zbrala njegova armada (73.000 mož) v okolici Slavkova (Austerlitz) blizu Olomuca na Moravskem in hitro opazila, kako se v me-

gli Avstrijci in Rusi (skupno 87.000 mož, s katerimi sta bila tudi car in cesar Franc I.) pripravljajo za napad. Razvila se je znamenita »bitka treh cesarjev«, ena največjih dotedanje zgodovine in ena najbolj krvavih, obenem pa tudi ena najbolj slavnih, kar jih je bojeval Napoleon. Francozi so se dobro držali na obeh krilih, a nenadoma je planil Napoleon sam na nasprotnikovo središče, preklal njegovo vojsko na dvoje in zgrabil ter popolnoma razbil levo polovico. Francozi so izgubili 8000-9000 mož, Avstrijci in Rusi pa nad 35.000, ostali so bili pa razpršeni. Poraženi cesar Franc I. je bil prisiljen že dan po bitki skleniti premirje in tudi domišljavi car Aleksander I. je bil tako razkačen, da ga je sklenil tri dni nato še on in se vrnil domov po poti, ki mu jo je bil določil Napoleon.

Seveda so sedaj tudi Prusi takoj nehali rožljati z mečem, južnonemške državice so hitele še poglabljat svoje zveze s Francozi, tretje protifrancoske koalicije je bilo konec in Avstrija se je znašla vnovič potolčena na vseh frontah in popolnoma osamljena na evropski celini. Vse nesreče je bila kriva predvsem nesposobnost vlade in cesarjevih generalov, a razočarano prebivalstvo je govorilo o izdajstvih in podkupovanjih. Cesar Franc I. je seveda uvidel, da je vsako nadaljevanje vojne nemogoče, zato je želel le čimprej skleniti mir. Dne 24. XII. 1805 je poslal k Napoleonu Cobenzla in Colloreda, ki sta dva dni nato podpisala mir v Bratislavi. Napoleon je hotel ob tej priliki dokončno zlomiti avstrijsko moč, zato je bil mir jako trd: Avstrija je izgubila petino svojega ozemlja, morala je odstopiti Italijanskemu kraljestvu Benečijo s Furlanijo, Dalmacijo, Istro in Goriško do Soče tako, da je ostala sploh odrinjena od Jadrana, dalje Bavarski Tirolsko s Predarlsko, ostale svoje predele v južni Nemčiji pa raznim tamošnjim knezom, tako da je

bila sedaj popolnoma izrinjena iz vse Italije in iz vse Nemčije. Za odškodnino je dobila le Salzburško (z Berchtesgadenom), ki se je šele sedaj prvič združila z Avstrijo (tamošnji nadvojvoda Ferdinand Toskanski je pa dobil v zameno sekularizirani Würzburg). Razen tega so odvedli Francozi tudi ogromen vojni plen (samih topov 2000) in dobili 100 milijonov vojne odškodnine. Bavarska in Würtenberška sta bili povzdignjeni v kraljevini ter sta z Badensko vred pretrgali vse nadaljnje zveze z Nemčijo, 16 porenskih nemških držav se je združilo v »Porensko zvezo« pod Napoleonovim pokroviteljstvom, a Prusijo je skušal pridobiti na svojo stran s tem, da ji je prepustil Hanover, ki je bil dotlej last angleškega kralja. Tako se je klavrno zrušila vsa tretja protifrancoska koalicija in Anglija je ostala vnovič popolnoma osamljena.

Na Dunaju so uvideli novo politično stvarnost. Nemški knezi so vsi kratko in malo zapustili svojega lastnega cesarja, ki je ostal navezan edinole še na svojo lastno rodbinsko posest, t. j. na Avstrijo. Glede na to je sedaj (6. VIII. 1806) ponižani cesar Franc II. odložil nemško cesarsko krono, ki jo je nosilo pred njim 19 Habsburžanov, in ostal le avstrijski cesar Franc I. Celih 1006 let (izza Karla Velikega) obstoječe rimsko-nemško cesarstvo je proglasil za ugaslo. Ker so bile pretrgane itak vse organske vezi med posameznimi nemškimi deželami, je pomenjal ta proglas le potrditev dejanskega stanja. Z dokončno zrušitvijo nemškega rajha se je pa zrušil tudi ves dotedanji evropski državnopolitični red. Z nemškim cesarskim dostojanstvom je ugasnilo tudi najvišje posvetno dostojanstvo vsega krščanstva in večina nemških knezov se je sončila le še v Napoleonovi milosti. — V januarju l. 1806 se je vrnil Napoleon v Pariz, kjer so ga sprejele velikanske množice z nepopisnim navdušenjem in tiste

dni je umrl tudi njegov najljutejši nasprotnik, angleški ministrski predsednik Pitt.

Koroščí tudi v strašni poraz pri Slavkovem niso hoteli verjeti, dokler jim niso same določbe premirja potrdile tega poraznega dejstva. Toda zasedena je bila tudi Koroška še pred navedeno bitko. Francoski poveljnik na italijanskem bojišču, maršal Masséna, je namreč polagoma sledil umikajoči se armadi nadvojvode Karla, boječ se, da bi mu Avstrijci s Tirolske ne udarili za hrbet. Čistil je v Benečiji razne avstrijske oddelke, naprej pa poslal le svojega konjeniškega generala Lacourja, ki je prodrl do Trbiža in potem od tam opazoval položaj. Ta je potem dne 23. XI. vkorakal v Beljak in mu takoj naložil 25.000 frankov vojne kontribucije, od katere so pa mogli Beljačani v naglici zbrati le 10.000 Ker so avstrijske čete dne 25. XI. zapustile Celovec, je vkorakal dva dni nato (27. XI.) v mesto oddelek francoskih dragoncev, prišedših iz Beljaka. Ustavil se je na Novem trgu in tu sta ga sprejela škof Salm in deželni upravitelj grof Goess ter poudarjala, da se bo prebivalstvo mirno pokorilo danim ukazom. Francoski podpolkovnik je vzel to zagotovilo z zadovoljstvom na znanje in že naslednji dan sta vkorakala potem v Celovec še dva šibka francoska konjeniška polka, toda en del je takoj odjahal dalje proti Brežam, da bi dobil zvezo s francoskimi četami na Štajerskem. Te francoske konjenike je pri gradu Zwischenwässern v Krški dolini napadel oddelek avstrijskih lovcev, vendar so ga Francozi hitro uničili. To je bila pa tudi edina praska, do katere je prišlo na koroških tleh v tej vojni, ki ni trajala niti dva meseca.

Ker so Gradec že dne 11. XI. zasedli Francozi, je ostala Koroška seveda odtrgana od svojega pristojnega gubernija. Avstrijske oblasti so še pravočasno zaslutile ne-

varnost, zato se je vršilo že nekaj dni poprej pri guberniju posvetovanje, na katerem je bilo sklenjeno, naj se v primeru sovražne zasedbe sestavi v Celovcu posebna deželna upravna komisija pod predsedstvom grofa P. Goessa, a v komisijo so bili poklicani gubernijski svetnik baron G. Ankershofen, kresijski glavar Rehbach, član stanovskega odbora grof F. Egger, stolni dekan Türk policijski ravnatelj Pausinger, kresijski komisar Fradenegg in še nekateri drugi. Prvič se je sestala dne 14. XI. in je vodila deželno upravo do odhoda Francozov.

Ta komisija je poskrbela najprej za to, da je spravila na varno vse javne blagajne, kolikor jih niso že poprej prepeljali v Ljubljano, tako da je dala denar v shrambo zanesljivim zasebnikom in enako je tudi glede državnega in deželnega blaga, zlasti glede svinca, železa in živil iz vojaških skladišč sklenila navidezne prodajne pogodbe z zasebniki z obvezo, da ga vrnejo po odhodu Francozov (kakor že vemo, so ob zasedbi l. 1797. vojaška skladišča zažgali). Podobno so rešili zaloge tudi v Velikovcu, kolikor jih niso že poprej poslali za avstrijskimi četami. Ob tej priliki se je pa tudi pokazalo, kakšno pomanjkanje gotovine je že nastalo, kajti skoro vsa trgovina se je mogla vršiti le še z boni (nakaznicami) in z bančnimi nakaznicami, ki jih pa seveda nihče ni hotel sprejeti za polnovredne, čeprav je deželna upravna komisija grozila (4. XI.) celo z zaporom tistim, ki bi jih odklanjali. Stiska je nastala tem večja, ker je bila tisto leto še jako slaba letina in so vse zaloge pojedle že poprej umikajoče se avstrijske čete. Da omogoči prehrano prebivalstva in skozi deželo korakajočih čet, je upravna komisija ustanovila po raznih večjih krajih posebna skladišča za živila, ki jih je preskrbela s Kranjske in s slovenske Štajerske.

Čim je stopil general Lacour na koroška tla, je takoj zahteval od Beljaka 25.000 frankov, od celovške kresije pa 50.000. Komisija je zbrala le 26.400 frankov, a čim je prispel Lacour v Celovec, je dvignil navedeno vsoto kar na 400.000 frankov, oziroma 200.000 gld v zlatu in srebru, a je potem na prošnjo upravne komisije znižal to vsoto na polovico. Komisija se je skušala z zavlačevanji izogniti tej dajatvi in ga je prepričevala o neizvedljivosti take zahteve, a Lacour jim je odvrnil, naj se obrnejo na višjega poveljnika Masséno. Na Lacourjev odločen pritisk so pa vendarle zbrali zlata, srebra in bančnih nakaznic, računanih po polovični ceni, za skupno 76.773 frankov, razen tega so pa morali preskrbeti še vse njegove vojake z novimi hlačami in čevlji. Dne 1. XII. je prispel Massénov odgovor v tem smislu, da se zadovolji s 100.000 franki v gotovini, a za ostanek je zahteval menico na kako trdno italijansko trgovsko tvrdko. Ker je bilo pa to neizvedljivo, se je eden izmed članov komisije ponudil, da izda v 8 dneh dolžno pismo na kako videmsko ali veronsko tvrdko, ki bi jo Masséna navedel. Ker tudi tega niso mogli izvesti, je Masséna potem vnovič dvignil kontribucijo na 200.000 frankov, a dovolil nje plačilo v bančnih nakaznicah, računanih po polovični vrednosti.

Lacourjeve čete so že dne 2. XII. odšle dalje proti Št. Vidu in v Celovcu je ostal trenutno samo eskadron 40 konjenikov. Tedaj bi se bila kmalu pripetila huda nesreča. Celovški klobučar O r a č je namreč napadel nekega prišedšega izdajalskega avstrijskega častnika, meščanstvo je potegnilo z Oračem in nastopivši francoski vojaki so se že pripravljali, da začno streljati v množico. K sreči jih je pomiril policijski ravnatelj Pausinger, obljubivši, da izroče Orača sodišču. Tedaj je prihitel iz Št. Vida še sam general Lacour z bataljonom grenadir-

jev in le z največjo težavo sta ga škof Salm in grof Goess pregovorila, da ni bil Orač na mestu ustreljen.

Najtežja skrb deželne upravne komisije je bila zbrati vsoto, ki jo je zahteval Masséna. Z naporom vseh sil je do 6. XII. zbrala 26.355 frankov v zlatu in srebru ter 98.872 v bančnih nakaznicah po polovični vrednosti ter poslala vse po grofu Ursenbecku v Št. Vid generalu Lacourju. Skupno je tedaj plačala Koroška, predvsem po zaslugi nekaterih požrtvovalnih zasebnikov v samem zlatu in srebru 101.128 frankov, ne računano še bančnih nakaznic, s čimer je pa ostala Koroška tudi skoraj izčrpana gotovine. Prav istega dne so razglasili Francozi po Koroškem tudi svojo veliko zmago pri Slavkovem, zahtevali izročitev vseh cesarskih vrednostnih papirjev ter proglasili vso opremo vojašnic in bolnic za francosko last.

Pri zbiranju zgoraj navedenih vsot so pa mnogi pokazovali tudi sebično brezbrižnost. Take so skušali ukloniti s poostrenimi nastanitvami vojakov, kar se je pa moglo zgoditi le v mestih in ob glavnih cestah. Razen tega so pa razni francoski oddelki večkrat tudi brez vednosti svojih višjih poveljstev izsiljevali od prebivalcev denar, dragocenosti, konje in druge vrednote. To je vodilo seveda do premnogih mučnih izgredov in nastopov med francoskimi vojaki in domačim prebivalstvom. Tako je n. pr. oddelek francoskih huzarjev plenil in vršil razna nasilstva po Labotski dolini. Dva pijana francoska huzarja sta, prišedša dne 8. XII. čez Ljubelj, vršila nasilstva v Kožentavri, zaradi česar je razjarjeno prebivalstvo enega ubilo, a drugemu se je posrečilo pobegniti in je nato pri preiskavi sam priznal, da je njegov tovariš s pištolo v rokah ogrožal kožentavrsko poštarico in da je bilo prebivalstvo prisiljeno k silobranu. Francoski general je nato tudi sam izjavil, da sta bila oba navedena nasilneža nevre-

dna francoske službe. Nekaj dni zatem sta izvršila dva francoska grenadirja roparski umor v Golovici, o čemer je še dolgo potem pričala tudi neka tamošnja votivna slika.

Razumljivo je tedaj, da se je prebivalstvo močno oddahnilo, ko je prinesel dne 9. XII. neki avstrijski častnik vest o dne 3. XII. sklenjenem premirju, a dan pozneje so vnovič vkorakali v Velikovec avstrijski oddelki, postavili svoje straže ob Krki in dne 12. XII. se je javil eden izmed avstrijskih huzarskih častnikov že tudi pri deželni upravni komisiji v Celovcu. Nadvojvodu Karlu je bila sporočena le sklenitev premirja, ne pa tudi demarkacijska črta med obema armadama, zato je smatral, da bo potekala tam, kjer bodo stale v tistem trenutku njegove čete. Glede na to je tudi poskušal pomakniti svoje čete čim dlje. Isto so pa seveda poskušali tudi Francozi, zato je prispel že dne 13. XII. v Celovec štab francoskega generala Mermeta, nakar mu je sledila naslednji dan Gardan-ova pehotna divizija. Tedaj so se seveda morali Avstrijci vnovič umakniti, a Mermet je zahteval od upravne komisije novih 200.000 gld. Grof Goess ga je poskušal pregovoriti, toda Mermet je izjavil, da bo zahteval en milijon, ako ne dobi zahtevane vsote v 24 urah. Upravna komisija se je obrnila sicer naravnost na maršala Masséno, toda istočasno je tudi hitela razpisat prostovoljno posojilo 100.000 gld, zasegla pri celovškem magistratu vso gotovino in vrednostne papirje (skupno 8006 gld) in hitela po vsej deželi izterjevat vse zaostale kontribucije. Mermet je mislil, da se skuša upravna komisija upirati, zato je nastanil zaradi eksekucij v Celovcu cel dragonski polk in zaplenil skladišča v Velikovcu. Tedaj je napela upravna komisija svoje poslednje sile, da je zbrala zahtevanih 200.000 gld, a te kot dopolnitev že poprejšnjih zahtev, ker da je s podpisom pre-

mirja ugasnila tudi francoska pravica stavljati nove zahteve. Oba francoska generala sta se s tem zadovoljila, vrnila zaplenjena velikovška skladišča, preklicala zahtevo po 800 vprežnih konjih in obljubila celo priporočilno pismo za bodočega francoskega guvernerja na Koroškem, maršala Neya. Dne 19. XII. je general Mermet odšel proti Beljaku in Massénove čete so izpraznile deželo, toda s seboj so odnesle skupno 252.473 gld samo v zlatu in srebru, ne računajoč ostalega papirnatega denarja in izdatkov za preskrbovanje francoskih čet v naravi za časa zasedbe. Kmalu nato je maršal Masséna sporočil v Celovec, da ne ve o navedenih denarnih rekvizicijah ničesar, zaradi česar jih je treba tudi vrniti, kar se pa seveda ni zgodilo nikoli.

Toda do sklenitve in izvršitve mirovne pogodbe je sledil sedaj Massénovim četam armadni zbor maršala Neya, prišedšega s Salzburške, ki je štel 12.000 pešcev, 600 konjenikov ter 1600 mož topništva in trena s 1800 konji. Za njegovo vzdrževanje so vzeli Francozi upravni komisiji iz rok vsa njena skladišča živil in zahtevali od Koroške mesečno še po 3000 q pšenice, 1000 q rži, 1000 volov, težkih po 3—4 q, 6000 mer žganja, 12.000 q riža, 40.000 škafov ovsa, 12.000 q slame in 24.000 q sena. Dnevno potrebo riža, pijače in stročnic so računali po 4 krajc. na moža in na dan, ki naj bi bili plačani v gotovini, za kar pa ni bilo več gotovine. Jasno je, da je bil s temi dajatvami strašno prizadet tudi naš slovenski koroški kmet. Poveljstvo v Celovcu je prevzel Van der Waid. Iz Celovca so poslali stanovskega odbornika Maierhofna k francoskemu generalnemu guvernerju na Dunaj, da bi dosegel kake olajšave, toda zaman. Dne 23. XII. je predložil tajnik maršala Neya upravni komisiji celo posebno polo z 31 vprašanji, po katerih bi morali v 24 urah vsi imovitejši prebivalci navesti vse svoje dohodke, kar je

bilo pa seveda tudi neizvedljivo. Razen tega je francoski komisar izsilil tudi vso opremo celovške bolnice s 300 posteljami (ta je bila na vetrinjskih utrdbah) in dne 26. XII. končno predložil ukaz avstrijskega generalnega intendanta, po katerem je odpadlo na Koroško 5 milijonov od 100 milijonov, ki jih je morala plačati Avstrija takoj za vojno odškodnino. Da bi zbrali vsaj majhen del te ogromne vsote, so predvideli prisilno vojno posojilo in posebno loterijo, obenem pa poslali (28. XII.) pod vodstvom škofa Salma posebno deputacijo k cesarju na Dunaj s prošnjo za pomoč in nasvet. Komisija pa menda sploh ni resno mislila na tako plačilo, temveč ga je hotela z navedenimi ukrepi le zavlačevati in Francoze slepiti.

Dne 29. XII. je prispel v Celovec sam maršal Ney, se nastanil v dvorcu in takoj še on zahteval potrebščine za bolnico in sukno za svoje vojake. Naslednji dan je bil pri Neyu velik sprejem. Ker so se ga udeležili vsi domači povabljenci v žalnih oblačilih, je razjarjeni Ney takoj drugi dan zahteval od dežele še 1000 konj, nove obleke za ves svoj vojni zbor in po 8000 frankov za svoje lastno gospodinjstvo. Na Novega leta dan 1806., ko je prispela v Celovec vest o dne 26. XII. sklenjenem miru, se je vršila velika francoska vojaška parada s slovesno zahvalno službo božjo v stolnici. Čeprav je torej izdal Ney navedeno zahtevo po dajatvah v blagu in denarju že po sklenitvi miru, je vendar ni preklical, temveč je radi neplačila zahtevanega predujma 400.000 Fr na omenjenih 5 milijonov vojne odškodnine dne 3. I. ukazal zapreti vse člane upravne komisije. Zahtevo po dobavi več tisoč motik, rovnic, cepinov, sekir, desk itd. za sestavljanje zasilnih vojaških mostov (pontonov) so spremenili v denarno dajatev 3000 gld, dobavljanje pijač in stročnic pa v znesek 18.000 gld.

Dne 4. I. 1806, ko je hotel Ney že odvesti vse člane deželne upravne komisije kot talce, je pa prinesel šentviški poštar osebno v Celovec dospelo uradno brzojavko o sklenjenem miru obenem z navodilom, da prevzame do dne 1. I. (t. j. do dneva izmenjave ratifikacij mirovne pogodbe) še neplačane kontribucije država sama in da je treba vrniti vsa vplačila, plačana po 1. januarju. Ker so bili vsi člani upravne komisije zaprti, je to brzojavko sprejel predsednik apelacijskega sodišča baron U l m , jo dal natisniti in naslednji dan javno razširiti, obenem jo je pa sporočil tudi francoskemu maršalu, ki je nato ukazal izpustiti zaprte člane komisije. Sedaj so hoteli Francozi odpeljati s seboj vsa skladišča, vendar so se pogodili za 30.000 gld odškodnine. Popustili pa niso glede zgoraj omenjenih drugih dajatev (kontribucij), od katerih je odpadlo na sam Celovec 260.000 frankov. Zagrozili so, da bodo odpeljali s seboj celó pohištvo in druge premičnine zasebnikov, ako se plačilo takoj ne izvrši, ter so začeli (6. I.) v Celovcu to grožnjo že kar izvajati. Tedaj je uporabila upravna komisija vsa sredstva ter zbrala pri vseh javnih ustanovah in zasebnikih za 150.000 bančnih nakaznic kot protivrednost za zgoraj navedene dajatve v blagu. Nato je maršal Ney dne 10. I. 1806. odpotoval iz Celovca proti Salzburgu, toda vsem vodilnim francoskim osebnostim so morali dati Korošci še posebne »priboljške« (Neyu n. pr. 60 volov), da bi jim pred odhodom ne zagodli še kakih novih težav. Za kritje teh in drugih stroškov je razpisala upravna komisija prostovoljno posojilo v znesku 400.000 frankov.

Po odhodu Neyevega vojnega zbora so ga pa zamenjale druge, počasi se umikajoče francoske čete. Prvi so vkorakali v Celovec oddelki generala V i l l a t a , ki so spadali k vojnemu zboru maršala Marmonta in že dne 12. I. je prispel tudi M a r m o n t sam. Ta se sicer v

Celovcu ni zadržal, ker si je uredil svoj začasni glavni stan v Trstu, a v Celovcu ga je zastopal general Darmagnac. Veliko pozornost je tedaj vzbudila na Koroškem prepeljava težkih oblegovalnih topov, ki so jih Francozi našli in zaplenili v dunajski orožarni. Za prvo skupino 28 topov so rabili 800 konj, ki jih je seveda morala dati na razpolago dežela. Ker jih ni bilo mogoče dobiti, so si pomagali čez Podkorensko sedlo z najetimi konji prevoznikov, in to po 5 gld 20 krajc. od enega stota. Spotoma je pa prevoz vendarle obtičal in je morala priskočiti na pomoč še druga vprega. Da bi si pri prevozu še preostalih 51 topov prihranili take dvojne stroške, so se pogodili za 15.000 gld, da jih prepeljejo Francozi sami, toda za prehrano 1050 mož francoskega vojaštva in 1250 konj je morala vendarle skrbeti dežela. Končno sta prispela v Celovec dne 15. I. še generala Grouchy in Massabeau. Njiju čete so bile pa vzorno disciplinirane, zato je dežela poklonila v zahvalo prvemu 6000 gld in drugemu 2000 gld.

Dne 14. I. je cesar sporočil, da je bilo ukrenjeno vse potrebno, da se preprečijo še nadaljnja francoska izsiljevanja, in je obenem tudi pohvalil deželno upravno komisijo za njeno dotedanje delo. Toda ta je prihajala v vedno večje denarne stiske. Ker ji ni uspelo najeti 200.000 gld posojila na Dunaju, ni mogla plačevati več niti najnujnejših tekočih potrebščin. Veliko razburjenje je povzročilo tudi izropanje vasi Peče pri Podkloštru, ki ga je zagrešilo moštvo zgoraj omenjenega francoskega topniškega prevoza. Pri tem je prišlo celo do krvavega spopada s prebivalstvom. Da bi te v bodoče preprečila, je dala upravna komisija na svoje stroške prepeljati še poslednje topove čez mejo do Pontablja, kjer jih je izročila francoskemu prevozu. Pri nabiranju prevoznikov se je pa več kmetov iz okoliša Ostrovice uprlo,

tako da so jih morali ukloniti s francosko vojaško eksekucijo. Dne 6. II. se je francosko vojaštvo iz Trsta upravni komisiji zahvalilo za dotedanjo dobro preskrbo čet ter najavilo skorajšnjo popolno izpraznitev dežele. Res se je že nekaj dni nato general Grouchy vljudno poslovil in dne 11. II. 1806, torej celo mesec dni pred obveznim rokom, so zapustile Celovec še poslednje francoske čete, nakar so 4 dni pozneje zopet vkorakale avstrijske. Deželna upravna komisija je bila dne 16. II. razpuščena, nadomestila jo je posebna »Izravnalna komisija«, ki je potem likvidirala še vse nerešene zadeve, zlasti finančne, a tekočo upravo so začele polagoma voditi zopet redne upravne oblasti.

Kakor iz povedanega lahko razvidimo, je pomenjala ta, poltretji mesec trajajoča francoska zasedba Koroške za deželo izredno hud udarec. Že prehranjevanje in prevoz ruskih čet in vojnega zbora francoskih emigrantov v teku prejšnje vojne sta (brez stroškov za njih nastanitev) stala Koroško najmanj 50.000 gld, a stroški za sovražne čete so znašali okoli poldrug milijon, v vojni l. 1805—1806. je pa morala Koroška prehranjevati skupno 77.218 mož in 33.873 konj. Če računamo k tem stroškom še dajatve v gotovini in drugo povzročeno javno škodo, dobimo ogromno vsoto 1,427.276 gld, pri čemer pa še vedno ni vštet škoda, ki so jo trpeli zasebniki; kontribucijo v znesku 5 milij. frankov je pa seveda mogla plačati le država, ako se je hotela rešiti zasedbe. Njene hude posledice je občutila dežela še dolgo. Da pa v teku zasedbe, spričo pomanjkanja vsega v deželi, ni prišlo še do hujših pretresov, je bila predvsem zasluga deželne upravne komisije pod spretnim in požrtvovalnim predsedstvom grofa Goessa. Zato je žela tudi splošno priznanje. Grof Goess je potem v naslednjih tednih sam prepotoval vso deželo, da se po-

drobno pouči o njenem stanju, a vsi naborni okraji so dobili naročilo, da sestavijo podrobna poročila o stanju v njih in o vseh tegobah, ki so jih zadele med sovražno okupacijo.

Ta vojna, v katero so čisto po nepotrebnem zapletli državo dvor in nesposobni vladajoči krogi, je spravila Avstrijo skoro na beraško palico. Vojne z revolucionarno Francijo so trajale z le majhnimi presledki že od l. 1792. in so državo do kraja izčrpale. V Porenju in ob Padu so še dolgo potem krožili skoro samo avstrijski srebrniki, dočim je bila doma še za papirnate bančne nakaznice trda. Vojne stroške so krili izprva iz prostovoljnih darov, nato so najemali posojila, končno so se pa morali zateči k prisilnim posojilom in to še celo v mirnem času, da so mogli napolniti vojaška skladišča ob glavnih prehodnih cestah. Že vojna l. 1797., ko niso zahtevali Francozi še nobenih vojnih kontribucij, je spravila Koroško zaradi prehranjevanja domačih in sovražnih čet v velike stiske, a država je morala dne 1. VII. 1798. razpisati prisilno posojilo v znesku 30 odst. na vsako bančno obligacijo. Naslednje leto je bilo mogoče dobiti komaj še trikrajcarske bakrene novce, dočim sta zlato in srebro čisto izginila iz javnega prometa in državo so preplavljale predvsem bančne nakaznice, ki so jih izdajale javne blagajne, a še te so začele že zgodaj izgubljati svojo imensko vrednost. Ko so l. 1800 ležala skoro vsa vojna bremena le na Avstriji in ji je dala Anglija komaj 2 milijona funtov, ni bilo drugega izhoda, kot zamenjati polnovredne konvencionalne novce za mnogo slabše srebrne (po 24, 12 in 6 krajc.) z močno primesjo bakra in so razen tega izdali še mnogo manjše bakrene novce po 6, 3 in 1 krajcar. Toda še ti srebrniki so hitro izginjali iz obtoka, radi česar so potem l. 1801-1802 razveljavili še te. Glede na to so izdali potem srebrne novce

po 7 krajc. s še večjo primesjo bakra in ti so tvorili potem do l. 1805 poleg navedenih bakrenih novcev ter bančnih nakaznic edini »gotov denar« v obtoku.

Že vojne pred l. 1805. so spravile državne finance v nevzdržno stanje. Da bi te popravili, so naložili l. 1800. nov davek, nazvan »razredni davek« (Klassensteuer), ki so ga morali plačevati celo posli in dninarji in je vrgel na Koroškem kakih 200.000 gld, a l. 1803, so mu dodali še osebni davek po 30 krajc. na glavo, razen tega so pa obdavčili z 10 odst. še vse obresti kapitalij, naloženih v javnih fondih, radi česar so izgubile potem take obligacije tudi po 20—25 odst. svoje vrednosti. Močno so povišali ceno žigosanega papirja in obdavčili nekatere luksuzne predmete. Glede na vse navedene činitelje in na dejstvo, da je morala izčrpana Koroška uvažati znaten del živil z Ogrske, Kranjske, Štajerske in Hrvatske, je seveda jako narastla tudi draginja. Že proti koncu l. 1802. je stal v Celovcu 1 mernik (četrták) pšenice 11 gld 7 krajc., mernik rži 8 gld 24 krajc., ajde 6 gld 45 krajc., kaše 11 gld 34 krajc., graha 9 gld 47 krajc., in fižola 8 gld 54 krajc., funt govedine 8 krajc., slanine 26 krajc., masti 31 krajc., riža 16 krajc., sladkorja 1 gld, kave 1 gld 18 krajc., 1 jajce 1½ krajc., bokal vina 36 krajc. in piva 6 krajc., a koruzo in krompir so tedaj šele komaj začeli saditi.

*

Ta tretja francoska okupacija je bila izmed vseh dotedanjih najhujša, čeprav je bila le kratka. Mirno lahko trdimo, da je trpelo pod njo naše slovensko prebivalstvo, živeče v bližini velikih prehodnih cest južne Koroške, precej več nego nemško v zapuščenih severnokoroških dolinah. Ne le da je imel naš slovenski kmet ves čas neposredno na glavi velike množine nasilnega domačega in tujega vojaštva, temveč je moral tudi preko-

merno v blagu prispevati za preskrbo tega vojaštva in mu služiti z vprego, razen tega pa seveda nositi še vsa druga bremena (povišanje davkov, posledice draginje i. dr.). Kakor sem poudaril že spredaj, sta izzvala to nesrečo čisto brez potrebe le dunajski dvor in njegova nesposobna vlada, naše ljudstvo, ki ni imelo pri vodstvu države seveda nobene besede, je pa nosilo posledice ravnanja take nemške vlade.

VIII.

IZ PROSVETLJENSTVA V ROMANTIKO

Že ko je Bonaparte konec l. 1799. prevzel mesto prvega konzula, je našel Evropo močno spremenjeno. Francija je celo presegla svoje »naravne meje«, s čimer je bilo prevrnjeno vse dotedanje evropsko politično »ravnotežje«, a z revolucijo sámo so stopila z vso ostrino v ospredje socialna in politična vprašanja, katerim so se kmalu nato pridružila še duhovna. Šlo je za socialno nasprotje med starimi, privilegiranimi sloji s plemstvom na čelu ter mladim, obogatelim meščanstvom, kateremu se je v neki meri že pridružil tudi kmet, šlo je za politični boj med vladarskim absolutizmom in visokim plemstvom na eni strani ter demokratičnim meščanstvom in izobraženstvom na drugi strani in šlo je za trenja med suhim racionalizmom, ki je s svojo razdiralno kritiko starih moralnih vrednot rodil revolucijo, ter globokimi duhovnimi izročili, ki so tvorila temelje preteklosti in so potem v novih oblikah prerastla tudi revolucijo.

Ob Bonapartejevem prevzemu oblasti še ni bilo nobenih znakov, da bi bila možna skorajšnja pomiritev med revolucionarji in pristaši »starega režima«. Aristokracija, Cerkev in zunanji vladarji so bili nepomirljivi nasprotniki revolucionarnega »novega reda«. Vojna je direktorij sama silila k aneksijam novih pokrajin in k ustvarjanju novih vazalnih držav, a francoske armade so prinašale, širile in utrjevale povsod tudi nove revolucionarne ideje in ustanove, ki so nujno rušile vse tiste, na katerih je bila dotlej zgrajena evropska družba. Glede

na to tudi ni moglo biti pravega pomirjenja med starim in novim, a od Bonapartejeve silne osebnosti je potem zaviselo, koliko revolucionarnih pridobitev bo tudi on sprejel v svoj program in koliko bo voljan popustiti tudi starim izročilom. Čeprav je bila francoska revolucija v ožjem smislu z Bonapartejevim nastopom zaključena, pa pomenja v širjem smislu vendarle tudi njeno nadaljevanje, oziroma nekako njeno novo razvojno stopnjo.

Francoska revolucija je uveljavila demokratične težnje prosvetljenskega meščanstva, ki so jih pa jakobinci s svojimi surovimi divjaštvi že zgodaj do dna osramotili in s tem nujno privedli v sedlo obogateli srednji sloj, na katerega se je potem oprl tudi Napoleon. Od vse revolucije sta tedaj ostali le še oblast meščanstva in državljanska enakost in te dve pridobitvi so potem zanašale francoske armade tudi v vse zasedene dežele (v Belgijo, Porenje, Švico, severno Italijo i. dr.) ter pregnale tam stare fevdalne režime.

Toda vojne vihre, prešernost okupacijskega vojaštva in huda bremena, ki jih je moralo prenašati zasedeno prebivalstvo, so omalodušili celo prijatelje »novega reda«. Izprva so ga mnogi toplo pozdravili (n. pr. K a n t in F i c h t e v Nemčiji), a so kmalu razočarani umolknili ali se pa pridružili celo njegovim nasprotnikom. Zlasti jakobinski teror je nujno vzbudil najostrejši odpor tudi med večino prosvetljencev in spravil revolucijo pri njih ob dobro ime in jakobinska »demokracija« je napolnjevala meščanstvo s pravim gnusom.

A povsod je vendarle ostalo še kolikor toliko posameznikov, ki so znali vrednotiti bistvene politične in socialne pridobitve revolucije ter so ostali zato tudi še nadalje naklonjeni Francozom. Ti so ugotavljali, da je končno vendarle prevladalo meščanstvo in francoska zavojevanja so jim dokazovala, da zapoditev vladarja še

nikakor ne pomenja tudi propada države. Vzporedno s francoskim se je pa utrjeval v teh krogih tudi angleški vpliv, ker so videli v Angliji zmerno in ustvarjajočo prilagoditev demokracije in vprav cvetoče gospodarsko napredovanje. Pruski prosvetljenci so gledali v bazelskem miru vse pogoje za sporazum s Francijo, Hamburg je postal pravo žarišče francoskega vpliva, a v južni Nemčiji je le strah pred invazijo zaviral še večje uspehe francoske propagande. Povsod je moralo zlasti napredno izobraženstvo priznavati velik pomen zmage meščanstva nad plemstvom za evropsko civilizacijo, zaradi česar je pripisovalo zmagi revolucionarnih idej še veliko bodočnost.

Toda spričo poostrene mržnje vladajočih slojev proti francoski revoluciji se pa niti njeni prijatelji niso upali odkrito braniti njenih idejnih temeljev, temveč so (n. pr. Hegel, Kant, Fichte) ostali zvesti le prosvetljenstvu in skušali v svojih modroslovnih umovanjih v nadčasovni obliki zastopati naprednejše smeri. Fichte je pa slednjič učil, da živi človek v družbi, kjer medsebojni odnosi ljudi porajajo postave, a čuvar teh je država, zaradi česar se more tudi posameznik uveljavljati samo v državi. Podobne nazore so potem oznanjali tudi drugi in prihajali do zaključka, da je treba tudi osebno svobodo podrediti občemu kulturnemu napredku, a Kant in Fichte sta se pa končno povzpela celo do trditve, da ljudstvo nima pravice dvigniti se niti proti tiranom, ker ni zmožno vladati se samo. Drugi najvidnejši tedanji nemški misleci (n. pr. Goethe in Schiller) so se kratko in malo prilagodili vladajoči reakciji in oznanjali nekak novi humanizem. Razni vodilni nemški pisatelji so pridigovali svojim rojakom umska in moralna prizadevanja, niso pa n. pr. niti mislili več niti na odpravo najsramotnejšega kmečkega tlačanstva, temveč gle-

de na tiranijo tedanjih svojih nemških knezov frazarili le o neki »notranji duhovni svobodi«. Spričo takih nazorov celo tedanjih vodilnih duhov na evropski celini izven Francije je potem tudi razumljivo, da noben narod ni niti poskušal posnemati Francozov in so zato lahko držali pristaši »starega režima« položaj povsod trdno v svojih rokah.

Visoko plemstvo se je povsod strnilo okoli prestolov, vlade so začele povsod z vso ostrino zatirati »prevratne ideje« in se niso izogibale nobenih sredstev, da že v kali onemogočijo vsak vpliv prijateljev francoske revolucije. Ruski car Pavel I. je enako strastno sovražil revolucijo kot njegova mati, »prosvetljena« Katarina Velika, v Nemčiji so odstranjevali z univerz vse svobodnejše duhove (v Jeni so celo Fichteja spodili iz službe, dočim je postal Kant skrajno oprezen), a neuklonljivi prosvetljenci so kratko in malo emigrirali v Pariz. Celo v liberalni Angliji so že l. 1795. začasno razveljavili znameniti »habeas corpus«, ki je varoval državljane pred upravno samovoljo vladajočih. V Prusiji je šele nekoliko naprednejši novi kralj Friderik Viljem III. nekoliko omilil brezobzirna preganjanja, ki jih je izvajal njegov reakcionarni oče, a na davčno enakost je le mislil, ni je pa tudi izvedel. Skratka: nobena država ni sama od sebe sledila francoskemu zgledu in v takem položaju so potem seveda mogle zanašati in uveljavljati nove politične in socialne ideje širom po Evropi le francoske armade.

Spričo reakcionarne nedostopnosti absolutističnih vladarjev na evropski celini so postali potem seveda pristaši sodobnih reform prav tako brez vsake moči kot prijatelji francoske revolucije, le nekatere pridobitve revolucije, ki jih vladajoči niso smatrali za »nevarne« (n. pr. upravno enotnost, odpravo davčnih privilegijev) so iz lastnih ko-

risti sprejemali tudi nekateri prosvetljenejši monarhistični absolutizmi. Čeprav je namreč prosvetljenstvo spričo razvoja na Francoskem in njegovega negativnega vpliva po ostali Evropi izgubilo na zunaj že mnogo dotedanjega svojega bleska in veljave, je pa vendarle duhovno izoblikovalo tedanje meščanstvo in izobraženstvo, zato so tudi mnoge reforme po raznih državah izvrševali kolikor toliko v duhu prosvetljenstva, toda ne po kompromitiranem francoskem zgledu, temveč po angleškem, kjer so znali uspešno vskladiti preizkušena izročila dotedanjih posebnih pravic monarhije in plemstva z interesi novega meščanstva in vsega naroda.

Velika večina pripadnikov dotedanjih privilegiranih stanov je sicer sovražila vsake reforme kot »jakobinske«, toda prosvetljenski duh je bil vendarle tako močan, oziroma je že tako prepojil meščanstvo z uradništvom vred, da tudi reakcija ni mogla zadušiti vseh njegovih teženj. Najlepši zgled za to nam daje ravno vladavina cesarja Leopolda II. in deloma celo Franca II. Prosvetljenski Leopold II. je moral res v marsičem popustiti reakcionarnemu plemstvu, a pri drugih stvareh je pa neomajno vztrajal in celo reakcionarni Franc II. je vrnil plemstvu le malo tistih posebnih pravic, ki mu jih je bil odvzel njegov stric Jožef II. Navzlic vsej mržnji do revolucije vendarle nikjer ni bilo mogoče zadržati vedno močnejšega uveljavljanja bogatega meščanstva in nekakega novega meščanskega družabnega reda, ki se ni postopno širil po ostali Evropi le iz revolucionarne Francije, temveč morda še v uspešnejši meri iz Anglije.

Francoska revolucija in zlasti še prosvetljenstvo sta torej zarezala v vso vodilno evropsko družbo globoke brazde. Toda čeprav je prosvetljenstvo daleč zaostalo za idejami, ki jih je oznanjala revolucija, je pa zlasti jakobinstvo v znatni meri kompromitiralo tudi vse prosvetljenstvo

in začelo vzbujati odpor zlasti proti racionalističnemu materializmu, ki je v večji ali manjši meri tvoril duhovni temelj prosvetljenstva. Spredaj omenjena politična in socialna reakcija na francosko jakobinstvo je nujno morala najti svoj izraz tudi v čisto duhovnem svetu. Zlasti v modroslovju, v književnosti in v časnikarstvu sta začela prihajati vnovič do veljave in celo v nekako modo avtoriteta in izročilo. Tu ni šlo zgolj za protirevolucionarno propagando, ki so jo seveda podpirale tudi vlade, temveč se je začel v dušah posameznih razočaranih izobražencev pojavljati vedno močnejši odpor proti suhemu in mrzlemu razumarstvu, podzemskemu framasonstvu in celo proti enostranskemu prosvetljenstvu, v katerem so začeli mnogi gledati korenine jakobinskega izrodka in vedno več mlajših vodilnih duhov je začelo preklinjati francosko revolucijo kar na splošno. Nedvomno je k temu mnogo pripomoglo tudi dejstvo, da je tista Francija, ki je bila poprej dve stoletji vodilna v evropski književnosti, z revolucijo čisto padla tudi na tem področju in so francoske množice požirale le še neokusna dela in nenravne romane. Ko so v Franciji utihnili predrevolucionarni duhovi, je zavladala tam v umetnosti za nekaj časa prava — tema.

Racionalizem je bil trdno zasidran zgolj v Franciji, ki je bila tedaj vodilna tudi na vseh področjih znanosti, a še tu so se začeli ob prelomu stoletja mnogi obračati od njega (n. pr. Rousseau, J. de Maistre) in zanikovati prvenstvo razuma. Angleški modroslovci, družboslovci in pesniki (n. pr. Thomson) so začeli že od srede XVIII. stol. proglašati golo razumarstvo kratko in malo za blodnjo ter dvomiti celo v prvenstvo umnosti. Kakor sem že omenil, je začel Fichte v Nemčiji priznavati prednost državi in je s tem nekako pripravljal pot političnemu modroslovju, na katerem je temeljil pozneje Metternich in ki je postalo najmočnejša opora habsburški reakciji.

Okosteneli racionalizem (V o d n i k je skoval zanj slovenski izraz »pametuhva«) je prihajal vedno bolj ob veljavo in to je vodilo potem zlasti novi rod k vse večjemu poudarjanju čustva, sposobnosti neposrednega spoznavanja (intuicije) in domišljije, a mnogi slabotneži, nesposobni za trdo življenjsko borbo, so se predajali mehkobni turobnosti, ki jih je vodila večkrat celo do samomorov.

Vzporedno s temi tokovi sta pa že ob prelomu stoletja na razvalinah francoskega razumarstva in spričo revolucionarnih razočaranj vnovič zaplamtela izpod pepela tudi nikoli v človeštvu zadušena čustvenost in misticizem, to je vera v nadnaravne sile, ki so jo nova znanstvena spoznanja celo podpirala. Te ideje so našle posebno plodna tla pri naraščajočem številu mladih izobražencev iz revnih slojev in so se zlasti pri Nemcih izoblikovale v »romantiko«[8], ki je našla najmočnejši izraz v književnosti in v glasbi (razen teh pa seveda tudi na drugih področjih: v likovni umetnosti, v verstvu i. dr.), dočim se je izživljala francoska mladina še nadalje predvsem v revoluciji in v vojnah. Celo Napoleon sam, ki je bil na dnu svoje duše nekak romantičen pesnik, je izzorel zgolj v moža dejanj. Pri Nemcih je ta duhovni tok razdejal vso veljavo prosvetljenstva, ki si je domišljalo, da stoji na trdnih tleh znanstvenih dognanj, ter se je okrenil k nadnaravnemu, k misticizmu in končno k nadčutnemu idealizmu, ki se je izražal zlasti v tedanjem silnem napredku glasbe.

Romantika se je poskusila najprej vračati k starim (grškim in rimskim) umetnostnim vrednotam in oblikam

---

[8]) Izraz „romantika" je prvi uporabljal pesnik N o v a l i s , a njegov pomen je šele opredelil H e r d e r v tem smislu, da naj bi pomenjal posebnosti srednjeveške kulture v nasprotju s staroveško (antično).

(Goethe, Schiller), a je že zgodaj prešla v misticizem in je poudarjala vodilno vloga pesnika v duhovnem življenju. Po mnenju romantikov se more umetnikov genij najbolj približati resnični stvarnosti. Pri Nemcih je uveljavil romantiko zlasti Fr. Schlegel s svojim književnim časopisom »Athenaeum«. On je učil, da je umetnost najvišji izraz življenja vsakega naroda in nekaka prispodoba njegove duše, zato je tudi treba proučevati njegova kulturna izročila in spomenike.

Romantika ni imela nobenega političnega značaja in je vodilno nemško izobraženstvo celo odvračala od prvotnih močnih političnih in socialnih vplivov francoske revolucije ter jih spričo nezadovoljstva z obstoječim usmerjala v proučevanje preteklosti. V njej so odkrivali mistične lepote srednjeveške krščanske enotnosti, zato so se začeli vedno bolj nagibati k verstvu (protestantje celo h katolicizmu) in postajati ostri nasprotniki francoskega revolucionarnega racionalizma. Tako sta se izoblikovali v duhovni Evropi dve smeri: večina Francije je ostala racionalistična in materialistična ter sovražna krščanstvu in izročilom, ostala kulturna Evropa z Nemci na čelu se je pa razvijala vedno bolj v duhu romantike.

Po celem stoletju prevlade razumarstva in prosvetljenstva ter burnih duhovnih in političnih prevratov vidimo tako ob prelomu XVIII. in XIX. stol. po večini kulturne Evrope in deloma celo v sami Franciji (Maistre, Chateaubriand) pravi preporod verskega čustvovanja. Ta je šel v prid predvsem katoličanstvu, ki ga je bilo po uničujočih udarcih v Franciji tudi najbolj potrebno, kajti tudi prosvetljenski vladarski absolutizem po drugih državah (na Bavarskem, v Porenju, na Španskem i. dr.) niso varčevali s Cerkvi sovražnimi ukrepi (celo »katoliški« Habsburžani so imeli tedaj v načrtu, da si z Neapljem razdelé cerkveno državo). Ravno to je pa vzbudilo pri ro-

mantično nastrojenih izobražencih še posebno naklonjenost Cerkvi.

Francoska revolucija je imela dolgo časa čisto svetovljanski (kozmopolitični) značaj brez primesi kakih narodnih čustev. Ta niso igrala do konca XVIII. stol. še skoro nikjer kake vidnejše vloge, kajti politična stvarnost je bila tedaj še država in ne narodi, a brigo za državno korist so vodili še vladarji z visokim plemstvom, in ne ljudstvo. Še prosvetljenstvo je gledalo človeštvo kot enoto, sposobno za sprejem enotne omike. Francoskim revolucionarjem so bili vsi narodi in vsi ljudje bratje in vsi vladarji tiranski sovražniki. Tudi v tujini je imela Francija mnogo toplih prijateljev, doma pa ljutih nasprotnikov. Šele revolucija je s svojimi pozivi, naj se vladajo ljudje sami, priklicala na plan tudi narode in njeni pristaši so se samozavestno nazivali »patriote« in za te je bila Francija »narod«. Francoski revolucionarji so bili izprva prepričani, da bo demokracija povsod z odprtimi rokami sprejela njihov evangelij in da gonijo države v vojno proti njej samo »tirani«.

Šele vojne so kozmopolitizem francoskih revolucionarjev polagoma razvile v n a c i o n a l i z e m. Napadeni od vseh strani, so postali navezani zgolj nase in v njih se je nujno razvil občutek preziranja ljudstev, ki so »odklanjala svobodo«. Prvotno revolucionarno »osvobojenje zasužnjenih ljudstev« se je tako v teku vseh revolucionarnih režimov preobrazilo v navadna zavojevanja raznih pokrajin in dežela, a v teh se je začel razvijati čut za samoobrambo pred gospodovanjem tujcev. Zlasti spričo pritiska Napoleona in zatona nemškega rajha so že prvi nemški romantiki razširili pojem domovine iz svojega ozkega domačega okoliša na ves narod, začeli naglašati potrebo po njegovi enotnosti in neodvisnosti in peti v tem smislu svoje pesmi, a nekateri (Novalis, F. Schlegel) so začeli pro-

glašati Nemce kar za izvoljen narod. Fichte je šel celo tako daleč, da je začel zagovarjati tudi nemški imperializem ter odrekati malim, politično nesamostojnim narodom celo pravice do lastne književnosti. Tako je postal ravno Fichte pravi oče tiste strupene in nekulturne nemške nestrpnosti in barbarske prepotentnosti, ki sta nujno izzvali obe svetovni vojni.

Po nekaterih pokrajinah (n. pr. v Švici, v severni Italiji) so francoske armade premagale male krajevne oblastnike in združevale pokrajine v večje, narodnostno enotne državne celote, kar je potem prav tako le pospeševalo prebujanje narodnostnih čustev, a zlasti v Italiji je razen tega romantika vzbujala narodni ponos, zato se je ravno tu najprej in najmočneje razvila tudi težnja po narodnopolitičnem zedinjenju. Francozom je pomenjal pojem naroda nekak skupek posameznikov, povezanih v smislu Rousseaujevih naukov z »vzajemno pogodbo«, a za Nemce je začel ravno pod vplivom romantike pojem narodnosti pomenjati živo enoto, temelječo na nekakem skupnem narodnem duhu, ki se izraža v vsem načinu življenja, v jeziku, v ljudskih pesmih in v umetnosti. Tako se je razvilo pri Nemcih in vzporedno potem tudi pri vseh srednjeevropskih narodih, ki so stali pod njihovim kulturnim vplivom, čisto drugačno pojmovanje narodnosti nego v revolucionarni Franciji. Francoska revolucija je oznanjala svobodo posameznika, nemška romantika pa suženjsko vključenje posameznika v narodno skupnost.

Ker je že sam pojem naroda in narodnosti vseboval nekako zavest narodne skupnosti, je kaj lahko razumljivo, da je postajala potem vladarjem in vladajoči visoki aristokraciji sumljiva in mrzka že sama beseda »narod«, ker so z njo nekako istovetili tudi težnjo po demokraciji: »Narod! to zveni jakobinsko!« Posebno nazorno se je vi-

delo to na Ogrskem, kjer se je plemstvo za časa Jožefa II. ogorčeno upiralo germanizatoričnemu centralizmu, a čim je zmagala francoska revolucija, je višje plemstvo iz mržnje proti demokratičnim težnjam in iz strahu pred kako osvoboditvijo njihovih tlačanov rajši sprejelo germanizatorični centralizem cesarja Franca II. kot pa prebujajočo se narodno zavest.

Francoska revolucija ne pomenja le zmage idej, ki sta jih negovala razumarstvo in prosvetljenstvo, temveč je njiju neposredne cilje še daleč prekoračila s tem, da je oznanjevala človeštvu tudi novi ideal svobode, osvobojenja od vseh dotlej vladajočih sil in od okorelega »reda«, ki je tiščal prosvetljenskega človeka k tlom in ki je izgubil vso svojo upravičenost, čim se je človek zavedal svojega lastnega dostojanstva in moči. Preperele vladne oblike so se rušile in pokopavale pod svojimi razvalinami vso socialno zgradbo, ki so jo izoblikovala stoletja, kajti novo naravno pravo ni trpelo več poleg sebe nobenega »podedovanega prava« dotlej vladajočih slojev. Samo ob sebi je razumevno, da so se ti sloji zato zgražali nad novimi svobodnjaškimi gesli revolucije in so morali že iz nagona gole samoohranitve postati nepomirljivi nasprotniki ne le revolucije same, temveč tudi prosvetljenskih idealov, ki so vodili v to revolucijo. Toda — kakor smo videli — je razvoj francoske revolucije začel celo sam že zgodaj teptati te svobodnjaške ideale, oziroma jih zlorabljati za divjanja krvavega terorja in za uvajanje nove despotije. Ravno to je pa potem moralo povzročiti tudi med prosvetljenskim izobraženstvom globoko razočaranje in duhovno krizo, v kateri je obupalo nad dotedanjimi prosvetljenskimi gesli in se notranje razdvojeno zatekalo v romantiko.

Naznačeno živahno duhovno valovanje, ki je razgibalo vso zapadno in severno kulturno Evropo, je pa do-

bilo v Avstriji čisto svojske oblike. Kakor že vemo, je nastopil tu po prosvetljenski dobi Marije Terezije in Jožefa II. in do neke mere tudi Leopolda II. reakcionarni policijski absolutizem Franca II., ki je s kruto roko na eni strani dušil dih svobodne znanosti, na drugi strani pa kaj pisano gledal celó prerojena verska čustvovanja novih romantikov. On se je trdovratno upiral kakršni koli reformi in je spričo svoje nezaupnosti celo s svojimi ministri občeval le pismeno ali pa preko svojega kabinetnega ministra, bedastega grofa Colloreda. Že ta je tudi organiziral tisti zloglasni policijski sistem, ki ga je pozneje samo prevzel Metternich. On je že z omenjenimi smrtnimi obsodbami (gl. str. 55 sl.) prisilil k molku vse opozicionalne duhove in druge nemške državice so potem le bolj ali manj verno posnemale avstrijski zgled. V smislu odloka z dne 23. IV. 1801. so zaprisegli vse državne nastavljence, da ne pripadajo nobeni tajni družbi in da ne bodo tudi nikoli pristopili, in naslednje leto so določili, da smejo radi »nevarnih načel rastočega revolucionarnega duha« dobiti v državnih knjižnicah Voltairejeva, Rousseaujeva in Helvetiusova dela le osebe, ki jih rabijo za obrambo »vere in države«. Organizirali so celo armado tajnih ovaduhov, ki so strogo nadzirali zlasti vse izobraženstvo in celo oficirje ter sejmarje, ker so slutili, da prodajajo razne predmete (tobačnice, prstane, križce i. dr.) s tajnimi znaki framasonov in karbonarjev. Posebno ostro so nadzirali seveda tudi ves tisk, da ne bi »zapeljeval Najvišjih podanikov«, in neprestano so poostrovali cenzuro, na mejah najstrože pazili, da se ne bi vtihotapljal tak tisk iz inozemstva, a francoski časopisi so bili prepovedani vsi, l. 1808 pa sploh vsi inozemski listi, celo leposlovni, in enako tudi vsi na roko pisani časniki; čitalnice in knjižnice so pa kratko in malo zaprli.

Čeprav se je ta policijski sistem smatral za pravega čuvarja katoličanstva, je pa vendarle dotedanji jožefinizem še poslabšal, oziroma mu odvzel vso njegovo duhovno vsebino in skušal deloma celo s sodelovanjem višje duhovščine vpreči tudi Cerkev popolnoma v svoj policijski sistem. Za cesarja Franca II. so pomenjale francoska revolucija in njene ideje najnevarnejšo pošast, zato je skušal okrepiti svojo policijo še z avtoriteto Cerkve. V ta namen je ugodil raznim upravičenim pritožbam cerkvenih krogov, zlasti v tem, da naj bi cerkvenih zadev v državni upravi ne oskrbovali posvetnjaki. Cesar je res pri državnem svetu in pri vseh gubernijih nastavil za naučne in za bogočastne referente duhovnike, toda same stroge jožefince, ki so se zvesto ravnali po predpisu, da se mora vsak duhovnik čutiti »v cerkvi za uradnika« (tak predpis je izdal cesar dne 3. III. 1792., torej že tretji dan po nastopu svoje vlade), a nove škofe je imenoval potem skoro izključno le iz vrst teh uradnikov, za katere je bil odločilnejši ukaz vlade nego Rima. Vlada cesarja Franca II. je resda ustrezala mnogim željam cerkvenih krogov, vendar je veljala Cerkev zanjo ravno tako le za del državne uprave kakor policija ali sodišča in se zato seveda tudi navzlic »pobožnosti« tega režima njegovi odnosi z Rimom niso prav nič izboljšali. Preznačilno za značaj tega režima je bilo dejstvo, da je bil cesarjev spovednik in nekak zaupnik v cerkvenih zadevah, dvorni župnik J. Frint, hud nasprotnik jezuitov in njegov učbenik verstva, ki je bil predpisan v šolah, je Sveta stolica uvrstila med prepovedane knjige.

Da v takem ozračju duševno življenje ni moglo uspevati, je samo ob sebi umevno. Očividno je pa ravno to ozračje najbolj ustrezalo plehkemu in neplodnemu značaju avstrijskih Nemcev, kajti noben drug nemški rod se

ni tako brez vsakega odpora in hitro prilagodil temu policijskemu ozračju kot ravno avstrijski Nemci.

Seveda pa vsi ti činitelji nikakor niso mogli preprečiti, da ne bi novi, spredaj označeni duh časa našel svoj odmev tudi v Avstriji, vendar mu je vtisnil ta sistem čisto svojstvene oblike. Prosvetljenstvo je za časa Jožefa II. med duševno plitkimi avstrijskimi Nemci sprostilo zlasti prostaško psovanje katoliške (rimske) pravovernosti in se je izražalo v pravi povodnji sramotilnih brošur in pamfletov vseh vrst. Tudi menihi so odlagali svoje redovniške halje, ljubimkovali z razumarskim protestantizmom in pridno sodelovali pri zasramovanju vsega, kar je bilo še prejšnjim rodovom sveto in vzvišeno. Vprav tipičen primer takega cinika je bil tudi na Koroškem dobro znani Blumauer (gl. II. del, str. 792, 801).

V to miselno površnost avstrijskih Nemcev so pa že za vlade Leopolda II. naenkrat planili glasovi o grozovitosti francoske revolucije. Čeprav je bila tedanja duhovna Avstrija še do prvih let XIX. vzgojena čisto prosvetljensko, so pa začeli v revoluciji že zgodaj gledati nekako soznačnico krvoločnih morij in ropanj, se — prestrašili in se začeli vnovič obračati k verstvu kot edini rešilni bilki iz dotedanje površne brezbrižnosti. Take notranje utehe in hrepenenja po verski notranji iskrenosti jim pa seveda ni bilo zmožno utešiti uradno jožefinsko verstvo, še manj mrko janzenistično, temveč le življenjsko bodro verstvo preprostih pripovednikov iz vrst beraških redov (frančiškanov in kapucinov). Tudi pri protiverskem ali vsaj versko brezbrižnem izobraženstvu je stopilo sedaj na prvo mesto zopet verstvo.

Pravi nositelj tega novega duha je postal že zgodaj sin južnomoravskega peka Klemen Marija Dvořak (Hofbauer), ki si je bil postavil za svoj življenjski cilj privesti brezbožne ali vsaj versko brezbrižne množice zopet

nazaj k veri. On se je navzel v Rimu, v mladi kongregaciji sv. Alfonza Ligvorija, požrtvovalnega misijonskega duha in prišel l. 1808. na Dunaj ter postal hitro pravo pribežališče vseh, ki so hrepeneli po globljem in toplejšem verstvu, nego jim ga je moglo nuditi jožefinsko uradno verstvo. Jasno je, da je moral postati tak pristni ljudski apostol hitro sumljiv cesarjevi policiji in le za las je manjkalo, da ni bil izgnan. Poleg širokih ljudskih množic so se ga namreč oklenili zlasti izobraženci, ki so začeli iz spredaj razloženih razlogov težiti k toplim lepotam romantike, a katerim je mogel šele skromni, preprosti in iskreno pobožni Dvořak nuditi zanesljivo notranje oporišče s častitljivimi izročili vesoljne katoliške Cerkve, dokončno premagati v njih racionalistične ostaline z mističnim doživljanjem Boga ter vlivati vanje zavest verske zanesljivosti. On ni pridigoval samozatajevanja kakor janzenisti, temveč je oznanjal dobrodelnost in veselo pobožnost ter je v svoje cerkvene prireditve vpletal celó dobrodušno šegavost (l. 1909. je bil on proglašen za svetnika). Imel je velikanski vpliv na široke ljudske množice, a k njemu so se zatekali tudi razočarani prosvetljenci in najrazboritejši del mladine. Kakor je proti koncu XVIII. stol. prestopalo iz racionalističnih in prosvetljenskih razlogov neštetо katoliških izobražencev k protestantizmu, tako so sedaj, v začetku XIX. stol., iz obratnih razlogov prestopale cele trume protestantov v katolicizem in premnogi vodilni duhovi protestantske Nemčije so se zatekali v katoliško Avstrijo. Nazorno je označil preobrazbe teh mož nekdanji razuzdani gizdalin F. v. Gentz, ki je l. 1804. pisal nazaj domov v Berlin: »Izza kakih šestih let me je privedlo k različnim, meni samemu nepričakovanim zaključkom moje neprestano premišljevanje o vzrokih in poteku velikih zmešnjav naših dni ...«

»Nazaj h katolicizmu!« je postalo pravo geslo teh let. Prav leto Hofbauerjevega prihoda na Dunaj (1808) pomenja za avstrijsko prestolnico že tudi na zunaj pravi duhovni preobrat. Istega leta je namreč začel tam izhajati tudi čisto romantičen književni list »Prometheus«, pri katerem so sodelovali celo Goethe, brata Schlegel, Collin i. dr. in isto pomlad je sam Viljem Schlegel, teoretska glava nemške romantike, v nekaterih predavanjih najodličnejšemu dunajskemu izobraženstvu razložil teorijo in težnje nove romantike. Hitro za njim je prispel na Dunaj drugi voditelj romantike, Viljemov brat Friderik in se za stalno naselil v obdonavski prestolnici. On je še pred odhodom v Avstrijo prestopil h katoličanstvu, nato pa ustanovil l. 1810. na Dunaju časopis »Österreichischer Beobachter«, dve leti zatem pa »Das deutsche Museum«. Njegov vzgled je posnemal Z. Werner, nekdanji prijatelj vodilnih nemških modroslovcev, ki je postal potem v Rimu mašnik in zatem slovit pridigar na Dunaju. Sledila jim je še dolga vrsta drugih, kakor severnonemški slikar Klinkowström, pesnik Klemens Brentano, pesnik Josef Eichendorff, pesnik Fr. Stolberg itd., ki jih tu seveda ne bom še dalje našteval. Vsi ti so se uvrščali med navdušene pristaše Hofbauerjevega vedrega socialnega katoličanstva.

To globoko duhovno preusmerjanje, ki se je vršilo v prvem desetletju XIX. stol., je torej našlo svoj posebno močan izraz ravno v Avstriji, v kateri so tudi protirevolucionarno nastrojeni romantiki gledali vprav vzorno predstaviteljico starega fevdalnega duha. Pod to označbo pa nikakor ne smemo razumevati vse države, temveč predvsem Dunaj, ki je bil tedaj še vedno eno najmočnejših nemških kulturnih središč sploh in kjer se je, kakor smo videli, ravno osredotočala večina najznačilnejših nositeljev teh

novih smeri. Kulturno malo razgibana provincialna mesta in mesteca, ki so imela zaradi tedanjih primitivnih prometnih zvez tudi malo stikov s prestolnico, je novo duhovno valovanje komaj še doseglo, vendar je prosvetljenstvo že tudi tu izgubljalo svojo nekdanjo svežost. Tu je sestajalo izobraženstvo skoro zgolj iz uradnikov in duhovnikov, ki so bili pa skoro brezizjemno vzgojeni še v prosvetljenski in jožefinski šoli in so ostali bolj ali manj prepojeni s tem duhom še tudi potem, ko je izgubljalo prosvetljenstvo že svoj nekdanji blesk, a na cerkvenem področju je pa za vzdrževanje nekoliko preoblikovanega jožefinizma itak dovolj skrbela Francova vlada sama. Edini, ki bi mogli postati tudi tu nekaki nositelji označene nove smeri, bi bili kvečjemu frančiškani in kapucini, a ti so imeli v svojih vrstah premalo močnejših izobražencev, da bi mogli vplivati tudi na svetno izobraženstvo, in so se zato posvečali le dušnopastirskim poslom med širokimi ljudskimi plastmi še v nekakem starem baročnem duhu. Tisto duhovno razboritejše plemstvo, ki se je bilo za časa Jožefa II. oklepalo racionalizma, prosvetljenstva in framasonstva, je pa v tej dobi že naglo izumiralo, a novi plemiški rod se je deloma posvečal rudarstvu in industriji, večina je pa iskala zaposlitve v državnih službah in je le pokorno sledila željam in navodilom vlade.

Ta splošna označba velja še prav posebno za Celovec, a druga tedanja koroška mesteca pa v kulturnem pogledu itak niti v poštev niso prihajala. Kakor vemo, je bil Celovec za časa Jožefa II. kulturno naravnost izredno razgiban in mu je dajal zunanji sijaj še dvor nadvojvodinje Marije Ane. Tu je delovala močna framasonska loža, ki je zbirala v svojih vrstah skoro vso vodilno celovško družbo od deželnega glavarja Heisterja, predsednika deželnega sodišča Enzenberga in vodilnega industrijca grofa Eggerja do kapelskega dekana Miča. Razen te je deloval potem v

Celovcu tudi že znani nam Herbertov krog navdušenih kantovcev (gl. II. del, XXX. pogl.). Toda ti racionalistični krogi so našli tudi na katoliški strani močne nasprotnike v znamenitem modroslovcu, bivšem celovškem jezuitu S. Storchenau-u in v zadnjem grebinjskem proštu Mayerhoferju. Na leposlovnem področju sta predstavljala koroško nemško prosvetljenstvo cinični zasmehovalec vseh svetinj in framason, bivši jezuit A. Blumauer in njegov prijatelj ter občudovalec, šentpavelski opat A. Edling. Toda slednji je že 1. 1794. umrl in štiri leta za njim še Blumauer, bivši framasonski krog se je po prepovedi lož razpršil, a najvnetejša Kantova vernika, baron Herbert in njegova sestra Marija, sta v svoji popolni duševni razdvojenosti izvršila samomore. Ta dva pa sta bila tudi pravi prispodobi usode vsega koroškega nemškega prosvetljenstva.

Res je — kakor sem že dejal —, da so ostali ostareli vodilni izobraženci zasebno še nadalje zvesti racionalističnemu in prosvetljenskemu duhu, toda ta je izgubil na prelomu stoletja iz že spredaj razloženih razlogov vso svojo nekdanjo notranjo silo in ob odmevih poteka francoske revolucije navdajal tudi večino njegovih nekdanjih navdušenih pristašev le s trpkim razočaranjem in resignacijo (celo Edling je zmerjal Francoze z »izdajalci« in »morilci kraljev«). Nekateri redki posamezniki so sicer bolj ali manj skrito še nadalje simpatizirali z ideali francoske revolucije, a te je tiščala k tlom budna policija. Nastopivši burni vojni dogodki so hitro razblinili tudi vse življenjsko tuje modroslovne špekulacije dotedanjih krožkov, večina uradništva se je brez najmanjšega odpora uklonila duhu režima, a preostala javnost je izgubila vsak smisel za preživela prosvetljenska gesla ter se predajala le dnevnim skrbem, ki so jih kopičili vojni dogodki in z njimi združene življenjske težave.

Poprej razgibano in cvetoče prosvetljenstvo je torej že ob koncu XVIII. stol. tudi na Koroškem vsaj na zunaj precej klavrno izhiralo, zapustilo pa za seboj veliko duhovno praznino, kajti skoro brezizjemno jožefinska duhovščina s strogo jožefinskim škofom Salmom vred je bila nezmožna pokazati nove ideale in nuditi zlasti izobraženstvu kakih novih duhovnih oporišč, s kakršnimi so nastopili v predstolnici njegovi navdušeni sodelavci. To duhovno praznino so pa na zunaj kolikor toliko pokrivali vojni in drugi dogodki. Šele ti so pa potem že v novem rodu prebudili dotlej skoro neznana domovinska čustva, iz katerih je potem vzniknila romantika. Njen nastop na Koroškem je izražala ustanovitev »Carinthije« l. 1811., kar pa spada že v eno prihodnjih poglavij.

Kulturno življenje koroških Slovencev je imelo v teh letih, to je ob koncu XVIII. in v prvem desetletju XIX. stol., le malo neposredne zveze z očrtanim živahnim duhovnim previranjem in valovanjem kulturne Evrope in celo avstrijske prestolnice. Koroški Nemci so že ob začetku tega meddobja izgubili še svojega edinega, omembe vrednega književnika A. Edlinga, nakar je zavladalo pri njih vprav kričeče književno siromaštvo, čeprav so jim bile ustvarile druge nemške dežele že vse pogoje za primeren književni vzpon.

Od znanih koroških Slovencev sta kulturno sodelovala s svojimi nemškimi sodeželani dotlej le kapelski dekan Mič in morda še Eggerjev uradnik Fr. Grundtner, prvi s framasoni, drugi pa morda s Herbertovim krožkom (gl. II. del, pogl. XXX). Toda Mič ni pokazal nikoli kakega razumevanja za koroško slovenstvo, a prosvetljenski Grundtner se vsaj po razkroju Herbertovega krožka tudi ni ubijal z modroslovnimi vprašanji (ako se je sploh kdaj) in je začel že ob prelomu stoletja sodelovati z našimi preporoditelji. Morda je bil udeležen pri framasonsko-kantov-

skem gibanju kak drug koroški Slovenec, toda Slovenec zgolj po poreklu, ki pa ni pokazal za slovenstvo nobenega zanimanja ter se je v tej družbi ponemčil, zaradi česar za nas seveda tudi ne prihaja v poštev.

Čeprav kulturno življenje Slovencev zaradi čisto drugačnih okoliščin in potreb niti ni moglo imeti kake tesnejše povezave z nemškim in še manj z ostalim evropskim, se je pa označeni duh časa vendarle odražal tudi v tedanjem kulturnem življenju koroških Slovencev: ravno v prvem desetletju XIX. je v Celovcu umrl nekak predstavitelj izživele se prosvetljenske dobe, Jurij Japelj, in v javnost je začel stopati najmočnejši predstavitelj nove romantične dobe, Urban Jarnik.

Toda pri majhnih, politično še nesamostojnih narodih, med katere smo spadali še tudi mi Slovenci, tedaj še sploh ni šlo za to, da bi sledili spredaj očrtanim duhovnim tokovom, ki so valovili pri velikih kulturnih narodih. To valovanje s prosvetljenstvom vred je moralo pri izobraženstvu majhnih narodov že prve čase obrniti predvsem pozornost na njih lastno, kulturno še zaostalo ljudstvo ter roditi zavest dolžnosti do njega in težnjo, da s predramljanjem ljudstva, z izobrazbo njegovega jezika in z ustvaritvijo za take cilje neobhodno potrebnih sredstev pomagajo k duhovnemu preporodu svojega naroda. Cilj in vsebina smotrnih prizadevanj tedanjih naših izobražencev, ki so se že začeli zavedati svoje narodnosti, sta mogla biti zato predvsem preporoditeljskega značaja, zato tudi izhiranje prosvetljenskih gesel ni moglo imeti nanje nobenega vidnejšega vpliva in tudi ni povzročilo kakega zastoja, preloma ali celo praznine, temveč se je razvijalo po svoji naravni poti dalje — precej časa še celo s prosvetljenskimi sredstvi (n. pr. pri Vodniku). Seveda sta bila pa jakost in naglica tega razvoja po posameznih naših po-

krajinah bistveno odvisna od sposobnosti in pridnosti mož, ki so jih posamezni okoliši tedaj porajali.

Ko je izbruhnila francoska revolucija, je na Koroškem živel in pridno delal še Gutsman, toda imel je 63 let in je potem že naslednje leto umrl. On je ustvaril koroškim Slovencem vse najnujnejše priročnike za cerkev in šolo, napisal za naše koroško ljudstvo prvi molitvenik in izdal prvo znanstveno slovensko slovnico ter prvi uporabljiv slovenski slovar (gl. II. del, pogl. XVIII.). S tem je že on ustvaril trdne temelje književnosti koroških Slovencev, žal pa ni bilo nikogar, ki bi po njegovi smrti to njegovo znamenito pionirsko delo takoj neposredno in organsko nadaljeval ter še izpopolnjeval v smislu nastopajočih novih potreb. Ravno te so bile pa pri vseh malih nesamostojnih narodih prav bistveno drugačne kot pri velikih z že močno razvitim kulturnim življenjem. Pri majhnih narodih, ki so imeli dotlej kvečjemu nekaj najnujnejših nabožnih knjig, namreč ni šlo za uveljavljanje raznih sodobnih duhovnih smeri, temveč so morali spričo novih kulturnih potreb, ki jih je rodilo ravno prosvetljenstvo, z velikimi napori šele utirati svoji dotedanji siromašni književnosti pota še na nova, necerkvena področja, v ta namen si pa celo šele ustvarjati tudi sodoben književni jezik in buditi zlasti pri izobražencih šele zavest pripadnosti k lastnemu narodu.

Vsa ta prizadevanja pa nazivljemo preporod. Ta je bil vsekakor dete prosvetljenstva, vendar se je že zgodaj razvil v čisto svojske težnje s čisto svojskimi nalogami in oblikami, ki so še dolgo prevladovale, ko je pri velikih kulturnih narodih prosvetljenstvo že davno nasledila romantika. Glede na to smo imeli pri nas tudi zaslužne preporoditelje (n. pr. ravno Gutsmana), ki jih sploh ne moremo prištevati k prosvetljencem, in mnogo prosvetljencev, ki niso imeli nobenega smisla za preporod (n. pr. Mič).

Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Prosvetljenstvo je bilo čisto svetovljansko gibanje, preporod pa izrazito narodno. Ravno ta dejstva pa tudi povzročajo, da n. pr. pri nas sploh ni bilo tako ostrega preloma med prosvetljenstvom in romantiko kakor pri velikih kulturnih narodih (n. pr. Nemcih), temveč preporod pri nas celo nekako veže obe navedeni veliki kulturni smeri in je dosegel pri nas ravno na prelomu XVIII. in XIX. stol. svoj višek, torej ravno tedaj, ko je n. pr. pri koroških Nemcih pomenjal ta prehod očividno krizo.

Kakor vemo že iz II. dela naše zgodovine, je bil začetnik slovenskega preporoda ljubljanski bosonogi avguštinec Marko Pohlin, kateremu sta sredi druge polovice XVIII. stol. potem hitro sledila še šolnik Blaž Kumerdej in Jurij Japelj z nekaterimi manj pomembnimi sodelavci. Že ti so prvi poskušali uvesti naš jezik tudi v svetno pesništvo in v zgodovino, dati kmečkemu ljudstvu v roke poučne knjige v njegovem jeziku in nam ustvariti prve naše učbenike za novo terezijansko ljudsko šolo. Ta, še šibka preporoditeljska skupina pionirjev se je za časa Jožefa II. in v zadnjem desetletju XVIII. stol. razširila s celo vrsto novih delavcev, na čelu vsem baron Žiga Zois in Anton Tomaž Linhart, ki so se spričo vsiljevanja nemščine še močneje zavedli svojih dolžnosti do materinščine, posvečali svoje moči izobrazbi, ureditvi in očiščevanju našega knjižnega jezika, nam ustvarili najglavnejše cerkvene in nabožne priročnike v skrbnem jeziku (Japljevo »Sv. pismo«), izdali prvo zbirko slovenskih posvetnih pesmi, prvo znanstveno zgodovino Slovencev, načrtno zbirali stare slovenske rokopise in tiske (Zois), pomnoževali prosvetljenske tiske za ljudstvo itd. Tem prizadevanjem slovenskega osrčja, Ljubljane, so se že v vidni meri pridruževale obrobne slovenske dežele in naša Koroška jim je

stopila tedaj z mnogostranskim Gutsmanovim delom celó na čelo.

Francoska revolucija ni imela na naš preporod nobenega vidnejšega neposrednega vpliva. Le redki vodilni preporoditelji (n. pr. Linhart) so revolucijo pozdravljali, a ogromna večina jo je odklanjala, mnogi pa, ki so ji bili naklonjeni, niso imeli za naš preporod nobenega smisla. Še največ prijateljev je našla revolucija med našimi dijaki v Gradcu (med temi je bil tudi poznejši lavantinski škof Zimmermann, doma iz Slovenske Bistrice), a na Koroškem ji je bil bržkone naklonjen mladi Grundtner, ki se pa v teh letih za naš preporod menda še ni zanimal. Po vsej priliki niti gesla francoske revolucije niso pridobila našemu preporodu nobenih novih pristašev, temveč se je razvijal ta po svojih lastnih notranjih težnjah dalje. Izprva tako majhni peščici preporoditeljev se je bilo pridružilo medtem že lepo število novih sodelavcev ali vsaj prijateljev, a v Ljubljani se je v desetletju francoske revolucije delo preporoditeljev, zbirajočih se okoli njihovega velikodušnega podpiratelja in duhovnega voditelja barona Zoisa, naravnost razmahnilo. Kumerdej se je ves posvečal slovenskim jezikovnim vprašanjem, Linhart je nadaljeval s svojo slovensko zgodovino in nam ustvaril prvi dve slovenski gledališki igri, Japelj je še nadalje skrbel za prirejanje nabožnih knjig, pisanih v izboljšanem in očiščenem knjižnem jeziku, najdragocenejša nova moč, ki je stopila v teh letih med naše preporoditelje, je bil pa Valentin Vodnik, ki ni postal le prvi Slovenec, čigar pesmi so ohranile trajno vrednost, temveč nam je ustvaril tudi prvi časnik in razvil izredno plodno književno delavnost še na mnogoterih drugih področjih (gl. III. poglavje).

Kakor že doslej, je ostala Ljubljana še tudi v prvem desetletju XIX. stol. pravo žarišče vsega našega preporoda

in tu se tudi politična gledanja tedanjih vodilnih mož niso prav nič spremenila. Kakor so v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja vsi, razen po vsej priliki Linharta, ki je pa medtem itak že umrl, obsojali francosko revolucijo, tako so odklanjali sedaj tudi njenega dediča, Napoleona. Ta se pri svojih svetovnih načrtih z vprašanjem malih narodov sploh ni nikoli ukvarjal, ker so mu bili pač preneznaten drobiž. Glede na to seveda tudi preporoditelji niso mogli gledati v njem kakega svojega zaščitnika in so jih že na splošno odbijali od Francozov njihovo stališče do vere in Cerkve, framasonstvo, v teku stoletij privzgojena zvestoba do habsburške dinastije, nezaupanje v trajnost Napoleonovih političnih tvorb, a prav posebno še hude kontribucije ob priliki zadnjih vojn, plemstvo, posebej pa seveda še francoska protifevdalna politika. Le kak redek posameznik je morda gledal v Napoleonu nosilca prosvetljenske kulture in modernega napredka (n. pr. v sodstvu) ter branilca ustavnosti.

Tudi z zgoraj očrtanim romantičnim duhom, ki je zaplamtel v prvem desetletju XIX. stol. po Nemčiji in zlasti še na Dunaju, naši preporoditelji dolgo niso našli nobenih stikov. On se je razvijal daleč od naših dežela v bistveno drugačnih okoliščinah in visokoleteče težnje nemških romantikov pač niso mogle imeti nobene zveze s še primitivnimi potrebami malih zaostalih narodov. Celo navdušeno Herderjevo pisanje o Slovanih je ostalo dolgo časa komaj opaženo.

K vsemu temu je nedvomno v odločilni meri pripomoglo še dejstvo, da vlada navzlic svojemu reakcionarnemu duhu vsaj v vidni meri ni niti ovirala preporoditeljev pri uresničevanju njihovih nesposrednih začetniških ciljev in so se n. pr. lahko češki ali madžarski ali srbski preporod v teh letih celo krepko zasidrali, naš pa tudi pognal vse tiste

korenine, ki smo jih tedaj že zmogli. Ob koncu tega desetletja se ni le pri dunajskih romantikih, temveč po vsej priliki tudi pri vladi kolikor toliko uveljavilo Herderjevo gledanje na Slovane, zato tudi ni bil izdan noben nov odlok, ki bi bil naperjen proti nenemškim jezikom. Nedvomno je pa moralo pri tem odločevati tudi spoznanje, da je za uspešen boj proti Napoleonu potrebno čim najugodnejše razpoloženje vseh narodov in je vlada tudi računala z njimi kot še nikoli dotlej. Ob novem letu 1809 je celo cesar sam vprašal svojega ministra Stadiona, kako bi se moglo s poljudnimi spisi vplivati na ljudstvo, v februarju so dobili vsi guberniji naročilo, naj poskrbe za prevode Collinovih »Wehrmannslieder« v narodne jezike in pri organizaciji domobranstva so skušali do največje mere upoštevati tudi naš jezik, le v šolah in v uradih je ostalo še vedno vse pri starem. Nedvomno je pa vlada tudi dobro vedela, kako se Francozi v Dalmaciji ozirajo tudi na »ilirski« jezik, in se je pač bala, da ne bi začeli zlasti slovanski narodi poklanjati svoje naklonjenosti Francozom in Rusom.

Izmed jugoslovanskih narodov so se v teh letih posebno visoko dvignili Srbi, ki so imeli v metropolitu Stratimiroviću velikodušnega mecena in je dolga vrsta njihovih pisateljev z ognjevitim prosvetljencem D. Obradovićem na čelu razširila srbsko književno proizvodnjo že skoraj na vsa literarna in znanstvena področja, dušil jih je pa še vedno njih neživljenjski »slavenosrbski« jezik, čeprav se ga je bil skušal zlasti Obradović že močno otresati. Toda izmed slovanskih preporodov je dobil na nas močan vpliv češki, ki je imel že l. 1806 svoj prvi književni časopis, a znamenita dela Dobrovskega, »patriarha slovanskega jezikoslovja«, so postala pravi kažipot za jezikoslovna prizadevanja vseh Slovanov (zanimal se je Dobrovski tudi za našo Koroško in je v ne-

kem pismu prosil Vodnika, naj mu pojasni razliko med kranjsko in koroško slovenščino).

Navzlic preživahnemu vrvenju duhov pri vseh narodnostih se je bil pa slovenski preporod razvijal zlasti v prvih letih tega desetletja še skoraj čisto neodvisno po svojih lastnih silnicah. V Ljubljani so bili njegovi nositelji še vedno isti trije krožki, ki smo jih videli že spredaj (glej stran 62), namreč Zoisov, janzenistični in meniški, le da se je medtem že močno spremenilo njih zunanje lice. Vodilen je bil seveda še slej ko prej Zoisov, a so ga tvorili sedaj že čisto drugi člani, kajti Linhart je umrl (1795), ostareli Kumerdej je bolehal in opustil nadaljevanje svojega jezikoslovnega dela, Japelj je odšel iz Ljubljane, a tudi Zoisov položaj se je bil močno predrugačil. Spričo svoje hude bolezni sploh ni mogel več zapuščati doma in trle so ga težke gospodarske skrbi. Zaradi hude tuje konkurence je njegova železarska trgovina naglo pojemala in silne vojne kontribucije so ga gospodarsko skoraj zrušile. Navzlic temu je pa ostal še vedno radodaren podpiralec vseh preporodnih prizadevanj, spričo svoje široke izobrazbe smotrn voditelj vsega preporoditeljskega dela, a še vedno strogo v duhu prosvetljenstva, ter priden zbiralec starih in novejših slovanskih tiskov in rokopisov, s katerimi je mogel potem zalagati člane svojega krožka pri njih delu. Osebno se je še vedno zanimal predvsem za naravoslovje, tako da so ga številne domače in tuje znanstvene ustanove imenovale za svojega člana, a neko dotlej še vedno nedoločeno kamenino s Svinške planine na Koroškem so celó po njem krstili (1805) za »zoisit«. Njegov odpor proti francoski revoluciji se je samo še poostroval, a svetovnonazorsko se je začel vedno bolj oklepati vere, bil je nasprotnik mrkega janzenizma in Kantove spise je nazival »filozofsko šaro«.

Po odpadu zgoraj navedenih treh glavnih prvotnih članov Zoisovega krožka je pa nastalo vrzel odlično izpolnil Vodnik, ki se je bil že l. 1796 preselil v Ljubljano. Tudi on je bil seveda jožefinec, kakor ogromna večina drugih, sicer pa neoporečen duhovnik, ki je še tudi kot gimnazijski profesor rad pomagal v dušnem pastirstvu, ni se pa hotel vrniti nazaj v samostan, temveč se je dal l. 1804 sekularizirati. Postal je najvnetejši in najuspešnejši izvrševalec Zoisovih preporoditeljskih načrtov in je delil s svojim mentorjem tudi politično gledanje, odklanjajoč še prav do druge polovice l. 1809 Francoze in Napoleona. Sicer je poznal »ilirščini« naklonjeno politiko Francozov v Dalmaciji, toda dobro je poznal tudi hude pritožbe Nemcev proti njim in si ni mogel predstavljati, da bi moglo biti n. pr. francosko gospostvo ugodnejše za naš preporod. Glede na to je z ugodjem zrl na upiranje naših kmetov proti dotedanjim francoskim okupacijam in je spomladi l. 1809 tudi rad in iskreno sprejel prevajanje avstrijsko-domoljubnih Collinovih brambovskih pesmi.

S propadom »Velike pratike« in »Lublanskih Noviz« (1800) ni Vodnikova vneta preporoditeljska delavnost prav nič zastala. Urejeval je nekaj let še mnogo skromnejšo »Malo pratiko«, po Kumerdejevi smrti je prevzel prevajanje uradnih razglasov v slovenščino (v letih 1805—1809 najmanj 18), bil je član komisije za izdajanje (»Japljevega«) Sv. pisma, priredil je za osnovne šole »Mali katekizem« in »Vadbe za branje« (zadnji dve se nam pa nista ohranili) in sestavil za gimnazije zgodovino Kranjske, Trsta in Goriške; najvažnejša pa je bila izdaja izbranih dotedanjih njegovih pesmi, ki so izšle l. 1806 pod naslovom »Pesme sa pokushino«. Sicer so že četrt stoletja poprej izšli 3 letniki prvih slovenskih posvetnih pesmi

(Devove »Pisanice«), vendar je bila šele Vodnikova zbirka prva trajne vrednosti, ki je po svojih snoveh in izražanjih lahko zadovoljila kmeta, obenem pa tudi izobraženemu preporoditelju dokončno dokazala sposobnost slovenščine za višjo književnost. Glede na to je kaj lahko razumljivo, da so jo navdušeno pozdravili vsi naši preporoditelji tudi po drugih deželah in izrečno še na Koroškem. V Celovec je tudi sam poslal vsaj 3 izvode, in sicer prijatelju Japlju, apelacijskemu svetniku in bivšemu sošolcu Kastelicu ter generalnemu vikarju grofu Hohenwartu. Slednji mu je v svoji zahvali poudaril, da »Vaši rojaki so Vam dolžni hvale za dokaz, da se more tudi kranjski jezik meriti s svojimi tekmeci«. Čeprav je gledal Vodnik na pesnikovanje še slej ko prej predvsem z vidika prosvetljenske koristnosti, je pa vendarle začel v smislu novih romantičnih naukov že tudi on po zasluženju vrednotiti narodne pesmi.

Glavno pozornost je pa posvečal Vodnik v tem desetletju proučevanju slovenskega jezika, pripravljajoč slovensko slovnico in slovar ter ubijajoč se s pravopisom. Ker Gutsmanov slovar medtem že davno ni več zadostoval, se je lotil predvsem tega kot najnujnejšega ter zbral do l. 1806 slovenske izraze že za 30.000 nemških besedi in je sam izjavil, da vsebuje »čistoslovanski besedni zaklad narečij vseh Slovanov, ki prebivajo med gornjo Dravo, Savo, Kolpo, Tržaškim zalivom in Sočo«. Ta trditev je bila pa pretirana, kajti nove slovenske izraze je nabral le iz kranjskih narečij, ki jih je tudi sam dobro poznal, dočim se je n. pr. glede koroških opiral le na Megiserja, Popoviča in Gutsmana. Po Zoisovi želji naj bi se podal jeseni l. 1809 sicer tudi sam na Koroško, kjer naj bi med tamošnjimi protestanti iskal zanj stare slovenske protestantske tiske in verjetno tudi zase zbiral koroške besede, toda to namero je pač preprečila nova

vojna. Vsekakor bi bil pa ta Vodnikov slovar dotlej najbogatejši in je zbral zanj toliko pristnega novega narodnega blaga kot še nihče pred njim; žal je bil pa prezaposlen na vse strani, da bi ga bil mogel tudi dovršiti. Zanimivo je, da je v tej dobi tudi uvidel potrebo enotne označbe za ves naš narod, ki ga je bil še v prejšnjem desetletju delil v »Kranjce« in »unajne Slovence« (glej stran 68) ter je začel rabiti za našo celotnost izraz »Slowenzen« (in »slowenzisch«). — Velja pa še omeniti, da so v teh letih že doraščali tudi prvi Vodnikovi dijaki s preporodnim zanimanjem, izmed katerih se bomo tudi mi pozneje srečali še z Jakobom Zupanom in Primcem.

Ljubljanski Vodnik je bil torej v tem desetletju pod Zoisovim vodstvom nedvomno največji in najdelavnejši preporoditelj, ki je začel že zgodaj vplivati tudi na naše prebujene može po obrobnih deželah in so nekateri iskali že tudi neposrednih zvez z njim (n. pr. Grundtner). Toda ravno v teh letih se je vzgajal v Zoisovi hiši še drug mož, ki je postal pozneje nekako središče našega preporoda in časovno prvi naš véliki jezikoslovec. To je bil Jernej Kopitar, po rodu Gorenjec (1780—1844), ki je l. 1800 dovršil ljubljanski licej in prišel pozimi l. 1803—04 v Zoisovo hišo za baronovega tajnika, knjižničarja ter varuha njegovih velikih rudninskih zbirk in kjer se je dobro seznanil z že slavnim Vodnikom, razen tega pa tudi izven Zoisovega doma še z raznimi drugimi tedanjimi in bodočimi preporoditelji (Ravnikarjem, Primcem, Jak. Zupanom i. dr.). Zois je zbudil v izredno nadarjenem, častihlepnem in samozavestnem, a tudi nevoščljivem mladeniču preporodno in znanstveno navdušenje. Kopitar je pa že v teh letih tudi jako poglobil in razširil svojo vsestransko izobrazbo, zlasti jezikovno. Poučeval je tudi neko baronovo sorodnico v

slovenščini in to ga je napotilo k podrobnemu in temeljitemu proučevanju našega jezika ter k odločitvi, da še pred Vodnikom izda sam slovensko slovnico. Spomladi l. 1808 je stopil celo v pismeno zvezo z Dobrovskim ter postal potem največji učenec znamenitega »patriarha slovanskega jezikoslovja«. Njegova slovnica je bila tedaj že v tisku, toda jeseni istega leta se je odpravil na Dunaj študirat pravo. Tu se je hitro seznanil z mnogimi znanstveniki in uglednimi možmi raznih narodov (med drugimi tudi z zgodovinarjem Suntingerjem iz Celovca, urednikom Sartorijem in nekaterimi Srbi). Pravnih naukov pa Kopitar ni dovršil, temveč je že konec l. 1810 dobil službo knjižničarja dvorne (sedaj nacionalne) knjižnice, kjer je ostal potem do smrti.

Znamenita Kopitarjeva slovnica, z naslovom, »Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark«, je izšla na spomlad l. 1809 v Ljubljani, ko je bil njen pisatelj že na Dunaju in je pomenjala za nas pravi zgodovinski dogodek. Res je, da nam je dal že dobrih 30 let poprej Gutsman za tedanje čase odlično prvo slovensko znanstveno slovnico, vendar je bila ta namenjena predvsem Nemcem, ki so se želeli učiti slovensko in je spričo tedanjega silnega razvoja jezikoslovja tudi že močno zastarela, dočim je bila Kopitarjeva namenjena predvsem Slovencem samim kot kažipot za pravilno pojmovanje in pisanje njih materinščine. Res je tudi, da je obdelal Kopitar izčrpno le osnovna poglavja (glasoslovje in oblikoslovje), vendar jih je obdelal po tedanjih najmodernejših znanstvenih zahtevah (naslanjal se je zlasti na znamenitega nemškega jezikoslovca Adelunga in seveda tudi že na Dobrovskega) in je kot prvi pri nas postavil načela, ki veljajo trajno. Trdil je, da slovničar ni »tvorec« jezika, temveč le poročevalec o njem in da se zato tudi ne sme jeziku vsiljevati raznih pravil,

temveč iskati ta v njem samem; zahteval je, da iščejo pisatelji domačih izrazov med ljudstvom, nastopal proti piscem, ki so slovensko pisali, a nemško mislili in s tem le kvarili jezik, ter obravnaval jezik kot živ organizem. Zasledoval je zgodovino našega jezika, popisal vse dotlej znane in še vrsto na novo odkritih starih slovenskih tiskov ter kazal nova pota, po katerih je treba gojiti čisto slovenščino in jo približati drugim slovanskim jezikom. Vso slovnico, zlasti pa še njen uvod, je vprav prepredel s preporodnimi iskrami in vročim domoljubjem. Na podlagi Schlözerjevih[9] in Herderjevih del govori

---

[9]) Avgust Ludovik Schlözer je bil Saksonec. Študiral je najprej bogoslovje in vzhodne jezike, pozneje pa še medicino. L. 1755—1759 je živel na Švedskem, l. 1761 se je pa podal z ruskim zgodovinarjem Müllerjem v Petrograd (današnji Leningrad), kjer je 7 let vodil neko višje vzgojevališče, a l. 1769 se je vrnil zopet v domovino in predaval nato na vseučilišču v Göttingenu, kjer je tudi umrl. Izdal je več velikih zgodovinskih del, med katerimi sta posebno znani „Splošna nordijska zgodovina" (1772) in prevod znamenitega ruskega letopisca Nestorja. S temeljito, duhovito ter živahno obravnavo zgodovinskih snovi in s svojo vsestransko učenostjo je utiraval nova pota zgodovinopisju. Zgodovinskim študijam sta se posvečala tudi njegova hči Doroteja in vnuk Kurd. — Nemce je na Slovane resda opozoril že Leibnitz, toda naravnost „odkril jih je Evropi" šele Schlözer ter jim posvečal vse svoje znanstveno zanimanje in ljubezen. Njega po pravici nazivljemo nekakega očeta slovanskega zgodovinopisja, Kopitar ga je pa imenoval „slovanskega patrona". Za nas sta zlasti znamenita njegov „System slawischer Geschichte" in „Slawisches Volkssystem". V obeh je kot prvi znanstveno opredelil „narečja enotnega slovanskega jezika" (naštel jih je 9) in prvi poudaril nujno potrebo po primerjalni slovnici in etimološkem slovarju slovanskih jezikov, prvi opredelil sistem kritične slovanske zgodovine, proglašal (zmotno) Slovane za evropski pranarod in ostro obsojal nemške osvajalne vojne proti njim. On je poleg znamenitega slovničarja J. Ch. Adelunga in narodopisca K. G. Antona vprav začrtal pot slovanskim znanstvenim proučevanjem in dal vse prve pobude zanje.

navdušeno o slovanstvu in njegovi sijajni bodočnosti, razvija misel vseslovanskega knjižnega jezika, poudarja jezikovno celotnost vsega našega naroda ne glede na pokrajinske meje (k Slovencem je pa vztrajno prišteval tudi hrvatske kajkavce), ugotavlja, kako naše dijake od 8. leta starosti dalje »v nemškem mestu Nemci pripravljajo za nemškega državnega služabnika«, ki mora potem »pozabiti svoj slovanski materni jezik«, in naglaša, kako neprimerno je, da bi le Korošci, Štajerci in Primorci nazivali svoj jezik slovenski, a Kranjci »kranjskega«, ko vendar govorimo vsi enega, zvrača krivdo za germanizme v slovenščini na protestante, se že navdušuje za srbske narodne pesmi, za Linhartom tudi on poudarja, da je Avstrija po večini slovanska država in se na vsej črti že odmika od dotedanje racionalistične in prosvetljenske koristnosti ter prehaja v romantično ognjevitost, s čimer že tudi tvori pri nas viden prehod iz dotedanjega preračunljivega prosvetljenstva v toplo romantiko. Čeprav je skušal že z naslovom svoje slovnice označiti našo jezikovno celotnost, se je pa vendarle naslanjal predvsem na svojo gorenjščino in kolikor toliko tudi na ostala kranjska narečja, le malo je pa upošteval tudi koroška in štajerska, ker zanje tedaj pač še ni imel gradiva, vsekakor se je pa posluževal tudi Gutsmana. Samo ob sebi je umevno, da je morala taka slovnica silno vplivati na prebujo in utrjevanje narodne zavesti tudi po obrobnih deželah, tamošnje Slovence bodriti in odvračati od prehajanja v nemško kulturno območje, jim kazati pravilne smeri narodnega razvoja ter pospeševati književno in narodno zedinjenje vseh Slovencev, ki so bili dotlej še tudi po jeziku tako razkosani na posamezne pokrajine.

Spričo označenega dela Zoisovega krožka z dvema takima velikanoma, kakršna sta bila Vodnik in Kopitar, stopa delo ostalih dveh ljubljanskih krožkov precej v

senco. Navzlic temu pa nikakor ne smemo podcenjevati zlasti dela duhovniškega janzenističnega krožka. Duša tega, kakor smo videli že spredaj, je bil prva leta Japelj, ki je prišel potem v jezikovne spore z ostalimi sodelavci, vendar so ti (J. Zupan, Gollmayr, Debevec, Ravnikar i. dr.) potem tudi po Japljevem odhodu pod Škrinjarjevim vodstvom pridno nadaljevali z započetim delom ter nam ustvarili vse cerkvene priročnike (in nekaj šolskih učbenikov) s Sv. pismom na čelu v močno izboljšanem in skrbno prečiščenem jeziku, razen tega pa tudi sproti ponatiskovali izdaje, ki so medtem pohajale. S tem so seveda tudi oni bistveno prispevali ne le k izobrazbi našega jezika, temveč tudi k preporodni miselnosti, zlasti v duhovniških krogih. — Naglo je pa medtem ugašal prvotni protijanzenistični meniški preporoditeljski krog. Dev je že l. 1786 umrl, neizčrpni Pohlin, ki je sam izdal 21 slovenskih del, pa tudi že l. 1784 za vedno zapustil domovino in l. 1801 umrl. S tem je torej ta krožek že poprej izgubil svoja glavna dva pobudnika in njiju nasledniki so izdajali le še kake ponatise prejšnjih tiskov.

V letih, ko je v našem slovenskem osrčju vrelo očrtano smotrno preporoditeljsko delo, so pa prispevale naše obrobne dežele, izvzemši Koroške, k temu preporodu še jako malo in še to v precejšnji meri ravno pod neposrednim kranjskim vplivom. K temu so seveda mnogo pripomogli zlasti tisti Kranjci, ki so se ravno v teh letih naseljevali v obrobnih pokrajinah, kakor Japelj v Celovcu in Primic v Gradcu. Na Goriško se je bil tedaj (1802) šele komaj vrnil V. Stanič, ki je pohajal ljudsko šolo v Trbižu, gimnazijo študiral v Celovcu, bogoslovje pa v Salzburgu. On je zložil (morda pod vplivom Gutsmanovega dela) sicer že l. 1797 svojo prvo slovensko pesem, toda svoje živahno delo, kot prvi na Goriškem, je razvil šele po francoskih vojnah. V celjski

kresiji so se pod kranjskim vplivom šele pojavljali prvi zavedni Slovenci (kaplan Alič, župnik Firpass i. dr.), ki so se začeli tudi zanimati za naš preporod. Nekoliko boljše je bilo v mariborski kresiji, kjer je stari kaplan Volkmer že dolgo krožil svoje domače pesmi, a v prvem desetletju XIX. stol. je nastopil tam že mladi duhovniški rod, ki se je hotel pod vplivom graškega krožka že prav resno oprijeti smotrnega preporoditeljskega dela. Že v pozni jeseni l. 1803 se je namreč zbralo pri Sv. Urbanu 9 duhovnikov, da »organizirajo naš jezik«, toda ravno jezikovno jih je jako mešala sosedna hrvatska kajkavščina, ker je tiste čase študiralo precej naše tamošnje mladine v Varaždinu. L. 1807, torej leto dni po Vodnikovih »Pesmih za poskušnjo«, je pa tudi Volkmer izdal tam prvo štajersko zbirko posvetnih pesmi, ki se pa seveda še od daleč niso mogle meriti z Vodnikovimi.

Prav važno preporoditeljsko in slovensko kulturno središče je pa postajal tedaj Gradec, kjer je študirala večina Štajercev, razen njih pa tudi nekaj Kranjcev in Koroščev (v šol. letu 1804-05 n. pr. U. Jarnik). Že l. 1803 je postal pri graškem guberneriju poročevalec za verske in šolske zadeve zaveden Čeh J. A. Jüstel, ki je šel kmalu jako na roko raznim našim stremljenjem, a l. 1807 je prispel tja iz Ljubljane študirat pravo bivši Vodnikov učenec J. Primic, ki je postal potem že čez par let prava duša našega graškega preporoditeljskega življenja. Za Korošce je postal Gradec tem pomembnejši, ker je bila l. 1804 Koroška upravno vnovič podrejena graškemu guberniju, a l. 1809 z ustanovitvijo francoske Ilirije sploh čisto odtrgana od Ljubljane in navezana zgolj še na Gradec. Končno je prišel l. 1808 iz Celovca za bogoslovnega profesorja v Gradec še bivši Japljev gojenec Fr. Lušin. Tako se je začelo že

proti koncu tega desetletja oblikovati ravno v Gradcu pravo preporodno žarišče za štajerske in koroške Slovence.

Na Koroškem je prvi in ob svojem času tudi edini slovenski Korošec z izrazito preporoditeljsko miselnostjo, Gutsman, že v drugem letu francoske revolucije umrl (1790), toda l. 1791. je prispel (po razpustu jožefinskega generalnega semenišča v Gradcu) v Ljubljano za profesorja tamošnje bogoslovne fakultete Martin Koben, doma iz Zakamna pri Vetrinju (*1763). On se v Ljubljani ni seznanil le z jožefinskimi in janzenističnimi stanovskimi tovariši (Japljem i. dr.), temveč se je pridružil tudi njihovim preporoditeljskim nazorom ter se vrnil potem z njimi na Koroško, kjer je bil dne 27. IX. 1798. imenovan za župnika pri Sv. Štefanu v Zilji (nastopil je pa svojo novo službo šele v začetku l. 1799). Tu je pa ostal le dobra štiri leta, nakar je bil dne 4. II. 1803. imenovan za župnika v Čajnčah nad Celovcem, a l. 1820 potem za celovškega kanonika in rektorja liceja. Čeprav ni znano, da bi bil ta mož tudi sam kaj pisal, vendar ni nobenega dvoma, da je vsaj pridobival za preporodno miselnost tudi svoje koroške znance (v Čajnčah je bil l. 1806—1809 njegov kaplan tudi U. Jarnik).

Ob Kobnovi vrnitvi na Koroško je bil pa tu po vsej priliki že naklonjen našemu preporodu tedanji kaplan na Radišah Jožef Winter. On je bil doma (roj. 18. XI. 1748) iz Slovenjega Šmihela (severnozapadno od Tinj), najprej kaplan na Radišah, zatem na Golšovem, ekspozit v Žrelcu, nato v Podgradu (občina Medgorje) in končno od l. 1809. dalje kanonik pri Gospe Sveti, kjer je tudi umrl (2. II. 1830; njegov nagrobnik je še vedno videti vzidan na zunanji cerkveni steni). Tudi o njem ni znano, da bi bil sam kaj napisal, toda vsekakor je spadal že med narodno zavedne koroške pre-

poroditelje in ga tudi Jarnik nazivlje v nekem svojem pismu »ljubitelja lepe Slovenije«. Njegova mladost nam doslej še ni znana, toda ni mnogo verjetno, da bi bil kaj več občeval z dvaindvajset let starejšim Gutsmanom in da bi ga bil ta pridobil za naš preporod, a prav tako si težko predstavljamo, da bi se bil navzel preporodne miselnosti kje drugje kot iz Gutsmanovih spisov, zlasti iz njegove slovnice.

Drugih, v zadnjem desetletju XVIII. stol. že doraslih slovenskih Koroščev s preporodno miselnostjo doslej po imenih še ne poznamo, toda vsekakor jih je pa moralo biti še nekaj (po Slomškovi trditvi se je n. pr. tudi kanonik in poznejši škof J. P. Pavlič čutil Slovenca). To nam zadostno dokazuje že samo dejstvo, da je izšlo tudi v tem desetletju po Gutsmanovi smrti na Koroškem kakih 10 slovenskih tiskov (gl. bibliografijo na koncu II. dela), za katere so pač morali neki možje poskrbeti, a na njih niso podpisani. Ljubljanski Linhart je tedaj v II. delu svoje zgodovine že ponosno poudarjal, da posedujejo Slovani pol Evrope, da je tudi Avstrija po večini prebivalstva pravzaprav slovanska država, in je žigosal kruto nemško ravnanje s Slovani v preteklosti. Ni znano, koliko je prodrla ta zgodovina tudi na Koroško, toda nobenega dvoma ni, da je vzbudil veliko zanimanje za slovanstvo in slovenstvo n. pr. l. 1799 že sam prihod ruskih čet na Koroško (gl. str. 115 sl.), ki so jih že tedanje Vodnikove »Lublanske Novize« nazvale »naše brate«. Končno so tudi vsaj nekateri učitelji po koroških slovenskih vaseh uvajali v šole tudi slovenske (dvojezične) učbenike, ker si s samonemškimi pri slovenskih otrocih niso mogli pomagati (Ahacelj nam sam pripoveduje, da je rabil v rožeški šoli tak katekizem). Vse to so bili činitelji, ki so nedvomno pripomogli, da je ostalo Gutsmanovo slovensko seme, ki ga je on zase-

jal, tudi po njegovi smrti nele živo, temveč je pognalo korenine in se celo razširjalo.

Prav posebno važno je pa postalo dejstvo, da je živel tedaj v Celovcu učeni prirodopisec baron Sigism. Hohenwart. Ta mož je bil rojen l. 1745. v Kamniku na Kranjskem in je znal že od doma tudi slovensko. Šolal se je pri ljubljanskih jezuitih in se tu jako spoprijateljil s svojim sošolcem in najbližjim rojakom Jurijem Japljem (učitelj obeh je bil tudi znameniti rastlinoslovec Wulfen). Še pred svojo posvetitvijo (1767) je postal krški kanonik, a ko se je krški kapitelj preselil l. 1787. v Celovec, ga je škof Salm, tedaj že kardinal, imenoval za svojega generalnega vikarja. Po vsej verjetnosti je vzdrževal pismene zveze s svojim mladostnim prijateljem Japljem in postal pod njegovim vplivom tudi jako naklonjen našim preporoditeljskim prizadevanjem (s Zoisom si je tudi dopisoval, l. 1809 ga je pa na Dunaju obiskal Kopitar).

J. Japelj je bil prav tako Kamničan kot Hohenwart. Bil je široko izobražen mož in je postal v šoli ljubljanskega škofa Herbersteina odločen janzenist. On spada med naše najzaslužnejše preporoditelje. Bil je eden glavnih članov znamenitega preporoditeljskega krožka barona Zoisa, tajnik obnovljene ljubljanske Akademije operosorum (sej te se je udeleževal tudi bivši jezuit prof. J. Knauer iz Strassfrieda pri Podkloštru) in prve čase nekaka duša preporoditeljske skupine janzenističnih duhovnikov v Ljubljani. V letih svojega službovanja v Ljubljani in okolici (1773—1795) je izdal slovenski prevod uradnega velikega katekizma (1777, doživel je pa potem še 5 izdaj), ki predstavlja prvo uporabno slovensko šolsko knjigo, dalje »Liste in evangelije« (pozneje še 4 izdaje), cerkveno pesmarico (nekatere njegove prireditve se pojo še danes), zbirko pridig in še nekaj

drugih malenkosti, a najznamenitejše njegovo delo je bil prvi slovenski prevod katoliškega Sv. pisma, ki ga je začel izdajati l. 1784. (sam je izdal le nekaj delov, nadaljevali so ga pa potem drugi). Bil je jako spreten prevajalec cerkvenih pesmi in preložil je tudi precej angleških, francoskih in nemških posvetnih pesmih. Čeprav hud janzenist, vendar Japelj ni bil noben mračnjak, temveč je zložil celo več izvirnih poskočnih in hudomušnih pesmi, namenjenih po vsej priliki ožji veseli družbi (eno takih, »Otročjo posteljo na kmetih«, je objavil l. 1856. tudi Bleiweis v svojih »Zlatih klasih«).

Glavne Japljeve zasluge leže na jezikovnem področju. Kakor sem že povedal (gl. II. del, str. 535) so naši pisatelji prve polovice XVIII. stol. jako pobarbarili naš knjižni jezik, a Japelj, ki je imel dokaj obsežno jezikovno izobrazbo, se je pri svojih prireditvah raznih nabožnih knjig naslonil na jezik naših starih protestantskih pisateljev in je upošteval tudi gorenjske jezikovne prvine, zlasti pa še razna Gutsmanova jezikovna dognanja. Sicer je tudi Japelj uporabljal še mnogo preveč nepotrebnih germanizmov, vendar je zadržal še nadaljnji razkroj našega knjižnega jezika in ga bistveno izboljšanega poenotil. V tem pogledu pomenja zlasti njegovo Sv. pismo pravi mejnik v razvoju našega knjižnega jezika in ravno s tem so si tedanji naši janzenistični pisatelji, ki so priredili vse najpotrebnejše nabožne knjige, pridobili tudi največje zasluge. Kazal je dokaj razumevanja tudi za prosvetljenska gesla in bil je prvi, ki je tudi v šolski knjigi uporabljal izraz »Slovenci« za ves naš narod.

Japelj je bil l. 1795. imenovan za župnika in dekana v Naklem pri Kranju. Od tu je obiskal tudi svojega mladostnega prijatelja Hohenwarta v Celovcu in, ker je prišel ravno tedaj zaradi jezikovnih vprašanj v hudo na-

vzkrižje s svojimi sodelavci pri prevajanju Sv. pisma, razen tega je imel pa še velike težave pri gospodarstvu, ga je Hohenwart z lahkoto pregovoril, da je prosil za kanonikat v Celovcu. V svoji prošnji je med drugim zapisal: »Sejal sem v slovenskem jeziku seme božje besede ter sem že dosedaj koristil krški škofiji, a to obljubljam tudi za bodočnost« (to se more nanašati na celovško izdajo nekega katekizma, ki je nabrž Japljeva [gl. II. del, str. 923]). Hohenwart je potem kot generalni vikar dosegel, da ga je škof Salm že dva dni po vložitvi prošnje imenoval (14. IX. 1799) na zaprošeno mesto (deželno glavarstvo se je potem pri škofu celo pritožilo, ker ni bil imenovan domačin). Tako je postal torej Japelj drugi neplemiški celovški kanonik (prvi je bil poznejši škof J. P. Pavlič, roj. l. 1751. kot sin revnega slovenskega žičarja v Medborovnici, župnija Glinje; bil je dvorni kaplan nadvojvodinje Marije Ane, l. 1792. je postal kanonik, l. 1807. pa še rektor liceja). Razen teh dveh Slovencev je bilo tedaj v celovškem kapitlju še 5 nemških plemičev. Ko je bilo l. 1801. obnovljeno celovško bogoslovje, je bil Japelj imenovan za njegovega podravnatelja, tri leta nato za njegovega ravnatelja, l. 1806. pa še (za Škamperlom) za škofijskega šolskega nadzornika. V začetku septembra l. 1807. je dobil vest, da je predlagan celo za novega tržaškega škofa, a je že nekaj dni zatem težko obolel in nato dne 11. X. 1807. umrl, zadet od mrtvouda, star 64 let. Vse svoje imetje je zapustil revežem. Njegovo veliko knjižnico in rokopise je na dražbi kupil Hohenwart, od njega pa baron Zois, ki jih je potem večinoma podaril ljubljanski študijski knjižnici; žal se nam pa niso ohranila tudi njegova pisma. Ob njegovi smrti so pisali o njem tudi nekateri tuji listi, a celovški priložnostni pesnik J. Cerfogli mu je posvetil latinsko posmrtnico. Njegova razmeroma

zgodnja smrt je vsekakor pomenjala hud udarec za mlado koroško preporoditeljsko gibanje.

Že gornji podatki kažejo, da se je Japelj jako hitro uveljavil v novem celovškem okolju in postal tu vnovič jako delaven. Posebno spoprijateljil se je z rimskim akademikom, opatom vitezom J. Cerfoglijem ter škofijskim arhivarjem in licejskim profesorjem M. Hallejem. Ker so bili vsi trije odlični latinci, so pridno zlagali latinske žalostinke, tekoče dogodke pa komentirali z jedkimi latinskimi epigrami. Zaradi gladkega znanja francoščine je prišel že zgodaj v tesnejše stike tudi z grofico Artois, poznejšo ženo francoskega kralja Karla X. (gl. str. 149).

Leta po Japljevem prihodu v Celovec, to je pičlo prvo desetletje XIX. stol., so bila za ves slovenski preporod sila važna. Spričo velikih vojnih stisk je bila tedaj celo vlada nehote prisiljena k raznim ukrepom, ki so le pospeševali naš preporod. Zlasti osnovno šolstvo je prišlo (1805) iz državnih rok pod nadzorstvo duhovščine, ki je imela neprimerno več smisla za narodni jezik kot pa ljudstvu bolj ali manj tuji uradniki. V Ljubljani se je razvijala dalje živahna preporodna delavnost, ki sem jo očrtal že zgoraj.

Japelj je prinesel izrazito preporodno miselnost na Koroško že iz Ljubljane. To je pokazal že dva meseca po svojem prihodu v Celovec, ko se je tedanji kranjsko-koroški deželni glavar grof Wurmbrand obrnil nanj z vprašanjem, »katerega izmed različnih slovanskih jezikov naj se nauči mladino za lažje umevanje ruščine, poljščine, češčine, dalmatinščine, hrvaščine, kranjščine in drugih slovanskih narečij?«. Japelj mu je odgovoril z obširno spomenico z dne 20. XII. 1799. (hrani jo sedaj ljubljanska vseučiliška knjižnica), da bi bila za to pač najprimernejša »kranjščina« ali »iliršcina« (tako jo je nam-

reč nazival M e g i s e r), ker je ona osnovni jezik, in sicer:

1. zaradi svoje starosti;
2. ker se v njej imena stvari najlepše prilegajo naravi dotične stvari;
3. ker je enakomerna, kakor najstarejši jeziki sveta, n. pr. grščina, hebrejščina i. dr.
4. ker je slikovita in kaže pravi pomen bolj v podobi, ne pa v dobesednem smislu;
5. zaradi neke posebne preprostosti v vseh delih govora.

Glede na to naj se tudi otroci nemških plemičev, živečih med Slovenci, že v rani mladosti naučé njih jezika, a vlada naj ustanovi slovansko akademijo, ki naj izda potem slovar in slovnico vseh slovanskih jezikov ter uredi za vse Slovane primeren črkopis. Nato je v tej spomenici še obširno dokazoval, kakšno korist bodo imeli ljudje od znanja slovenščine na raznih področjih: v znanosti, trgovini in politiki, ter našteval razne znamenite može iz slovenskih dežela, katerim je znanje slovenščine odlično služilo pri njihovih uspehih. Spomenica je torej vsebovala pravo zakladnico preporodnih misli v smislu Kumerdejevih in Schlözerjevih idej.

Prišedši v Celovec pa ni izdajal Japelj več novih nabožnih knjig (izšlo je pa v tistih letih več novih izdaj prejšnjih njegovih nabožnih knjig) in tudi s pesništvom se je ukvarjal le bolj za zasebno zabavo. V tisku je izdal (1803) samo še slovensko in nemško »Prestavlanje ene latinske Pejsmi Imenovane Ribzhi tih ludy« in pripravil prevod spodbudnih »Nevarnosti mladih ludi«, a slednje so izšle potem šele dolgo po njegovi smrti. Pač je pa uporabil v teh letih ves svoj prosti čas za jezikovne študije, ki so mu očividno najbolj prirastle k srcu. Že l. 1802. se

je lotil sestavljanja velike vseslovanske slovnice, h kakršni je spodbujal Slovane že Schlözer. V ta namen je potoval trikrat celo na Dunaj (l. 1803 se je seznanil tam tudi z znamenitim poljskim jezikoslovcem Lindejem, kateremu je potem poslal Megiserjev slovar), da si nakupi tam potrebnih slovanskih slovnic. Spremljal ga je vselej njegov najbližji pomočnik vseh njegovih 8 celovških let, bogoslovec Sim. Harnisch, po rodu Nemec iz Trebnja, ki se je pa ravno v Japljevi družbi tudi sam navzel ljubezni do našega preporoda (pozneje je Harnisch služboval kot vikar v Špitalu, kot župnik v Kameringu in slednjič kot župnik v Špatrjanu, kjer je l. 1864. umrl). Dovršitev tega velikega dela mu je pa zavlekla sestava slovenske slovnice, namenjene za njegove celovške bogoslovce in kot pripomoček za pridigarje (»Slavische Sprachlehre«), napisane po njegovem lastnem sistemu. Delo je posvetil svojemu prijatelju, generalnemu vikarju grofu Sigism. Hohenwartu, »ki ga izza otroških let iskreno ljubim in spoštujem, v čigar vzvišeni hiši sem bil največ vzgojen, s katerim sem se kot otrok učil prvih temeljev znanosti, humaniora, filosofijo, matematiko ... kateremu se moram za Bogom kot svojemu najljubeznivejšemu očetu zahvaliti vse ....« To posvetilo je datirano z dnem 2. I. 1807 in že dne 27. II. 1807 je rokopis odobrila tudi cenzura, toda pred natiskom ga je prehitela smrt. V obširnem uvodu je podrobno navajal prednosti slovenščine, podobno kakor 8 let poprej v svoji spomenici grofu Wurmbrandu. Ta slovnica bi pač pomenjala spet prispevek zlasti k izboljšanju pravopisa, vendar zanjo ni bilo prevelike škode, ker je potem itak že naslednje leto izšla znamenita Kopitarjeva slovnica in so utrli Adelung, Dobrovski i. dr. jezikoslovju že čisto novo pota, dočim je Japelj s svojo racionalistično miselnostjo že vidno zaostal za sodobnim razvojem.

Označeno Japljevo književno delo za časa njegovih celovških let seveda ni imelo posebnega neposrednega narodnopolitičnega pomena za koroške Slovence, zlasti ker je ostalo še nenatisnjeno, pač je bil pa velik njegov vzgojiteljski vpliv kot podravnatelja in pozneje ravnatelja tamošnjega semeništča in pa vpliv, ki ga je široko izobraženi in že slavni mož izvajal tudi na druge tedanje slovenske koroške izobražence. Med slednjimi je treba navesti v prvi vrsti že znanega nam Eggerjevega uradnika (pozneje nadzornika) Franca Grundtnerja. Ta mož je bil rojen okoli l. 1767. in je še mlad stopil v službo tedanje glave koroških framasonov, lastnika raznih gospoščin, rudnikov in železaren, barona M. T. Eggerja (gl. II. del str. 795). Zaradi svoje mladosti Grundtner po vsej priliki ni bil član tedanje celovške lože in najbrž tudi ne poznejšega Herbertovega kantovskega krožka, pač je pa izrazito svobodomiselno okolje, v katerem je živel vsaj prve čase, gotovo vplivalo tudi nanj. Toda pozneje se z modroslovnimi vprašanji po vsej priliki ni več bavil, vendar je ostal policiji še nekaj časa sumljiv, češ da je bil poprej član nekega tajnega krožka. Že ob koncu XVIII. stol. se je pa začel Grundtner živo zanimati predvsem za slovenski jezik, njegovo mlado književnost in tudi za preporodna gesla. Iz svojega izrazitega prosvetljenskega nagiba se je lotil prevajanja Geigerjevega »Sadjarstva«, se v ta namen opremljal z jezikovnimi pomagali in stopil v pismeno zvezo z Vodnikom in Japljem še pred prihodom slednjega v Celovec zaradi slovenskih imen za razne vrste jabolk. Verjetno je celo pesnikoval, kajti drugače bi ga kresija najbrž ne povabila za prevajanje Collinovih pesmi, toda ohranilo se nam ni tega ničesar razen dveh prevodov. Jarnik ga je nazival »enega najtemeljitejših poznavalcev našega narečja«. Užival je velik splošen ugled, tako da je zapisala l. 1811. celo »Carinthia« o

njem: »Gospod Grundtner je mož, ki ni znan le po Koroškem kot jako izobražen, resnicoljuben, enako skromen kot odkritosrčen in uvideven raziskovalec«. Bil je namreč tudi odličen narodno-gospodarski strokovnjak. L. 1805 je namreč umrl grof Egger, star 71 let, in še isto leto še njegov sin, ki je zapustil komaj dveletnega sinčka. Njegovi varuhi so poverili izprva upravo vseh Eggerjevih posestev in podjetij boroveljskemu rojaku dr. J. Rabiču. Ko je pa ta že dne 5. IV. 1807 svoje mesto odložil, je bil imenovan za inšpektorja in upravitelja vseh posestev in podjetij Grundtner, ki jih je vodil ravno v najtežjih časih. Zaradi francoskih vojn, ukinitve izvoza koroških železarskih proizvodov v francosko Ilirijo in zaradi avstrijskega državnega bankrota je nastopila huda gospodarska kriza, ki jo je pa Grundtner s svojo sposobnostjo srečno prebrodil in po vojni navzlic močni inozemski konkurenci vnovič dvignil podjetja na staro višino ter celo dokupil nekaj novih.

Tako je torej Japelj ob prihodu na Koroško našel tam najmanj 4 može, ki so bili vsaj jako naklonjeni našemu preporodu: Kobna, Winterja, Grundtnerja in Hohenwarta in njegov prihod je mogel v njih preporoditeljsko razpoloženje samo še utrditi. Razen tega je pa službovalo tedaj v Celovcu ali v neposrednem okolišu še nekaj drugih slovenskih duhovnikov, kakor že navedeni kanonik Pavlič, mestni kaplan Jos. Umnik ter Iv. Lesjak in še drugih več, o katerih pa seveda danes ni mogoče več ugotoviti, kako so gledali na prve koroške preporodne poskuse (verjetno je bil vsaj naklonjen našemu preporodu tedanji tajnik krške konsistorialne pisarne in šolski referent Jakob Ortner, ki je postal potem po Japljevi smrti tudi kanonik in škofijski šolski nadzornik). Iz štajerskega dela lavantinske škofije (iz Olimlja ob Sotli) je pa prišel štiri leta za Japljem na Koroško še

J. P. Ješenak (1755—1827), ki je bil l. 1803. imenovan za vodjo lavantinske konsistorialne pisarne v Št. Andražu. On je že v Olimlju poslovenil »Mali katekizem«, ki je bil potem v rabi do l. 1848, in je torej vsekakor prinesel s seboj na Koroško tudi preporodno zavest. On bi pač mogel s svojega mesta v osamljenem nemškem Št. Andražu vsaj kolikor toliko vplivati tudi na druge duhovnike v tistem delu slovenske Koroške, ki je spadala tedaj še pod lavantinsko škofijo, t. j. zlasti v Podjuni in v Mežiški dolini, vendar nam ni znanega doslej o tem še ničesar.

Toda največjega pomena je bil Japljev prihod za novi rod, zlasti za tistega, ki je prihajal iz bogoslovja tedaj, ko je bil Japelj njegov podravnatelj oziroma ravnatelj. Nobenega dvoma namreč ne more biti, da je imelo Japljevo ravnateljevanje tudi močan vpliv na izoblikovanje preporoditeljskega duha med tedanjimi celovškimi bogoslovci. Med temi je bil najstarejši poznejši goriški nadškof Fr. Lušin, rojen 3. XII. 1781. »pri Lušinu« v Lipljah (župnija Tinje, občina Grabštajn). On je študiral do l. 1805. v celovškem bogoslovju in bil potem l. 1806—1808. kurat v Celovcu. Za njega je ugotovljeno, da je imel dokaj stikov z več tedanjih vidnih preporoditeljev (Jarnikom, Primcem) in se je živo zanimal za preporod, a je že l. 1808. odšel za profesorja na graško bogoslovno fakulteto (l. 1815 je bil tam celo rektor) in se ni več povrnil službovat na Koroško, zaradi česar za nas seveda tudi ne prihaja več v poštev (bil je pa prvi koroški Slovenec, ki je postal pozneje škof in celo nadškof, nazadnje v Gorici, kjer je umrl 2. V. 1854). Lušinov sošolec je bil Ozvald Rausch (1780—1854) z Golšovega, ki je po posvetitvi sicer služboval po raznih koroških župnijah, toda l. 1810 je vstopil v obnovljeni jezuitski red in odšel potem v Rusijo, kjer je deloval kot profesor in misijonar.

Ko je car Aleksander I. l. 1820 izgnal jezuite iz Rusije, se je preselil v vzhodno Galicijo, kjer je deloval do l. 1848 kot profesor in vzgojitelj, nato se pa vrnil v Celovec in tu umrl. Razen slovenske materinščine je obvladoval še 10 drugih jezikov, med temi gladko tudi ruščino in poljščino.

Toda ravno ko je prevzel Japelj ravnateljstvo celovškega bogoslovja, sta stopila vanj dva, kmalu zatem najvidnejša koroška preporoditelja, namreč Urban Jarnik in po študijah dve leti starejši Matija Schneider. Slednji je bil rojen dne 7. II. 1784. v Št. Ilju v Rožu, bil jeseni l. 1808. posvečen in je odšel nato za kaplana v Štebenj v Ziljski dolini. Tu je ostal dobri dve leti, nakar je postal provizor v Žabnicah v Kanalski dolini, v januarju l. 1815. kaplan v Tinjah, a že s 1. XI. istega leta je postal profesor in študijski podravnatelj v celovškem bogoslovju. Že l. 1819. je pa hudo zbolel, odšel nato na zdravljenje v Gradec, od koder se menda ni več vrnil, temveč je dne 7. V. 1831. umrl v tamošnji bolnici usmiljenih bratov.

Nobenega dvoma ne more biti, da se je vnel Schneider za preporodno miselnost že v bogoslovju, čeprav iz te dobe o njem še nimamo nobenih neposrednih poročil. Šele spomladi l. 1811. ga namreč prvič omenja Jarnik v nekem svojem pismu Primcu v Gradec. S pismom vred je namreč poslal Jarnik Primcu tudi 8 listov Schneiderjevega slovarskega gradiva, a v pismu samem pravi Jarnik, da so to doneski »za nas Slovence mnogo obetajočega ter v starih in novih jezikih jako izvedenega g. Matije Schneiderja, poprej kaplana v Štebnju ... sedaj pa kaplana v Žabnicah v Kanalski dolini, kjer bo mogel kot kaplan Sv. Višarij pri večjem stekanju Slovencev, ki privro iz vseh krajev Karantanije tja na božjo pot, za

nas odkriti še marsikatere besede, ki bi ostale sicer v temi«.

Schneider se je že sam na zadnji strani omenjenega seznama besed nazval »vročega prijatelja materinščine«, a Jarnik je potem v istem svojem pismu Primcu nadaljeval: »V njem je dobilo slovenstvo dobrega prijatelja in, ker je on še mlad mož, more lepa Slovenija po pravici pričakovati od njega še mnogo, ker je meni izrazil nekoč lepo željo prisvojiti si znanje vseh slovanskih narečij in za gotovo dosego tega so nam porok njegovi lepi talenti«. In v drugem pismu, približno iz istih tednov, je pisal Jarnik Primcu o Schneiderju, da se mu zdi vprav rojen za jezikoslovje, da na njegov (Jarnikov) poziv pridno zbira posebne ziljske besede, rečenice i. dr., dodaja marsikaj tudi iz narečja svojega rojstnega kraja, ter je pristavil: »On zlaga tudi marsikatere pesmi, ki odkrivajo njegove lepe talente«.

Najznamenitejši Japljev gojenec v celovškem bogoslovju je pa postal Urban Jarnik. Ker bom o njem obširno govoril še v prihodnjih poglavjih, naj tu samo omenim, da je študiral Jarnik v celovškem bogoslovju le prvo ter zadnje leto, a drugo leto (1804—05) na graški bogoslovni fakulteti, po posvetitvi (12. X. 1806) je pa prišel za tri leta (1806—1809) za kaplana k župniku Kobnu v Čajnče nad Celovcem, kjer ni le ostal lahko še nadalje v zvezi s svojimi preporoditeljskimi celovškimi prijatelji, temveč je bil tudi njegov župnik odkrit prijatelj našega preporoda. Že v teh letih je Jarnik tudi pridno pesnikoval.

Razen navedenih, že zrelih ali pa vsaj doraščajočih mož, je pa končno dozoreval tedaj v Celovcu še Matija Ahacel. On je bil rojen dne 24. II. 1779 v Gorinčičah pri Sv. Jakobu v Rožu kot sin revnega malega kmetiča. Pisal se je pravzaprav Kobentar, toda v šoli so

ga po pomoti zapisali pod domačim imenom Ahacel, nakar mu je potem to ime tudi ostalo. Slovenskega branja se je že kot majhen otrok naučil sam, nato pa prosil starše, da so ga poslali v tedaj oblikujočo se šolo v Rožeku, kjer so že rabili Gutsmanov dvojezični katekizem. Ko je pa prišel l. 1791. v Št. Jakob novi kaplan Fr. Hudelist in začel poučevati 5 otrok, je tudi naš Ahacel prestopil k njemu. Kmalu nato je ustanovil Hudelist tu redno šolo in je obiskoval Ahacel potem še to. Tako je dobil torej Ahacel že v ljudski šoli prvi slovenski pouk.

Ravno Hudelist je pa spravil svojega izredno nadarjenega učenca že jeseni l. 1792. v drugi razred celovške normalke, od koder je prestopil potem v tamošnjo gimnazijo in končno v licej (1794—1801). Prva leta se je pretolkel skozi šole z veliko revščino (skromen obed je dobival izprva pri frančiškanih), močno ga je pa podpiral tudi Hudelist, a pozneje se je preživljal z instrukcijami. Še kot dijak se je sam naučil tudi francoščine. Po dovršitvi liceja je nameraval tudi mladi Ahacel oditi v bogoslovje, toda o počitnicah je zbolel profesor matematike, bivši jezuit Giuliani in on je predlagal vladi, da bi ga za čas bolezni nadomeščal dvaindvajsetletni Ahacel. Ker se je pa profesorjeva bolezen zavlekla, je vlada l. 1801. na Giulianijev predlog Ahacla imenovala celo za suplenta na celovški gimnaziji. Šest let nato je bil pa Giuliani upokojen in naslednje leto (1807) potem imenovan Ahacel za rednega profesorja matematike. Za ta leta sicer še nimamo zanesljivih podatkov o narodnostnem razpoloženju mladega Ahacla, toda niti najmanj ne moremo dvomiti, da se je ves čas čutil Slovenca, a. l. 1814. je pisal Jarnik Kopitarju, da bodo skupaj z Grundtnerjem in Ahaclom brali srbske časnike.

Ako upoštevamo stanje slovenske zavesti na Koroškem ob Gutsmanovi smrti (1790) in pa dobrih 15 let pozneje

ob Japljevi smrti (1807), tedaj pač moramo ugotoviti skoro nepričakovano velik napredek. Gutsman je še čisto osamljen prebijal led in ob njegovi smrti so se verjetno le nekateri posamezniki samo čutili Slovence, a ob Japljevi smrti se je število zavednih Slovencev že krepko pomnožilo, nastopajoči mladi rod, zrastel bolj ali manj že pod Japljevim vplivom, je pa že ves gorel za slovenstvo in se tudi skrbno pripravljal na izrazito preporoditeljsko književno delovanje. Tudi Japelj je že poznal navdušeno Herderjevo pisanje o Slovanih, toda bil je že prestar, da bi mogel vžgati v njem romantični ogenj; ob tem so se ogreli šele njegovi mladi učenci.

*

Razen označenega oblikovanja slovenskega preporoda, ki je zajemal šele nekaj že kolikor toliko narodno zavednih izobražencev, je pa ravno v teh časih na Koroškem bolj nego v kateri koli drugi slovenski deželi vprav zacvetelo še drugo prosvetno življenje, ki je bilo pa neposredni in nekak nagonski plod ljudstva samega in po vsej priliki brez vsake zveze z opisanimi celovškimi književnimi prizadevanji. To je bilo — b u k o v n i š t v o.

O koroških bukovnikih sem govoril precej že v II. delu te zgodovine (gl. tam str. 290 in pogl. XXX). Tam smo videli, da je že staro slovensko koroško bukovništvo potem v sredini XVIII. stol. naravnost zacvetelo. Izprva je to obsegalo le prepisovanje starih protestantskih knjig in molitev, s čimer so si skušali pomagati predvsem slovenski protestantje iz Zilje, a že v prvi polovici XVIII. stol. se je spričo pomanjkanja slovenskih tiskov razširilo še na katoliške Slovence po ostalih predelih Koroške. Neuki slovenski obrtniki in kmetje so si sami sestavljali zbirke starih nabožnih pesmi in molitev, prevajali celo cele praznoverske spise, vražarske zagovore, »žegne«, rotilne izreke in zapisovali razno narodopisno blago, a l.

1765. je A. Goričnik prevedel kar celo zdravniško knjigo. Seveda je pisal vsak teh bukovnikov bolj ali manj v svojem narečju, vendar temeljé zlasti zapisi starejših pesmi in molitev skoro vsi še na knjižnem jeziku naših protestantov. Ravno to bukovniško pismenstvo nam je tudi najzgovornejša priča o veliki ljubezni, ki jo je gojilo naše preprosto koroško slovensko ljudstvo do svoje slovenske besede in jo znalo tudi vrednotiti.

To bukovniško pismenstvo se je nadaljevalo potem še tudi v dobi prosvetljenstva, torej vso drugo polovico XVIII. stol. in nato celo še daleč v XIX. stoletje. Prvi je začel pri nas smotrno raziskovati to zanimivo književno zvrst pokojni prof. dr. Fr. Kotnik, a za njim nadaljuje sedaj to delo prof. dr. P. Zablatnik, ki še danes leto za letom odkriva prezanimive najdbe, a potrebno bo še mnogo iskanja in podrobnega proučevanja, preden bomo dobili o tem prezanimivem poglavju duševnega življenja našega koroškega slovenskega ljudstva izčrpno in jasno sliko.

Vprav cvetelo je pa bukovniško pismenstvo v drugi polovici XVIII. in v prvih desetletjih XIX. stoletja. Tedaj je bujno poganjalo zlasti praznoversko pismenstvo, ki se je sploh vleklo neprestano vse XVIII. ter XIX. stol. in potem še niti v XX. stol. ni docela ugasnilo. Pospeševale so ga nedvomno zlasti francoske vojne na prelomu XVIII. in XIX. stol. (kakor nekoč že tridesetletna vojna). Glavna predstavitelja te zvrsti sta »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, ki sta doživljala še v tej dobi nove izdaje. Razen teh imamo pa potem še celo vrsto krajših rokopisnih in celo nekaj tiskanih »molitev«, »rigelnov«, »sapahov« (gl. bibliografijo v II. delu) in podobnega, po večini iz nemščine prevedenega blaga v najrazličnejših inačicah in skoro iz vseh predelov slovenske Koroške. Številni primerki, ki jih je zadnjih par let nabral dr. Zablatnik po raznih krajih slovenske Koroške, so sicer skoro

vsi že iz najnovejše dobe in so zato tudi že močno prilagodeni današnjemu književnemu jeziku, toda skoro pri vseh je čisto jasno, da so to le prepisi starih predlog, a njih praznoverska vsebina nas vodi ravno nazaj v XVIII. stol., zaradi česar jih tudi omenjam na tem mestu.

Prerokovanja in razne praznoverske »molitve« so vsaj po ogromni večini le prevodi tujih, zlasti nemških predlog in vzbujajo predvsem zanimanje narodopisca. Nekaj obče važnosti tudi za nas imajo le zato, ker nam predstavljajo žive priče tedanjega duhovnega življenja našega slovenskega ljudstva na Koroškem in pa nevzdržne težnje naših preprostih ljudi po pismenem slovenskem izražanju. Mnogo važnejše za čisto svojsko slovensko duhovno življenje našega koroškega ljudstva so pa njegove pesmi. Narodne pesmi so seveda nastajale še tudi vse XIX. stol., a globoko ljubezen do pesniškega oblikovanja slovenske besede nam prav posebno dokazujejo še cele zbirke pesmi, ki so se nam ohranile iz tiste dobe: od »Sadnikarjeve zbirke« preko Maurerjeve pesmarice i. dr. do »Pevcarjeve pesmarice«.

Malo je predelov na Slovenskem, kjer bi se iz ljudstva samega neprestano porajali pesniški oblikovalci naše slovenske besede v toliki meri kot ravno na Koroškem. »Slov. Bčela« je l. 1853. poročala, da je bilo v prvem desetletju XIX. stol. polno pesmi in pevcev, a Jarnik je pisal spomladi l. 1811. Primcu v Gradec: »Na Koroškem je najti tudi med preprostimi Slovenci, zlasti še v Rožu, mojstrske ljudske pevce, kakršnih med preprostimi Nemci na Koroškem ni.« Bili so pa rožanski kmetje tudi sicer izredno bistri in vedoželjni. Slomšek nam v svojih »Drobtinicah« za l. 1847. pripoveduje o njih: »Ko so prišli dijaki o praznikih domov, so hoteli domači bratje vse poizvedeti, česar se v šolah učijo. Dobili so stare bukve in se jeli učiti, eden latinskega, drugi grškega, tretji se je

zemljepisja lotil. Neki sosed Ahaclov, Izop po imenu, je latinski besednik (besednjak) na oralo privezal in se po ogonih gori in doli latinskih besedi učil ter je prav gladko latinsko govoril. Ko je to njegov sosed izvedel, se je grškega jezika postopil, si kupil Sv. pismo v grškem jeziku pisano ter bral in, kadar so naš Matija (t. j. Ahacel) domov prišli, jih je grško pozdravil« (Izop je že l. 1812. umrl.) Glede na vse to tudi ni čudno, če nazivljejo Rož večkrat tudi »slovenske Atene«.

Imena tedanjih rožanskih pevcev so danes žal pozabljena, jasno je pa, da izvirajo od njih marsikatere pesmi, ki jih prištevamo danes med narodne pesmi. Ohranilo se nam je le ime najbolj nadarjenega med njimi, namreč Mihaela Andreaša. Ta prezanimivi Rožan je bil rojen dne 28. IX. 1762. v Bistrici v župniji Št. Jakob. Ker je obstajala v Andreaševih mladih letih v vsem Zvrhnjem Rožu šola samo v Rožeku, do koder je bilo pa iz Bistrice predaleč, ni obiskoval nobene šole. Tedaj je bilo tkalstvo v Zvrhnjem Rožu tako razvito, da so se vsi moški izučili te obrti in potem tkali doma. Tako se je tudi Andreaš že v deških letih izučil tkalstva doma, a da bi se še bolj izpopolnil, je odšel potem še v bližnje Podgorje k nekemu pletilcu, kjer se je pa naučil tudi brati. Po končani učni dobi se je po tedanji navadi zaradi izpopolnitve v svoji obrti podal večkrat še na severno Koroško, kjer se je naučil tudi tamošnjega nemškega narečja, končno se je pa naselil v svojem rojstnem kraju ter se pridno in skrbno posvečal svoji obrti do smrti (umrl 27. V. 1821).

Andreaš je bil že izza mladih let navdušen pevec in verjetno ga je ravno to, poleg branja, spodbodlo, da je poskušal že zgodaj še sam zlagati pesmi ter napeve k njim (najstarejša ohranjena njegova pesem je iz l. 1793, a jako verjetno je, da je začel pesniti že poprej). Vse proste nedelje in praznike je namreč uporabil za neutrudno slo-

vensko in nemško branje ter se pri tem sam izuril tudi v pisanju tedanjega slovenskega in nemškega knjižnega jezika, a pesništva se je vsekakor učil pri tedanjih naših nabožnih pesmih, zato so njegove pesmi tudi resne in nravstveno poučujoče. Zlagal je slovenske posvetne in nabožne pesmi in tistim, ki so bile namenjene petju, je sam skladal tudi napeve (»arije«), čeprav niti not ni poznal. Njegove pesmi so se potem ustno in pismeno razširjale med ljudstvo in je marsikatera izmed njih tudi ponarodela.

Ko je dorastel sedemnajst let mlajši Ahacel, doma iz iste župnije, se je Andreaš seznanil in sprijateljil tudi s tem in je po vsej priliki začel ravno pod njegovim vplivom brati še odličnejše nemške pesnike (Schillerja) in celo modroslovna dela. Ahacel pripoveduje, da je celó med samim delom bral in prevajal Schillerja. Ravno Ahacel je bil potem tudi tisti, ki je za trajno rešil spomin na tega zanimivega in nadarjenega rožanskega ljudskega pevca. Če je Andreaš sam zapustil kaj svojih pesmi zapisanih, ni znano, toda vsaj ohranila se nam ni nobena. Toda ko je začel Ahacel misliti na zbirko svojih »Pesmi po Koroškem in Štajerskem znanih«, je po Slomškovi trditvi naročil v domačem kraju, da so jih (namreč Andreaševe) zapisali z napevi vred in izmed njih jih je odbral potem 8 ter jih objavil v navedeni svoji zbirki, usoda ostalih nam pa doslej ni znana.

Ker je bil namen Ahaclove zbirke predvsem nravstveno vplivati na svoje rojake, je seveda tudi izmed Andreaševih izbral v prvi vrsti le te. One nam kažejo Andreaša kot resnega moža, ki je hotel kot nekak »pridigar z naštevanjem narodnih slabosti poboljševati . . ., ter vedno spet poudarja svojo vdanost v božjo voljo«. Res je, da so njegove pesmi včasih gostobesedne, kar je pri preprostem samouku tudi razumljivo, vendar nam kažejo nedvomno

močno pesniško nadarjenost in čut za rimo ter za pravilnost kitice. To niso več preprosti izlivi primitivnega ljudskega pevca, temveč vsebinsko resne in izrazno že kar bogate in uglajene pesmi. Jarnik je pa meseca aprila leta 1811 pisal Primcu, da so Andreaševe pesmi »povsod priljubljene in imajo polet, kakršnega ne bi pričakovali pri običajni človeški pameti«. Ahacel, ki je imel v rokah več njegovih pesmi, pravi, da je »jemal snov za posvetne pesmi največ iz dnevnega življenja in kazal v njih živo čisto voljo vplivati na poboljšanje ljudi s primernimi sredstvi . . .«. Dunajčan in od l. 1829—1840 profesor v Celju, dramatik, pesnik in zbiratelj notranjeavstrijskih narodnih pesmi, J. G. Seidl, je objavil že l. 1841. Andreašev življenjepis celó v praški »Ost und West« ter prevedel dve njegovi pesmi v nemščino (»Nedelzi« in »Večerno«), a celovška »Carinthia« je pisala o njem večkrat. Po vsej priliki je bil Seidl opozorjen na Andreaša ob priliki svojih potovanj iz Štajerske skozi Koroško na Tirolsko.

Za nas je še posebno zanimivo, kako je gledal ta preprosti Rožan na tedanje velike politične prevrate in dogodke, kajti po vsej priliki jih je podobno motrilo tudi ostalo naše koroško ljudstvo, kolikor jih je sploh moglo zasledovati. Ohranjeno nam je to Andreaševo gledanje v njegovi pesmi »Francoska vojska» (iz l. 1793), kjer pravi:

„Kje ste leta vi pokoja,
Mirne leta, kam ste šle?
Odi šolda in' poboja
Sliši ino vidi se.
Na Francoskim se začelo,
Dobro ve to vsaki sam;
Kdaj, kako bo konec vzelo,
To je celo skrito nam.

Oh! alj ni to dosti milo
Ti Paris, mestó hudó!
Svojga kralja si vmorilo,
Kakor volk jagne mladó.
Nam in sebi ste storili
Mirniga življenja kraj;
Eden drugiga morili,
Bog ve, kaj še bo naprej.

Reve te ne obžaluje
Le Francosko ino mi,
Vsa Evropa omaguje,
Ker se ji hudó godi.
Večni mora se serditi,
Ker namesto nja česti
Vidi greh na greh storiti,
In pobolšanja več ni.
. . . . . "

Ako pomislimo, da niti velik del francoskega ljudstva samega dolgo ni mogel doumeti globljega smisla revolucije, potem se seveda nikakor ne smemo čuditi, če je tudi ta preprosti Rožan gledal v njej predvzem konec dotedanjega mirnega življenja, grozovitosti, ki so jih počeli v Franciji jakobinci in ki jih je uradna propaganda tako izrabljala, ter se zaskrbljen spraševal: »Bog ve, kaj bo še naprej?«

Že zgodaj se je pa Andreaš seznanil tudi z drugim tedanjim in sploh najimenitnejšim koroškim bukovnikom, šest let mlajšim Andrejem Šusterjem - Drabosnjakom, doma iz kake tri ure oddaljene župnije Kostanje nad Vrbskim jezerom.

Ako se iz Vrbe (na zahodnem koncu Vrbskega jezera) napotimo po cesti v hrib, se tik pod vasjo Jezerce odcepi poljska pot na levo in po njej pridemo po položnih rebrih v kake pol ure na Drabósinje. Te sestoje le iz dveh srednje velikih kmetij, Spodnjega in Zvrhnjega Drabosnjaka. Slednja sestoji iz treh stavb: hiše (ta je bila okoli l. 1860. prezidana), hleva in »pajštbe«, t. j. majhne kajže, kakih 50 korakov nad hišo. Tu je sredi XVIII. stol. gospodaril Peter Šuster, ki je imel šest otrok. Najmlajši med njimi je bil Andrej, rojen dne 6. V. 1768. O Andrejevi mladosti ne vemo ničesar. V uro hoda

oddaljeni Vrbi je sicer že l. 1777. ustanovil učitelj Šušič šolo, ki je bila dobro obiskovana, ne vemo pa, če je zahajal vanjo tudi naš Andrej; vsekakor se je pa že v mladih letih naučil brati in pisati. Ker leži kostanjška fara ob narodnostni meji, je verjetno, da se je že v mladih letih naučil tudi nemško. L. 1793. je prevzel po svojem očetu posestvo in se še tisto leto (23. IX.) oženil z Nežo Weiß z bližnjih Jezerc. Rodilo se jima je 11 otrok, od katerih je bilo l. 1810. živih še 6 dečkov in 3 deklice. Kaj je bilo s temi pozneje, prav tako ne vemo ničesar zanesljivega, le gledé enega sina pripovedujejo, da je bil sodár v skočidolski župniji, a ena njegova hčerka da je živela v Vernberku.

Domačini so ohranili Drabosnjaka v živem spominu do današnjega dne. Pripovedujejo, da je bil srednje velike postave, hodil gladko obrit, obleko je nosil iz domačega platna in sukna in na glavi klobuk s širokimi krajci, a za klobukom vedno zataknjene kake »šrifte«. Bajé je vedno imel pri sebi torbo, v njej pa svinčnik in polno »šrift«. Popravljal je tudi ure, rad slikal končnice čebelnih panjev in v hiši je imel razne nagačene živali. Bil je šaljivec, govoril je rad v »rajmih« in k njemu so posebno ob nedeljah popoldne zahajali na razgovore okoliški kmetje, zlasti še dekleta, da jim je »prerokoval«, kmetom pa zagovarjal iz »Kolomonovega žegna«. Imel je toliko obiskovalcev, da je sam tožil:

»Radi pridajo kmen unediu ludi
Da prad niemi pokoja ni.«

Drabosnjak je naravnost edinstven pojav v naši kulturni preteklosti. Njegova veličina je zlasti v njegovi slovenski zavesti in v njegovem gorečem prizadevanju za slovensko ljudsko gledališče. Ko je začela germaniza-

cija vedno bolj zajemati našo Koroško, se je on, samouk in čisto osamljen, trudil za naš jezik in sam nosil celó vse stroške za svoje delo.

Dočim je bil Andreaš moder, umerjen pridigar, ki je hotel predvsem poboljševati svoje rojake, pa tiči v Drabosnjaku nekaj revolucionarnega. V svojih deških in mladostnih letih je sodoživljal globoke terezijanske in jožefinske reforme v prid kmečkega stanu, v svojih moških letih pa francosko revolucijo in napoleonske vojne pohode, ki so pretresale svet ter v večji ali manjši meri odmevale v zadnje hribovske vasi. Izpred svojega doma je mogel celo neposredno opazovati pohode avstrijskih, ruskih in francoskih armad, ki so se valile po veliki cesti v dolini iz Celovca in iz Št. Vida proti Beljaku in Kanalski dolini ali pa obratno, a v letih 1809—1813 je bil celo francoski podanik. Vse to je izoblikovalo v njem na eni strani neko močno kmečko samozavest, na drugi strani pa tudi plodilo njegov nemirni duh. Sam je pel:

»Moja pamat mene tako vezhi
Da od paura pridajo vse rezhi
Zeiu sviet biv nezh dr pauer kruh kna biu dobiu
Se tudei obeden gospued nabiv rodiv
Sazhi stan pride od paura knam
Te graf noi firsht inu kaishar sam«.

Kdaj je začel Drabosnjak pesnikovati, ne vemo, nobenega dvoma pa ne more biti, da že vsaj na prelomu v XIX. stoletje. Gornji verzi so vzeti iz njegove obširne poučne pesnitve »Svovenji OBACE« (t. j. ABC, abecednik), o katerem trdijo nekateri, da je iz l. 1808., a drugi ga pa postavljajo šele v leto okoli l. 1815.

Zlasti tedanje vojne so povzročale pomanjkanje, lakoto, draginjo, delomržnost, razne razvratnosti in občo podivjanost. Socialne razmere so bile žalostne. Ljudje niso prišli več do miru, izginili so usmiljenje, pravica in čut za poštenje, že otroci so kvartali, odrastli pa pijančevali in nečistovali. Vse to zlo tedanje dobe je našlo svoj odmev tudi v Drabosnjakovih »rajmih«:

»Ta liepe zhednosti mad ludmi ni
Ane shlaht zaite smo dosheveli mi«.

Njegova razmišljanja o dogodkih so se mu že kar med delom prelivala v »rajme«. Pripovedujejo, da je imel pri oranju na vsakem koncu njive knjigo, v katero je sproti zabeleževal »rajme«, ki jih je bil sestavil ob vsaki brazdi. To nam potrjuje tudi sam v svojem »Svovenjem OBACE-ju« (402. stih), rekoč: »Te rajme sim naredov per moimi dele polete«.

Stihi tega kmečkega samouka so pisani v tedanjem njegovem domačem narečju in so okorni in, kar je bilo tiskanih, so zaradi obilice tiskovnih napak večkrat komaj še razumljivi, toda v njih se večkrat zasveti prava pesniška sila. O. Župančič, naš največji moderni pesnik, je že l. 1914. zapisal:

»Ne morem si pomagati — jaz bi se z Drabosnjakom še rad srečal ... duh našega duha je to ... Mučil se je z življenjem, boril se je s pesmijo ... dva verza sem našel med množico slabih, silna v svoji preprostosti, dva verza, kakor bi zvalil dve skali. Dve vrsti tako elementarni, kakor so jih pisali samo še stari svetopisemski preroki. V ti dve vrsti je zgnetel svoj in svojih rojakov gnev.

‚Vino pije moj sovražnik noj gre prate jest
Jest mam pa glih tui doro da mam ano dobro viest.'

V teh dveh verzih je Drabosnjak velik, v njih je izražena tragika ne samo njegova osebna, nego vsega slovenskega Korotana«.

Naravnost izredne so pa Drabosnjakove zasluge za naše ljudsko gledališče. Ker pa spada to njegovo delovanje že v prihodnje razdobje, zato se bom povrnil k temu znamenitemu koroškemu slovenskemu bukovniku seveda še pozneje.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
COBISS
0000222198

Naslovno risbo je izdelala
akademska slikarica Marjanica Savinškova
v Parizu.

Ne na dom
Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani
139459
7.

Koroški Slovenci

7. ZVEZEK

+ 139459

139459

R 679/1967

a

IX.

FRANCOZI ČETRTIČ NA KOROŠKEM

Po zmagoviti vojni l. 1805. in bratislavskem miru (24. XII. 1805) se je vrnil Napoleon dne 26. I. 1806. v Pariz in je v notranjepolitičnem pogledu posvetil vso pozornost najprej ozdravitvi razrvanih državnih financ (s trdo roko je prijel zlasti vojne dobičkarje). Na zunanjepolitičnem področju mu je pa zadnja vojna rodila čisto nove pobude, da okrepi svoje prijatelje na račun Avstrije, katero je hotel toliko oslabiti, da bi ne imela nobene moči več zavirati izvršitve njegovih evropskih načrtov. Razne avstrijske posesti v južni Nemčiji je zato prepustil Würtenberški in Badenski, a bavarskemu kralju je naklonil škofijo Eichstädt in Tirolsko s Predarlsko, razen tega jim je pa prepustil še številna, dotlej svobodna (državno neposredna) mesta in ozemlja (kneževine). Pri tem Napoleonu ni šlo za to, da bi Nemčijo zdrobil, temveč je južnonemškim državicam že v začetku l. 1806. celo sam predlagal, naj ustanové nekako konfederacijo pod njegovim pokroviteljstvom. Knezi, ljubosumni na svojo suverenost, so se sicer obotavljali, končno je pa dne 12. VII. 1806. vendarle 16 južnonemških knezov izjavilo, da izstopa iz starega nemškega rajha in ustanavlja svojo lastno »Porensko zvezo«, ki je obljubila svojemu pokrovitelju tudi vojaški prispevek v višini 63.000 mož. (To je potem dalo tudi cesarju Francu II. neposredni povod, da je že dne 6. VIII. odložil nemško cesarsko krono, prekinil vse dotedanje državnopravne zveze svojih dednih dežel z rajhom in se odslej nazival le še avstrijski cesar

Franc I. S tem je tudi skoro neopazno dokončno prenehalo tisočletno »Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti«.)

Avstrija se tem Napoleonovim ukrepom ni mogla upirati, kajti na jugu so držali Rusi zaseden Kotor, a v južni Nemčiji je pustil Napoleon svojo »véliko armado«, seveda na stroške dotičnih dežel. To je pomenjalo za Napoleona močno finančno olajšanje, začelo pa je kmalu vedno bolj presedati prizadetim deželam. Ravno to je v teh deželah še posebno budilo narodna čustva in vzbujalo protifrancosko mržnjo. V Italiji je tamošnje kraljestvo dobilo Benečijo, v Neaplju je Napoleon dotedanjo bourbonsko dinastijo zamenjal s svojim bratom Jožefom, Rusi so se umaknili na otok Krf, a Angleži so držali zasedeno Sicilijo. Edina neodvisna državica, ki je v Italiji še ostala, je bila papeževa, toda laičnost, ki jo je uvajal Napoleon tudi v podrejenih mu italijanskih državah, je izzvala dokončni Napoleonov prelom s papežem Pijem VII. Spomladi l. 1806. je prispel maršal Marmont v Dalmacijo, ki jo je upravljal Dandolo kot »provveditóre« (oskrbnik). Črnogorski napadi na Dubrovnik so služili Napoleonu za dobrodošel povod, da je izsilil od Avstrije dovoljenje za prehod francoskih čet skozi Istro v Dalmacijo, obenem pa začel snovati svoje velike vzhodne načrte. Tako je torej vojna l. 1805. ustvarila iz francoskega cesarstva dejansko jedro nekakega velikega imperija, kajti vse nove politične tvorbe, ki jih je Napoleon ustvarjal in organiziral, je smatral dejansko za dele velikega federativnega francoskega imperija in razni knezi ter kralji so bili »suvereni« samo na papirju, v resnici pa le Napoleonovi vazali. Ker je smatral rodbinske zveze za najzanesljivejše, je posajal na razne prestole predvsem svoje brate, a čim največ ostalih dinastij pa vsaj z ženitvami

povezal s svojo rodbino. Smatral se je za nekakega vzpostavitelja starega zapadnorimskega cesarstva in Karla Velikega je proglašal za nekakega svojega »slavnega predhodnika«.

Taka politika seveda ni mogla prinesti občega pomirjenja Evrope. Toda razkroj je nastopil tudi med Napoleonovimi nasprotniki. Na Angleškem so neuspehi vladne vojne politike močno okrepili opozicijo, ki je zahtevala, da se Anglija neha vmešavati v evropsko celino in da sklene mir z mogočno Francijo. Prusija je celó sklenila zvezo s Francijo, da bi si zagotovila zaželeni Hannover, zaradi česar je pa napovedala Anglija vojno še njej. Ker je pa to jako prizadelo angleško trgovino na Baltiku, se je skušal London približati Parizu, toda le v soglasju z Rusijo. Tudi carja Aleksandra I. ni več mnogo mikalo vmešavati se v zadeve ostale Evrope in je sklenil posvetiti se predvsem neposrednim ruskim koristim v južnovzhodni Evropi, kjer so se Srbi pod Karadjordjevićevim vodstvom otresali turškega jarma.

Vse je že kazalo, da bo prišlo do sporazuma med Francijo, Anglijo in Rusijo in da bo postal Napoleon celo gospodar Sredozemlja (ob tej priliki so nameravali ustvariti iz Dalmacije in Albanije celó posebno državico, ki naj bi jo dobil bivši neapeljski kralj Ferdinand IV.). Toda skoro čez noč je nastopil popolen preobrat. Napoleonu skrajno sovražni stranki ruskega plemstva je uspelo, da je car zamenjal svojega dotedanjega frankofilskega zunanjega ministra, Poljaka kneza Czartoryjskega, z anglofilskim in prusofilskim baltskim Nemcem Budbergom, kar je dalo tudi Angležem novega poguma, da se niso hoteli prenagliti s sporazumom s Francijo.

Dvolična vloga, ki jo je igrala ves ta čas Prusija, je Napoleona skrajno razočarala. On je bil Prusiji ves čas vprav

izredno naklonjen, ker mu je nekako držala v šahu Avstrijo in Rusijo in je preprečevala tudi Angležem, da bi se bili vgnezdili v Nemčiji. Toda pruski pohlep po vedno novih pridobitvah je bil nenasiten, kar je potem tudi Napoleona prisililo k odločnejšim ukrepom. Kralj Friderik Viljem III. je bil sicer prisiljen ukloniti se, toda njegova žena Luiza, dvorska vojna stranka in razne druge vplivne osebnosti so le še okrepili svoja protifrancoska hujskanja in kralj je carju res zagotovil, da Prusija navzlic zvezi s Francijo ne bo nikoli nastopila proti Rusiji.

Napoleon se je že pripravljal, da odpokliče svojo »véliko armado« iz Nemčije, toda angleške in ruske spletke ter pruske vojne priprave so mu hitro odprle oči, da se pripravlja proti njemu nova vojna zveza. Tedaj je ukrepal Napoleon z vso svojo neverjetno bliskovitostjo. Dne 6. X. je zavrnil izzivalne angleške zahteve in odhitel k svoji armadi v Nemčijo, ki je bila čisto nezadostno opremljena, dva dni zatem je dobil pa v roke pruski ultimat z dne 1. X. 1806. Nanj sploh ni odgovoril, temveč naslednji dan prekoračil pruske meje in teden dni zatem tako proslavljane in celo v Franciji jako ugledne pruske armade že — ni bilo več.

Bahaški Prusi niso namreč niti čakali na prihod ruske pomoči, temveč so krenili v treh velikih kolonah (skupno 140.000 mož) proti Turingiji. Napoleon, ki je imel skupno 130.000 mož, se je bal, da bi mu Prusi ne ušli za Labo, zato jih je hotel potolči še pred prihodom Rusov. Med spretnim manevriranjem so francoski maršali že v par manjših bitkah potolkli Pruse, a glavnini obeh armad sta se srečali dne 14. X. pri Jeni, kjer je Napoleon naravnost uničil nadute Pruse, a maršal Davout je istega dne potolkel še ostale pri Auerstadtu,

20 km od Jene. Samo pri Jeni so izgubili Prusi 27.000 mrtvih, 18.000 ujetnikov in skoro vse topništvo. Kar se je vršilo dalje, je bilo pravzaprav samo še čiščenje in zasedanje. Dobro utrjene, opremljene in zasedene pruske trdnjave (Spandau, Stettin, Küstrin ob Odri, Magdeburg i. dr.) so se po večini sploh brez boja vdajale druga za drugo, število ujetnikov je naraščalo dnevno v tisoče in tisoče, v francoske roke so padale stotine topov in bogata skladišča in že dne 27. X. so Francozi vkorakali v sam Berlin, a domišljavi pruski kralj je z vsem dvorom na vrat na nos pobegnil na vzhodno mejo svoje države. Tudi prebivalstvo ni nudilo Francozom prav nobenega odpora. Uradništvo je takoj priseglo Napoleonu, ki je naložil deželi 160 milijonov vojne kontribucije, ne vštevši velikih rekvizicij, s katerimi je zopet dobro preskrbel svojo armado. Po vsej pravici je mogel tedaj ponosno vzklikniti: »Vsa pruska monarhija je v moji oblasti!«

Vtis tako naglega in korenitega poloma Prusije, te krepke in tako disciplinirane državne tvorbe Friderika Velikega, ki je veljala za vojaško velesilo prvega reda, je bil velikanski po vsej Evropi. K Napoleonovi »Porenski zvezi« so hiteli pristopat še nadaljnji nemški knezi in celo pruski kralj sam je bil — v trepetu za svoj prestol — rad pripravljen sprejeti vse Napoleonove pogoje za mir, ki je bil podpisan že dne 30. X. Tako Napoleon v vsej Evropi sploh ni imel nobenega upoštevanja vrednega nasprotnika več razen Anglije in Rusije.

Francozi so našli v berlinskih arhivih dokaze o spletkah in zvezah pruske kraljice s carjem in razen tega je izbruhnila tudi med ruskim plemstvom prava vojna besnost. Razen tega se je vzbudilo Napoleonu tudi upanje, da bo sedaj po zlomu Prusije, mnogo laže prisiliti na kole-

na Anglijo. Vse to mu je dalo povod, da je odgodil mir ter ga nadomestil samo s premirjem, po katerem je lahko zasedel črto Bug—Visla. Izjavil je, da bo izpraznil Prusijo šele, ko bo sklenjen splošni mir, ko mu bodo vrnjene vse kolonije in ko bo zajamčena nedotakljivost Turčije. Končno je proglasil dne 21. XI. 1806 v Berlinu tudi svoj znameniti dekret o blokadi Anglije (»celinsko zaporo«), po kateri je zaprl vsem angleškim ladjam in blagu vse luke cesarstva in vseh od Francije odvisnih dežel, rekoč: »Osvojiti hočem morje s silo suhe zemlje« (ukazal je zapreti celó vse angleške državljane in ukinil je ves poštni promet z Anglijo).

Napoleon se je dobro zavedal vseh silnih in mnogoštevilnih težav, zvezanih z izvedbo take zapore, vendar je računal z razmeroma hitrim uspehom, toda ravno tu se je prvič vprav usodno uštel. Ravno ta korak, ki je v živo zadel tudi vse nevtralce, ga je namreč najprej zapletel v nesrečno vojno s Španijo in končno še z Rusijo, a trdožive Angleže, katerim je pomenjala svobodna trgovina sploh ves vir življenja, je vprav prisilil k boju na življenje in smrt. Anglija je mobilizirala na eni strani prav vse svoje lastne notranje sile (celo svojo suhozemsko vojsko je do l. 1809 dvignila na 200.000 mož), na drugi strani je pa še ona brezobzirno uveljavila svoj absolutni monopol na vseh morjih tudi nasproti nevtralcem.

V takih okoliščinah sta postali Anglija in Rusija naravni zaveznici, a pridružil se jima je tudi premagani pruski kralj, ki je odklonil od Napoleona zahtevano premirje. Zato so začele Napoleonove armade takoj zasedati še vzhodne predele Prusije in zapadna ozemlja Rusije. Ko so zasedle dne 27. XI. Varšavo, se je pa odprlo s tem tudi poljsko vprašanje. Poljaki so namreč upali,

da si bodo s pomočjo Francozov zopet nazaj priborili svojo izgubljeno državo, zato so se še oni uprli Prusom in Rusom. Toda niso bili niti med seboj edini in zlasti velik del sebičnega visokega plemstva si ni prav nič želel francoske osvoboditve, ki bi nujno prinesla tudi osvoboditev njihovih kmečkih tlačanov. Precej poljskih rodoljubov se je pa navzlic temu želelo pridružiti Napoleonu, ako bi jim ta obljubil vzpostavitev svobodne Poljske. Toda Napoleon se ni hotel vezati, ker se je bal, da bi s tem le pognal ruskega carja do skrajnosti in najbrž izzval še Avstrijce, zato je v zasedenih poljskih ozemljih ustanovil le nekako začasno upravo.

V vojni, ki jo je začel Napoleon proti Rusiji, so ostrega podnebja nevajeni Francozi prvič občutili vse strahote ruske zime in brezkončnih zamočvirjenih ruskih planjav brez cest in brez možnosti za redno preskrbo. Potiskali so Ruse resda nazaj, toda ti so se brez večjih izgub z malimi napadanji spretno umikali; a ko je prišlo o Božiču l. 1806. pri Pultusku do prve večje bitke, je ostala ta neodločena in enako tudi poldrugi mesec pozneje izredno krvava bitka pri mestu Eylau-u (v Vzhodni Prusiji), čeprav je v slednji poveljeval Napoleon sam. Glede na skrajno izčrpanost svoje armade je bil prisiljen opustiti nadaljnja preganjanja Rusov do naslednjega poletja; doma pa mu je medtem izbruhnila huda gospodarska kriza in bati se je bilo še angleških izkrcanj ter napada Avstrijcev. Spričo več kot klavrnih francoskih uspehov v tej zimski vojni proti Rusom so začeli namreč vsi Napoleonovi nasprotniki vnovič dvigati svoje glave, vendar — zaman.

Mesece, v katerih je njegova armada počivala, je Napoleon spričo ruske nedelavnosti temeljito izrabil za to, da je z novimi vpoklici pod orožje in s prispevki svojih

zaveznikov ne le številčno silno okrepil svoje vojske ter izboljšal njihovo preskrbovanje, temveč skrbel tudi za živahno diplomatično delavnost. Pruski kralj je končno le uvidel, da mu ne preostane drugega kot ukloniti se Napoleonu, kar je storil proti volji Anglije in Rusije s sporazumom z dne 23. IV. v Bartensteinu. Avstrija se je začela sicer vnovič mrzlično oboroževati in tudi njen novi kancler grof F. Stadion je komaj čakal, da bi mogel zopet napasti Napoleona, vendar je znal Talleyrand vso pomlad 1807 na veliko carjevo nevoljo držati Stadionove odposlance v šahu, da se Avstrija ni ganila. Vsi protifrancoski zavezniki s carjem na čelu so pa postali najbolj ogorčeni spričo sebične in dvolične politike Angležev. Ne le, da ti niso podprli Rusov z izkrcanjem svojih čet na celini, temveč so morali celo Rusi sami poslati precejšen del svoje vojske proti Perziji in Turčiji, ki ju je Napoleon spodbujal proti Rusom. Tako je torej začel Napoleon že v mesecu maju l. 1807. v novih, politično in vojaško ugodnih okoliščinah nove vojne operacije proti Rusom, katere so podprli tudi ostanki pruske armade. Do odločilne bitke je prišlo dne 13. VI. pri vasi Friedland blizu Königsberga (sedaj Kaliningrad v Litvaniji). Rusi in Prusi so bili uničujoče potolčeni in prisiljeni umakniti se na reko Njemen, a Francozi so v Königsbergu zaplenili velike zaloge streliva, živil in oblek, katero so Angleži izkrcali tam komaj nekaj dni poprej.

Napoleon je sledil poraženim Rusom tudi na Njemen, a že dne 19. VI. je nad svojimi zavezniki razočarani car prosil Napoleona za premirje, ki ga je ta tudi rad dovolil in to celó pod jako ugodnimi pogoji. Na carjev predlog sta se oba vladarja šest dni zatem sešla še osebno na posebnem brodu sredi Njemena pri Til-

situ in se tam zaupno sama razgovarjala skoro dve uri. Vsebina tega razgovora je ostala za vedno tajna, toda vsekakor sta se morala vsaj načelno sporazumeti že tedaj, kajti v naslednjih dneh sta se sešla še nekajkrat; dne 7. VII. 1807. sta pa končno podpisala znamenite tilsitske listine, ki so obsegale mirovno pogodbo, tajne dodatke in (obrambno ter napadalno) zvezno pogodbo, a dva dni zatem se jima je priključila še Prusija.

Glavne določbe teh listin so bile te, da ni izgubila Rusija sama ničesar, toda odrekla se je svojim zasedbam v Sredozemlju (Kotoru in Jonskim otokom) in v današnji Romuniji. Prusija, katere nadaljnji obstoj je pustil Napoleon »le iz ozira do carja, kot dokaz njegovega prijateljstva in zaupanja«, je morala odstopiti vsa svoja ozemlja zapadno od Labe, iz dela katerih je bilo ustanovljeno novo kraljestvo Westfalsko. Pruska je izgubila dalje tudi skoro vsa ozemlja, ki si jih je bila prisvojila ob priliki delitev Poljske in iz teh je bila ustvarjena potem velika vojvodina Varšavska, razen tega je pa morala plačati še nad eno milijardo vojne odškodnine, a do izplačila bi ostale v njej francoske zasedbene čete. Obe, Prusija in Rusija, sta se morali zavezati, da bodeta izvrševali tudi protiangleško celinsko zaporo, kateri se je morala končno priključiti tudi čisto osamljena Avstrija. Toda avstrijski kancler Stadion in njegov pariški poslanik Metternich sta že tedaj kovala svoje načrte in le »čakala na dan, ko bo mogla Evropa narediti konec temu stanju, ki je skrajno negotovo, ker je nenaravno in proti civilizaciji«.

Tilsit pomenja torej nov, sijajni politični uspeh Napoleona in vse je kazalo, da je doma in v svetu dosegel višek svoje slave in moči. Sam je izjavil: »Posel, izvršen v Tilsitu, bo uredil usodo sveta«. On je sedaj bolj ali

manj obvladoval že skoro vso evropsko celino do ruskih mejá, zato spričo francosko-ruske zveze tudi Anglija ni mogla več misliti na kako učinkovito novo protifrancosko zvezo. Upiral se mu je samo še papež, a Francozi so kratko in malo zasedli Rim. Napoleon je tako upal, da je dosegel vsaj za nekaj časa zelo potrebni mu mir, da bi lahko dovršil ureditev svojega lastnega imperija, si dokončno podredil sploh ves Zapad in ustvaril s tem pod svojim vodstvom nekako federativno »združeno Evropo«, o kakršni sanja tudi današnji evropski Zapad. Sam je izjavil po Tilsitu: »Treba nam je enotnega denarja, enakih mer in uteži, enega evropskega zakonika, evropskega kasacijskega sodišča in enakih postav za vso Evropo«.

Vrnivši se dne 27. VII. 1807. v Pariz, se je z vso vnemo zopet posvetil upravnim poslom, zlasti glede pravosodja, in preuredil je tudi vseučilišče. Blagostanje je vidno naraščalo in državni proračun je navzlic vsem vojnim stroškom izkazoval presežek, kovati so začeli vnovič celo cekine in v kleteh Tuillerij je nakopičil 400 milijonov zlatih frankov »železne rezerve«. Na dvoru so se kar vrstile razkošne slovesnosti in takega sijaja ter bogastva ni poznal niti nekdanji kraljevi dvor. Od vseh strani so se mu prihajali klanjat vladarji od njega odvisnih držav, kar je le še dvigalo Napoleonov sijaj. Toda na tihem se je vendarle pri vseh že pojavljala skrb, kaj bo jutri in zlasti cesarjevi maršali so si želeli odslej v miru uživati nakopičena bogastva in slavo, a pri meščanstvu sta začela vzbujati pomisleke njegovo samodrštvo in pa to, da se je obkrožal zgolj s starim in novim plemstvom.

Napoleonov duh pa ni poznal miru. Edini resni nasprotnik, ki mu je še ostal, je bila Anglija. S celinsko

zaporo bi bil verjetno prej ali slej spravil na kolena tudi njo, ako bi jo bilo mogoče res strogo izvesti. Toda čeprav so se na videz vse države uklonile Napoleonovemu ukazu, so pa vendarle mnoge dopuščale vprav cvetoče tihotapstvo z angleškim blagom, kar so podkupljivi francoski obmejni uradniki še sami pospeševali in Napoleon je celo sam moral spričo težav domačega gospodarstva nekaj časa dopuščati razne izjeme, a na drugi strani so tudi Angleži odgovarjali na francoske ukrepe z neizprosno blokado proti Franciji in proti ladjam vseh držav, ki so se pokorile Napoleonovim ukazom. Toda ko so se pokazali prvi uspehi celinske zapore, je to Napoleona vendarle spodbudilo, da jo je hotel izvesti do skrajnosti.

Glavna vrata za tihotapljenje angleškega blaga na evropsko celino so tvorile portugalske in španske luke. Napoleon je hitro uvidel, da bo ostala vsa njegova celinska zapora neučinkovita, dokler ne dobi trdno v roke še teh dveh držav. Glede na to je že v oktobru l. 1807. ukazal svojemu maršalu Junot-u kratko malo zasesti Portugalsko, ki je bila gospodarsko popolnoma odvisna od Anglije. Junot je to v kratkih šestih tednih tudi res izvršil. Toda po zasedbi se je začelo ljudstvo samo upirati in voditi gveriljsko vojno proti francoskim okupatorjem.

Napoleon, ki ni prav nič poznal Pirenejskega polotoka, je ta ljudski upor omalovaževal in se vkljub Talleyrandovim svarilom že v začetku l. 1808 odločil zasesti še Španijo. Ni namreč upošteval dejstva, da so tudi najgenialnejšim človeškim načrtom vendarle postavljene neke meje. Napotil je na Špansko svojega maršala Murata, ki je že dne 23. III. zasedel Madrid, a Napoleon je hitro nato izrabil spor v španski

kraljevi rodbini ter kratko in malo posadil na španski prestol svojega brata Jožefa ter začel organizirati deželo po vzorcu ostalih svojih vazalnih držav. To je pognalo v boj proti okupatorjem ves narod pod vodstvom plemstva in duhovščine, ki sta pa pri tem branila predvsem svoje lastne socialne interese. Francozi so sicer brez večjih težav premagali vse oddelke redne španske vojske, toda bili so brez moči proti majhnim ljudskim gveriljskim četam, ki so zlasti ponoči neusmiljeno uničevale manjše francoske oddelke, raztresene po vsej državi. Jožef je tedaj po pravici pisal svojemu bratu: »Jaz nimam v Španiji niti enega pristaša,« pozneje mu pa še daljnovidno dodal: »Vaša slava se bo v Španiji razbila«.

Važnost te splošne špansko-portugalske ljudske vstaje so hitro spoznali Angleži in jo začeli izdatno podpirati z denarjem in z orožjem in končno še s četami. Tako se je razvila prva, vprav krvoločna gveriljska vojna novega veka, na katero je postala pozorna vsa Evropa in ki je prizadevala Francozom velike izgube ter začela nevarno rušiti Napoleonovo silo in ugled. Čeprav je pošiljal Napoleon tja svoje najboljše čete, so morali Francozi vendarle že poleti l. 1808 zapustiti Portugalsko, ki so jo zasedli potem Angleži, a na Špansko je moral poslati velik del svoje najboljše armade in končno odhiteti tja še sam. Izbojeval je tam sicer nekaj novih zmag, toda krvavi vseljudski upor je vkljub temu divjal dalje, prizadejal resda Špancem ogromne izgube, toda neizprosno glodal tudi cesarjeve sile. Tedaj je mislil Napoleon celo na to, da bi napotil na Špansko vso svojo »veliko armado« iz Nemčije.

Nepremagljive francoske težave na Pirenejskem polotoku so pa začele v nekaterih nemških državah iznova

vzbujati upanje, da bi se mogle iznebiti francoske nadvlade, in zlasti Avstrija se je začela vprav mrzlično oboroževati. Napoleon je pravilno zaslutil pretečo nevarnost in je ruskemu carju v posebnem pismu 2. II. 1808. predlagal korenito spremembo političnega zemljevida vse srednje in vzhodne Evrope (Avstrija naj bi se odrekla Galiciji, dobila bi pa Srbijo in Bosno), a za dne 27. IX. 1808 je povabil carja še na sestanek v Erfurt, kjer ga je skušal pridobiti za svoje načrte in ga pregovoriti, da bi napadel Avstrijo, če bi se ta po odhodu velike armade v Španijo dvignila proti Franciji. Napoleon in car pa navzlic prijateljski zvezi že ves čas nista zaupala drug drugemu in tudi ne izvršila obveznosti, ki sta jih sprejela dobro leto poprej v Tilsitu glede Prusije in bližnjega Vzhoda. Car spričo skrajno sovražnega razpoloženja vseh vodilnih ruskih krogov to pot ni hotel obljubiti ničesar, a Napoleon je upal, da bo Avstrija vsaj mislila, da je car svojemu zavezniku kaj obljubil in da se zato ne bo upala ganiti. Toda koruptni in prekanjeni Talleyrand, ki je že spričo francoskih neuspehov v Španiji daljnovidno slutil zaton Napoleonove zvezde, je na eni strani že na carja vplival, da ni hotel obljubiti Napoleonu ničesar, na drugi strani pa je za drago podkupnino izdal to še Metternichu.

Napoleon je bil prebister, da ne bi uvidel vse igre, toda njemu je itak šlo le za to, da ohrani mir vsaj do naslednjega poletja, da bi mogel medtem dokončno zlomiti Španijo in potem postaviti svojo veliko armado na Donavo. Kakor sem že povedal, je takoj po sestanku v Erfurtu res odhitel še sam v Španijo, toda že v začetku l. 1809. se je moral vrniti domov, kajti uvidel je, da namerava Avstrija napasti še tisto pomlad. Ker so se torej

boji v Španiji nadaljevali, je moral vzdrževati odslej dve armadi, vpoklicati sveže novince in pritegniti še mnogo tujcev, kar je pa potem seveda nujno jako oslabilo tudi udarno silo njegove vojske.

Že v prejšnjem poglavju sem označil, kako so se zlasti Nemci na prelomu XVIII. in XIX. stol. otresli preživelega razumarstva in prosvetljenstva ter se predajali romantičnemu misticizmu. Romantika, katerege glavno ognjišče je postal v Nemčiji Heidelberg, je pomenjala odpor čustva in domišljije proti hladnemu razumarstvu, odkritje duhovnih vrednot v osobinah lastnega naroda v nasprotju z enostranskim občudovanjem zgolj antike ter povratek k izročilom preteklosti v nasprotju s prosvetljenstvom, ki je računalo zgolj s sedanjostjo in z najbližjo bodočnostjo. Vse to je potem samo po sebi vzbujalo in oblikovalo tudi narodno čustvo, ki je imelo izprva zgolj kulturno obeležje, toda razvoj dogodkov, zlasti podreditev velikih predelov Nemčije francoski nadoblasti, sta pa mišljenje in čustvovanje novega rodu nujno vodila tudi na politično polje, a Napoleonovo samodrštvo je še posebno odbijalo svobodoumne duhove. Že starajoči se Goethe je sicer ohranil svoje občudovanje Napoleona in Hegel ga je nazival »dušo sveta«, toda mlajši romantični rod je začel proglašati vzvišenost nemške kulture nad francosko, obžalovati propad starega nemškega rajha ter avstrijske poraze, poudarjati vdanost lastnim domačim knezom in izražati mržnjo proti Francozom (Arndt). Država, ki je bila dotlej zoprna prosvetljenim duhovom, se je začela mladim prikazovati kot varuhinja skupnosti.

Zlasti zlom Avstrije l. 1805. in pravo razsulo Prusije l. 1806. sta vplivala vprav porazno na vse domoljube, silno ranila narodni ponos in podžigala odpor proti

tujcu. Namišljene »pravice« »svetega rajha« do nadvlade v svetu in tedanje nemško obvladovanje malih baltskih ter zapadnoslovanskih narodov so že itak vsadili pri Nemcih naduto domišljavost nekega »gospodujočega naroda«; ko pa so bili sedaj brez vsake moči nasproti Francozom, so pa začeli mnogi, zlasti Fichte, tem glasneje povzdigovati »vzvišenost« nemškega jezika in književnosti nad vse druge ter oholo trditi, da pomenja »nemška kultura pravo božje poslanstvo človeštvu«. Poznejše zloglasno vsenemštvo (pangermanizem) je imelo ravno tu svoj zarodek, a negovale so to miselnost zlasti nemške framasonske lože in druge podobne tajne družbe. Ker so se mogle spričo stroge cenzure širiti take ideje v glavnem le ustno, bi ostale vsekakor omejene le na del izobraženstva; toda že spredaj označeni način napoleonskega vojskovanja je s svojimi pretiranimi vojnimi kontribucijami, z rekvizicijami, množičnimi odpusti uradnikov in častnikov, s pritegovanjem prebivalstva k prevoznim in utrjevalnim poslom, z iz tega nastalo splošno gospodarsko krizo ter povrhu še z zlorabami, ki so jih vršili razni podrejeni francoski poveljniki in upravniki, nujno vzbujalo sovraštvo vseh slojev proti okupatorjem in številnim njegovim domačim »kolaborátorjem«, porajalo razne tajne odporniške organizacije in vodilo celó h krajevnim napadom na manjše francoske oddelke. Posebno učinkovit pogum temu gibanju je pa dajal še uspešni protifrancoski upor na Španskem in končno celo ideje same francoske revolucije s svojimi zahtevami po državljanskih svoboščinah. Ravno slednje je pa tudi povzročilo, da je gledal del reakcionarne visoke pruske in avstrijske aristokracije s pruskim kraljem in avstrijskim cesarjem na čelu z velikim nezaupanjem na tako ljudsko gibanje.

Dotedanjo Prusijo je vodila birokracija, njeno armado pa plemstvo. Spričo pomanjkanja številčno in gospodarsko močnega meščanstva je bila tam kaka napredna revolucija nemogoča, toda en del birokracije in plemstva je vendarle sam uvideval nujno potrebo po temeljitih notranjih reformah. Po miru v Tilsitu sta se bila dvor in vlada umaknila v Königsberg; tam so bile ustanovljene razne komisije, ki so imele nalogo očistiti in preurediti armado in upravo ter izvesti še druge neodložljive reforme. Pri njih so sodelovali najznamenitejši tedanji reformatorji, kakor Scharnhorst, Gneisenau, Altenstein, Clausewitz, Stein i. dr., prišedši večinoma iz zapadne Nemčije. Njih delo je bilo težko, ker je prihajalo neprestano do hudih trenj med pristaši tradicionalnega pruskega despotizma z »junkerji« na čelu ter pristaši modroslovnega idealizma in romantike, na katero so pa nehote vplivale tudi francoske in angleške politične in socialne ideje. Toda niti slednji niso nikoli niti mislili na kako uvedbo angleškega parlamentarizma ali francoske socialne enakosti, temveč jim je šlo le za to, da tudi meščanstvo in kmeta čimbolj vključijo v življenje države pod vodstvom absolutnega kralja: izvedene so bile neke polovične kmečke reforme, ukinjeno celó podložništvo, odpravljene razne dotedanje gospodarske omejitve, preurejena je bila osrednja vlada in mestom je bila dovoljena precejšnja samouprava, armada reorganizirana (deloma po francoskem zgledu) itd., vendar so gospoščine še nadalje ohranile svojo upravno oblast in premoč kamarile je ostala še nadalje.

Navzlic vsem izboljšavam se pa tedanji pruski voditelji seveda niso upali postaviti po robu Napoleonu, temveč so skušali doseči vsaj odhod francoske armade.

V ta namen so mislili izprva na zvezo s Francijo, toda ko so se začele množiti vesti o uspehih upora v Španiji, so se premislili in že spomladi l. 1808 stopili v tajne razgovore z Avstrijo, nato pa začeli pripravljati proti okupatorju revolucionarni boj vsega naroda pod vodstvom plemstva, a tisti, ki bi se temu boju ne hoteli pridružiti, bi izgubili vse svoje časti in pravice. Prvič v zgodovini se je začela oblikovati misel o celotnosti vseh Nemcev pod vodstvom Prusije nasproti tujcem, a v Avstriji so gledali svojega naravnega zaveznika.

Toda Nemčija tedaj ni imela dovolj tajnih družb in ubogljive duhovščine, kakor je to bilo v Španiji, zato tudi revolucionarnih priprav ni bilo mogoče izvesti tako tajno, da bi Napoleon ne izvedel zanje. Razen tega je reakcionarno nemško plemstvo seveda tudi želelo otresti se okupatorjev, toda le z redno armado pod vodstvom knezov, a brez sodelovanja ljudstva, ker bi mu bilo treba v takem primeru dovoliti tudi primerne svoboščine. Podobnega mnenja so bili tudi na Dunaju in slednjič je potegnil s temi še pruski kralj Friderik Viljem, ki je v strahu za svoj avtokratski režim smatral, da je tveganje preveliko, in ni hotel tudi ničesar ukreniti brez ruskega carja. Ker mu je tudi ta svetoval potrpljenje, se je kralj že v septembru l. 1808. rajši odločil za zvezo z Napoleonom in je odslovil večino svojih bojaželjnih reformatorjev. Delo za nadaljnje reforme je zvodenelo, vsenarodni odpor je bil pa odložen za ugodnejše čase: reakcionarni junkerji so spet triumfirali. Bojaželjni revolucionarni domoljubi so bili razjarjeni, prestiž Prusije in njene dinastije je bil zadet v živo, oči domoljubov so se začele vnovič obračati k Avstriji in dramatik H. Kleist je zaklical geslo: »Avstrija in svoboda!«

V Avstriji je šele katastrofa pri Slavkovem, s katero so propadle vse, s tolikimi žrtvami priborjene pridobitve v Italiji, Dalmaciji, Belgiji in »Prednji Avstriji«, prisilila cesarja Franca I., da je poklical h krmilu nekaj novih mož. Nadvojvoda Karel je vnovič prevzel vrhovno poveljstvo armade, ki je bila v prav obupnem stanju (ostala je tudi skoro brez vsakega topništva), in predsedstvo vojnega sveta, a kancler je postal (1805) grof F. Stadion. Nadvojvodi Karel in Janez sta sicer zahtevala, da se spremeni sploh ves reakcionarni vladni sistem, toda zakrknjeni cesar ni hotel o tem niti slišati. Izobraženi Stadion je bil sicer še prosvetljenec, toda jako častihlepen in prežet z idejami plemenitaških privilegijev, a nekateri drugi tedanji cesarjevi ministri so se naravnost javno bahali, da niso imeli že 30 let v rokah nobene knjige ali časopisa. Stadion je pospeševal ustanavljanje »manufaktur«, gradnjo cest in napredek gospodarstva sploh. Preurejeno je bilo šolstvo, začeli so pripravljati splošni državljanski zakonik itd., o čemer bom pa obširneje govoril še pozneje. Toda Stadion je bil preveč lahkoživ posvetnjak, da bi se bil poglabljal v kake resnejše reforme in se dotikal že davno zastarelega državnega ustroja. Trudili so se razvneti domoljubno navdušenje in pridobiti sodelovanje najširših ljudskih množic, a na drugi strani so še neprestano poostrovali tiskovno cenzuro in sploh ves policijski sistem. Stadionu ni niti uspelo doseči od Madžarov kakih primernih vojaških in denarnih prispevkov za vsedržavne potrebe. Še največ uspešnih obnovitev je izvršil nadvojvoda Karel, čeprav sta tudi njegova prizadevanja bistveno ovirala pomanjkanje denarnih sredstev ter nasprotovanje ljubosumnega cesarja in njegovih reakcionarnih ministrov. Spričo stalnega pro-

računskega primanjkljaja je narastel državni dolg v letih 1805—1809 od 438 na 572 milij. gld in špekulantje ter pristaši vojne so celo zagovarjali naraščajočo inflacijo, ker so gledali v njej edino možnost za financiranje vojne.

Stadion je mislil na novo vojno že od prvega dne svojega nastopa, češ da »z revolucionarnim sistemom ne more biti nobenega izmirjenja«, razen tega si je pa hotel pridobiti z novo vojno še tako zaželeno slavo. Toda batine, ki jih je dobila Avstrija l. 1805., so bile tako hude, da je morala vojna stranka vsaj za nekaj časa čisto utihniti. Ker je tudi tedanji avstrijski poslanik Metternich iz Pariza priporočal potrpljenje, se je moral Stadion ukloniti in se ni upal vmešavati v prusko-francosko vojno l. 1807., temveč je bil prisiljen pridružiti se celo Napoleonovi celinski zapori. Toda že spredaj omenjeni romantiki, ki so se zbirali tedaj na Dunaju, so vse glasneje poudarjali evropsko poslanstvo Avstrije in njeno prvenstvo v nemštvu ter jo predstavljali za nekako predstražo evropske civilizacije nasproti vzhodnim narodom (glavni propagator je bil ravnatelj državnega arhiva in urednik nekega patriotičnega lista, baron J. Hormayr, ozko povezan z nadvojvodo Janezom). Hvaležno orožje je dajal vojnim hujskačem v roke zlasti nov spor Napoleona s papežem (v februarju l. 1808 si je namreč Napoleon prisvojil cerkveno državo, papeža pa odvedel v Francijo).

Glavno spodbudo je pa tudi Avstriji dajal upor na Španskem, kajti računala je s tem, da Napoleon ne bo mogel nastopiti proti njej z vso svojo armado. Stadion je poskrbel, da so se uspehi Špancev čimbolj razvedeli po vsej državi in za vojno se je začelo navduševati zlasti madžarsko plemstvo. Madžarski pisatelji so začeli napadati

Francijo, a na Dunaju so upali, da bi se dalo pridobiti nazaj Tirolsko, kjer je postajalo prebivalstvo vedno bolj nezadovoljno z bavarsko upravo. Odhod večine velike francoske armade iz Nemčije in že omenjena Talleyrandova obvestila so pa končno povzročila, da se je Stadion odločil za vojno, zlasti ko mu je še Metternich javil, da se je približal ugoden trenutek za tako akcijo. Svoje stališče je vojna stranka podčrtovala zlasti s trditvijo, da gredo Napoleonovi cilji za tem, da Avstrijo sploh popolnoma uniči. Za vojno so se navduševali vsi nadvojvode, skoro vsi avstrijski poslaniki na tujih dvorih in visoka aristokracija raznih držav, ki se je zbirala tedaj na Dunaju, a okornega cesarja sta pridobili zanjo konec l. 1808 njegova tretja žena Marija Ludovika z materjo; le nadvojvoda Karel se ji je do zadnjega ustavljal, a zaman. Intenzivna vojna propaganda, ki jo je na Metternichov nasvet po francoskem zgledu organiziral Stadion, je razgibala kmalu velik del prebivalstva po vsej državi. Sestavljena je bila posebna komisija pod predsedstvom nadvojvode Janeza, ki naj bi pripravljala vse potrebno za izvršitev obsežnih načrtov in že dne 8. VI. 1808 je izšel cesarski patent, ki je odrejal osnovanje še posebne ljudske vojske, domobranstva, prvega podobnega v Evropi. To je našlo najgloblji odmev tudi pri vseh romantičnih nemških domoljubih. Napoleon pa je avstrijskega poslanika zasmehljivo vprašal, če namerava Avstrija oborožiti tudi svoje ženske.

Domobranstvo je bilo mišljeno kot nekaka rezerva redne armade. Sestavljali so ga vsi moški, izprva le kot prostovoljci, pozneje pa bolj ali manj prisiljeni od 18. do 60. leta, ki niso služili že v redni vojski ali pa bili izrečno oproščeni redne vojaške službe. Organizirano je bilo po kresijah tako, da je bilo v vsaki kresiji postavljenih na noge določeno število bataljonov (skupno 154),

a za poveljnike so postavili upokojene častnike ter v vojaških zadevah količkaj izvedene plemiče. Vežbali so jih po župnijah vsako nedeljo po dve uri, večje okoliše mesečno in končno še cele bataljone po tri tedne letno. Tako so organizirali že v začetku l. 1809. v čeških in avstrijskih deželah (a brez Galicije) skupno 152.000 domobrancev (to število pa ni bilo stalno, ker je bilo med njimi neprestano veliko dezertacij). Oborožiti so jih mogli le deloma in še to le z že zavrženimi težkimi mušketami in karabinkami. Zaradi pomanjkanja krojev so jih enakomerno oblekli v ljudske noše dotičnih okrožij, a na klobukih so nosili kokarde z barvami zastav svojih dežela.

Ker se po večini krajev ljudstvo ni prav nič ogrevalo za take nove vojne priprave (marsikje so morali fante in može loviti ter jih s silo vtikati med domobrance), se je Stadionova propaganda mnogo prizadevala, da bi prežela domobranstvo s primernim vojnim navdušenjem. V ta namen je izdal tudi dramatik in prijatelj romantikov, dvorni tajnik H. J. Collin, v začetku l. 1809. na Dunaju dva zvezka »Pesmi avstrijskih domobrancev« (Lieder österreichischer Wehrmänner). Vlada se je tedaj celo spomnila, da živé v Avstriji razen Nemcev še drugi narodi in je sama uradno naročila prevajanje teh pesmi še v druge narodne jezike ter jih delila med domobrance tistih narodnosti. Nadvojvoda Janez je sestavil tudi posebna navodila za politično propagando, s katero naj bi domobrance prepričevali, da se v nobeni državi ne godi vsem stanovom tako dobro in da nikjer ne vlada večja svoboda (!) kot v Avstriji, zaradi česar da je tudi vredno preliti kri zanjo. Za propagandne namene so seveda služila tudi slovesna blagoslavljanja domobranskih zastav in podobno. Na velikonočni ponedeljek je bila v Celovcu slovesno blagoslovljena zastava koroških domobrancev, a ko so hoteli ob tej priliki sprožiti tudi častne salve, se ve-

čina pušk sploh ni hotela sprožiti. Seveda je pa reakcionarna vlada skrbno pazila, da to gibanje ne bi dobilo kakega narodnostnega (niti nemško-narodnega) značaja in še manj demokratičnega, temveč le nekak totalni vsedržavni in provincialni patriotizem, s katerim bi pridobila vse ljudstvo, da bi se borilo za zmago in ohranitev dotedanjega reakcionarnega in policijskega habsburškega absolutizma. Ravno to je pa dajalo potem južnonemškemu svobodoljubnemu časopisju dovolj hvaležne snovi za vprav divjo gonjo proti Avstriji, kateri so naprtovali sploh vso krivdo za nemško nesrečo. Navzlic temu je pa nadvojvoda Janez ob priliki blagoslovitve domobranske zastave v Ptuju dne 2. IV. 1809. celo izjavil: »Sramota za mene, da nisem mogel slovenskih junakov nagovoriti v slovenščini!« Pozneje se je baje res nekoliko učil tudi naš jezik.

Medtem je dosegla tudi redna armada pod vodstvom nadvojvode Karla nedvomna izboljšanja. Pehote številčno sicer niso povečali, toda že l. 1807. so uvedli zanjo nov pravilnik (ta je jako poenostavil dotedanja eksercirania), uvedli so bataljone, povečali število konjenice in jeseni naslednjega leta so sklenili ustanoviti še posebne divizije tirolskih lovcev. Odrejena je bila preureditev edinic vseh vrst orožja, organiziran poseben pionirski zbor, bistveno izboljšana zdravstvena služba, za večjo okretnost so hoteli zmanjšati polkovni pratež na polovico in uveden je bil francoski način preskrbovanja vojaštva na samih krajih, vsa armada je bila razdeljena na 10 vojnih zborov z lastnimi glavnimi stani, tako da je mogel nastopati vsak čisto samostojno, itd. Vse te preuredbe pa bi oz. so zahtevale mnogo časa in denarja, a ker ni bilo dovolj ne enega in ne drugega, je ostalo poleti l. 1809. vse to dovršeno šele na pol. Višji

poveljniki so bili prestari, da bi si mogli prisvojiti novo vojno taktiko, glede nižjih in višjih častnikov je pa še vedno odločalo predvsem njihovo plemiško rojstvo in ne sposobnost (službe višjih častnikov so tudi lahko kupovali), čete so ostale še vedno premalo pokretne, a v vsej armadi je bila še razpasena velika korupcija.

Vkljub tem občutnim nedostatkom je bila pa avstrijska armada l. 1809 vsekakor precej boljša nego štiri leta poprej in s tem je seveda moral računati tudi Napoleon. Vendar je pa avstrijski armadi manjkalo zares sposobnega vrhovnega poveljnika. Nadvojvoda Karel je imel nedvomno znatne sposobnosti. Bil je jako prizadeven, moder in hladnokrven, toda mnogo sposobnejši za obrambno vojno nego za ofenzivo. Dalje je bil preveč navezan na že zastarelo strategijo, kateri ni šlo za uničevanje nasprotnika, temveč predvsem za osvajanja določenih ciljev, a predvsem je bil velik omahljivec brez zadostne ognjevitosti in pobudnosti.

V obupnem stanju so pa slej ko prej bile državne finance, ker so prejšnje vojne požrle vso gotovino in sta ostala v deželi zgolj še drobiž in papirnati denar. Glede na to so pobrali velik del vseh zlatih in srebrnih predmetov (tudi cerkvenih) in jih prekovali v novce, izdali (l. 1807) nove bakrene novce po 15 in 30 krajc. ter na novo žigosali ves silno razvrednoteni papirnati denar. To je vsaj nekoliko odpomoglo velikemu pomanjkanju gotovine za notranji promet, a zunanja trgovina je bila spričo celinske zapore itak skoro uničena. Te finančne operacije so prizadevale predvsem nameščence in rentnike, manj pa kmete in obrtnike; in ker sta bili l. 1804 in 1805 še jako dobri letini, široke ljudske množice težke gospodarske krize niti niso prehudo občutile.

Navzlic vsem označenim šibkostim si je pa Avstrija

tedaj domišljala, da je nekako poklicana prevzeti vodstvo za »osvoboditev Evrope«, ni se pa niti dovolj pobrigala za zaveznike. Zgoraj omenjeno propagando je sicer zanašala tudi v Nemčijo, ni se pa pravočasno potrudila, da bi pridobila zase Prusijo in tudi od Angležev si ni znala pravočasno zagotoviti zadostne denarne in vojaške podpore, a ruski car je še nadalje vztrajal pri navidezni zvezi s Francijo, ker pač nihče ni preveč zaupal v avstrijska širokoustenja. Stadion je tudi mnogo preveč računal z Napoleonovo nepripravljenostjo, se predajal romantičnemu navdušenju, ki ga je bolj ali manj ustvarjal sam, ter tako lahkomiselno, kakor štiri leta pred njim Mack, namenoma izzval vojno, kateri pa Avstrija niti od daleč ni bila kos.

V naših deželah so se omenjene vojne priprave najneposrednejše izražale v organizaciji domobranstva. Notranjeavstrijskemu domobranstvu (s salzburškim vred 37 bataljonov) je stal neposredno na čelu nadvojvoda Janez, ki je izdal ob priliki blagoslovitve njegove zastave svoje dnevno povelje tudi v slovenščini in mu posvečal sploh največjo pozornost. Zanj je izdal nadvojvoda dne 6. III. 1809 tudi poseben pravilnik. Na Koroškem se je poleg obeh kresijskih glavarjev, barona M. Rechbacha v Celovcu in barona A. Marenzija v Beljaku, največ prizadeval za organizacijo domobranstva škof Salm, ki je zanj mnogo žrtvoval iz lastnega žepa in posojal denar tudi deželnim stanovom, da so mogli kriti stroške zanj. Na Koroškem so že jeseni l. 1808 postavili na noge 5 bataljonov, in sicer:

A.) V celovški kresiji:

1. bataljon pod poveljstvom nekdanjega dragonskega majorja grofa Ursenbecka; formiran je bil v Celovcu in v njem so tvorili šesto četo dijaki;

2. bataljon, formiran v Brežah, pod poveljstvom majorja Ant. pl. Leisa;

3. bataljon, formiran v Labotu, pod poveljstvom nekdanjega topničarskega majorja, humperškega grofa D. Dietrichsteina. Pri njem je služila tudi večina naših Podjunčanov in nastanjen je bil nekaj časa v Volšperku.

B.) V beljaški kresiji:

1. bataljon, formiran v Beljaku, pod poveljstvom nekdanjega majorja pl. Sardagne-ja, po rodu Tirolca;

2. bataljon, formiran v Sachsenburgu, pod poveljstvom nekdanjega majorja grofa H. Lodrona.

Vseh 5 koroških bataljonov je tvorilo posebno brigado, kateri je poveljeval generalni major Fenner, po rodu Tirolec. Razen tega je na pobudo nadvojvode Janeza sestavil v začetku l. 1809. grof Triangi še poseben prostovoljski bataljon iz številnih tirolskih beguncev na Koroškem.

Stari domobranski častniki so svoje moštvo kolikor toliko izvežbali v puhlem ekserciranju, ne pa tudi v pokretanju in, ker zaradi starosti večina njih tudi ni mogla oditi z njimi na bojišče, so jih potem vodili še čisto neizvežbani višji in nižji častniki, kajti vse, kar je bilo količkaj sposobno, je moralo v redno armado. Skrajno pomanjkljiva je bila tudi njihova oborožitev, čeprav je poseben deželni fond izdal zanje celih 251.278 gld 7 krajc. Glede na to se potem tudi ne moremo čuditi, če so ostala vsa prizadevanja, žrtve in stroški brez vsakega pomembnejšega haska.

Kakor sem omenil že spredaj, sta se vlada in višje vojaško poveljstvo jako trudila, da bi prepojila domobrance in sploh vse prebivalstvo s primernim vojnim navdušenjem in da so se glede na to na Dunaju prvič

spomnili tudi svojih nenemških narodov ter uradno poskrbeli prevode Collinovih brambovskih pesmi tudi v razne narodne jezike. Ker na Dunaju seveda niso imeli mnogo pojma o slovenščini, so jih glede na razlike med narečji posameznih slovenskih dežel naročili po deželah. Tako je prosto prevedel V. Vodnik v Ljubljani 5 pesmi, tedanji graški bogoslovec (poznejši ptujski dekan) Fr. Cvetko 6 in tedanji graški pravnik Primic tudi 4 (zelo značilno je pa, da je Vodnik izpustil iz Collinovega predgovora licemersko trditev, da »nobena druga vlada ne bi ustave, jezika, nravi in posebnosti vsakega samobitnega naroda tako prizanesljivo spoštovala [kakor avstrijska]«). Glede koroških Slovencev je poslal po naročilu dvornega komisarja grofa Saurau-a graški gubernij dne 24. II. tudi celovškemu kresijskemu glavarju FradaneckU dopis z nekaj izvodi Collinove zbirke, da bi jih razdelil na vsako četo po kakih 20 izvodov. Dalje so iz Gradca pisali, da je koroško slovensko narečje preveč različno od kranjskega in »celjskega« ter bi tamošnji prevodi ne imeli zaželenega učinka tudi na Koroškem, zato naj kresijski glavar najde spretnega prevajalca še za koroško slovensko narečje, poskrbi za natisk kakih 500 izvodov in pošlje potem primerno število iztisov še beljaški kresiji za tamošnja dva brambovska bataljona.

Fradaneck je za naročeni posel dobil že znanega nam upravitelja Eggerjevih posestev in podjetij Fr. Grundtnerja. Ta je prevedel le dve Collinovi pesmi in sicer »Deshelski Bran« (Oesterreichs Landwehre) in »Shenin« (Der Bräutigam). Več jih morda ni prevedel zato, ker je sodil, da bi mogli Vodnikovi prevodi služiti tudi za koroške slovenske domobrance, ali je pa čutil morda celo notranji odpor proti takemu »c. kr.

domoljublju«. Obe pesmi sta potem takoj izšli v posebni brošurici na odličnem papirju in z lepim tiskom z naslovom »Pesme sa deshelski bran« ter so ju potem delili v smislu omenjenega naročila med slovenske brambovce. Zanimivo bi bilo primerjati, kako sta prevedla iste pesmi najspretnejši tedanji slovenski pesnik V. Vodnik in koroški Grundtner. Toda Vodnik ni prevedel nobene izmed teh dveh, ki jih je prevedel Grundtner, pač je pa prevedel obe tudi J. Primic, doma z Dolenjskega. Za primerjavo tule prvo kitico »Ženina«:

Collinov izvirnik se glasi:

Jetzt ist es Zeit, die Trommel ruft,
Lieb Mädel, lass mich ziehen;
Die Fahne flattert in die Luft,
Muss zu den Männern hin.

Primčev prevod se tesno naslanja na izvirnik:

Poslushaj boben she gromi,
O Lubza, pust' me jit,
Bandir se kvishku she vershi,
Te morem sapustit.

Grundtnerjeva prireditev je pa čisto svobodna:

Tak pishel se zhuje, 'nu pauka berzhi,
Sapushal bom vertizh, kir dekle zveti!
Jess poidem na voisko, desheli sa bran,
Koi kamer me klizhe te shounirski stan.

Razen Collinovih pesmi je širila vlada še druge, ki naj bi dvigale domoljubno razpoloženje, a ljudstvo jim je dodajalo le strupene zbadljivke in debele šale na račun oblasti.

Vse kaže, da ta uradno naročeni patriotizem ni prav nič ogrel ne prevajalca Grundtnerja in še manj naše koroško slovensko ljudstvo, saj naš brezpravni kmečki podložnik pač ni mogel imeti najmanjšega razloga, da bi se navduševal za tako državo, ki mu ni nudila nobenih narodnih in socialnih pravic in da bi branil gradove svojih izkoriščevalcev, ki so se sami skrbno ogibali vojaške suknje (plemstvo je bilo namreč tudi oproščeno vojaške službe). Vse domobranstvo po slovenskih predelih zato tudi ni doseglo skoro nobenih uspehov in je predstavljalo le zapravljanje časa, truda in denarja. Med rudarji in kmeti (zlasti okoli Pliberka in Železne Kaple) je zavladal proti njemu odkrit odpor, ki ga je skušala vlada »pomiriti« s še poostreno cenzuro in s tem, da je prisiljevala liste k objavi »navdušujočih« vesti in člankov, da jih je delila potem med ljudstvo.

Ker je bila Koroška obmejna dežela (mejila je na Italijo in na Bavarsko, ker je bila Tirolska tedaj bavarska) in so vodile skozi njo glavne ceste iz Italije v osrčje Avstrije, so morali seveda poskrbeti tudi za primerno utrditev glavnih vpadnih točk v deželo. V ta namen so nakazali en milijon in odredili utrditev Predila proti vpadu iz doline Soče, Naborjeta proti vpadu iz doline Bele in Sachsenburga proti vpadu iz Tirolske po dolini Drave, a pri Trbižu, Podvetrovem in na Ljubelju so zgradili okope. K utrjevalnim delom pri Sachsenburgu so privedli celo novomeške domobrance iz Kranjske, ki so bili v najbednejšem stanju in so imeli z njimi tudi velike težave, ker niso razumeli niti besedice svojih nemških poveljnikov. Ker je pa prišla odredba za utrjevalna dela šele v pozni jeseni l. 1808, zaradi zmrznjenih tal ni bilo več mogoče utrdb zgraditi iz kamna, temveč le iz hlodov, ilovice in prsti ter

zaklonišča iz desk; le topničarski položaji so bili vsekani v skale.

Razen domobrancev so zbrali že pozimi l. 1808—09 na Koroškem še celotno mobilizirani domači koroški pešpolk, štajerski Chastelerjev polk in še nekaj drugih čet, namenjenih predvsem za Tirolsko, toda brez konjenice in topništva, pač pa mnogo prevoznih sredstev. Napoleonu, ki si zaradi vstaje na Španskem nikakor ni želel še nove vojne z Avstrijo, vse te izzivajoče avstrijske vojne priprave seveda niso ušle (o njih so celo obširno javno pisali južnonemški časopisi). Zaradi njih je večkrat svaril avstrijskega poslanika Metternicha, a seveda zaman, zato je potem že v februarju l. 1809 tudi odpoklical svojega poslanika na avstrijskem dvoru. Cesar Franc I. se je bil namreč že dne 8. febr. končnoveljavno odločil za vojno in štiri dni zatem zopet postavil za vrhovnega poveljnika svojega brata Karla, a vsa avstrijska vojska je narastla do sredine meseca marca l. 1809 na 280.000 mož redne armade in 224.000 domobrancev.

Avstrijski napad je moral Napoleon pričakovati predvsem v Nemčiji, kjer sta bila tedaj samo dva francoska vojna zbora. Ker bi mogel Avstrijce odvrniti od napada le strah pred ruskim nastopom, je povabil Napoleon že v oktobru carja na spredaj omenjeni sestanek v Erfurtu in tu pristal na rusko zasedbo Finske ter romunskih kneževin, odklonil pa rusko osvojitev še drugih turških ozemelj. Zaradi tega je bila razočaranemu carju Napoleonova zadrega še dobrodošla in je odklonil celó vsako resno diplomatično intervencijo na Dunaju, a Dunaju je na skrivnem celo izrečno obljubil, da ne bo napadel Avstrije. Glede na vse to si seveda tudi Napoleon ni mogel delati nobenih utvar več. Napel je zato vse sile, da zbere primerno armado, še preden pride do av-

strijskega napada. Odhitel je iz Španije v Pariz, kjer pa spričo neuspehov v Španiji ni našel najugodnejšega razpoloženja. Čutil se je izdanega od vseh. Prebivalstvo je postalo že skrajno naveličano večnih vojn in na vseh koncih se je že pojavljalo nezadovoljstvo proti Napoleonovi politiki, češ da more voditi le v splošno propast. Njegov položaj je bil tem težji, ker se je moral požuriti na nemško bojišče (iz Pariza je odšel dne 13. IV.), a za njegovim hrbtom so se snovale v Parizu in celo v armadi zarote proti njemu. Razen tega so na podeželju začeli vnovič dvigati glave rojalisti in jakobinci, njegov spor s papežem je vznevoljeval katolike, a na obalah bi moglo priti do angleških izkrcanj. Skratka: od l. 1805. dalje ni bil še nikoli v toliki stiski, vendar je znal ohraniti vso svojo čudovito hladnokrvnost. Šibke sile svoje porenske armade je pomnožil z novimi vpoklici ter s tujimi četami (zlasti s četami Porenske zveze) in tako je razpolagal že na spomlad l. 1809. v Nemčiji zopet s 300.000 možmi, v Italiji s kakimi 100.000 in v Dalmaciji jih je imel Marmont 15.000. Ustvaritev tolike nove armade v tako kratkem času je pomenjala res pravi čudež, toda njena bojna vrednost je daleč zaostajala za prejšnjimi, kajti sestajala je večinoma iz le na pol izvežbanih novincev ter tujcev in še teh ni mogel dovolj hitro osredotočiti pod svoje neposredno poveljstvo.

Avstrija je postavila za same vojne operacije na noge skupno 316.000 mož, razdeljenih v tri armade: glavna, pod poveljstvom nadvojvode Karla, je štela 200.000 mož in naj bi z naglimi pohodi zavzela južno Nemčijo, druga (80.000 mož) pod poveljstvom nadvojvode Janeza, naj bi prodrla v Italijo in na Tirolsko, a tretja (36.000 mož), pod poveljstvom nadvojvode Ferdinanda, naj bi varovala meje proti Rusiji. Mobilizacija je bila odrejena dne

1. III., vojno napoved je pa Avstrija objavila dne 8. IV. 1809. na Dunaju in jo dva dni nato sporočila še francoskim četam in istočasno napadla na obeh frontah. Na severu je bil prvotni načrt tak, da bi prodirala glavna armada severno od Donave in iz Češke v smeri proti Renu, s čimer bi presekala še neosredotočene francoske divizije na dvoje. Toda avstrijsko vojno vodstvo je izvršilo to usodepolno napako, da je iz političnih razlogov ta načrt v zadnjem hipu spremenilo in da je udarila še nezadostno osredotočena glavnina dne 9. IV. južno od Donave čez Inn, da bi zasedla bavarsko visoko planoto.

Nadvojvoda Karel se je s plamtečim proglasom z dne 6. IV. obrnil na ves »nemški narod«, češ da »se mi borimo za utrditev samostojnosti avstrijske monarhije, da priborimo Nemčiji zopet neodvisnost in narodno čast, kakršna ji pristaja... Naša stvar je stvar Nemčije. Z Avstrijo je bila Nemčija samostojna in srečna, le z avstrijsko podporo more vnovič postati oboje« (te proglase je sestavljal že znani nam romantik Frid. Schlegel, ki je bil kot dvorni tajnik prideljen glavnemu stanu armade). Toda te Nemčije, na katero se je nadvojvoda obračal, sploh nikjer bilo ni, kajti vsi vodilni nemški knezi so se zbrali rajši pod Napoleonovo zastavo in prve sovražne čete, na katere je trčila avstrijska armada, so bile ravno — nemške. Avstrija je lahkomiselno začela vojno z golo utvaro in proglas bi mogel roditi kak učinek le, če bi se najprej njej sami posrečilo premagati Napoleona. V posebnem dnevnem povelju je potem Karel vnovič istovetil avstrijsko stvar z nemško (»Unsere Sache ist die Sache Deutschlands«), a Nemci so se mnogo bolj navduševali za korziškega junaka, avstrijske »osvoboditelje« pa zasmehovali.

Navedena sprememba vojnega načrta je povzročila predvsem to, da so se avstrijske operacije precej zakasnile, kar je potem okretnemu Napoleonu, ki je bliskovito presodil položaj, nudilo čas, da je zbral svoje divizije, potolkel nekaj posameznih avstrijskih oddelkov (pri Regensburgu je bil celo sam ranjen v nogo), že po petih dneh razbil vse avstrijske načrte, prisilil nadvojvodo Karla k umiku nazaj proti Innu ter še razklal njegove vojne zbore na dvoje. Tako na kako zmago sploh ni bilo mogoče več misliti, temveč le še na golo rešitev države. Od Inna je krenil nadvojvoda preko Donave, da bi se združil še s četami na Češkem, razen tega pa je že tedaj svetoval svojemu bratu, naj sklene mir, ker ni upati na končno zmago. Toda cesar je rajši poslušal svojo hujskaško ženo in bojaželjnega Stadiona.

Napoleon sam Avstrijcev ni zasledoval, temveč udaril z glavnino svoje vojske po južnem bregu Donave naravnost proti slabo zavarovanemu Dunaju ter ga že dne 13. V. zasedel (sam se je nastanil v Schönbrunnu) ter s tem popolnoma presekal zvezo med severno avstrijsko armado in ono, ki se je borila v Italiji. Medtem je pa tudi nadvojvoda Karel zbral vse svoje, severno od Donave razmeščene čete in se z njimi tudi on počasi bližal Dunaju od severa. Tedaj je začel Napoleon v noči 20. na 21. V. pošiljati svoje čete čez jako narastlo Donavo, da bi se na Marchfeldu pomeril z nadvojvodo. Ta je pravilno spoznal odločilnost trenutka, močno oviral že prehod francoskih čet preko Donave, o binkoštih 1809 (21. do 23. V.) pa prisilil še nedovoljno pripravljenega Napoleona k veliki bitki med vasema Aspern in Essling blizu Dunaja. Tri dni sta se obe armadi (105.000 Avstrijcev in 110.000 Francozov) ogorčeno borili (padlo je 23.000 Avstrijcev in 20.000 Francozov z več generali), končno se

je pa moral Napoleon umakniti nazaj na otok Lobau na Donavi. To je bil prvi in občuten poraz največjega vojskovodje novega veka in v očeh vse Evrope težko prizadet tudi njegov osebni prestiž. Zaradi velikih izgub pa tudi previdni nadvojvoda ni mogel izrabiti te zmage, zasledovati sovražnika niti mu zadati odločilnega udarca, temveč je čakal še na pomoč armade, ki naj bi mu jo z južnega bojišča pripeljal njegov brat Janez. Razen tega je hotel nadvojvoda na veliko nevoljo dvorske vojne stranke tudi izrabiti zmago predvsem za dosego čim najugodnejšega miru, ne pa izpostavljati svoje oslabljene armade nesigurni bojni sreči.

Med označenimi vojnimi dogodki na glavnem, severnem bojišču so se pa razvijali vsaj za nas Slovence še mnogo važnejši dogodki na jugu. Tu je namreč nastopala armada nadvojvode Janeza, ki naj bi prodirala v Italijo in podprla vstajo na Tirolskem. Ta upor tirolskih kmetov pod vodstvom tamkajšnjega krčmarja A. H o f e r j a (njegov glavni svetovalec je bil kapucin H a s p i n g e r) je bil vsaj izprva bolj gospodarskega značaja kot pa avstrijsko-patriotičnega, in so napadali uporniki vse vprek, bavarske uradnike in domače meščanstvo. Po drugih deželah, razen do neke mere v nemškem delu gornje Koroške, pa sploh ni prišlo do nobenega protifrancoskega upora, na katerega se je dunajska vlada toliko zanašala. To tirolsko vstajo je ravno preko Koroške že dolgo poprej in živo pripravljala propaganda nadvojvode Janeza.

Glavna sila južne armade se je zbrala dne 8. IV. v okolišu Trbiža. Obsegala je VIII. in IX. vojni zbor, ki sta štela skupno 46.777 mož, 6000 konj in 34.637 notranjeavstrijskih domobrancev (od teh je bilo pa 7904 sploh brez orožja in so jih zaposlili predvsem za utrjevalna dela in pri prevozništvu). VIII. vojni zbor pod po-

veljstvom generala Chastelerja je tvoril desno krilo in vanj so bili vključeni tudi koroški ter velik del štajerskih domobrancev. Zavzel je črto od Gornjega Dravograda preko Ziljske doline do Kanalske doline (Trbiža), a od tod v Savsko dolino do Ljubljane je bil razvrščen IX. vojni zbor pod poveljstvom hrvatskega bana generala Gyulaya, ki je tvoril desno krilo nadvojvodove armade.

Nadvojvoda Janez je šele dne 4. apr. 1809 zapustil Gradec, odšel v Ljubljano in od tod preko Celovca v Beljak, kjer se je dne 7. IV. dogovoril s Chastelerjem o poslednjih ukrepih za napad. Sovražne čete pod poveljstvom italijanskega podkralja, Napoleonovega pastorka Evgena Beauharnois-a, so štele tudi okoli 50.000 mož, deloma Italijanov in deloma Francozov, a bile so še čisto razpršene, tako da sta stali v Furlaniji le dve diviziji, kajti avstrijski napad je podkralja popolnoma presenetil.

Nadvojvodove čete so napadle že dne 9. IV. Da bi nasprotnika preslepil, je poslal nadvojvoda po Kanalski dolini le večji oddelek pod poveljstvom polkovnika Volkmanna in dva manjša čez Ovčjo ves po dolini Reklatnice in iz Zilje čez prelaz Plöcken v dolino Bele (vsi trije oddelki so se potem združili pri Chiusaforte); glavne nadvojvodove sile pa so udarile čez Predil in v smeri na Čedad ter Gorico. Ker je bil nasprotnik popolnoma presenečen, so imeli Avstrijci kaj lahek posel. Že naslednji dan so vkorakali v Kobarid, dne 11. IV. v Čedad in dne 15. IV. so se v Vidmu že združili z glavno armado tudi oni trije oddelki, ki so krenili iz Koroške. Spričo velike premoči so Avstrijci potolkli še nezbrane francosko-italijanske čete najprej pri Pordenonu (15. IV.) in nato pri Sacilu (16. IV.) in pri Fontana-

freddi, jih potiskali proti reki Mincio in želeli čimprej osvojiti še Verono. Zajeli so precej nasprotnikov, a na drugi strani so tudi Francozi ujeli v Padovi tržaškega guvernerja in generalnega intendanta nadvojvodove armade, Korošca grofa P. Goessa z važnimi dokumenti. O teh svojih zmagah je izdal nadvojvoda Janez tudi slovensko poročilo, v katerem je bilo rečeno: »Namestni Kral je franzose vodil; konec boja je bil sa nas tako srezhen, da se franzos ni mogel sa vodo Livenzo ustavit, ampak da je s' vso naglizo sa potok Piave beshal«. In na drugem mestu je nadvojvoda trdil, da »se je po krvavimu ruvanju skozi dva dni clo na naš dobičik obernil«.

Poslednji svoj uspeh je nadvojvoda dosegel dne 29. IV. pri Caldieru blizu Verone, toda že isti dan je prispel iz avstrijskega glavnega stana sel z novicami o porazih na severnem bojišču (na Bavarskem) in s poveljem, da naj odhiti južna armada takoj nazaj pomagat reševati Dunaj. Tako je nastopil nadvojvoda Janez dne 1. V. svoj usodepolni umik od Adiže, ki se je pa spričo neprestanih, medtem že osredotočenih francoskih sil spremenil skoraj v razsulo. Podkralj Evgen ga je namreč zasledoval s štirimi divizijami in v manjših spopadih neprestano drobil njegove sile (n. pr. pri Montebellu, Olmu, Tavernellu, Bassanu, Trevisu i. dr., zlasti pa še v večji bitki ob Piavi, kjer so bili Avstrijci hudo poraženi).

VIII. vojni zbor generala Chastelerja (ta je bil po rodu Lotarinžan), ki je imel pred izbruhom vojne svoje glavno zbirališče v Celovcu, je bil ob izbruhu sovražnosti razporejen od Naborjeta po spodnji Ziljski dolini in po dolini Drave do Gornjega Dravograda. Že dne 2. IV. so vtihotapili na Tirolsko veliko množino letakov s po-

zivom na upor. Glavni avstrijski agent pri tem je bil tirolski begunec M. Teimer, ki je bil dne 5. IV. poslan iz Celovca na Tirolsko, da bi spodbujal ljudstvo v Pustem dolu k uporu. Dne 9. IV. zjutraj so pa vdrli prvi avstrijski oddelki (med njimi tudi vseh 5 koroških domobranskih bataljonov in z njimi celo sam škof Salm) iz Gornjega Dravograda in prispeli še isti dan v Lienz, a v Pustem dolu je že prejšnji dan izbruhnil upor tirolskih kmetov. Naloga tega vojnega zbora je bila, da z naglim napadom zopet osvobodi Tirolsko in s tem preko nje omogoči zvezo med južno in severno armado. Chastelerjeve čete so res kmalu pomedle z dotedanjim bavarskim gospostvom in dospele že dne 15. IV. v Innsbruck. Od tod je krenil Chasteler čistit južno Tirolsko (oba gornjekoroška domobranska bataljona sta ob tej priliki zasedla Toblach in Cortino d'Ampezzo). Že nekaj dni po izbruhu sovražnosti so privedli v Celovec prve stotine bavarskih ujetnikov in jih poslali potem v Velikovec; vso pot iz Celovca do tja ni spregovoril noben Bavarec niti besedice z nobenim Avstrijcem, tako strupeno so sovražili svoje avstrijske »nemške brate«. Nadaljnje zajete bavarske vojake in uradnike so vodili potem na Koroško še vse naslednje dni, enako pa tudi še več francoskih (italijanskih) iz Italije.

Toda Chasteler ni bil zmožen, da bi tirolske upornike organiziral ter jih uporabil še za podporo bodisi južne, bodisi severne avstrijske armade, temveč so se ti po svoji zmagi vrnili zopet na svoje domove in tudi Hofer sam je ostal neodločen. Tako se je francoskemu generalu Lefebvre-u brez večjih težav kmalu posrečilo prodreti vzdolž Inna zopet na Tirolsko.

Dne 20. IV. so slavili Celovčani avstrijsko zmago pri Sacilu, a ravno prišedši od zahvalne službe božje

pa so z dolgimi obrazi izvedeli za — polom na severnem bojišču. Vse je pretresal strah, da bi mogli sedaj Francozi — kakor l. 1805 — pridreti od severa tudi v nezaščiteno Koroško. Sicer so dobili od vojaških poveljstev zagotovilo, da jim ne grozi še nobena neposredna nevarnost, toda kmalu nato so izvedeli še za občuten poraz umikajočih se Avstrijcev ob reki Piavi (8. V.). Nadvojvoda Janez je svoje naročeno umikanje izprva zasnoval tako, da bi poslal en del svoje armade naravnost proti vzhodu za obrambo Notranje Avstrije, a z drugim delom bi hitel sam preko Tirolske proti Linzu. Toda poraz ob Piavi mu je uničil ves načrt in se je moral naglo umikati med neprestanimi napadi prodirajočih Francozov skozi Furlanijo proti Koroški. To in pa novo francosko prodiranje na severno Tirolsko je povzročilo, da tudi Chasteler ni mogel držati južne Tirolske in se je moral naglo umikati v dolino Inna. Tu (pri Wörglu) je doživel dne 13. V. tudi on hud poraz. Ob tej priliki so bili popolnoma razbiti tudi koroški domobranski bataljoni, ki so stopili ob tej priliki prvič v resnejšo bitko. Ujet je bil poveljnik 3. spodnjekoroškega domobranskega bataljona grof Dietrichstein z več drugimi častniki. Tedaj je bil Chasteler seveda prisiljen čimprej pobegniti preko Koroške in se pridružiti glavni armadi nadvojvode Janeza. Francozi so Tirolsko kmalu vsaj začasno zopet pomirili in nato pustili v deželi samo še eno divizijo. Ob novici o zmagi pri Aspernu se je pa dežela vnovič dvignila. Ker je Napoleon nujno potreboval okrepitve, je odpoklical še to divizijo in prepustil Tirolsko samo sebi, nakar so tirolski vstaši potem vdirali celo na Bavarsko in izzivali še upor v severni Italiji.

Dne 13. V., na dan padca Dunaja in poraza pri Wör-

glu, je prispela armada nadvojvode Janeza (33 bataljonov in 16 eskadronov) po dolini Bele že na koroška tla. Pri Podkloštru je stala Frimontova divizija (20 bataljonov in 12 eskadronov), pri Žabnicah Gyulayeva, a med Žabnicami in Pontabljem razne zaščitnice. Tik za njimi je pa pritiskalo po dolini Bele levo krilo francoske armade, a večji francoski oddelki so dobili povelje prodirati po dolinah Reklatnice in Dunje ter presekati Avstrijcem zvezo med Predilom in Rabljem. Že dne 14. V. so prekoračili prvi francoski oddelki koroško mejo in naslednji dan je zasedla Gyulayeva divizija (11 bataljonov in 3 eskadroni) okope okoli Trbiža, a en del francoskih čet je prispel po dolini Bele pod Naborjet, drugi pa hitel po Soški dolini proti Predilu. Francozi so avstrijske postojanke obšli severno in južno od Trbiža, prodrli do Kokove, presekali zvezo med Frimontovo in Gyulayjevo divizijo in prisilili Gyulayja, da se je z velikimi izgubami naglo umaknil po edini še odprti poti čez Belo peč in Podkoren na Kranjsko (nad Gyulayjevo nesposobnostjo so se zlasti v Gradcu vsi zgražali). Verjetno pa bi bila Avstrijce zadela še večja polomija, ako bi ne bili glavnih francoskih sil za štiri dni zadržali trdnjavici v Naborjetu in na Predilu, ki ju je od 14. do 18. maja 1809. nadvse junaško in skoro do poslednjega moža branilo samo par čet srbskih graničarjev pod poveljstvom stotnikov Hensela in Hermanna (na obeh krajih so potem postavili padlim junakom zaslužena spomenika, a vse priznanje jim je izrazil celo viteški podkralj Evgen).

Nadvojvoda Janez je dobil vest o padcu Dunaja dne 17. maja. Uvidel je nevarnost, ki bi mu mogla groziti od Francozov od severa, zato je pospešil svoj umik in usmeril — kakor smo že slišali — Gyulayjevo divizijo od Tr-

biža na Kranjsko, Frimontovo divizijo je napotil iz Podkloštra preko Beljaka na Celovec, kamor je prispel dne 18. V. tudi sam, a Chastelerju je ukazal, naj se drži na Tirolskem, dokler se pač more, nato pa naj se prebije, kakor more in zna, za njim. Pred odhodom iz Beljaka je zvečer dne 17. V. nadvojvoda tudi naročil beljaškemu županu J. Mayrju, naj dá takoj po odhodu avstrijskih čet podreti most čez Dravo, a most pri Podvetrovem so požgali že poprej. Toda to Francozov ni prav nič zadržalo. Še preden je bilo podiranje dravskega mostu dovršeno, so že naslednjega dne zvečer prihiteli od Marije na Zilji v Beljak prvi Francozi, ustavili nadaljnje podiranje mostu, zasedli mesto in presekali Avstrijcem nadaljnjo zvezo s Tirolsko. Mestu so naložili takoj velike dajatve v blagu, kmetje so jim morali dati na razpolago konje in vozove, a trgovci jim izročiti cele bale blaga, ki so ga odpeljali potem v Italijo.

Dne 19. V. zjutraj, ko se je nadvojvoda ravno pripravljal, da zapusti s svojim glavnim stanom Celovec, je pa dobil iz avstrijskega vrhovnega poveljstva ukaz, naj prodira iz Beljaka čez Špital in Salzburško proti Linzu ter se združi tam s tamošnjimi avstrijskimi divizijami. Spričo označenega poteka dogodkov pa ta ukaz seveda ni bil več izvedljiv, temveč je moral s svojo razrvano armado še pospešiti svoj umik preko Velikovca na Gradec, kamor je prispel dne 24. V. Pri Velikovcu je porušila za seboj tudi most čez Dravo, a zasledujoči jo Francozi so od Velikovčanov zahtevali, da ga v 24 urah postavijo zopet nazaj, in so odvedli v ta namen tudi nekaj mestnih uradnikov kot talce. V dnevih od 18. do 20. V. so potem noč in dan korakale skozi Beljak 4 francoske divizije, ki jih je moralo mesto seveda dobro pogostiti; dne 19. ter 20. V. je bil v Beljaku nastanjen

tudi glavni stan podkralja Evgena. Enako so druge francoske divizije prodrle tudi od Soče čez Kras na Kranjsko ter dne 23. V. brez boja zasedle Ljubljano, ki jo je »branil« 76-letni strahopetni in že bebasti general Moitelle, po rodu Belgijec (avstrijski vojaki so ob tej priliki tu izropali vse blagajne in večidel dezertirali). Tako so imeli Francozi konec meseca maja vnovič v rokah skoro vse slovensko ozemlje razen Dolenjske. Takoj po svojem prihodu na Slovensko so Francozi tudi razpustili (14. V.) brambovce in ukazali zažgati hiše vseh njihovih častnikov, ki bi se v 14 dneh ne vrnili na svoje domove. Velika večina domobrancev se je kmalu potem tudi res razbežala.

Komaj šest tednov poprej so avstrijske divizije še samozavestno začele vojno, a sedaj so že pobite bežale nazaj skozi Koroško. To ni porazno vplivalo le na morálo nadvojvodove armade, temveč tudi na prebivalstvo. Ker spričo nedostajanja vozil ni bilo mogoče odpeljati v Celovcu nakopičenih skladišč, je prišlo že dne 18. V. tudi tu do splošne anarhije in plenjenja, tako da je moral posredovati sam nadvojvoda. Naslednji dan popoldne so zapustili Celovec še poslednji oddelki avstrijskih zadnjih straž. Meščanstvo, zbrano pri glavni stražnici (to so koroški stanovi l. 1807 na novo zgradili) in oboroženo s starimi puškami medtem že razpuščene dijaške domobranske čete, je vse preplašeno pričakovalo že tretje francoske okupacije, javno oblast je pa — kakor že ob priliki prejšnjih okupacij — že dne 19. V. prevzela zopet posebna deželna upravna komisija pod predsedstvom kresijskega glavarja Fr. pl. Fradanecka. Še isti večer je pridirjala v mesto prva francoska predstraža, se čez noč zopet umaknila, a naslednje dopoldne (20. V. 1809) sta potem vkorakala v Celovec dva fran-

coska konjeniška polka in nekaj oddelkov pehote. Kakor ob prejšnjih francoskih invazijah jih je tudi ob tej priliki pričakoval škof Salm (ta se je bil medtem že vrnil s Tirolske) na čelu drugih uglednih meščanov in prosil, naj bi francosko poveljstvo preprečilo vsakršne izgrede. Na binkoštno nedeljo (21. V.) so vkorakale v Celovec potem še 4 francosko-italijanske divizije (skupno 36.000 mož) s podkraljem Evgenom na čelu. Vojaštvo se je nastanilo okoli mesta, podkralj pa v škofijski palači, od koder je potem že naslednji dan izdal dnevno povelje, v katerem je strogo prepovedal vsakršne izgrede in ukazal, da mora biti v teku 8 dni izročeno pri francoskih mestnih poveljstvih v Trbižu, Beljaku in Celovcu vse v deželi preostalo orožje in sploh vse imetje avstrijske armade. Tri dni nato je naložil francoski komisar deželi 2.5 milijona frankov vojne kontribucije, ki bi jo bilo treba plačati v treh obrokih v teku 30 dni. To je skušala potem deželna upravna komisija zbrati s prostovoljnimi posojili in s podvojitvijo ter celo početverjenjem raznih davkov. Razen tega je vojni nadkomisar še zahteval, da mora prirediti Celovec bolnico za 1000 vojakov (uporabili so za to 3 poslopja) in Beljak 2 bolnici (eno za 300 ranjencev, drugo za 300 bolnikov).

Podkralju ni šlo več za to, da bi zasledoval bežečo nadvojvodovo armado, temveč se je požuril, da doseže čimprej preko Judenburga in Semmeringa glavno Napoleonovo armado (spotoma je dne 25. V. pri St. Michaelu uničil še večje avstrijske oddelke). Tako je ostala Koroška skoro brez francoskih čet, le na Gornjem Koroškem je 22. — 28. V. šibka divizija generala Rusce (7 bataljonov, 1 eskadron in 10 topov), prišedši iz Beljaka, zaman napadala poslednje utrjeno oporišče, ki je ostalo še v avstrijskih rokah, Sachsenburg, in prežala

na Chastelerjeve čete, ki bi se morale umikati iz Tirolske. Ker ni uspel in ko je še izvedel, da so avstrijske čete tudi v Gornji Ziljski dolini, se je umaknil nazaj v Beljak; zato se je par dni pozneje Chasteler mogel neovirano umikati iz Tirolske po Dravski dolini, da bi se združil z armado nadvojvode Janeza na štajersko-ogrski meji.

Dne 1. VI. so pa privedli Francozi v Celovec več tisoč na Gornjem Štajerskem ujetih Avstrijcev ter jih strpali v mestno vojašnico. Zaradi nezadostne straže se je mnogim posrečilo pobegniti, oboroževali so se pa s puškami, skritimi po raznih kotih v mestu. Neke noči je pa po nesreči sprožen strel alarmiral straže in druge, še v Celovcu nastanjene Francoze, kar je povzročilo divje streljanje vse vprek in preiskovanje hiš. Zbegani Celovčani so mislili, da je nastopilo splošno plenjenje in pokol ali vsaj velik požar, zaradi česar so se zabarikadirali po svojih hišah in vsi obupani pričakovali, kaj pride. Šele proti jutru se je položaj nekoliko pomiril, nakar so Francozi preostale ujetnike najstrože zastražili, zatem jih pa odvedli čez Ljubelj.

Medtem je pa po dolini gornje Drave nastopil prve dni meseca junija že tudi Chasteler svoj umik iz Tirolske. Preostalo mu je od vsega vojnega zbora le še 11.000 mož, toda Francozi so jako precenjevali njegove sile. Glede na to se je tudi Rusca umaknil od Sachsenburga najprej v Beljak in mislil držati tamošnje mostišče, a je hitro opustil to misel in se umaknil s svojimi neznatnimi silami dne 4. VI. zvečer za celovške utrdbe. Tako so Chastelerjeve čete neovirano korakale skozi južno Koroško in prispele dne 5. VI. popoldne skoro do Celovca (z njimi so se vrnili iz Tirolske tudi ostanki razbi-

tih koroških domobrancev, a ko so dospeli na domača tla, so se večidel razbežali). Še isti večer je prišlo do ogorčenih bojev med Krivo Vrbo in Kalvarijo ter v raznih predmestjih (italijanski konjeniki so napadali s kriki »Maledetto Tedesco!«, t. j. »Prekleti Nemec!«). Boji so z menjajočimi se uspehi in z velikimi izgubami na obeh straneh prenehali šele naslednji dan zvečer; ker so bili Avstrijci v veliki premoči, se jim je posrečilo spraviti ves pratež skozi Št. Rupert mimo mesta dalje, nakar je odšel (ponoči od 6. — 7. VI.) še glavni del Chastelerjevega vojnega zbora preko Velikovca po novem dravskem mostu na Pliberk in skozi Guštanj na Maribor, a manjši del pod poveljstvom gener. Schmidta se je po porazu, ki ga je bil doživel, že poprej umaknil iz bojev ter odšel proti Vrbi, nakar se je napotil po Dravski dolini, da bi se vnovič pridružil tirolskim borcem.

Ker se je bilo ob tej priliki pokazalo, da skriva prebivalstvo še polno avstrijskega orožja, je izdal za koroškega guvernerja imenovani general Rusca stroge varnostne ukrepe, oddajo vsega orožja in uvedbo osebne izkaznice za vse moške od 16. do 60. leta. Prav v istih dneh so se pa širile med prebivalstvom tudi vesti o avstrijski zmagi pri Aspernu. Francozi so seveda hitro uganili zlonamernost teh govoric in izdali dne 12. VI. najstrožjo prepoved celó vsakih razgovorov o vseh vojnih dogodkih ter zagrozili kršiteljem te prepovedi s prekim sodom. Navzlic temu je pa prišlo do nekaterih mučnih incidentov. V Wimitzu (v šentviškem okraju) je n. pr. tamošnji fužinarski pisar P s e i n e r z dvema sokrivcema privezal bolnega francoskega vojaka k nekemu drevesu in ga ustrelil. Za tak divjaški čin ga je seveda vojno sodišče obsodilo potem na smrt in je bil dne 5. VII. ustreljen na celovškem Benediktinskem trgu.

Prej navedenih 2,5 milij. frankov vojne kontribucije dežela seveda ni mogla plačati v gotovini, ker je bila preveč izmozgana že v prejšnjih vojnah, ker je nastopil zaradi vojne popolen zastoj trgovine in ker je bil precejšen del Gornje Koroške še vedno v avstrijskih rokah. To so morali uvideti tudi okupatorji sami, zato so se zadovoljili, da so del kontribucije plačali tudi v efektih (do 8. VII. so zbrali le 419.544 fr) in v blagu (50.000 parov čevljev, 50.000 srajc, 150.000 vatlov platna i. dr.). Dne 11. VI. so pa zahteve še zvišali za 1696 rjuh, 4000 srajc, 4000 spalnih čepic, 1000 hlač in še za razne druge drobnarije za celovško in beljaško bolnico. Podobne težkoče so se pokazale tudi glede zahtevane priprege za čete in za velikanske transporte streliva.

Med temi dogodki na Koroškem se je pa tudi položaj po ostalih deželah naglo razvijal. Načrt nadvojvode Janeza je bil prvotno tak, da bi zbral na Štajerskem vse čete, ki so bile v južnih deželah monarhije, z njimi posamič potolkel poedine francoske oddelke v teh deželah, tako osvobodil vso Notranjo Avstrijo, postavil na noge novo armado, ki bi pritegnila nase velik del Napoleonove vojske, in s tem bistveno razbremenil glavno (severno) armado svojega brata Karla. Ta načrt je pa ostal le na papirju, kajti on ni mogel vzdržati francoskega pritiska, temveč je skušal potem po ovinkih ob štajersko-ogrski meji privesti ostanke svoje armade na pomoč Karlu pri Dunaju. Da bi to preprečil, je poslal Napoleon od Dunajskega Novega mesta za njim podkralja Evgena, ki ga je dne 14. VI. vnovič temeljito potolkel pri Gjöru ob Rabi. Kranjsko so bile medtem že zasedle divizije maršala Marmonta (on je prispel že dne 3. VI. iz Dalmacije preko Reke v Ljubljano), ki je pa dobil dne 13. VI. od Napoleona povelje, naj

se pridruži njegovi glavni armadi. Odkorakal je torej proti Mariboru, od tam pa zavil nazaj na Celje, Vitanje, Slovenj Gradec ter korakal v dnevih od 21. do 24. VI. po Labotski dolini čez Pako (Pack) proti Gradcu. Spotoma so njegove čete tudi temeljito izpraznile bogato z vinom založeno škofijsko klet v Št. Andražu ter brezobzirno rekvirirale po vsej poti živila in prevozna sredstva.

Enako je dne 2. VII. odkorakala na Gornje Štajersko tudi divizija generala Rusce ter pustila v Celovcu le 800 mož pod poveljstvom generala Bertolettija. Pri Leobnu je prišel Rusca v hud spopad z Avstrijci, nakar je krenil po dolini Mure, čez St. Michael, Gmünd in Beljak nazaj v Celovec. Na Gornjem Koroškem so se namreč medtem še neprestano nadaljevali manjši spopadi med Francozi in Avstrijci in v avstrijskih rokah je še vedno bil tudi močno utrjeni Sachsenburg v zgornji Dravski dolini. Manjši avstrijski oddelki, ki so manevrirali v dolini gornje Drave in v okolišu Lienza ter čete že omenjenega generala Schmidta, ki je bil dne 6. VI. pri Celovcu zapustil Chastelerja, so se bili namreč neprestano spuščali v spopade s šibkimi francoskimi oddelki po Gornji Koroški in Vzhodni Tirolski. Dne 3. VII. so za kratek čas zasedli celo Beljak, nato iznenadili Trbiž in nameravali s presenetljivim udarcem iz Ukev vnovič zasesti celo naborjetske utrdbe, kar se jim je pa izjalovilo. Enako seveda tudi niso mogli izvesti drznega načrta o nenadnem napadu na Celovec, ki je bil nameravan za drugo polovico julija iz Dravske in Ziljske doline s sodelovanjem čet iz Štajerske. Sodelovali naj bi pri tem podjetju tudi tirolski uporniki pod vodstvom samega A. Hoferja ter gornjekoroški pod vodstvom J. Türka. Vse te

smele načrte sta prekrižala nova velika Napoleonova zmaga pri Wagramu in podpis premirja.

Glavne odločitve so namreč slej ko prej padale na severu. Po porazu pri Aspernu je grozila Napoleonu največja nevarnost iz Nemčije. Tam se je bilo takoj začelo nevarno vrenje, posamezni nemški poveljniki so začenjali že na lastno pest z upori in raznimi vojaškimi akcijami; grozila so angleška izkrcanja, a največja nevarnost mu je pretila od Prusov. K sreči se je pa njihov kralj obotavljal tako dolgo, da je mogel Napoleon dobro utrditi otok Lobau in vnovič pritegniti znatne okrepitve iz Francije in iz drugih zasedenih dežel, tako da je štela njegova vojska kmalu zopet 187.000 mož s 488 topovi, proti kateri je razpolagal nadvojvoda Karel le s 136.000 možmi in približno enako močnim topništvom. Napoleonova samozavest je šla tedaj tako daleč, da niti sredi največjih nevarnosti ni odstopil od svojih načrtov, temveč je že dne 17. V. ukazal anektirati Rim. Ker ga je papež zaradi tega izobčil, ga je dal Napoleon dne 6. VII. kratko in malo odvesti v Francijo (v izgnanstvu je ostal potem papež do Napoleonovega padca). To bi moglo povzročiti daljnosežne posledice v vsem katoliškem svetu, vendar mu je drzna igra še enkrat uspela.

Ko se je torej čutil Napoleon zopet dovolj okrepljenega in še preden bi mogel nadvojvoda Janez privesti svojo armado (ta je bila tedaj še pri Bratislavi) na pomoč bratu, je začela francoska armada v viharni noči dne 4. VII. zopet korakati na severni breg Donave nizdol Esslinga. Napoleon je mislil, da bo trčil tu ob avstrijsko armado, a nadvojvoda Karel, ki si ni upal preprečiti francoskega prehoda čez Donavo, se je bil že nekoliko umaknil na ugodne, a preraztegnjene položaje

med vasi Aderklaa in Wagram za rečico Russbach. Ker je moral zato Napoleon svoj vojni načrt določiti šele na samem bojišču, je napadel šele dne 5. VII. zvečer, toda brez uspeha. Naslednje jutro je ponovil napad z vsemi svojimi silami. Bitka je divjala z vso ogorčenostjo. Ker razne nemške pomožne čete niso vzdržale besnih avstrijskih napadov, je moral Napoleon celó med samo bitko večkrat spreminjati svoje dispozicije, dokler nista v teku popoldneva Napoleonov vojaški genij in nenadkriljiva hrabrost francoskih čet prisilila Avstrijce k umiku. Preostalo jim je pa še vedno 80.000 mož, s katerimi je krenil nadvojvoda Karel v redu proti Moravski, kamor ga tudi izčrpani Francozi niso mogli takoj zasledovati. Toda ko so dospele še nove francoske divizije od juga, je poslal Napoleon za poraženo Karlovo armado maršala Marmonta in Masseno, ki sta dne 11. VII. še enkrat potolkla Avstrijce pri Znojmu na južnem Moravskem. Tedaj je hotel nadvojvoda Karel rešiti, kar se je še rešiti dalo, in je še isto noč prosil za premirje, na katerega je Napoleon tudi takoj pristal. Podpisano je bilo že naslednji dan (12. VII.) v Znojmu.

Čeprav je že zmaga pri Wagramu odločila usodo te vojne, pa do miru še vendarle ni tako kmalu prišlo, kajti zmede in zapletljaji so se pojavljali še na vseh koncih in krajih. Vrenje v Nemčiji se je nadaljevalo, na Dunaju je poskusil neki prenapeti dijak celo atentat na Napoleona, Avstrijci so morali sicer zapustiti zasedene predele Nemčije in tudi pruski kralj ni upal več kazati zob, toda upornih Tirolcev, ki so dobivali močne podpore iz Koroške, Salzburške in od Adiže, vendarle ni bilo mogoče ukrotiti. Šele po sklenjenem miru, ko so se Hoferjevi uporniki podvrgli, je mogel podkralj Evgen vnovič zasesti deželo.

Največ neprilik so pa povzročali Napoleonu v teh tednih Angleži, ki so se dne 30. VII. z močnimi silami izkrcali v Holandiji, a njihov nesposobni poveljnik ni znal izrabiti ugodnih prilik, nakar so jih potem nalezljive bolezni prisilile, da so se dne 30. IX. zopet vkrcali in vrnili domov.

Navedeni vpad Angležev je pa vendarle povzročil mrzlično razpoloženje v Franciji in na vsem zapadu, ki je ostal nezavarovan. Genialni, a pokvarjeni Talleyrand in prekanjeni Fouché, ki je imel spričo cesarjeve odsotnosti v rokah glavno oblast, sta s svojim postopanjem vzbujala bolj ali manj upravičene Napoleonove sumnje. Ravno zaradi kritičnega položaja doma je povzročalo Napoleonu še večjo zaskrbljenost dvolično zadržanje ruskega carja, ki je zbral na gališki meji precejšnjo armado. Toda car je bil istočasno zapleten še v nasprotja s Švedi in s Turki, kjer je pričakoval lažji plen, zato se je za silo zadovoljil z Napoleonovo izjavo, da ne bo nikoli obnovil samostojne Poljske. Jasno pa je, da je moralo vse carjevo ravnanje le še povečati staro Napoleonovo nezaupanje proti takemu »zavezniku«.

Težave, s katerimi se je moral Napoleon otepati na vseh koncih in krajih, seveda tudi Avstrijcem niso ušle. Cesar Franc I. se je bil zatekel v okolico Bratislave in na njegovem dvoru je vladala popolna brezglavost. Vojna stranka s cesarico Marijo Ludoviko, nadvojvodo Janezom in Stadionom na čelu je trdovratno zahtevala, naj Avstrija zlorabi premirje, iznova zbere svojo poraženo armado in nadaljuje vojno, čeprav je bila še v vseh dotedanjih vojnah s Francozi tepena, a miroljubna stranka z nadvojvodo Karlom na čelu je uvidevala nesmisel nadaljnjega vojevanja in zahtevala mir. Tako so se avstrijski odposlanci več tednov

neodkritosrčno pogajali z Napoleonom, ki je mirno sedel v Schönbrunnu. Avstrija je ponovno postavila na noge armado 93.000 mož in upala še na rusko pomoč, ki jo je pa car dne 1. IX. odrekel in sklenil rajši donosnejšo kupčijo z Napoleonom. Posebno se je pa vojna stranka zanašala na ljudski upor proti francoskim okupatorjem. Vkljub temu, da se domobranci niso obnesli, dvorski vojni hujskači vendar le niso odnehali, temveč uporabljali vsa sredstva, da bi po tirolskem zgledu nahujskali še po drugih deželah s pomočjo oblasti ljudstvo k uporom. V ta namen so skušali še pred premirjem organizirati »črno vojsko«, to je sploh vse moško prebivalstvo, ki naj bi potem s starimi puškami, sabljami, sekirami, gnojnimi vilami, prekljami (te naj bi bile dolge 6—7 čevljev in po 3 palce debele) in podobnim »orožjem« dosegla to, česar ni mogla redna vojska s topovi, izvežbano konjenico itd. Na dana znamenja (s kresovi, zvonjenjem i. dr.) naj bi se dvignilo ljudstvo in napadalo ter pregnalo francoske posadke. K takemu lahkomiselnemu početju so hoteli zlorabiti zlasti duhovščino, ki je imela velik vpliv na ljudstvo, a ta se po ogromni večini ni dala zapeljati v to, ker je vedela, da bi povzročila le še večjo nesrečo, kajti Francozi so ravnali s črnovojniki kot z navadnimi vstaši in razbojniki. Ljubljanski škof K a v č i č je izdal (13. X.) celo posebno poslanico na duhovščino, naj svari vernike, da naj »ne spravljajo sebe in vse dežele v pogubo«. Vse kaže, da se niti večina kresijskih glavarjev ni posebno navduševala za take neodgovorne pustolovščine, čeprav so morali sredi meseca julija ponekod celo uradno razglasiti mobilizacijo črnovojnikov. Vojnim hujskačem se je tudi posrečilo, da je cesar zopet odvzel nadvojvodu K a r l u vrhovno poveljstvo in mu pustil le še poveljstvo ene armade, toda ta

se je razočaran odrekel tudi temu in se dne 30. VII. umaknil v zasebno življenje.

Napoleonove zahteve so bile izprva jako visoke, ker mu je šlo za dokončno onesposobljenje Avstrije za ponovna vojevanja. V teku teh mešetarjenj za narode in dežele in za katerih lastne želje se seveda ni brigal nihče, je pa potem nekoliko popustil in končno dne 15. IX. nekako ultimativno javil Avstrijcem svoje mirovne pogoje, že poprej (9. VIII.) pa tudi ponovno ostro zahteval, da se pošljejo domov vsi domobranci. Čeprav se je Napoleonu iz že spredaj navedenih razlogov mudilo v Pariz, so se vlekla pogajanja vendarle še cele štiri tedne, dokler ni končno 14. X. 1809 dopoldne knez Liechtenstein podpisal v Schönbrunnu mirovne pogodbe pod pogojem, da jo odobri tudi cesar. Toda Napoleon ni niti čakal na cesarjevo potrditev, temveč je s 100 topovskimi streli oznanil Dunajčanom mir, ki so ga sprejeli ti s toliko radostjo, da se tudi cesar Franc I. ni več upal odreči svojega podpisa. Pogodba je bila objavljena dne 25. X. v dunajski uradni »Wiener Zeitung« in štiri dni zatem še v pariškem uradnem »Moniteurju«. Izdana je bila pa tudi v slovenskem jeziku.

Schönbrunnski mir je bil za Avstrijo vprav porazen, kajti plačati je morala 85 milijonov vojne odškodnine in izgubila je celo tretjino svojih dežela in celó dostop na morje. Odstopiti je morala Bavarski Salzburško, Berchtesgaden in del Gornje Avstrije, Rusiji in veliki vojvodini Varšavski velik del Galicije, a zase si je Napoleon pridržal okoliš Lienza, beljaško kresijo, Kranjsko, vso Primorsko in Hrvatsko južno od Save do turške meje, dočim je izgubila Dalmacijo in Tirolsko že v prejšnji vojni. Razen tega je morala znižati tudi svojo vojsko na 150.000 mož. Tako je ta vojna, ki so jo tako lahko-

miselno izzvali nesposobni cesar in njegovi dvorni vojni hujskači sami, v borih šestih mesecih likvidirala Avstrijo kot velesilo. Samo ob sebi je umevno, da je moral grof Stadion, poleg cesarice glavni povzročitelj vsega zla in tvorec vseh domišljavih načrtov, odstopiti že med mirovnimi pogajanji; njega je potem po podpisu pogodbe nasledil kot zunanji minister dotedanji avstrijski poslanik v Parizu, grof Klemen Lotar Metternich, ki je potem vodil avstrijsko državo prav do revolucije l. 1848.

Vojne operacije so bile torej dejansko končane že s sklenitvijo znojmskega premirja (12. VII.), toda na Tirolskem in na Koroškem tudi poslej še ni nastopil resnični mir. Koroški so šele dne 20. VII. zvedeli za poraz pri Wagramu in za sklenitev premirja, v katerem je bilo tudi določeno, da morajo avstrijske čete zapustiti Tirolsko in vso Koroško. V smislu te določbe je odšel potem general Rusca iz Celovca preko Beljaka in Ziljske doline v Dravsko dolino ter prevzel tam dne 1. VIII. avstrijsko oporišče v Sachsenburgu, nakar so odšli njegovi branilci pod poveljstvom generala Schmidta preko Beljaka in Celovca na Štajersko, a pet dni zatem so jim po isti poti sledile še poslednje avstrijske čete (Chastelerjeve) iz Tirolske. Tako so še zadnji ostanki redne avstrijske vojske izpraznili vso Koroško in Tirolsko, ki sta prišli potem v smislu določb znojmskega premirja obe pod francosko oblast.

Kakor sem že povedal, je bojaželjna avstrijska dvorska stranka vse tri mesece mirovnih pogajanj hujskala k nadaljevanju že izgubljene vojne in hitela tudi s pripravami zanjo. Posamezni avstrijski narodi in dežele za to očividno niso kazali prav nobene volje, le Tirolci se za nobeno ceno niso hoteli podvreči osovraženi ba-

varski oblasti, temveč so začeli takoj po odhodu rednih avstrijskih čet na svojo pest ogorčeno gveriljsko vojno proti Bavarcem, ki so se poskušali vrniti v deželo. Voditelj tirolskih vstašev Andrej Hofer je dne 28. VII. v posebnem proglasu pozval tudi prebivalce dolin Drave, Mölle in Zilje, naj jih podprejo, toda odzval se mu je le majhen del nemških Koroščev, kajti večina prebivalstva se spričo dobrodušnega ravnanja generala Rusce ni dala zapeljati v kake pustolovščine. Popolnoma mirni so ostali zlasti koroški Slovenci. Hoferjev upor je bil prve čase uspešen, očistil je velik del Tirolske od Bavarcev in to mu je tudi omogočilo, da se je združil s koroškimi uporniki, ki jih je organiziral Türk.

J. Türk (1775—1841), po rodu Tirolec, bolehen, pohabljen in s spačenim obrazom, je bil od l. 1801. kot knjigovodja v službi celovškega škofa Salma. Udeležil se je bil vseh prejšnjih vojn s Francozi; že l. 1808. je s škofovo vednostjo opravljal vohunsko službo na Tirolskem in njegova poročila so povzročila, da je bil v začetku meseca marca poslan na Tirolsko že spredaj omenjeni Teimer. Türk se je v začetku l. 1809 na čelu manjše čete takoj pridružil tirolskim vstašem. V juniju istega leta mu je vojaško poveljstvo v Lienzu poverilo organizacijo koroške »črne vojske«. Zbral je res 280 mož, s katerimi se mu je posrečilo pretihotapiti iz Kazaz pri Celovcu v Sachsenburg večjo množino streliva in orožja. Po sklenitvi premirja se je skrival izprva na gradiču Vrhovcu pri Celovcu. Sredi mirovnih pogajanj je bil pa v drugi polovici meseca avgusta pozvan na cesarski dvor na Ogrskem, kjer je dobil navodila za ljudski upor po zgledu Tirolcev, a nadvojvoda Janez, ki je imel tedaj svoj glavni stan ob Blatnem

jezeru, ga je imenoval za poveljnika vse koroške črne vojske ter mu dal še podrobnejša navodila za organizacijo in vodstvo upora v velikem obsegu (z nenadnim napadom naj bi se bili polastili celo Celovca). Francozi so seveda kmalu zaznali za njegovo rovarjenje in ga iskali po vsej Koroški, a škof Salm ga je skrival najprej v celovškem elizabetinskem samostanu, nato pa pri Gospé Sveti, od koder je vodil tihotapljenje streliva in orožja iz Dol na Tirolsko in poskušal, seveda zaman, organizirati tudi ljudsko vstajo na Spodnjem Koroškem. Kmalu zatem pa mu je uspelo dospeti v Lienz, kjer se je dne 3. X. sestal s Hoferjem (ta je Türka tudi imenoval za strelskega majorja), zasnoval z njim načrte za skupni boj proti okupatorjem in prejel od njega tudi proglas na Korošce, datiran z dnem 27. IX. v Innsbrucku, da bi ga razširil po Koroškem. Manjši njegovi oddelki so medtem neprestano vznemirjali Francoze med Beljakom in Himmelbergom in držali v šahu francosko posadko v Sachsenburgu, a dne 26. X. je napadel večji francoski oddelek severno od Špitala. Že naslednji dan je pa prejel poročilo o sklenitvi schönbrunnskega miru. Tedaj je odšel vnovič na Tirolsko, se sestal v Windisch Matrei-u zopet s Hoferjem in se mu ponudil, da ga prepelje čez planine na Koroško. Hofer je to odklonil in dvignil, zapeljan od lahkomiselnih hujskačev, potem na Tirolskem nov upor, toda izdal ga je neki njegov lastni rojak, nakar je bil dne 20. II. 1810 ustreljen. Türk je po sestanku v Windisch Matrei-u odšel sam na Gornje Štajersko, povzročil tam še nekaj preglavic umikajočim se Francozom, po vojni je pa živel v Telečah na Gosposvetskem polju in se posvečal svojemu gospodarstvu.

Že itak dovolj prizadeti koroški Slovenci očividno niso pokazovali nobene volje nositi svojih kož napro-

daj še za te Türkove podvige, saj se niti ogromna večina samih Nemcev ni hotela boriti proti Napoleonu. V gornji Ziljski dolini je pripravljal črnovojniški upor le šentdanijelski dekan L. Praskowitz, a ga je neki njegov rojak izdal Francozom.

Precej nemirna pa je bila v teh tednih tudi Kranjska. »Črna vojska« je v nekaterih krajevnih praskah in spopadih resda tudi potolkla kake manjše francoske oddelke, kar je pa potem ljudstvo drago plačevalo, a na splošno je bila brez vsakega političnega in vojaškega pomena in je prinesla več zla kot koristi. Navadno se je dogajalo tako, da so oblasti tik pred prihodom Francozov pozivale ljudstvo v črno vojsko, a po prihodu Francozov je večina uradnikov odnesla pete, ljudstvo pa pustila na cedilu in to potem samo ni vedelo, kaj naj stori. Nekateri avstrijski agenti so na skrivnem tudi še nadalje hujskali kmete in jih slepili, da se Avstrijci nalašč umikajo in da bodo kmalu iznenada zopet udarili po sovražniku ter ga zapodili iz dežele.

Po sklenitvi znojmskega premirja je izdal grof Saurau dne 24. VII. v Gradcu proglas, da je prevzel kot opolnomočeni dvorni komisar upravo Notranje Avstrije z nalogo, da skrbi za vzdrževanje miru in za dolžno preskrbo francoskih čet, ki so ostale seveda še naprej v dotlej zasedenih deželah. Ta preskrba je povzročila težke skrbi, kajti zlasti Gornjo in Spodnjo Avstrijo sta obe veliki armadi, avstrijska in francoska, že naravnost izmozgali, zato so morale priskočiti na pomoč druge dežele, čeprav so tudi že same mnogo trpele. Tako je morala n. pr. tudi Koroška poslati na Dunaj vso moko iz vseh skladišč v deželi, 5000 q mesa, mnogo živih volov in celó sena, a kmalu nato (7. VIII.) je morala dobaviti

dežela še na Koroškem nameščenim francoskim četam 5000 q moke, 12.000 q pšenice, 12.000 q rži in 24.000 mernikov ovsa, a Napoleon je že dne 7. VII. naložil državi 196,310.000 frankov vojne kontribucije, od katere je odpadlo na Koroško 18,210.000 in ki bi se morala plačati v 10 obrokih do 31. X.: polovico v dobri gotovini, četrtina v blagu, ostanek pa v bankovcih po sočasnem tečaju. Razen tega je Napoleon še ukazal, da je treba Celovec vnovič preurediti v trdnjavo, s čimer so začeli že dne 4. avgusta. Za stroške tega utrjevanja so uvedli poseben davek po 30 krajc. na glavo, katerega so pa morali že par tednov nato dvigniti na 1 gld.

Tem dajatvam so potem v času premirja sledila še mnogobrojna druga bremena. Dne 20. VIII. so bile uvedene posebne progresivne takse za plemstvo in duhovščino, ki je uživala dotlej velike davčne olajšave. Po tej uredbi so morali plačati tudi najnižji duhovniki po 30 gld. Dva dni zatem je bilo razpisano prisilno posojilo v znesku 16 milij. frankov za delno kritje vojne kontribucije in ki so ga morali vplačati vsi posestniki (70 beljaških meščanov je n. pr. moralo dne 28. VIII. plačati v 24 urah 40.000 gld). Uveden je bil štirikratni kontrolni kolek za vse vrednostne papirje in uvedena posebna taksa za razna lepotičja. Očividno so hoteli zlepa ali zgrda iztisniti iz dežele še pred sklepom miru največ, kar se je dalo, a na drugi strani so tudi avstrijski uradniki, ki so jih pustili Francozi še nadalje na njihovih mestih, po možnosti sabotirali francoske zahteve. Ker je prišlo do pogostih roparskih napadov na razne francoske uradnike in častnike, zlasti med Vrbo in Beljakom, je izdal R u s c a dne 17. IX. odredbo, da odgovarjajo za take napade dotične občine, in je zagrozil, da bodo zadele določene kazni talce, ako bi razbojniki ne bili

v 14 dneh izročeni oblastem (glavni razbojnik, S. Kraker, je bil kmalu nato zajet in obešen v Celovcu).

V teh časih je največ trpelo ravno naše slovensko ljudstvo, saj vodijo skozi slovensko južno Koroško glavne prehodne ceste iz Italije v severne dežele. Po teh cestah so se dan za dnem valile nepregledne množice vojaštva ter jemale prebivalstvu ob njih vse, kar so potrebovale, a kmetje so morali dajati vojaštvu ob največjem poljskem delu na razpolago še vprego za dolge prevoze; svojih konj pa brezobzirno vojaštvo ni paslo le po travnikih, temveč pogosto kar po žitu. Zlasti ozka Kanalska dolina je bila pri tem naravnost uničena.

Najtežji udarec je pa zadel Celovec dne 22. septembra. Ker je na mirovnih pogajanjih Napoleon dolgo zahteval, da pripade vsa Koroška pod francosko oblast, so še pospešili in razširili dotedanja utrjevalna dela. V tej zvezi so celo ukazali popolno razrušitev vseh hiš, stoječih 25 sežnjev (47 m) od utrdb. K razdiranju so bili poklicani tudi okoliški kmetje in tako je bilo do sklenitve miru (14. X.) podrtih skupno 122 poslopij, med njimi tudi lepa in šele l. 1803 prenovljena predmestna cerkvica angela varuha. S tem so prišli tik pred zimo ob streho zlasti mnogi skromni obrtniki, ki so se potem zasilno naselili po razpadajočih okoliških gradovih. Ker je vodila skozi Celovec glavna vojaška cesta iz Italije na Dunaj, je bil Celovec zlasti jeseni vedno poln premikajočih se francoskih čet, zato so spremenili v vojaška skladišča celo mestno župno cerkev ter uršulinsko, benediktinsko, špitalsko in semeniško cerkev, a šolsko poslopje in uršulinski samostan so spremenili v bolnišnici (redovnice so se začasno preselile na Krko). Mestni jarek so očistili in ponovno napolnili z vodo, na okope postavili topove, ki so jih pripeljali iz Ljubljane, in mest-

na vrata so se morala zapirati že ob 6. uri zvečer, a razno starinsko orožje iz stanovske orožarne in z Visoke Ostrovice so odpeljali v Italijo. Ko so pa Francozi pri naslednjih mirovnih pogajanjih spoznali, da ne bodo obdržali zase vse Koroške, so hoteli iztisniti iz nje vse, kar se je le dalo. V ta namen so dne 29. IX. odredili novo dobavo 7652 q mesa v živih volih (od teh 3000 q za Dunaj), dne 9. X. pa 10.000 q pšenice, 5000 q rži in 100.000 korcev ovsa, razen tega pa še posebej za prehrano celovške trdnjave 4000 q pšenice. Tisto leto je bila letina sicer izredno dobra, vendar so povzročale tolike zahteve hude skrbi deželni upravni komisiji, ki je morala le za kritje svojih tekočih izdatkov podvojiti vse redne davke, obrtni davek celo podeseteriti in rudarska podjetja so morala še posebej prispevati 75.000 gld. Ljudstvo se je pa najbolj balo »garnizerjev«. To so bili manjši vojaški oddelki, s katerimi so zažugale francoske vojaške oblasti vsem tistim občinam, ki bi ne izpolnjevale svojih obveznosti. Občina je morala potem te vojake preživljati in jim vsak večer plačevati tudi določeno mezdo, sicer so pa odvzeli vojaki kmetom živino in jo prodajali za vsako ceno. K sreči pa so imeli Francozi v teh mesecih v deželi premalo vojakov, da bi mogli svoje grožnje tudi dosledno izvajati.

Francoski guverner Koroške je bil v teh mesecih šestdesetletni general R u s c a. Čeprav bolehen, je bil vendarle jako hudomušen, veseljaški in dobrodušen mož. Ravnal je s prebivalstvom, kolikor je bilo to odvisno od njega, jako prizanesljivo, zaradi česar je postal kmalu tudi jako priljubljen. Škof S a l m je pri njem skoro vedno uspešno posredoval, da ni izvajal prestrogo svoje oblasti niti tedaj, ko bi bil upravičen. Ob t r ž n i h d n e h (č e t r t k i h) je rad zahajal na trg in za za-

bavo zvračal okoliškim slovenskim kmeticam z glav jerbase. Ker ga kmetice niso poznale, so ga obkladale s primernimi zmerjanji, ki mu jih je potem prevajal spremljajoči ga dalmatinski častnik, a zabavajoči se Rusca jim je bogato povračal storjeno škodo. Kot nekdanji medicinec je dijake rad ogovarjal latinsko.

Dne 16. X. so pa topovi končno vendarle oznanili, da je bil dva dni poprej sklenjen schönbrunnski mir. To radostno vest je še isto dopoldne oznanil poseben podkraljev tiskan proglas in kmalu nato je bila objavljena s podobnim tiskanim razglasom celó celotna mirovna pogodba in to v nemškem in slovenskem (!) jeziku. Ta je pomenjala za državo pravo katastrofo, kajti izgubila je novih 1952 štirijaških milj (110.000 km²) ozemlja s 3,282.000 prebivalci. Toda neizpodbitno dejstvo je, da je to nesrečo lahkomiselno povzročila le vojnohujskaška dunajska dvorska klika sama, ki je premišljeno in proti Napoleonovi volji sama izzvala to vojno.

Koroška je bila pri tem tudi neposredno hudo prizadeta, kajti vsa Gornja Koroška (celotna beljaška kresija) je pripadla zmagovalcem, dočim je ostala Spodnja Koroška še nadalje Avstrijcem (v Rožu je tvoril mejo med obema državama potok Mala Suha). Mirovna pogodba je določala, da morajo zmagovalci v polčetrtem mesecu izprazniti ozemlja, ki jih niso obdržali zase, torej tudi vso Spodnjo Koroško (celovško kresijo). Pri tem pa niso hoteli prepustiti Avstriji tudi dobro izgrajene celovške trdnjave, temveč so jo pred odhodom popolnoma porušili. Izvrtali so v obzidje in v okope na vsakih 16 čevljev (= 5 m) globoke luknje, jih napolnili s smodnikom in začeli dne 20. X. razstreljevati. Pri tem je bilo pa seveda bolj ali manj poškodovanih tudi

mnogo v obližju stoječih hiš in ranjenih več oseb. Kot zadnja so se dne 8. I. 1810 zrušila lepa beljaška vrata, dočim je velikovška vrata rešil škof Salm za 30.000 gld odškodnine. Skupne škode je bilo samo ob tej priliki povzročene za 1,022.000 gld (oškodovanci niso prejeli za to nikoli nikake odškodnine), a vsa škoda, ki jo je povzročila ta francoska invazija, je bila samo za celovško kresijo ocenjena na 3,377.000 gld.

V tistih tednih so korakale dolge vrste francosko-italijanske armade iz severnih dežel skozi južno Koroško proti Italiji, a dne 11. I. 1810. so končno zapustile zadnje okupacijske čete Celovec, nakar so tri dni zatem vkorakale vanj avstrijske. Medtem je avstrijski general Zach skupno s francoskimi komisarji še na terenu samem določil in zakoličil tudi bodočo mejo med obema državama in v deželo se je po tolikih pretresih začelo zopet povračati redno življenje, spodnjim Koroščem pod avstrijsko, zgornjim Koroščem pa pod novo francosko oblastjo.

X.

ILIRSKE PROVINCE

Druga točka schönbrunnske mirovne pogodbe z dne 14. X. 1809. se je v tedanji uradni slovenski izdaji glasila (izvirnik te prve diplomatske listine v slovenskem prevodu je v ljubljanskem mestnem arhivu):

»Dalje da (svetli Cesar estrajski) svetlimu Cesarju francoskimu, kralu Italie knežio Gorico, zemlo Montefalkone, poglavarstvo inu mesto Terst, krajnsko deželo s svojim primorjam, krassio Blasko na Koratanu, inu vse druge zemle na desni strani Save od tistiga kraja, kjer ta voda iz Kranjskiga vun teče, inu za njo do turške meje v Bošni, to je en kos deželske Hrovatie, šest soldaških okrajn na Hrovaškim, Reko inu Vogrisko primorje, estrajsko Istro al okrajno mesta Kastue, otoke tim deželam podložne, inu vse druge zemle kakoršniga kol imena na desnim kraju Save, tako de bode velki curik te vode mejil med obema kralestvama«. — Toda mirovna pogodba je tudi določala, da se smejo dotedanji avstrijski podaniki v teku šestih let še svobodno izseljevati iz Ilirije v Avstrijo, vendar so Francozi potem z uredbo z dne 31. XII. 1809 omejili to svobodo le na glavarje družin, niso pa dovolili izseljevanja vojaškim obveznikom.

Željo po pridobitvi naših dežela je gojil Napoleon že dolgo, kajti z omenjenim ozemljem je hotel dobiti neposredno zvezo po suhem z Dalmacijo, ki je bila že od l. 1805. francoska (italijanska), in s tem dobiti tudi

premoč na Jadranskem in Sredozemskem morju. Razen tega je hotel s tako zavarovano Dalmacijo ustvariti tudi močno oporišče, iz katerega bi mogel vplivati na usodo Turčije. Toda iz poteka mirovnih pogajanj dobivamo vendarle vtis, da izprva še ni bil dokončno odločen prisvojiti si naše dežele, temveč se mu je izoblikovala ta zahteva šele v teku pogajanj. Prvi čas je šlo Napoleonu prvenstveno le za to, da Avstrijo toliko oslabi, da bi mu ne mogla biti prav nič več nevarna. V ta namen je stavljal njegov zunanji minister Champagny prve tedne tudi najrazličnejše predloge in jih potem med pogajanji večkrat zamenjeval z drugačnimi. Šlo mu je v bistvu le za velikost ozemlja in za število prebivalstva, ki bi ga odtrgal od Avstrije, a za nekako merilo je smatral tisto, kar so imele v času pogajanj zasedeno njegove armade. »Gre mi za to, da se mi odstopijo štirje ali pet milijonov duš«, je pisal Napoleon še dne 22. VIII. svojemu zunanjemu ministru. Glede na to je potem v teku mirovnih pogajanj tudi predlagal odstop Salzburške, Dolenje Avstrije do Aniže, vse Koroške, Kranjske, del Galicije itd., dočim n. pr. Trsta sploh ni omenjal. Še meseca julija je pisal podkralju Evgenu, da je »ogromnega pomena za moje italijansko kraljestvo, da vladam Adriji«, vendar si po vsej priliki tedaj še ni bil čisto na jasnem glede nedoglednega pomena posebne večje politične tvorbe na vsem vzhodnem bregu Jadrana in mu je zadostovala tam že sama Dalmacija, a Trst je itak upal uničiti z Benetkami.

Vsaj Koroško pa je moral imeti Napoleon v vidiku že od vsega začetka in to je moralo biti znano tudi njegovim generalom. Ko se je namreč glavnina francoske armade bližala Beljaku, ji je šel beljaški župan J. Mayr z dvema mestnima svetnikoma nasproti do Perove in je

tam poveljnika francoskega vojnega zbora prosil za prizanesljivost mestu. General mu je odgovoril: »Ker smatramo to deželo že za francosko pokrajino, bomo tudi ravnali z njo z vso obzirnostjo.« Že dne 27. V., torej komaj pet dni po zasedbi Ljubljane, je tudi Napoleon sam pisal podkralju Evgenu, naj »začasno organizira Kranjsko in Koroško«, kakor sta bili organizirani že v prejšnjih vojnah, in naj imenuje vladnega komisarja, ki naj bo vzet iz štaba.

Vse prve tedne mirovnih pogajanj je šlo torej Napoleonu pač za nekako utrditev Dalmacije kot izhodišča na Balkan in verjetno tudi za Koroško, da bi si z njo zavaroval glavne prehode iz Italije v notranjost Avstrije, ne pa še za kako večjo in samostojno politično tvorbo na vzhodnih obalah Jadrana. Toda njegova razmišljanja o dovoljni oslabitvi Avstrije, o zavarovanju Italije in o njegovi bodoči balkanski politiki so se mu kmalu povezala v celoto in izoblikovala v zamisel o ustanovitvi večje politične celote, obsegajoče vso vzhodno jadransko obalo. Ta nova politična tvorba naj bi na eni strani Avstrijo odtrgala od morja in jo s tem v živo zadela, na drugi strani mu pa tudi učinkovito zavarovala Italijo in z njo vred samo Francijo ter tvorila najpripravnejšo tipalko v vso južnovzhodno Evropo. Tako je njegov zunanji minister C h a m p a g n y na 8. seji pogajanj za mir (30. VIII.) prvič postavil zahtevo, da mu odstopi Avstrija poleg Salzburške in dela Zgornje Avstrije še Koroško, Kranjsko in vse hrvatsko ozemlje na desnem bregu Save; a da bi to zahtevo nekoliko ublažil, je obljubil vrniti Dunaj, zasedeni del Moravske in Štajersko, ki da so najvažnejše pokrajine monarhije. Ko se je cesar Franc I. potem dne 6. IX. v lastnoročnem pismu na Napoleona pritožil proti takim pretiranim zahtevam, je zmago-

valec cesarjevemu odposlancu z vso odločnostjo izjavil, da zahteva tržaško zaledje brezpogojno zase, a dne 21. IX. je pisal Champagnyju: »Znano Vam je, kaj hočem. To so beljaško okrožje, Kranjska in savska črta« (»la ligne de la Save«).

Ker se je bila Avstrija upirala sprejeti trde Napoleonove mirovne pogoje, ji je poslal že prej (15. IX.) pravi ultimatum in pisal cesarju med drugim tudi naslednje: »Vaše Veličanstvo ne bo prezrlo, da si ne pridržujem nič drugega kot to, kar potrebujem, da zvežem Dalmacijo z drugimi svojimi državami Italije in da dobim od tu možnost paziti na to, da se pri Porti (t. j. v Turčiji) ne dogodi nič, kar bi bilo koristi mojih narodov nasprotno. Pri sedanji slabosti mojih pomorskih sredstev, izvirajočih iz štirih vojn, ki sem jih bil primoran voditi zoper Avstrijo, nimam nobenega drugega sredstva, da bi z njim vplival na sredozemsko ravnovesje.«

V prvi polovici meseca oktobra pa si je bil Napoleon očividno že popolnoma svest velikega pomena naših dežel in je že na dan podpisa mirovne pogodbe poslal generalu Bertrandu navodilo, v katerem mu je naročal: »Čim bomo v posesti Kranjske, bo treba preiskati bregove Drave, Save in Ljubljanice in mi predložiti v Parizu načrt kakega utrjenega mesta za Kranjsko.« Iz tega vidimo, da Napoleon tedaj ni imel za pokrajine, ki si jih je bil pridobil, še nobenega skupnega imena, temveč jih je skupno označeval kar s »Kranjsko«. Toda že dva dni zatem (16. X.) je pisal iz Schönbrunna svojemu finančnemu ministru Gaudinu v Pariz: »Ker imajo ilirske province, to je Trst, Reka itd., tvoriti province zase do novega ukaza, je treba, da pošljete tja inteligentnega carinskega ravnatelja . . .« Tu se ni v Napoleonovih pismih le prvič pojavilo ime »Ilirske pro-

vince« (»Provinces d'Illyrie«) za naše dežele, ki so prišle sedaj pod francosko oblast, temveč lahko že tudi vidimo, da jih ni hotel (in tudi pozneje nikoli) kratko in malo pridružiti svojemu italijanskemu kraljestvu, temveč obdržati kot posebno samostojno celoto pod neposredno francosko oblastjo.

Iste dni je pa izšel iz Korzičanovega bivališča »Versdenza« (t. j. Schönbrunna) tudi sledeči uradni razglas:

NAPOLEON
Zesar Franzosov, Kral
Italie, varih rajnske
svése.

Smo sklenili inu sklenemo tako:

Blashka Krassia, Krajnska deshéla, estrajska Istria, strane Réka inu Terst, Primorje, en dejl Hrovashkiga inu vsa semla nam perpushena na desnim kraju Save, Dalmazia inu njé otóki bodo sanaprej imenvane Ilirske Deshéle.

V' nashimu shotoru Versdenz 14. dan Kosaperska 1809.

Podpisan:
Napoleon.

Kakor vidimo, je ta razglas datiran z dnem »14. Kosaperska«, t. j. 14. X., toda prav lahko je, da je bil dejansko izdan kak dan kasneje. Vsekakor je pa jasno, da je bilo določeno uradno ime »Ilirske province« šele tik po podpisu schönbrunnskega miru. Kako je prišlo do tega imena, nam morda pomaga razjasniti posebna razprava, ki je izšla konec istega leta (1809) v jako razširjenem hamburškem znanstvenem listu »Minerva«

pod naslovom »Nekdanja in bodoča Ilirija«. Ona nam obenem tudi dokazuje, kakšno važnost je pripisovala tedanja evropska javnost tej novi — jugoslovanski državi. V njej ugotavlja pisatelj, da Avstrija ni znala ceniti svojih južnoslovanskih dežela tako, kot zaslužijo, in da ni nikoli slutila, da tvorijo koroške in kranjske Alpe prave trdnjavske stolpe, od koder je možno iskati nove osvojitve. Nato govori nezadostno poučeni pisatelj o prebivalstvu teh dežel, nakar preide k orisu velikega vojaškega in političnega pomena staroveške Ilirije za Rimljane. Ta je nekoč obsegala Istro, Dalmacijo in Albanijo, v II. stol. pr. Kr. so jo osvojili Rimljani in naredili iz nje posebno svojo zvezno državo, kateri so potem polagoma pridružili še Norik in Panonijo ter ustvarili iz nje taborišče za veliko rimsko armado, ki naj bi brzdala od severa nastopajoče germanske rodove. To rimsko trdnjavo se je posrečilo zrušiti šele H u n o m, toda ilirsko ime se je ohranilo še nadalje, a preneseno le še na Dalmacijo, Hrvatsko in Slavonijo. Isto važnost kakor za Rimljane stara Ilirija ima za Napoleona nova, ki se razteza proti Avstriji in globoko v Turčijo. Napoleon sam je dne 13. XII. v zakonodajnem zboru izjavil, da razteza Ilirija meje njegove države do Save, od koder bo mogel varovati interese francoske trgovine na Jadranu, Sredozemlju in v Levantu. Dalmacija objema Turčijo, ilirska Hrvatska meji na Bosno in ta na Srbijo, s katero iščejo Francozi zveze že izza l. 1807. Savska dolina odpira staro pot skozi Bosno v staroslavno trdnjavo Beograd, do koder imajo Francozi sedaj le 50 milj. Ako bi udarila francoska vojska iz Dalmacije proti Bosni, da razširi sedanje meje Ilirije, se ji bodo gotovo radi pridružili tudi Srbi, ki so po jeziku sorodni prebivalstvu Ilirije in preko Srbov bi prišla Francija v zvezo z Rusijo, osvobodila

mnoge narode, skupno z Rusijo lahko pregnala Turke iz Evrope in si čez Helespont odprla pot v Azijo. (Razen tega je Napoleon kot velik občudovalec starorimskega imperija sploh rad nadeval tudi raznim drugim svojim političnim tvorbam starorimska imena. Končno so tedaj še mnogi učenjaki smatrali Jugoslovane tudi za potomce staroveških Ilirov.)

Že ta razprava nam torej nazorno pokaže daljnosežno politično in vojaško važnost Ilirije. To je že nekaj mesecev pozneje vnovič izrečno potrdil tudi Napoleon sam, ko je (10. VIII. 1810) izjavil v neki spomenici, da mu je šele Ilirija zagotovila posest Soče, da bo njegova tamošnja armada »zdaj tvorila prednjo stražo in bo na Savi . . ., a v primeru, da bi se francoska vojska ne mogla o pravem času zediniti, bi tvorila njeno zadnjo stražo in bi se počasi umikala na Sočo, kjer bi se združila z italijansko armado . . . V ilirskih provincah se s stališča vojne ne sme videti nič drugega nego dopolnitev posesti Furlanije. Ilirske province bi mogle dobro služiti tudi v vojni proti Turkom; Karlovec bo kmalu utrjen in iz Dubice bi se mogla zgrabiti Bosna«. Ozire, ki so vodili Napoleona do ustvaritve Ilirije, dobro povzema dr. Prijatelj, rekoč: »Želja, zvezati osamljeno Dalmacijo z ostalo državo ali dopolniti svojo morsko posest, potreba, imeti ‚pred vrati Dunaja' vojaško granico, nekako taborišče krepke armade, in končno strategične prednosti, ki so odlikovale Ilirijo pri zaščiti zgornje Italije ali pri nastopu dalje proti jugovzhodu v Turčijo. Da je smatral Napoleon ‚Ilirske province' za zarodek, ki bi rastel, se razvidi iz tega, da jih ni priklopil Italiji«. Nodier celo izrečno trdi, da je Napoleon rad govoril o tem, da bo povečal Ilirijo še z Bosno-Hercegovino in s Črno goro.

Navedene vidike nam potrjuje v svojih spominih tudi prvi guverner Ilirije, maršal Marmont, ki govori o Napoleonovih naročilih, ko mu je izročal v Fontainebleau-ju vodstvo Ilirije. Marmont pravi: »Naznanil mi je svojo željo, poslati me z neomejeno polnomočjo tja, da uredim deželo tako, da ji dam posebno mesto zunaj francoske države in Italijanskega kraljestva, kot predstražo, da ščiti te dve državi, pod vlado in upravo tam zapovedujočega generala. Hotel je ustvariti nekako povsem vojaško granico, kakor so bile v srednjem veku mejne grofije; in smejé mi je rekel: ‚In vi boste mejni grof'.« Šele pozneje se je Napoleon odločil dati ilirskim provincam upravo bolj ali manj po francoskem vzorcu, čeprav one niso bile v nikaki organski zvezi s Francijo. Da je bila Ilirija politično popolnoma ločena od Italijanskega kraljestva, nam med drugim jasno dokazuje tudi dejstvo, da so morali imeti ilirski podaniki, ki so hoteli potovati v Italijo, potne liste, potrjene od kakega diplomatskega ali konzularnega zastopstva Italijanskega kraljestva. Neki ugledni tedanji politični pisatelj je že l. 1810. tudi zapisal: »Ako bodo Ilirske province povzdignjene v kraljestvo, bodo njene meje tudi razširjene proti jugu in proti vzhodu.«

Kakor torej Ilirske province niso spadale k Italijanskemu kraljestvu, tako pa vsaj upravno tudi niso tvorile dela Francije. Res je, da je bila večina francoskih zakonov uvedena tudi v Iliriji, vendar Ilirske province nikakor niso bile kake francoske province (departmaji), temveč so imele značaj zavojevanih pokrajin in je tudi manjkala v njih cela vrsta francoskih ustavnih ustanov, kakor zakonodajni zbor, tribunat ter senat in tudi uradnikov niso jemali po zamotanem francoskem načinu, temveč jih je imenovala vlada (cesar, ministri ali gene-

ralni guverner) neposredno. Dr. Vošnjak točno ugotavlja: »Med Francijo in Ilirskimi deželami ni bilo nobenih združujočih točk niti v pravnem, zgodovinskem in državnem razvoju, niti v raznih panogah kulturnega razvoja«. Ker ilirskih »provinc« tudi nikakor ni mogoče istovetiti s francoskimi departmaji, bi bilo po dr. Vošnjakovem mnenju tudi pravno mnogo točneje nazivati jih »Ilirske dežele« in ne »province«, a njih državnopravno razmerje do Francije nazivlje državnopravni strokovnjak Jellinek »deželo-pritiklino« (Nebenland), ker ima sicer svoj lastni politični obstoj, ne more pa se udeleževati življenja vladajoče države.

Na Sv. Heleni je Napoleon pozneje izjavil: »Ena mojih največjih misli je bilo združevanje, koncentracija zemljepisno enoto tvorečih narodov, ki sta jih raztrgali revolucija in politika ... Iz vsakega teh narodov bi hotel ustvariti enotno narodno telo.« Toda iz vseh zgornjih podatkov vendarle lahko posnamemo, da je šlo Napoleonu pri ustvarjanju Ilirije predvsem za vojaške in politične razloge, dočim ga narod, ki je prevladoval na tem ozemlju, ni mnogo zanimal. V nasprotnem primeru bi n. pr. k Iliriji gotovo ne pritikal nemškega dela Gornje Koroške z lienškim okrožjem vred, temveč bi bil rajši segel po slovenski Spodnji Štajerski (že Kopitar je pa ugotavljal, da je bila polovica beljaškega okrožja nemška, ostala polovica pa slovenska). Do nedavnega nam niti ni bilo znano, če je Napoleon sploh vedel za nas Slovence, kvečjemu če ga je bil obvestil o nas Marmont, prišedši iz Dalmacije preko Kranjske, toda naš kulturni zgodovinar dr. Prijatelj je objavil o tem prezanimiva odkritja.

Napoleon namreč ni odpotoval z Dunaja v Pariz takoj po sklenitvi schönbrunnskega miru, torej dne 15. ali vsaj

zgodaj dne 16. X., kakor se običajno trdi. Tak je bil res njegov načrt in bajé je sedel tedaj že celo v svoji kočiji, toda zadržali smo ga, vsaj za nekaj ur, ravno mi Slovenci. Dobro poučeni naš znameniti jezikoslovec J. Kopitar je namreč prav tiste dni pisal baronu Zoisu v Ljubljano, da se je bil Napoleon prav tiste dni jako pozanimal za neizmernost slovanskega plemena, ker bi »ta ogromna nacija znala njegovo enkrat požret«. Zapovedal je zato svojim tajnikom in učenjakom, naj mu dajo podatkov o Slovanih, a »ti niso vedeli (o njih) niti toliko kot on« sam. Tedaj se je pa Napoleon naenkrat spomnil starega diplomata grofa Jan. F. Cobenzla, katerega je poznal še iz l. 1797. s pogajanj na Dunaju. Ta je bil doma iz Kranjske in posestnik ribniškega gradu na Dolenjskem, zato so mu bile seveda razmere v novi Iliriji dobro znane, a živel je tedaj kot upokojenec na Dunaju. Pozval je torej k sebi tega moža ter potem dolgo v noč razpravljal z njim tudi o narodu, ki je tvoril večino njegove nove Ilirije. Že nekaj ur po tem razgovoru je Napoleon potem tudi prvič rabil označbo »Ilirija«, kar bi nam utegnilo še najzaneslji-veje pojasniti izvor tega imena. Šele potem se je dne 16. X. popoldne odpeljal nazaj v Pariz.

Eden izmed učenjakov, o katerih je pisal Kopitar in ki so spremljali Napoleona na vseh njegovih velikih potovanjih, je bil tudi prof. M. de Serres. Verjetno je, da je mogel dati že on kaj malega poročil o Slovanih, vsekakor je pa dobil že on posebej naročilo, da zbere vse podatke o njih. K temu ga je še posebej vzpodbujal tudi grof Daru, generalni intendant v prvi začasni upravi Ilirije. Serres je izdal potem l. 1814. celo veliko delo, »Potovanje po Avstriji« (Voyage en Autriche), v katerem je posvetil obširno poglavje tudi »Slovanom in njih jeziku«. Tu govori podrobneje tudi o Slovencih (les Win-

des) ter jako hvali mili in zvočni slovanski in slovenski jezik, ki se (na Kranjskem) odlikuje zlasti po svoji harmoniji in sliči po svoji čarobnosti italijanskemu ter ima ves značaj modernega jezika, razen tega je pa tudi bogat, zvočen, gibčen in dovršen, ima pripovedno izrazitost in je bolj nego drugi moderni jeziki zmožen posnemati vse starogrške pesniške mere, žal pa manjka Slovanom enoten pravopis, tako da bi se lahko ‚po kranjsko' napisana oda brala od Balkana do Severnega morja ter od Kamčatke do Labe in Save. Izrečno poudarja Serres, da stanujejo Slovenci tudi po Koroškem, kjer so pa pomešani z Nemci in da je slovanski jezik glede korenin in glede slovnice povsem enakoličen grškemu, latinskemu ali nemškemu jeziku.

Glavni mož, ki je dajal Serresu in Francozom podatke o Slovanih in izrečno še o Slovencih, je bil naš Kopitar, ki je že tedaj gojil svojo najbolj vročo željo, da bi prišli Slovani s pomočjo Francozov do enotnega latinsko-slovanskega pravopisa, zlasti če bi se jim še dokazalo, da je slovanski jezik med vsemi evropskimi jeziki poleg italijanskega edini, v katerem se dajo peti opere. Pa tudi sicer je pričakoval mladi Kopitar, ki je dobro poznal štiriletno francosko delo v Dalmaciji, od Francozov največjih koristi za svoj narod, tako da se je bavil ponovno celo z mislijo, da bi se vrnil še sam v domovino, ako bi dobil tam primerno službo. Serres je postavil Kopitarju več pismenih vprašanj glede Slovanov in njih jeziku, na katera je Kopitar potem prav tako pismeno in v francoščini odgovoril (ob tej priliki je celo trdil, da tvorijo Slovenci »večino Koroške«). Razen tega je nameraval napisati tudi posebno slovensko slovnico za Francoze (seveda v francoščini) ter francosko-slovensko-hrvatsko-srbski slovar. Sploh so že sami začetki francoske

organizacije v Iliriji navdajali Kopitarja z najlepšimi nadami in načrti tudi glede gojitve dotlej uradno tako zanemarjane slovenščine.

Medtem so se bili namreč Francozi že z vso resnostjo in smotrnostjo lotili organizacije svojih »Ilirskih provinc«. Začasno okupacijsko stanje je hitro prehajalo v redno in ljudstvo se je pomirilo, ker je bila z mirovno pogodbo odbita tudi ost raznim avstrijskim hujskačem. Kakor lahko posnamemo že iz mirovne pogodbe, je združevala Ilirija naslednje bivše avstrijske (razen točke 11) pokrajine (tu jih naštevam od skrajnega severozapada proti jugovzhodu):

1. tirolske sodne okraje Lienz, Sillian in Windisch Matrei;
2. vse ozemlje beljaške kresije;
3. vso Kranjsko;
4. grofijo Goriško do Soče s Tržičem, a brez Gradiške in južnega dela Brd, ki sta spadala še nadalje k Italijanskemu kraljestvu;
5. mesto Trst z okolico;
6. vso Istro;
7. mesto Reko z njenim ozemljem;
8. vso »civilno« Hrvatsko na desnem bregu Save do morja;
9. Hrvaško vojno krajino:
10. Dalmacijo, ki je bila sedaj izločena iz Italijanskega kraljestva;
11. ozemlje bivše dubrovniške republike;
12. Kvarnerske otoke.

Ogromno večino ilirskega prebivalstva so tvorili torej Slovenci in Hrvatje, le na skrajnem severozapadu je bilo nekaj Nemcev in v obmorskih mestih nekaj Italijanov (l. 1812. je štelo vse prebivalstvo Ilirije 1,483.000

duš). Tako torej lahko rečemo, da je spadala v francosko Ilirijo večina Slovencev, dočim so ostali štajerski Slovenci in oni iz celovške kresije na Koroškem še nadalje v Avstriji, a nekaj malega na skrajnem zapadu jih je spadalo k Italijanskemu kraljestvu. Tako razkosanje slovenskega ozemlja na več držav je obžaloval že U. Jarnik. Na drugi strani so se pa želeli novi Iliriji pridružiti tudi Srbi in se je jeseni l. 1809. v Ljubljani dva meseca mudil celó srbski kapetan R. Vučinić s pooblastili Karadjordja in srbske skupščine, da bi sklenil s Francozi tako pogodbo. Vprav dejstvo, da je bila k Iliriji priključena tudi nemška Gornja Koroška s tirolskim lienškim okrožjem, nam pa tudi dokazuje, da Napoleonu pri njeni ustvaritvi ni šlo za kako novo narodnostno državo, temveč prvenstveno za vojaško tvorbo, s katero si je hotel zavarovati vse prehode v Italijo in v samo Francijo (na severu je služila takim namenom Porenska zveza) ter Avstrijo popolnoma odrezati od morja. Takim ciljem naj bi služile tudi številne utrdbe, ki so jih Francozi predvidevali v Iliriji.

Organizacija nove Ilirije se je vršila previdno in postopno. Prvi čas je imela vsa uprava še čisto vojaško-okupacijski značaj (tudi upravniki posameznih pokrajin so bili generali). Že takoj na dan podpisa mirovne pogodbe je Napoleon začasno poveril okupacijo in prvo organizacijo novih pokrajin pristojnemu poveljniku svoje južne armade, torej italijanskemu podkralju Evgenu. Ob tej priliki mu je izdal posebna navodila, v katerih mu je izrečno naročal: »Finance in uprava so podrejene vašim ukazom, ki jih dajete ne kot podkralj italijanski, ampak kot generalni poveljnik moje armade. Pridržujem si pa pozneje določiti usodo teh dežel«. Jeseni l. 1809 je bival podkralj v Beljaku, kjer mu pa očividno ni pre-

več ugajalo, kajti dne 2. XI. je pisal od tod svoji ženi: »Ne moreš si predstavljati, kako štorasta in dolgočasna je ta dežela. Jaz sem včeraj ves dan delal, zvečer sem pa pol ure prebil s svojimi gospodi, ki so vsi od srca zdehali«.

Glede usode nove Ilirije je bil Napoleon tedaj pač že dokončno odločen, da je ne priključi Italiji, temveč obdrži kot bolj ali manj samostojno politično tvorbo, ni se pa seveda utegnil sam baviti še z njenim podrobnim ustrojem, ki so ga zato potem izgrajevali šele vodilni upravitelji sami postopno in po navodilih od zgoraj. Neposredna vrhovna uprava vseh slovenskih dežel, vključno beljaško okrožje, je bila seveda že od zasedbe dalje čisto vojaškega značaja in ji je stal na čelu generalni polkovnik Baraguay d'Hillier s sedežem v Ljubljani. O njem nam ni znano, da bi bil izdal po definitivnem prehodu Ilirije pod francosko oblast kake posebne ukrepe glede nove upravne organizacije, temveč je ostalo vsaj prve tedne še vse, kakor so bili uredili takoj po zasedbi. Glede Koroške (in enako je bilo tudi na Kranjskem) že vemo, da je ostalo vse tisto prejšnje avstrijsko uradništvo, ki ni pobegnilo, še nadalje na svojih mestih, a upravne posle je vodila že spredaj omenjena deželna upravna komisija pod nadzorstvom in po navodilih francoskega vojaškega guvernerja ter njemu prideljenega intendanta in raznih francoskih komisarjev.

Ker so zapustili Francozi tudi Spodnjo Koroško šele v začetku l. 1810., ni prišlo torej vso jesen l. 1809. na vsem Koroškem še do nobene vidnejše zunanje upravne spremembe, vendar se je začela dokaj hitro oblikovati v Ljubljani (ta je štela tedaj 13.000 prebivalcev), ki je bila že takoj v začetku določena za glavno mesto nove Ilirije, tudi nova uprava za celotno Ilirijo, torej tudi za

Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

beljaško kresijo, dočim je bila celovška kresija še nadalje upravljana kot začasno okupirana pokrajina. Že 10 dni po podpisu schönbrunnskega miru je namreč imenoval Napoleon za generalnega intendanta vse Ilirije državnega svetnika Dauchyja (dotlej je bil generalni intendant v Ljubljani le za Kranjsko grof Daru), ki je prispel v Ljubljano dne 3. XI. in je imel nalogo urediti najprej finance. Istočasno je bilo glede financ izdanih tudi nekaj navodil v tem smislu, da naj se vsi dohodki Ilirije stekajo v eno skupno blagajno, iz katere naj se vzdržuje tudi armada, ki bo nastanjena v Iliriji (t. j. XI. vojni zbor). Dobička ni pričakoval in ne terjal Napoleon od teh novih, po mnogih vojnah izmozganih provinc nobenega, pač je pa zahteval, da se vzdržuje iz lastnih sredstev in da »mora dežela sama rediti svojo armado«, zato je Dauchy tudi takoj ustavil neupravičene kontribucije in skušal novim podložnikom čimbolj olajšati huda bremena vojnih časov. Že z dekretom z dne 14. X. 1809 je bilo vse ilirsko ozemlje tudi razdeljeno v 7 provinc. Štirinajst dni za Dauchyjem je prispel (17. XI.) končno v Ljubljano še prvi generalni guverner Ilirije, maršal Marmont, dočim je odšel Baraguay že 21. X. na Tirolsko. Marmont je odpotoval iz Pariza dne 4. XI., a se je spotoma ustavil še v Milanu, da se je dogovoril s tamošnjim podkraljem Evgenom o odstopu Dalmacije in Istre Iliriji. S tem je ugasnila oblast podkralja Evgena in Marmontu je sedaj pripadla naloga s pomočjo Dauchyja izvesti prvo upravno organizacijo Ilirije (Dauchy je bil pa zaradi sporov z Marmontom že dne 28. VIII. 1810 zamenjan z baronom Belleville-om, a tega je potem meseca avgusta l. 1811 nasledil zelo sposobni grof Chabrol).

Avgust Frid. Marmont, ki je dobil v Iliriji podkraljevsko oblast, je bil že dotlej generalni guverner v Dal-

maciji, kjer je pokazal tako odlične upravne zmožnosti, da ga je Napoleon imenoval za »vojvodo dubrovniškega«, a spričo svojih vojaških vrlin je postal v zadnji vojni še maršal. Bil je tedaj komaj petintridesetletni mož, po rodu plemič, izobražen, duhovit, ponosen, jako pravičen nasproti prebivalstvu in navzlic svoji vojaški dostojanstvenosti tudi dobrodušen in popustljiv. Koroški zgodovinar H e r m a n n ga dolži, da je pri upravi Ilirije »najbrž« le polnil tudi svoje lastne žepe, kar je pa vsekakor neupravičena in neokusna kleveta, pač mu je pa Napoleon sam v priznanje njegovih zaslug že z dekretom z dne 15. VIII. 1810. nakazal izredno letno rento po 50.000 fr. iz dohodkov nekaterih kranjskih državnih posestev. Kranjski zgodovinar A. D i m i t z ga nazivlje »enega najodličnejših značajev francoske armade«, d r. P r i j a t e l j pravi o njem: »Marmontov spomin bi zaslužil, da bi večno živel med Slovenci«. Celo sam cesar F r a n c I. se je ob priliki svojega potovanja po Dalmaciji izrazil nasproti M e t t e r n i c h u: »Res škoda, da maršal Marmont ni ostal dve ali tri leta dlje v Dalmaciji«. Imel je jako mnogo smisla tudi za kulturni napredek poverjenih mu dežel. V Ljubljani je stanoval in uradoval v škofijski palači (škof se mu je bil umaknil v semeniško poslopje), le ostre zimske mesece je prebil v toplejšem Trstu.

Razumljivo je, da je skušal Marmont tudi v Iliriji v čim večji meri uvesti francoski upravni sistem, vendar ni pri tem prenaglo in po nepotrebnem odpravljal že dotlej obstoječega stanja. V svojih »Spominih« je pozneje sam zapisal, da prebivalcem ni nič neprijetnejšega, kot če morajo brez nujne potrebe spreminjati svoje navade. Ko mu je Napoleon izročal novo oblast, sta se bila že v ustnem razgovoru domenila, da bo ostalo pri nižjih ilirskih upravnih oblasteh vse tako, kot je bilo že

pod avstrijsko upravo in da bodo lahko ostali na svojih mestih tudi vsi dotedanji avstrijski uradniki, ki niso pobegnili, seveda so pa morali priseči pokorščino in zvestobo novi vladi. Glede na vse to je Marmont tudi zapustil najboljše spomine v deželi, kar je z zadoščenjem poudaril tudi v svojih »Spominih«. Spomladi l. 1810 ga je v Ljubljani obiskala tudi njegova soproga in, ko so ob priliki Napoleonovega rojstnega dne priredili (15. VIII.) Ljubljančani cesarju na čast slavnostno razsvetljavo, se je eden izmed mnogoštevilnih napisov tudi glasil:

»Od Blaka do Budve Ilirzi pojo:
Nash vajvod je Marmont, posdravljen naj bo!«

Marmont je našel nekaj višjih francoskih uradnikov že v deželi (povečini so ostali ti še od prejšnje vojaške zasedbene oblasti), nekaj svojih bivših sodelavcev je poklical tudi iz Dalmacije; ker pa mu je primanjkovalo sposobnega osebja, je nameščal na razne položaje tudi može iz Francije in Italije. Z njimi je potem začel graditi novo francosko upravo, a temelječo še na bivši avstrijski upravi. Čim se je maršal dobro razgledal v deželi, je bil že izdan (25. XII. 1809) tudi prvi organizacijski dekret (nekaka prva začasna ustava) za novo ilirsko upravo, ki je bil pa zgolj začasnega, prehodnega značaja. Ta je ohranjal v veljavi še skoro vse prejšnje postave in upravne ustanove, a jim je vcepljal, poleg nekaterih francoskih ustanov že novi svobodoljubni francoski duh. Tako so bile n. pr. z duhom francoske enakopravnosti nezdružljive ustave avstrijskih deželnih stanov, ker so varovale le starodavne posebne pravice fevdalnega plemstva in visoke duhovščine, zato so jih Francozi tudi takoj ukinili.

Toda ta dekret ni ostal dolgo v veljavi. V teku l. 1810 se je dežela popolnoma pomirila, prebivalstvo se je sprijaznilo z novimi gospodarji in Francozi so imeli dovolj

prilike spoznati deželo in njene potrebe. Ker so bile spričo dotedanjih vojn javne finance čisto upropaščene, je bil Marmont prisiljen najeti v Trstu najprej pol milijona in zatem še poldrugi milijon posojila, da je mogel pokrivati tekoče izdatke dežele, razen tega je pa njene stroške še vidno zmanjšal s tem, da je dosegel odhod v Italijo precejšnjega števila francoskega vojaštva (to je bilo za Ilirijo prvotno določeno na 24 bataljonov in 12 eskadronov). Ko je bil tako v letu 1810 spravljen ves položaj v kolikor toliko normalen tek, je zbral Marmont prve dni meseca januarja l. 1811. veliko odposlanstvo, sestoječe iz zastopnikov vseh večjih ilirskih mest in graničarskih polkov, ki je odšlo v Pariz poklonit se Napoleonu, razen tega naj bi pa »nove podložnike očaral sijaj cesarskega prestola in Pariza«, ker da imajo ti le »zmedene pojme o naši veličini«. S tem je očividno hotel notranje še bolj povezati ilirsko prebivalstvo s Francozi. Morda je to tudi vzrok, da je moralo odposlanstvo več tednov čakati na sprejem pri Napoleonu, a še tedaj cesar ni utegnil razgovarjati se kaj več o ilirskih zadevah, temveč mu je spregovoril le nekaj prijaznih in spodbujevalnih besed in odlikoval nekaj članov z redom častne legije. Beljaško okrožje je zastopal ob tej priliki najbogatejši in najuglednejši Gornjekorošec, beljaški podžupan J. S. pl. P o b e n h e i m , ki je potrošil za to pot baje toliko denarja, da je povzročilo to njegov poznejši gospodarski propad.

Ko se je torej v teku l. 1810. označeno začasno stanje v Iliriji dobro utrdilo, je bilo nujno treba določiti stalni upravni ustroj »I l i r s k i h p r o v i n c«, ker je povzročala dotedanja nejasnost velike upravne težave in zmede. V Parizu se je posebna komisija posvetovala o njem že dolgo časa in, ker le ni prišlo do nobene odločitve, je odpotoval v zgodnji spomladi l. 1811. v Pariz

sam Marmont, da bi osebno poročal Napoleonu samemu in pristojnim osrednjim oblastem o stanju v Iliriji ter da bi pospešil objavo definitivnega statuta Ilirije. Marmont je potem na dveh sejah komisije razjasnil položaj v Iliriji in po vsej priliki je treba njegovemu odločnemu nastopu pripisati, da so bili sprejeti menda skoro vsi njegovi predlogi (morda je bila glede kakih vprašanj zaslišana tudi zgoraj omenjena ilirska deputacija, ki se je mudila ravno tiste tedne v Parizu). Tako je izšel potem že dne 15. IV. 1811 Napoleonov dekret, obsegajoč 271 paragrafov (nekaka definitivna ustava), ki je določal končno organizacijo Ilirskih provinc; da pa bi bili preprečeni kaki prenagli upravni pretresi, naj bi dekret stopil v veljavo šele z novim letom 1812.

Čeprav je bil ta dekret v marsičem nejasen, je ustvaril vendarle pravno podlago celotni upravni organizaciji Ilirskih provinc, jih razdelil na nižje upravne edinice, določil delokroge vodilnega uradništva (precej je omejil tudi oblast generalnega guvernerja, ki je bila za časa Marmonta še enaka podkraljevi) ter uredil pravosodje, davčno upravo, šolstvo, promet itd. V splošnem kaže ta dekret jasno težnjo, upravo Ilirije čimbolj približati upravi Francije, ni pa bilo še mogoče dati nižjim upravnim edinicam tistih demokratičnih svoboščin, ki so jih uživale v Franciji (n. pr. občine in kantoni). Ves dekret ima pravno precej ohlapno obliko, najbrž iz razloga, da je imela potem upravna oblast čim več možnosti uravnavati vso upravo po dejanskih razmerah in potrebah dežele, a na drugi strani je povzročalo ravno to še tudi nadalje veliko zamotanost. Raznih vprašanj tudi niso reševali zakoni, temveč dekreti in naredbe, ki jih je izdajal guverner na predlog generalnega intendanta ali pa pravosodnega komisarja. Glede uradnega jezika ni dolo-

čal ta osnovni dekret ničesar, le ilirski uradni list je označil francoščino za »jezik vlade in armade«.

Očividno je bil z Marmontovim poročilom jako zadovoljen tudi Napoleon sam, zato ga ni pustil več nazaj v Ilirijo, temveč ga je imenoval najprej za vrhovnega poveljnika na Španskem in mu potem namenil mesto podkralja tam (odpotoval je tja dne 26. IV.), a za novega ilirskega generalnega guvernerja je bil že dne 9. IV. 1811 imenovan grof H. G. Bertrand, ki je pa nastopil svoje mesto šele dne 29. junija (tudi organizacijski dekret je bil razglašen menda šele po Betrandovem prihodu), vendar je še tisto poletje sam prepotoval vse ilirske pokrajine. Tudi Bertrand je bil resen, preudaren, vesten in pravičen mož, ki je v polni meri le nadaljeval uspešno in dobronamerno Marmontovo delo ter si tudi on pridobil vseobče spoštovanje. Ilircem toplo naklonjeni francoski pisatelj N o d i e r, ki je tedaj sam dolgo časa živel v Ljubljani, trdi, da sta prva dva guvernerja naravnost ljubeče razvajala Ilirijo.

Tako je prišlo torej šele za časa Bertrandovega upravljanja do dokončne organizacije Ilirije. Žal je pa prišlo že v zadnjih mesecih Bertrandovega uradovanja tudi do priprav za nesrečno vojno z Rusijo in do vojne same, kar je zahtevalo velike žrtve tudi od Ilirije, ki jih pa seveda ni zakrivil Bertrand. Toda podobne žrtve so morale prevzeti nase tudi tiste dežele, ki so ostale še pod Avstrijo, zaradi česar je potem nepravično pripisovati tedanja huda bremena prebivalstva kakemu »francoskemu izžemanju«. Za časa Bertrandove vlade je potoval po koroški provinci tudi italijanski podkralj E v g e n in hotel ob tej priliki kupiti grad Vajškro pri Beljaku za svoje poletno bivališče, a je prav tedaj pogorel, zadet od strele, kar je potem preprečilo nakup.

Celo po novem, definitivnem organizacijskem dekretu iz l. 1811. so tvorile podlago za upravno razdelitev Ilirije še vedno stare avstrijske dežele (»provinces«, ki so se precej skladale z departmaji v Franciji) in »distrikti«, ki so se kolikor toliko ujemali z dotedanjimi avstrijskimi kresijami, le za najnižje upravne edinice so uvedli Francozi mnogo primernejši francoski sistem, to je »kantone« (okraje; te bi pa tudi mogli nekoliko vzporediti s prejšnjimi avstrijskimi nabornimi ali pa sodnimi okraji) ter »meríje« (občine) ali arondismáje (arondissements), ki so poleg drugih poslov prevzeli tudi nekatere dotedanje posle gospoščin. Podrobno naredbo o upravni razdelitvi je izdal guverner dne 13. X. 1811.

Razen uvedbe kantonov in merij je bila za nas Slovence najvažnejša zunanja upravna sprememba ta, da je bila od Koroške (beljaškega distrikta) odtrgana Kanalska dolina. Zapadna meja Ilirije je ostala namreč še dolgo časa nedoločena. Še dne 3. XI. 1810. je pisal Napoleon svojemu zunanjemu ministru: »Predložite mi mejno črto med Italijanskim kraljestvom in Ilirskimi deželami; ta naj bode struga Soče tja na trbiško stran in naj da razvodje Julijskih Alp Italijanskemu kraljestvu«. V tem smislu je bila potem šele v teku l. 1811, menda na Marmontov predlog določena dokončna meja med Ilirijo in Italijo tako, da je tekla po Soči približno do Kanala nad Gorico; bovški in kobaridski okraj sta bila pa iz strateških razlogov z dekretom z dne 5. VIII. 1811. prideljena Italiji in nato dne 1. X. še vsa Kanalska dolina. Ta je obsegala okraje Podvetrovo, Trbiž in Naborjet in je štela tedaj 5700 prebivalcev. V tem predelu je tekla državna meja med Italijo in Ilirijo po državni cesti pri Strassfriedu, ki je spadala z rabeljskim rudnikom vred še k Iliriji. Upravna razdelitev celotne Ilirije je bila naslednja[a]:

Provinca	Glavno mesto province	Provinca je obsegala distrikte	Provinca je štela		
			kantonov	merij	prebivalcev
1. Koroška	Beljak	Lienz Beljak	10	49	136.000
2. Kranjska	Ljubljana	Ljubljana Novo mesto Postojna	21	124	423.000
3. Istra	Trst	Trst Gorica Koper Pazin	16	55	226.000
4. Hrvatska (civilna)	Karlovac	Karlovac Reka Senj	21	64	236.000
5. Dalmacija	Zadar	Ti dve provinci sta sicer tudi spadali k Iliriji, vendar sta ohranili ureditev, kakor so jo bili osnovali Francozi že po letu 1805, ter sta imeli sicer z ostalimi ilirskimi provincami le malo zvez.			217.000
6. Dubrovnik	Dubrovnik				65.000
7. Hrvatska vojna krajina	Karlovac	Ta je ohranila še nadalje staro avstrijsko vojaško organizacijo in je ostala razdeljena na 6 „polkovnij“.			238.000

[6]) Pozneje so to razdelitev v nekaterih podrobnostih nekoliko spremenili (za Gorenjsko so n. pr. ustanovili poseben distrikt s sedežem v Kranju), toda v „Koroški provinci“ ni prišlo do nobenih sprememb, zato te spremembe za nas tudi ne prihajajo v poštev.

Vrhovno nadzorstvo nad vso upravo je imel generalni guverner in pod njegovim poveljstvom so bile tudi vojaške oblasti. Glede državnopolitčnih zadev je odločal sicer on, vendar je pred izdajo važnih odlokov povprašal za mnenje tudi »mali svet«.

Generalnemu guvernerju sta bila prideljena (ne pa čisto podrejena) generalni intendant za finance (kot takemu sta mu bila podrejena generalni davkar in blagajnik) in deloma še za politično upravo ter generalni komisar za pravosodje (slednje mesto je zavzemal baron Coffinhal, ki je dospel v Ljubljano že 23. V. 1809). Mirovne sodnike, notarje, odvetnike in mêre (župane) je postavljal na predlog justičnega komisarja generalni guverner, a generalni intendant je s pomočjo generalnega davkarja in blagajnika samostojno vodil vse finance in pošiljal sebi nadrejenim ministrom v Pariz vsakega pol leta izčrpna poročila o stanju v vsej Iliriji. Tudi politično upravo je resda vodil generalni intendant, toda njene smernice je določal »mali svet« (petit conseil), ki so ga sestavljali trije člani »vlade« (guverner, gener. intendant in gener. komisar za pravosodje, toda funkcije te vlade niso bile označene nikjer) in dva sodnika prizivnega sodnega dvora v Ljubljani. »Mali svet« je tvoril tudi vrhovno prizivno sodišče za vse odločbe intendantov po provincah ter obenem tudi kasacijsko sodišče za vse sporne zadeve do 2,000.000 fr. (glede višjih zneskov je pa končno odločal kasacijski dvor v Parizu).

Upravi posameznih provinc so načelovali generalnemu intendantu podrejeni »intendanti«, obenem pa še neposredno vodili upravo distrikta, v katerem je bil njih sedež. Imeli so podobno oblast kot prefekti v Franciji (poprej so se tudi v Franciji imenovali intedanti). Zanimivo je bilo Napoleonovo naziranje, da ne smejo prefekta (intendanta) nikoli vezati kake osebne vezi na

pokrajino, ki jo upravlja, zato mora biti ta vedno tujec. Oni so tvorili glavne stebre vse francoske uprave doma in v vseh zasedenih deželah. Vso upravo ostalih distriktov v provincah so vodili podintendanti ali poddelegati (subdélégué), ki so imeli podoben službeni položaj kot podprefekti v Franciji. Proti odločbam poddelegatov je bil mogoč priziv na provincialnega intendanta (odnosno na intendantski svet), v zadnji instanci pa na »mali svet« pod predsedstvom guvernerja v Ljubljani. Vse višje uradnike je imenoval cesar, a potrditi jih je moral tudi guverner.

Že iz zgornjega pregleda torej razvidimo, da je tvorila eno izmed ilirskih provinc tudi naša Koroška (t. j. beljaška kresija, a brez Kanalske doline) s koščkom Vzhodne Tirolske. Naša provinca se je delila v 2 distrikta, in sicer:

1. Lienz s 3 kantoni (Lienz, Sillian in Windisch Matrei) ter 12 merijami (Lienz, Dölsach, Ainet, Kals, Windisch Matrei, Virgen, Defereggen, Sillian, Innichen, Kartitsch, Innervilgraten in Anras) in s 30.985 prebivalci;
2. Beljak s 7 kantoni, 37 merijami in 105.789 prebivalci.

Ker je bil lienški distrikt popolnoma nemški, nas zanima seveda le beljaški. Njegova upravna razdelitev je razvidna iz tabele na str. 344.

Meja med Ilirijo in Avstrijo je tekla torej po vzhodnem robu občin Kleinkirchheim, Himmelberg, Trg, Steindorf, Vrba in Rožek (v Rožu po potoku Mala Suha pri Podgorju, od tu čez Dravo na Gornjo vesco in nato po današnji meji med občinama Loga ves in Škofiče, preko Vrbskega jezera pred Porečami, čez Blatograd in dalje).

Intendant za koroško provinco je bil najprej Ludov. de la Moussaye, od konca l. 1811. dalje pa A.

Kantoni	Meríje (arondismáji)	Prebivalcev
1. Šmohor	Šmohor	2761
	Kühnburg	1819
	Aichelburg	2119
	Wasserleonburg	1915
2. Beljak	Beljak	4623
	Plajberk	3417
	Strassfried	1915
	Podklošter	2236
	Bekštanj	3449
	Rožek	4630
	Vrba	2711
	Vernberk	2528
	Trebinja	2494
	Cobrc	2173
3. Trg	Trg	2832
	Steindorf	2171
	Himmelberg	3387
	Kleinkirchheim	2883
4. Greifenburg		
5. Špital	Ker so bili ti kantoni popolnoma nemški, nas tu ne zanimajo podrobneje; skupno so šteli 18 merij.	
6. Gmünd		
7. Obervellach		

Charnage, v Lienzu pa je posloval za lienški distrikt beljaškemu intendantu podrejeni poddelegat. Prve čase je poleg nove intendance poslovalo še nadalje tudi dote-

danje kresijsko glavarstvo, kateremu je stal izprva na čelu Francoz K a r o v e, za njim pa nekdanji avstrijski kresijski komisar W i l c h e r, katerega so pa Francozi kmalu osumili naklonjenosti za Avstrijo. Razen intendance je tvoril Beljak seveda še sedež raznih drugih uradov in ustanov, pri katerih so bili vodilni uradniki deloma Francozi, deloma pa še prejšnji avstrijski. Tako je n. pr. poleti l. 1813. vodilo upravo beljaškega distrikta naslednje osebje:

A.) Francozi:

A. C h a r n a g e, intendant;

Jean de R a b o t e a u, generalni davkar za vso provinco (njegova slika visi v beljaškem muzeju);

D u B u i s s o n, njegov namestnik;

C h a m, vrhovni carinik;

L e n a i r e, rudarski inženir;

C h a p o t i n, nadzornik domén;

N e l t e r, gozdarski nadzornik;

S t a r, verifikator domen.

B.) Bivši avstrijski uradniki:

pl. B l u m f e l d, predsednik tribunala;

I. K a r l, prokurator;

K r a u s, svetnik tribunala;

pl. W i l c h e r, rudarski predsednik (ta je bil Slovenec, prišedši iz Kranjske);

D. pl. E i s a n k, varuh hipotek;

C o l l i n, davčni kontrolor;

Z o f f, blagajnik domén;

S e n o n e r, vodja pisarne pri tribunalu (greffier);

G r u n e r, beljaški mirovni sodnik;

N o r s e k, višji gozdar.

Francoska uprava si je hitro pridobila največji ugled s svojo strpnostjo in priznanje s svojim naglim uradovanjem. Večino uradnih vlog so reševali še isti dan, do-

čim je prejšnja in poznejša avstrijska uprava naravnost ljubila brezkončno zavlačevanje rešitev. Napoleon sam je svojim upraviteljem izrečno zabičeval tudi strogo uradno poštenost. Posebno odločen in tudi prebivalstvu izredno naklonjen uradnik je bil prvi načelnik koroške provincialne uprave, intendant de la Moussay, dočim je bil njegov naslednik Charnage baje nekoliko slabši. Za časa slednjega je začela uprava zastajati in prihajati v nered (n. pr. pri merijah, pri varuških komisijah, registracijah i. dr.) in bil je tudi manj naklonjen raznim izboljšavam. Na nižja uradniška mesta so začeli tedaj tudi prihajati razni pustolovci, prihajajoči iz Francije in iz Italije, ki so si potem dovoljevali razne samovoljnosti in skušali večkrat tudi le bogateti, kajti francoski uradniki so bili precej neodgovorni. Velike nevšečnosti je večkrat povzročilo tudi to, da so dobivali uradniki svoje plače jako neredno. Nameščanja takih nižjih uradnikov so bila pa tudi proti veljavnim predpisom, kajti § 11 osnovnega dekreta je izrečno določal, da morajo biti ti vzeti iz vrst domačinov. Goriški intendant se je v nekem dopisu celo izrečno pritoževal nad zapostavljanjem domačinov, a po vsej priliki v tako kratkem času še tudi ni bilo mogoče dobiti dovolj domačih moči, izvežbanih v francoskem načinu uprave ter zmožnih jezikov.

Za časa francoskega medvladja je posebno zopet zacvetel Beljak. Takoj po zasedbi so bili mnogi Beljačani zaradi velikih dajatev tako obupani, da so hoteli prodati svoje hiše in se izseliti, toda po sklenitvi miru se je položaj popolnoma spremenil. Blagostanje je vidno naraščalo, kar je potem baje tudi povzročalo hudo prevzetnost Beljačanov in zeleno zavist Celovčanov, ki so ostali v Avstriji. V teh letih se je jako dvignila tudi zunanjost Beljaka: izravnali so staro mestno obzidje, zgradili nove javne vodnjake, izboljšali tlakovanje cest in ulic, uredili

so Novi trg in »Napoleonov travnik« pri Judendorfu[7], beljaško kopališče itd. Zasluga za to je šla predvsem intendantu Moussayu, tedanjemu skrbnemu beljaškemu županu grofu Jeron. Lodronu ter obema podžupanoma, J. Millesiju in že znanemu nam Pobenheimu. V beljaško merijo so spadale tedaj še okoliške vasi Judendorf, Velika ves, Podgorjane, Št. Janž, Šmartin, Sv. Duh, Agaten in Perova. Mestni svet je sestajal razen iz župana in obeh podžupanov še iz 15 mestnih svetnikov, ki so bili vsi imenovani od francoskih oblasti. Župan grof Lodron je pa l. 1813. odstopil, nakar ga je nasledil graščak J. A. Millesi iz Velike vesi, ki je ostal potem župan še nekaj mesecev po vrnitvi Avstrijcev. Žal pa ravno iz te dobe ni ohranjen beljaški arhiv. Ni znano, kam je izginil, a verjetno je, da je l. 1813. pogorel z uradnim poslopjem vred.

Precej slabše nego intendantska uprava je pa delovala tedaj uprava nekaterih podeželskih merij, kar je kaj lahko razumljivo, ker so bile osnovane te popolnoma na novo in za mêre (župane) navadno ni bilo na razpolago sposobnih mož. Ker nad njimi tudi ni bilo zadostnega nadzorstva, je skušal marsikak mêr zlorabljati svoj položaj predvsem za svoje osebne koristi. Organizacija merij je bila končana šele spomladi l. 1812. in so imele dvojni delokrog, lastnega in prenesenega, kakršnega je prvič uveljavila ravno francoska revolucija in ga poznamo še danes. Francoski mêr je veljal pravzaprav za uradnika in njegova glavna naloga je bila

---

[7]) Ta travnik, obsegajoč kakih 10 ha, je služil poprej za občinski pašnik, Francozi so ga pa brez sporazuma s prizadetimi kmeti preuredili l. 1811 v drevesnico. Po odhodu Francozov so se kmetje zaradi tega pritožili, nakar so jim ga avstrijske oblasti z odlokom z dne 16. VII. 1814 res vrnile, drevesnica je bila opuščena in zemljišče je potem vnovič služilo za pašnik.

razglašati francoske uradne odloke (to so vršili navadno ob nedeljah pred cerkvijo) ter skrbeti za red in mir v občini, razen tega so se pa pred njimi n. pr. sklepale tudi civilne poroke. Ker so imeli nižjo policijsko oblast, so lahko nalagali tudi kazni za manjše prestopke. Pri uradnem poslovanju so nosili poseben kroj: triogelni francoski klobuk, temnomoder suknjič, čez pas pa šerpo v francoskih barvah (modro-belo-rdečo). V Šmohorju je županoval tedaj Jak. Unterberger, njegov »adjunkt« je bil pa krčmar J. Leitgeb. Vsakemu mêru je bilo dodeljenih nekaj svétnikov (12—20) in občinski tajnik (adjunkt, ta je bil pogosto učitelj). Vse je imenovala oblast sama izmed najimovitejših in najbolj izobraženih mož v občini. V pristojnost merij je spadala uprava občinskega imetja (razen gozdov in pašnikov), vzdrževanje cest in mostov, vzdrževanje šol, skrb za reveže in za zdravstvo, vodstvo matičnih knjig (rojstnih, poročnih in smrtnih) ter izdajanje zadevnih listin, krajevna policija i. dr. Za kritje svojih stroškov so občine lahko prve čase obdržale dohodke od srenjskih posestev, poslopij, užitnin, tržnin itd., a ker so bili njihovi izdatki precejšnji, so jim prepustili še policijske globe, »centimsko« (vinarsko) doklado od zemljiškega, osebnega in patentnega (obrtnega) davka ter takse za izpiske iz raznih matičnih knjig. Končno so dobivale še določene odstotke od nekaterih davkov, ki jim jih je v obrokih nakazoval davkar, zato so pa morale občine na drugi strani prispevati k plači intendanta, za vojašnični in invalidni fond, za javno bogoslužje, za priboljške vojaštvu, kriti stroške narodne straže itd. Toda gospodarska samostojnost ilirskih merij je bila omejena do skrajnosti. — Uradni jezik občin je bil po zakonu francoski; a ker ga župani po večini občin (zlasti prve čase) seveda še niso znali, so uradovali pač v tistem jeziku, ki sta ga znala župan ali

njegov tajnik. Proti koncu francoskega medvladja se je pa bajé že tudi precej županov in tajnikov naučilo francosko in so potem mogli uradovati tudi v tem jeziku. Šmohorski domači zgodovinar, dekan J. Pietschnigg, celo trdi, da se je »francoščina uvedla dejansko povsod; najmanjše gorske vasi so dopisovale z oblastmi v tem jeziku«. Ta trditev bo seveda jako pretirana, ne moremo pa dvomiti, da »spisi iz te dobe kar mrgolé francoskih besed«.

Več občin je tvorilo kanton. Ti niso imeli kake lastne uprave kakor v Franciji in so bile meríje tudi podrejene neposredno intendaturi, le glavna merija v kantonu, po kateri je nosil ta tudi svoj naziv, je razpošiljala ostalim merijam v kantonu razne okrožnice intendanta. Tu so se včasih sestajali na skupna posvetovanja vsi meri iz kantona in tu so vršili tudi žrebanje rekrutov iz vsega kantona.

Francoska vlada v naših deželah je trajala komaj štiri leta, a že ta kratka doba pomenja za naš narod prvi zgodovinski dogodek nedoglednega pomena. Francozi so prinesli v nasprotju z dotedanjim preživelim avstrijskim fevdalizmom in policijskim reakcionarstvom k nam svobodoljubnega duha visoko kulturnega naroda, napredne ustanove in odlično upravo, razširili so naše kulturno obzorje, bili prvi, ki so izkazovali vse dolžno spoštovanje jeziku našega slovenskega ljudstva in nas s tem osvobodili predstave, da ima kaka tujejezična kultura pravico vsiljevati kakšnemu narodu tudi svoj jezik. Prvič smo Slovenci tedaj zaslišali priznanje, da ima vsak narod pravico do razvoja svoje lastne osobitosti, jezika in književnosti. V tem pogledu pomenja ta doba za nas Slovence pravo narodno prebuditev, kar je ugotovil že tedaj Vodnik v svoji pesmi »Ilirija oživljena«.

Uradni jezik v Iliriji ni bil izrečno določen z nobe-

nim zakonom, vendar je lahko razumljivo, da je postal ta francoski. Poleg francoščine sta se pa še nadalje uporabljali tudi nemščina in italijanščina (ta ni prevladovala le v Primorju in v Dalmaciji, temveč je bila tedaj jako razširjena tudi med koroškim in kranjskim izobraženstvom), a poleg teh treh jezikov se je začela prvič v naši zgodovini krepko uveljavljati tudi slovenščina. Da je ohranila nemščina še mnogo prejšnje veljave, je kaj lahko razumljivo, kajti pred prihodom Francozov je bila pri nas sploh vsa javna uprava nemška, ogromna večina uradnikov je bila nemška in tudi redki Slovenci, ki so bili že tedaj v upravni službi, niso znali slovensko uradovati, ne glede na to, da spričo nemile dotedanje usode našega jezika v tem času slovenščina še niti ni bila dovolj razvita za naglo uradno poslovanje. V deželo prišedši novi uradniki pa seveda niso znali ne nemško in ne slovensko, pač pa mnogi poleg francoščine še italijansko, zato so si pogosto pomagali tudi s to. Prav nobenega dvoma pa ni, da bi bila zavzemala slovenščina (poleg francoščine) vedno važnejše mesto v vsej javni upravi, ako bi bili ostali Francozi dlje časa v deželi. To nam dovolj jasno dokazuje že spoštovanje, ki so ga Francozi pokazovali do jezika večine ilirskega prebivalstva in pa njihova skrb za gojitev slovenščine v šolah, s čimer bi si bili vzgojili kmalu dovolj slovenščine zmožnega domačega uradništva. Kako »pofrancozenje« osvojenih dežel Francozom niti na misel ni nikoli prihajalo, kakor n. pr. Avstrijcem ponemčevanje, temveč so francoski vojaški in civilni oblastniki povsod, kamor so prišli, spoštovali jezik dotičnih narodov. Po izrečnem Marmontovem ukazu so se n. pr. morali tudi vsi francoski častniki učiti »ilirščine« ter je za njih poučevanje pozval iz Dubrovnika prof. Sivrića. Celo francoski uradni list je toplo pozdravljal sleherni napredek v razvoju

naše slovenske književnosti in v Parizu je izšel izvleček iz Kopitarjeve slovenske slovnice. Celo avstrofilski Kopitar je moral tedaj navdušeno priznati, da »delo kipi« na narodnem področju. Sploh je v Iliriji vsa kulturna politika Francozov očitno kazala na to, da so imeli namen dati slovenščini (poleg francoščine) vprav vodilno vlogo, čim bi bili ustvarjeni potrebni pogoji in bi bile odstranjene neštete nepremostljive ovire, ki so tedaj še obstajale za to.

Ko je prispel Marmont v pozni jeseni l. 1809. v Ljubljano, so bili po vsej priliki edini Slovani, ki jih je on poznal, Dalmatinci, kjer je bil dotlej guverner in kjer se je tudi krepko zavzemal za njih jezik ter je naravnost pospeševal razvoj srbohrvaščine. Ko je začel sedaj v Ljubljani organizirati novo Ilirijo, je sklenil takoj odkazati tudi slovenščini primerno mesto in je računal, da mu bodo pri tem pomagali zlasti Dalmatinci, ki so pa imeli pred očmi seveda svojo »iliršino«, to je srbohrvaščino, in sicer v njenem književno najbolj razvitem dubrovniškem narečju. Glede na to je vladala v tem oziru prve mesece velika zmeda in nejasnost, kajti Marmont je bil z ostalimi vodilnimi francoskimi oblastniki vred predvsem odvisen od svojih dalmatinskih svetovalcev, a edini Slovenec, ki je imel tedaj v Ljubljani jasne poglede na to vprašanje, je bil pesnik V. Vodnik, za katerim je pa stal na Dunaju naš veliki jezikoslovec J. Kopitar, ki je z vprav strastnim zanimanjem zasledoval vsak najmanjši pojav v domovini, zlasti z jezikovnega vidika.

Kopitar je že dotlej mnogo razmišljeval o jezikovnih vprašanjih južnih Slovanov in je prihajal do zaključka, da spadajo vsi kajkavski Hrvatje (t. j. v Iliriji nekako severno od Kolpe) jezikovno še k Slovencem, a od tam dalje že čisto prevladuje srbščina, tako da spada k hrvaščini dejansko le maloštevilno čakavsko narečje. Glede

na to naj bi se konsolidirala dva jugoslovanska naroda: na severozapadu Slovenci, na jugovzhodu pa Srbi. Nasproti takemu naziranju so stali prvi Marmontovi dalmatinski svetovalci v kulturnih zadevah, ki pa so imeli pred očmi le skupni »ilirski« jezik za vse ilirske Slovane in ki naj bi bil praktično seveda srbohrvaščina (med take Dalmatince je n. pr. spadal tudi gori omenjeni prof. Sivrić). Glavni Marmontov svetovalec v vseh kulturnih zadevah je bil pa italijanski benediktinec Raf. Zelli, doma iz Viterba v Italiji (Zois ga je imenoval »globokoumnega in ljubeznivega moža«). Ta je bil za časa Marmonta ravnatelj zadrskega liceja (namestil pa ga je tu že prejšnji avstrijski guverner grof P. Goess) in je poučeval tudi samega maršala v kemiji. Tudi njega je pozval meseca aprila l. 1810. Marmont v Ljubljano in mu poveril vodstvo vseh ilirskih prosvetnih zadev, ki naj bi jih bil vodil sporazumno z glavnim cenzorjem Beninčasom.

V takih okoliščinah je vse kazalo na to, da postane v Iliriji srbohrvaščina deželni pismeni jezik. Ko so l. 1810 pripravljali šolsko uredbo, je zato Kopitar nekoliko razočaran pisal (20. XII.) Dobrovskemu: »V Ljubljani mislijo napraviti ilirščino, ne kranjščine za jezik nižjih šol in za pismeni deželni jezik«, ter zagrenjeno dodal, »da bomo morali Slovani večno nositi sramotne verige tevtonske (t. j. nemške) nemarnosti«. Toda Francozi se s Zellijem vred vendarle niso hoteli prenagliti in so po vsej priliki uradno vprašali za mnenje, kako bi se dal od Beljaka do Kotora uvesti enoten uradni jezik, še pesnika Vodnika, ki je veljal pač za najbolj pristojnega izvestitelja v domačih jezikovnih vprašanjih ter je bil že ves čas glavni pomočnik nove vlade v vseh takih zadevah. V neposredni stik s Francozi je po vsej priliki prišel že takoj od početka, ker je gener. intendant Dauchy sta-

noval v Zoisovi palači, kamor je tudi Vodnik redno zahajal. On je dne 23. VII. 1811 sestavil za vlado posebno spomenico, ki nas v marsičem spominja na Kopitarjevo stališče, katero je bilo Vodniku dobro znano zlasti iz Kopitarjevih pisem Zoisu. V tej spomenici je Vodnik poudaril, da je »glavna želja Ilircev z ozirom na njih zedinjenje ... javna veljavnost njih jezika«. Ta se deli v dve glavni narečji, v srbsko (na Dunaju mu pravijo ilirsko) in slovensko, ki se razlikujeta približno tako, kot spodnjenemščina in visokonemščina ter se Slovenec in Srb med seboj tudi prav lahko razumeta, kajti različnih je komaj ena petina besed. Glede na to je treba, da naj »obe polovici naredita za podlago ljudske izobrazbe vsaka svojo slovnico ... ostalo pa prepustita itak jezikoljubnemu Slovanu«. Dalje piše Vodnik, da se je tudi pri sestavljanju svoje slovnice »hotel po največji možnosti približati Srbu ... Enako naj nam vrnejo Srbi! ... Dotlej pa, dokler si ne podamo rok, naj se prevajajo akti ali v obe narečji za vsako teh dveh strank posebej, ali pa naj se najde spretna roka, ki bi si mogla upati prirediti prestavo tako, da bo razumljiva obema. Kakšen drugi občí jezik za našo Ilirijo bo ravno tako malo mogoč, kakor je ostal nemški ... Da se torej da nam sedanjim Ilircem izobrazba, enotnost in narodna vsebina, naj se pospešuje vzajemno sosedstvo, istovetnost in približevanje narečij ... Jezik je zrcalo značaja narodovega, jezik je vsota idej napredka najboljših genijev naroda«.

Kakor vidimo iz te pomembne spomenice, ni priznaval jasnovidni Vodnik nobenemu jugoslovanskemu narečju kake prednosti in je zastopal stališče, naj se nobeno ne vtopi v drugem, pač pa prepusti šoli in predvsem naravi, ki nas bo sama vedno bolj zbliževala in morda ustvarila kdaj organičen enoten »ilirski« (jugoslovanski) jezik. Tega zdravega načela se je držal Vo-

dnik v svoji slovnici, namenjeni za šole, a praktično so se bolj ali manj zavestno ravnali po njem tudi Francozi. To nam dokazuje predvsem francoska organizacija šolstva v Iliriji, dočim pa pri njihovem uradnem listu »Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes« ni mogel priti do izraza.

Ravno vprašanje uradnega lista nam nazorno kaže zapletene težkoče, ki so se pojavljale tedaj še v jezikovnem pogledu. Francoska uprava je že poprej v Dalmaciji izdajala poseben uradni »Kraljski Dalmatin« v srbohrvaščini (in italijanščini). V smislu francoskih zakonov je izdal Marmont tudi v Ljubljani naredbo o »Ustroju in navodilih za glavno cenzuro«. S to uredbo ustanovljena glavna cenzura je vodila nadzorstvo nad vsemi v deželi natisnjenimi in uvoženimi tiskovinami ter nad gledališkimi predstavami (ta cenzura je bila pa jako liberalna, vodili so jo literarno izobraženi možje in oblast je z oprostitvijo vseh pristojbin vprav pospeševala natisk, uvoz in prodajo knjig), razen tega je pa spadala v delokrog glavne cenzure tudi skrb za urejevanje in izdajanje uradnega lista. Ta naj bi prinašal vse uradne objave ilirske vlade, boljše izvlečke iz zunanjih listov ter drugih virov, najnovejše vesti, ki jih je dobival Marmont vsak dan iz Pariza (pošta iz Pariza do Ljubljane je hodila tedaj po 8 dni) in zanimivejše novice iz ilirskih dežel. Izhajal naj bi vsako sredo in soboto, računali so pa z 2000 naročniki, tako da bi se sam kril. Izhajal bi v dveh izdajah: francosko-nemški in italijansko-»ilirski«. Glavni cenzor naj bi pripravljal izvirno francosko besedilo lista in njemu bi bili podrejeni prevajalci za ostale tri jezike. Na posebno slovensko izdajo izprva niso mislili, ker so smatrali, da bi »ilirska« izdaja zadostovala tudi za Slovence, ker niso prav zaupali v sposobnost »kranjščine« in ker tudi niso imeli na razpolago

primernega slovenskega prevajalca (Vodnik je bil tedaj prezaposlen z drugimi važnimi opravili). Za glavnega urednika je poklical Marmont v Ljubljano Benincasa, urednika dotedanjega »Kraljskega Dalmatina«, za italijansko izdajo so pozvali iz Italije nekega Vitelija, za nemško izdajo nekega Pollagha, a za ilirsko izdajo so namestili Dubrovničana A. Bertolinija. Dotlej izhajajoča »Laibacher Zeitung«, ki jo je l. 1782 ustanovil v Ljubljani celovški Kleinmayr, je bila pa z novim letom 1811 ukinjena, tako da je bil »Télégraphe officiel« edini list v Ljubljani (v koroški provinci pa tudi ni izhajal tedaj noben list), a inozemski listi so bili prepovedani, izvzemši uradne dunajske »Wiener Zeitung«.

Poleti l. 1810 je bilo torej v glavnem že vse pripravljeno za izdajanje uradnega lista, a tedaj so se nenadoma pojavile težave glede tiskarne. Ker nobena izmed tedanjih štirih ljubljanskih tiskarn ni bila opremljena za tiskanje štirijezičnega lista, so se domenili s tiskarnarjem Sardijem v Trstu (tu je bilo tedaj 5 tiskarn), ki je bil potem imenovan za »tiskarja in ravnatelja cesarske vladne tiskarne v Ljubljani«. Ta je bil voljan preseliti se s svojo tiskarno v Ljubljano, vendar je svojo selitev zavlačeval, ker ni mogel dobiti pravočasno sposobnih stavcev za vse štiri jezike (za nemško izdajo jih je upal dobiti v Trstu ali pa iz Benetk) in tudi za dobavo nemških črk se je bil livar Prüfer v Beljaku jako zakasnil, dasi ga je zanje dvakrat priganjal sam Benincasa preko beljaškega glavnega policijskega komisarja. Končno so pa tik pred preselitvijo poslednjih tiskarskih potrebščin zadolženemu Sardiju še te zasegli upniki. Tako je mogla iziti prva številka »Télégraphe officiel« šele dne 3. X. 1810 v Ljubljani in še to le v francosko-italijanski izdaji, kajti za nemško še ni bilo črk, za »ilirsko« izdajo pa niti urednika ne več. Zgoraj navedeni Bertolini

je bil namreč vtem poslan že za profesorja francoščine na Reko, a drugega primernega ni bilo pri roki. Razen tega so se bila začela ravno v tem času pojavljati tudi različna mnenja glede izbire »ilirščine« ali slovenščine, zaradi česar sta Benincasa in Zelli sploh izgubila veselje za ilirsko izdajo in končno je zapustil Ilirijo še Marmont sam, ki je bil najbolj naklonjen »ilirščini«.

Tako je torej izhajal »Télégraphe officiel« redno le v francoščini, kolikor toliko redno še v nemščini in v presledkih tudi v italijanščini, a o ilirski oziroma slovenski izdaji nimamo iz let 1811—1813 nobenih poročil več. Toda za Novo leto 1813 je prispel na povabilo guvernerja Bertranda v Ljubljano francoski pisatelj Charles Nodier (1780—1844), ki je bil imenovan za knjižničarja mestne knjižnice, a je vse svoje zanimanje posvečal le uradnemu listu. On je takoj navezal tesne stike s tedanjimi slovenskimi kulturnimi delavci v Ljubljani (zlasti s Zoisom in Vodnikom) in naravnost vzljubil »svoje drage Ilirce v dobri, miroljubni in pobožni Kranjski«, njih jezik in kulturo. Glede pravic narodnega jezika je pozneje sam zapisal: »Jezik je narod sam, in še nekaj več, pečat je, ki ga je Bog pritisnil rodu, da ga je potegnil iz živalske vrste in povzdignil skoraj do samega sebe.« Napisal je v »Télégraphe officiel« celo vrsto važnih člankov o Iliriji in Ilircih ter njihovi kulturi in jeziku in se še pozneje, po svoji vrnitvi v Francijo, v svojih člankih in romanih neštetokrat z ljubeznijo spominjal našega naroda. O Sloveniji je zapisal: »Katera dežela naj bolj zanima topografa kakor ta, ki združuje oba najveličastnejša prizora narave, morje in Alpe? Katera naj bolj zanima književnika in slovničarja kakor ta, ki je ohranila svoj jezik, prvobiten kakor njene gore?« In o ilirskem pesništvu je pisal: »Zakaj bi kak izobražen, duhovit in čustven mož ne zbral teh spomenikov ilirske-

ga pesništva in jih dal skupaj natisniti? Morda bi bilo to sredstvo, ki bi na novo vžgalo ljubezen do lepega narodnega jezika, ki ima svoje klasike in veledela«. Jako značilna je bila tudi Nodierjeva ocena Vodnikovega nemško-slovensko-latinskega slovarja (ogledna pola je izšla l. 1813), v kateri je dejal, da je Vodnik »pokazal dober okus« s tem, da je izbiro besed omejil na tisto narečje, »ki mu pravijo po navadi ‚kranjščina' in ki se govori na Kranjskem, Koroškem, v Trstu in Gorici, povsod enako. Si bomo vsaj na jasnem glede ene izmed velikih vej slovanskega jezika ... (ki) nosi vse znake velike starosti in prvotne čistosti, tako da jo imajo nekateri učenjaki za tip vseh drugih ... Index verborum (seznam besed) bo pripomogel, da bo slovar lahko uporabljala vsa učena Evropa«.

Tak visoko izobražen književnik je torej prevzel v začetku l. 1813 ilirski uradni list in ga urejeval potem 8 mesecev. Samo ob sebi je umljivo, da je začel že kmalu misliti tudi na njegovo slovensko izdajo. Pozneje je v svojih spominih trdil, da je res izhajal dva meseca tudi v slovenščini, a najbrž ga je spomin varal, kajti znana nam ni nobena »ilirska« ali slovenska izdaja tega lista (edini, menda popoln izvod »Télégraphe officiel« je v ljubljanski vseučiliški knjižnici), nobenega dvoma pa ni, da se je nanjo vsaj za časa Nodierja resno mislilo, vendar so Francozi prekmalu odšli, da bi ta načrt tudi uresničili.

Kakor torej vidimo, resda ni prišlo tudi do slovenske izdaje ilirskega uradnega lista in celo niti do »ilirske« izdaje ne, toda nikakor ne iz kakega francoskega »preziranja« našega jezika, temveč zgolj radi očrtanih težav in ovir. — Prav neposredni dokaz, kako so Francozi do najvišje tedaj možne mere upoštevali in skušali tudi uve-

ljaviti naš jezik, nam pa nudi zlasti tedanje ilirsko šolstvo.

Kakor sem že omenil spredaj, se Napoleon sam pravzaprav za nižje šolstvo ni mnogo menil, temveč so ga zanimali le liceji, ki naj bi mu vzgajali častnike, ter vseučilišča, iz katerih bi dobival dobre uradnike. Jako velik smisel za ljudsko šolstvo pa je imel visoko izobraženi Marmont. Prvo šolsko leto (1809—10) po prevzemu oblasti so pustili Francozi sicer tudi glede šolstva še vse tako, kakor so prevzeli od Avstrije (o ureditvi tedanjega avstrijskega šolstva bom govoril obširneje še pozneje), le s poukom francoščine so pričeli takoj. Toda že v zgodnji spomladi l. 1810 je poklical Marmont v Ljubljano že spredaj omenjenega visoko kulturnega italijanskega benediktinca Zellija ter mu poveril vodstvo vsega ilirskega šolstva in prosvetnih ustanov sploh sporazumno z glavnim cenzorjem Benincaso. Skupno naj bi poskrbela zlasti za potrebne nove učbenike. Zelli se je lotil svojega posla očividno z vso vnemo, kajti že dne 30. V. je predložil guvernerju svoj novi šolski načrt. V njem je med drugim trdil, da je treba spričo velike različnosti jezikov in običajev v Iliriji izoblikovati en (državni) narod in v ta namen »izvršiti enotno in pravilno učno reformo ter uvesti učni sistem, ki pokaže za vlado in njene narode uspehe«. Prvo poglavje Zellijevega načrta je določalo vrsto in število učnih zavodov v Iliriji, drugo poglavje je pa obravnavalo način pouka, ki naj bi vsakomur omogočal, da se izobrazuje v materinščini, ki da je instrument človeškega duha, obenem naj bi se pa mladina naučila tudi francoščine in italijanščine, ki ji odpreta pot do znanosti in umetnosti. Kakih točnih podrobnih učnih načrtov pa tedaj še ni bilo.

Na podlagi Zellijeve spomenice in nadaljnjih posvetovanj je izdal potem Marmont dne 4. VII. 1810 ukaz

o novi ureditvi ilirskega šolstva in to skoro popolnoma po francoskem vzorcu, a vse šole, ki niso spadale v ta okvir, so bile ukinjene. Ker je poznejši definitivni organizacijski dekret z dne 15. IV. 1811. obravnaval šolstvo in pouk le prav na kratko (o njem govori XI. oddelek le v 4 paragrafih), je ostal Marmontov ukaz z dne 4. VII. 1810 nekaka osnovna podlaga ves čas, le zunanjo obliko mu je nekoliko spremenil še Bertrandov dekret (arreté) z dne 12. XI. 1811 (verjetno je tudi tega sestavil Zelli) na osnovi § 129. organizacijskega dekreta. Ta Bertrandov dekret osnovnega šolstva ni spreminjal, precej preuredil je pa srednje in višje šolstvo. Razen tega je ob tej priliki tudi italijanščina izgubila tisti pomen, ki ga je zavzemala dotlej (tudi italijanski profesorji so bili tedaj premeščeni v Trst). Že Marmont se je — vsekakor pod Vodnikovim vplivom — dokončno odločil za slovenščino na naših tleh in ne za »ilirščino«, na katero so prvotno mislili. Res je, da nekatere določbe teh ukazov niso bile nikoli izvršene in da so guvernerji ukrepali včasih tudi mimo osnovnega ukaza, a nemogoče je bilo tudi zahtevati in pričakovati, da bi se mogle spričo tolikega pomanjkanja prav vsega uresničiti v kratkih treh letih vse tako globoke in obsežne preosnove, saj vemo, da n. pr. Avstrija niti v sto letih in v neprimerno ugodnejših okoliščinah ni mogla in znala izvesti niti tega, kar je zahteval že prvi šol. zakon Mar. Terezije iz l. 1774. Poglavitni oviri za popolno izvedbo francoske šolske reforme sta bili predvsem pomanjkanje gmotnih sredstev in nedostajanje dovoljnega števila sposobnega osebja. Ker se je morala vdrževati Ilirija sama, so bili prisiljeni uvesti za vse šole tudi šolnino; le najrevnejši so je bili oproščeni. Šolnina je bila po raznih šolah in krajih jako različna.

Za nas Slovence je bilo seveda najvažnejše vprašanje

učnega jezika, saj vemo, da nam je dajala Avstrija dotlej načelno le nemške šole in na Koroškem je ponekod le po neizogibni sili okoliščin dobila tudi slovenščina nekaj upoštevanja (celo na Kranjskem se je poučevalo slovensko le v 1. razredu, v 2. in 3. razredu so otroke že mučili z nemščino in v 4. razredu so se učenci učili samo še dovršenega nemškega sloga). V tem pogledu so ravnali uvidevni in kulturni Francozi čisto drugače. Točka 22. Marmontovega ukaza je namreč izrečno določala, da »pouk v primarnih (t. j. osnovnih) šolah se bo vršil v deželnem jeziku« in naslednja je potem ukazovala: »V primarnih šolah se bo učilo branje in pisanje v deželnem jeziku« (langue de pays), a osnove francoščine, italijanščine in latinščine je odkazoval § 24 šele gimnaziji. Nemščina ali kateri koli drug tuji učni jezik naj bi bil torej po tem ukazu na šolah s slovenskim prebivalstvom sploh izključen.

Toda teh zakonitih določil se niso držali dobesedno niti v Ljubljani, kjer je bil šolski nadzornik sam Vodnik. Seveda se je tudi on dobro zavedal edino pravilnega načela, da mora biti zlasti v nižjem šolstvu zgrajen uspešen pouk le na materinščini, toda popolnoma nemogoče je bilo kar čez noč prekiniti z že ukoreninjeno avstrijsko prakso, ker za to še ni bilo ne primernega učnega osebja in ne potrebnih učbenikov, a razen tega tedanje okoliščine, zlasti v mestih, niso zahtevale le znanja francoščine, temveč še tudi nemščine. Glede na to so po nižjih razredih mestnih šol seveda uvedli slovenski učni jezik, a v višjih razredih tudi pouk francoščine in razen tega so z Marmontovim pristankom ohranili še tudi zadosten pouk nemščine. Tako je torej ostalo v osnovnih šolah v glavnem še pri stari avstrijski ureditvi, le da je prišla na slovenskem ozemlju prvič do potrebne veljave slovenščina, dočim se je morala umakniti nemščina na drugo

mesto, a po kmečkih trivialkah v slovenskih vaseh je menda ves pouk postal slovenski. Jasno pa je, da je bila taka ureditev le bolj ali manj prehodnega značaja in da bi bilo v dogledni bodočnosti prišlo že do popolnoma slovenskega nižjega in srednjega šolstva, toda francoska oblast je trajala premalo časa, da bi bilo mogoče ta cilj tudi uresničiti.

Glavna sprememba, ki je prav bistveno vplivala na tedanje naše osnovno šolstvo, je pa nastopila glede njegovega vzdrževanja. Kakor vemo, so vodile dotlej vso skrb za ljudsko šolstvo deželne šolske komisije s požrtvovalnim sodelovanjem krajevne duhovščine. Francozi so to ukinili, odvzeli duhovščini ves nadaljnji vpliv na šolstvo in ga popolnoma prepustili le merijam, toda celo osnovni dekret je izrečno določal, da morajo tvoriti nauki katoliške Cerkve podlago vsemu pouku sploh vseh šol. Burni vojni dogodki tistih časov so že sami zadušili premnogo šibkih podeželskih trivialk (te so imele le po enega učitelja, le po večjih krajih po dva), o katerih vemo, da so že poprej le z največjo težavo životarile, a komaj na novo osnovane občine navadno niso imele ne mnogo smisla zanje, nikjer pa tudi ne potrebnih denarnih sredstev za njih vzdrževanje. Tako so torej že vojni dogodki l. 1809 sami ukinili življenje mnogih podeželskih šol, a tam, kjer so učitelji vendarle požrtvovalno še vzdržali, so ostali potem zaradi neurejenih občinskih financ večkrat po dolge mesece, da, celo po 1—2 leti sploh brez vsake plače, razen pičle in jako neredne šolnine in bere, zaradi česar so bili potem mnogi seveda tudi prisiljeni opustiti pouk in si poiskati drugačne zaposlitve. Manjka nam sicer še podrobnih raziskav tega vprašanja, vendar ne bo pretirano, ako trdim, da je za časa Ilirije del podeželskih ljudskih šol sploh ugasnil,

saj vemo, da so celo po mestih mnoge prenehale, a druge so se vzdržale pri življenju le z največjimi težavami.

Povedal sem že, da Napoleon sam za osnovno šolstvo ni imel mnogo smisla, toda o Marmontu tega nikakor ne moremo trditi, a njegov šolski poročevalec Zelli se je celo prav dobro zavedal njegovega pomena in potrebe. Glede na to je tudi že šolska uredba z dne 4. VII. 1810 določala, da naj dobi deško osnovno (»primarno«) šolo vsaka občina, dekliško pa vsak kanton. Na pomen osnovnega šolstva je Zelli še prav izrečno opozarjal v svojem poročilu z dne 9. IV. 1811, pišoč, da skoro po vseh deželah »srečavamo na vsak korak človeka, ki je dosegel najvišjo stopnjo civilizacije, poleg pa človeka, ki gineva v nevednosti in barbarstvu. Potrebno je, da se stori vse za osnovno šolstvo . . .«. Ker ni bilo mogoče dobiti tudi učiteljev, so pozvali mêre (župane), naj pregovoré župnike, kaplane in merijske tajnike, »da bi prevzeli to, za javni blagor tako važno opravilo«; kakšen je bil uspeh, nam doslej še ni znano (tudi Kopitar je z Dunaja sodil, da bi mogla ljudska šola največ koristiti slovenščini, če bi jo vodili kaplani). Ljudskošolske učitelje so lahko postavljale občine same, le potrditi jih je moral intendant dotične province. Poučevali so v ilirskih ljudskih šolah tedaj branje, pisanje, računstvo in katekizem. Samo ob sebi je umevno, da bi bili Francozi počasi rešili tudi ta kritični položaj ljudskega šolstva, ako bi bili ostali.

Nič manjših težav ni bilo s srednjim šolstvom (gimnazijami in liceji). Uredba iz l. 1810 je predvidevala veliko pomnožitev dotedanjih gimnazij, namreč na 25 v vsej Iliriji (na Koroškem naj bi se ustanovila v Beljaku) in na slovenskem ozemlju naj bi bil tudi v njih učni jezik slovenski. Tedanje gimnazije (časih so jih nazivali tudi »kolegije« — »collège«) bi lahko primerjali z današnjimi nižjimi gimnazijami in so imele po 3 razrede.

Njih ravnatelji naj bi nadzorovali tudi ljudske šole svojih okolišev.

Kakor pri uradnem listu, tako so Francozi po vsej priliki tudi glede šolstva mislili izprva na »ilirščino«, toda praktični Vodnik, ki je bil sam ravnatelj ljubljanske gimnazije je (po posrednih Kopitarjevih prizadevanjih) že zgodaj pridobil Zellija in Marmonta za svoj slovenski načrt šolstva in s tem »storil za slovenščino v Iliriji več, nego vsak drugi«. Orati je namreč moral popolno ledino, kajti v dotedanjih avstrijskih gimnazijah je vladala izključno le nemščina. Tudi med profesorji so bili Slovenci razmeroma redko posejani (le nekaj duhovnikov), večina jih je bila pa z vseh vetrov habsburške monarhije (nekateri pa celo iz Nemčije in iz Italije), od katerih ni znal seveda nihče slovensko. Toda celo slovenski profesorji so bili večidel še nezmožni poučevati slovensko, ker naš jezik tedaj še sploh ni imel potrebnega izrazoslovja za razne predmete, še manj pa seveda kakih slovenskih učbenikov, izvzemši za prvo stopnjo osnovnih šol in katekizme. Glede na to potem seveda še tudi ni bilo mogoče misliti na takojšnje popolno poslovenjenje niti višjih osnovnih šol (normalk in glavnih šol), kaj šele gimnazij. In tu je bil ravno Vodnik tisti neumorni mož, ki je navzlic toliki zaposlenosti z raznimi drugimi dolžnostmi prebijal prvi led. Navdušiti se je pa mogel Vodnik za novo vlado in se s tako požrtvovalno vnemo oprijeti dela le zato, ker so mu »morali Francozi zaradi slovenščine odpirati naravnost sijajne vidike«. Ni pretirano, ako trdim, da nam je moglo le francosko medvladje z Marmontom na čelu ustvariti iz Vodnika našega največjega kulturnega delavca ob začetku preteklega stoletja.

Kakor vemo, je odredba o ustanovitvi glavne cenzure nalagala glavnemu cenzorju, da pomaga »glavnemu nad-

zorniku javnega šolstva«, da se pripravijo in natisnejo tudi potrebne nove učne knjige. Pripravljala naj bi jih skupno, prevajalci glavne cenzure bi jih prevedli na razne jezike, a v Ljubljani osnovana vladna tiskarna bi jih natisnila (ravno zaradi učbenikov in zaradi uradnega lista se je Benincasi tudi tako mudilo z njeno ustanovitvijo). Vse kaže, da so slovenske učbenike naročili pri Vodniku že takoj po ustanovitvi glavne cenzure. Benincasa je že dne 20. IX. 1810 poročal guvernerju, da je nekaj rokopisov za osnovne šole že pripravljenih, a mesec dni zatem je dobil že tudi dovoljenje za natisk nekaterih v raznih »deželnih jezikih«. Tudi Vodnik se je lotil svoje naloge z vsem navdušenjem in marljivostjo ter pripravil že do zime l. 1810. nekaj rokopisov, ki so jih začeli potem že naslednjo pomlad uporabljati (v rokopisih), čez poletje l. 1811 so bili trije že tudi natisnjeni, dva sta potem sledila še v naslednjih mesecih, a dva sta ostala sploh v rokopisu in so ju tudi uporabljali ves čas le v rokopisnih prepisih. Skupno je torej sestavil Vodnik tedaj kar 7 učbenikov in sicer:

A.) Za osnovne šole:

1. »Abezeda sa Perve shole« (to je bil samoslovenski abecednik);

2. »Abeceda ali Asbuka. Das ABC-Buch. L'Abécé« (to je bil slovensko-francosko-nemški abecednik);

B.) Za gimnazije:

3. »Kershanski navuk sa illirske deshele vset is Katekisma sa vse zerkve Franzoskiga Zesarstva«;

4. »Pismenost ali Gramatika sa Perve Shole«;

5. »Pozhetki Gramatike, to je Pismenosti Franzoske Gospoda Lhomonda ... Prestavil Vodnik«;

6. »Računica« (to so uporabljali le v rokopisu);

7. »Italijanska slovnica« (tudi to so uporabljali le v rokopisu).

Končno je ves ta čas pridno pripravljal še svoj nemško-slovensko-latinski slovar, od katerega je pa dal natisniti v uradnem listu le ogledno polo za vabilo za naročbo.

Izmed navedenih učbenikov je bila posebno važna »Pismenost«, ker ni bila to za tiste čase le odlična slovnica, temveč sploh prva, pisana v slovenščini (vse dotedanje so bile namreč pisane v nemščini). Po njej so poučevali naš jezik na tedanjih srednjih šolah, dočim nam ni dala prejšnja Avstrija niti samoslovenskega — abecednika. Razen tega je vsebovala »Pismenost« tudi znamenit uvod, v katerem je mogla tedanja naša srednješolska mladina prvič celo v šolskem učbeniku brati krepke preporodne spodbude. V tem uvodu je dejal, da so bile doslej vse naše slovnice pisane v tujih jezikih, da smo iz njih tujce »vučili našo besedo znati, sebe pa ne. Od tod pride, da nimamo skoro nič vučeniga perdelka. Zatorej je prav prišla zapoved, našim mladenčam dati v roke pismenji navuk, kir jim bo kazal svojo domačo besedo izrekvati in na pismo devati. Porečeš: čemu pa mi bo, saj znam po naše govorit! Govorit znaš, al spravno govoriti in pisati morebit ne. Nemci, Lahi, Francozi dajo svojim otrokam narpred svojo domačo pismenost za pervi vuk, deslih znajo nemško, laško, francosko. Zakaj? Zato ker je treba začeti vse navuke s tisto besedo, ktero nas je mati vučila... Pismenji navuk bo našo slovenšino zbrusil, zlikal in obogatil, vas, mladenče, pa perpravil, de se bote drugih jezikov ročno navučili; zatorej glejte narpred svojiga dobro poznati...«.

Končno je v svoji »Pismenosti« Vodnik takoj za predgovorom prvič objavil tudi svojo znamenito »Ilirijo oživljeno«, ki je zbudila toliko navdušenja celo pri tistih Slovencih, ki so ostali še pod avstrijsko oblastjo, pesniku pa po odhodu Francozov nakopala avstrijsko

maščevanje. V njej je z vznesenimi besedami proslavljal slavno staro zgodovino Ilirije[8], se zahvaljeval »dobrotnemu vitezu« (t. j. Napoleonu), da jo je zopet obudil k življenju, samozavestno ugotavljal, da

»Od perviga tukaj
Stanuje moj rod,
Zhe ve kdo sa drujga,
Naj rezhe, odkod.«

izražal svoje veselje, da

»Duh stopa v' Slovenze
Napoleonov,
En sarod poganja
Prerojen, ves nov«

ter ponosno napovedoval, da postane Ilirija še »prstan Evropin«. Ta pesem je igrala potem še več desetletij pomembno narodno prebujevalno vlogo po vseh slovenskih deželah, zlasti še med mladino.

Predmete, za katere je preskrbel Vodnik potrebne učbenike, so torej lahko takoj poučevali v slovenščini. Slovenski profesorji so za silo poučevali tudi nekatere druge predmete v slovenščini tako, da so snov učencem narekovali in tudi prevajali odslej latinska, grška in francoska besedila v slovenščino namesto — kot do tedaj — v nemščino. Na ta način se je v šolskem letu 1811-12 vršil vsaj na ljubljanski gimnaziji menda že ves pouk v slovenščini (tudi krajevna imena so začeli tedaj celo v neslovenskih besedilih uradno prvič pisati po slovenskih in ne več po nemških nazivih). Na »licejih« je pa ostalo vsaj v glavnem začasno še vse pri starem, ker še ni bilo dovolj domačih profesorjev in ne drugih pogojev, vendar so tudi tu predavali nekaj predmetov v

---

[8]) V tistih časih so še mnogi mislili, da so bili stari Iliri Slovani, zato torej naj bi bila tudi staroveška Ilirija slovanska dežela.

francoščini in ne več v nemščini. Podobno kakor v Ljubljani je bilo tudi po drugih srednjih šolah na slovenskem ozemlju, kolikor jih je bilo v tako kratkem času sploh mogoče osnovati (povečini so bili to kolegiji z 2 razredoma). Pouk francoščine je bil menda že jeseni l. 1812 povsod po predpisih, kar je dokaz, da je bilo povsod na razpolago dovolj mož, ki so lahko poučevali ta jezik. Zanimivo je, da se je tudi mladina lotila učenja francoščine s pravim navdušenjem, kajti Zelli je že dne 9. V. 1810 pisal generalnemu intendantu, da bo znalo francosko kmalu najmanj 600 dijakov (vseh ljubljanskih dijakov je bilo tedaj okoli 1100). Kakor nekoč jezuiti, tako so tudi Francozi pridne dijake radi nagrajevali zlasti s knjigami; tako se je potem tudi naša tedanja mladina seznanila z vrhovi francoske književnosti. Avstrijski Nemci so pozneje radi očitali francoski šoli, da je dajala preveč prednosti francoščini, niso pa seveda hoteli priznati, da je gledala avstrijska šola za svojo glavno nalogo celó kmečkim otrokom po naših vaseh vtepati v glavo samo nemščino, slovenščino je pa sploh prezirala.

Kako je bilo v teh letih s šolstvom po slovenskem delu ilirske Koroške, je doslej še neraziskano. Osnovnih šol je delovalo tu že pred prihodom Francozov le malo in — kakor po drugih ilirskih deželah — jih je gotovo tudi tu nekaj sploh ugasnilo, zlasti v Zilji. Ohranile so se menda, razen v Beljaku, še v Rožeku, v Podgorjah, v Št. Jakobu, v Vrbi, na Kostanjah, na Strmcu, morda že tudi v Bistrici na Zilji, v Podkloštru, Šmohorju (tu je delovala razen katoliške ljudske šole tudi protestantska) in morda še kje. Iz nekega poročila vemo, da so naročale tudi koroške šole slovenske učbenike iz Ljubljane. Iz tega torej lahko sklepamo, da so opravljali tudi na šolah slovenskega dela beljaškega distrikta tedaj

pouk v slovenščini, kar potrjuje tudi beljaški lokalni zgodovinar Ghon, a tam, kjer je bil pouk dotlej le v nemščini, so se že pripravljali, da uvedejo vsaj dvojezičnega. Ukinjena je bila pa tedaj beljaška dekliška šola, ki so jo vodile tam že znane nam tretjerednice, v njih samostanu je bilo pa nastanjeno sodišče.

Slišali smo že, da je Marmontova šolska uredba z dne 4. VII. 1810 predvidevala novo gimnazijo (in celo licej) tudi za Beljak. Da so mislili Francozi nanjo čisto resno, nam dovoljno dokazuje dejstvo, da so bili zanjo imenovani že celo nekateri profesorji in sicer za modroslovje, matematiko ter za latinščino in francoščino (za poslednji dve je bil imenovan šmartinski župnik Bonend), delovati pa ni začela menda zaradi pomanjkanja učencev, še manj seveda tudi predvideni licej. Jako so pa tedaj izboljšali beljaško osnovno šolo s tem, da so ji priklopili še posebno risarsko šolo ter tečaja za pouk francoščine in italijanščine.

Prav izredno skrb so pa posvetili Francozi višjemu šolstvu, ki se je pa po svoji ureditvi nekoliko razlikovalo od višjega šolstva v Franciji. Že Marmontov ukaz iz l. 1810 je predvideval za vso Ilirijo poleg 25 gimnazij še 9 licejev, od katerih naj bi bila pa ljubljanski in zadrski organizirana kot »centralni šoli« (ljubljanska centralna šola je bila potem otvorjena dne 15. XI. 1810). »Liceje« bi mogli primerjati z današnjimi višjimi gimnazijami, a »centralne šole« so se bližale že stopnji vseučilišča, tako da bi mogli dijaki gimnazij in licejev na njih dovršiti svojo izobrazbo. Rektor ljubljanske centralne šole je bil kanonik (in poznejši goriški nadškof) Walland, doma iz Nove vasi na Gorenjskem, torej Slovenec, njen kancler pa poznejši tržaški škof in znan slovenski pisatelj Mat. Ravnikar. Razen teh je poučeval tu še znameniti naš rastlinoslovec in Wulfenov prijatelj

Fr. Hladnik, ostali profesorji so bili pa raznih drugih narodnosti, kajti učni jezik na ljubljanski centralni šoli je bil francoski in italijanski, a nekatere predmete so predavali tudi latinsko.

Ker je povzdignil Marmont že dne 22. VIII. 1810 tudi dotedanje ljubljansko medicinsko-kirurgično učilišče na stopnjo prave vseučiliške fakultete, so se torej na ljubljanski centralni šoli že tedaj lahko šolali duhovniki, profesorji, zdravniki, lekarnarji, inženirji, geometri, arhitekti in pravniki, študij je pa trajal 4—5 let. Ker so otvarjali vsako leto le po en višji tečaj, a francoska vlada je trajala samo še tri leta, pa seveda ni mogel noben dijak dovršiti vseh svojih študij že v Ljubljani. Kakor že terezijansko in jožefinsko šolstvo, je imelo pa tudi napoleonsko višje šolstvo za svoj poglavitni cilj usposabljati državi dobro uradništvo.

Ta ureditev je bila končno z dekretom z dne 12. XI. 1811 še izpopolnjena tako, da je bila ljubljanska centralna šola spremenjena v pravo »akademijo« s stopnjo vseučilišča in 10 stolicami (za bogoslovje, pravo, modroslovje in medicino), a gimnazija se je stopila z licejem in je obsegala 2 »gramatikalna«, 2 »humanistična« in 1 »retorični« razred. Jeseni l. 1813 je imela akademija že 9 profesorjev, na liceju pa 7, med katerimi je bilo več odličnih domačih strokovnjakov (razen imenovane trojice n. pr. še pravnik J. Dolinar, zdravnika F. Melzer in A. Jevnikar, modroslovec J. Kos).

Tako so nam dali torej vseučilišče že Francozi, ki so ga potem Avstrijci po svojem povratku hitro zopet ukinili in smo se potem Slovenci zanj zaman borili prav do konca habsburške monarhije. Sploh je prevevala vso francosko prosvetno organizacijo v Iliriji smotrna širokopoteznost, kakršne naše dežele dotlej še niso poznale. Ona bi bila naše dežele nedvomno kulturno

visoko dvignila, a je žal v tako kratki dobi ni bilo mogoče izvesti do konca; vrnivši se Avstrijci so nam jo pa potem sploh razdrli. Dala nam je takoj in brez najmanjšega oklevanja popolno priznanje našega jezika v osnovni in srednji šoli, kar nam je pozneje Avstrija še celih sto let zopet oporekala. Naša mladina se je tedaj lahko vzgajala doma, v narodnem duhu in s čutom dolžnosti do svojega naroda ter bi po dokončanem študiju tudi ostajala med lastnim narodom. Ona bi nam potem seveda naglo izlikala tudi naš jezik za vsa področja književnega izražanja.

Končno naj še omenim, da so nam Francozi ustanovili v Ljubljani tudi umetno-obrtno šolo in prvi botanični vrt, v Trstu in Idriji pa še druge strokovne šole. Za pospeševanje obrti so ustanovili za »Ilirce« tudi 100 prostih mest na višji šoli za umetnost in obrt v mestu Chalons sur Marne (173 km vzhodno od Pariza). Prvih 68 »Ilircev« je prispelo tja že pred Božičem l. 1810 in so bili sprejeti jako slovesno.

*

Velike spremembe so bile izvršene v teh letih tudi v cerkveni upravi. Kakor vemo, je francoska revolucija kmalu zavzela ne le proticerkveno, temveč naravnost skrajno protikrščansko stališče, dokler ni potem Napoleon l. 1801 s tem radikalno prekinil, sklenil s Cerkvijo konkordat, jo nekako podržavil, njeno upravo močno prilagodil politični upravi, verstvu pa odkazal prevažno mesto v državnem ustroju in zatrl v šolah dotedanji brezbožni duh, kar mu je naklonilo mnogo simpatij tudi v katoliških krogih. Res je, da je cerkveno upravo čisto podredil državi, toda to je storil cesar Jožef II. že tudi v Avstriji in je strogi jožefinizem ostal potem v veljavi še tudi pod cesarjem Francom I. Glede na to tudi duhovščina, razen frančiškanov, ni kazala nobenega na-

sprotstva do francoskih oblasti, a nekateri — kakor bomo še slišali — so bili zanjo celo jako navdušeni.

Točen je pa tudi izrek, da, »kamor je stopila francoska noga, tam se je ustanovila tudi framasonska loža«, toda te za Napoleona že po svojih pravilih niso smele razpravljati ne o političnih in ne o verskih vprašanjih, temveč so gojile predvsem domoljubni duh in služile v veliki meri zgolj družabnosti, zato je bil tedaj njih član tudi marsikak duhovnik (n. pr. Vodnik). Sicer so pa ostale framasonske lože za slovenstvo sploh brez vsakega pomena, ker je vladal v njih izključno francoski obredni jezik in ogromna večina naših ljudi zanje tudi nikoli ni kazala kakega aktivnega zanimanja, pač so se pa raznašale o njih med preprostim ljudstvom pogosto naravnost strašne bajke. Da li je obstajala v tej dobi v koroški provinci (Beljaku) loža, doslej ni znano, ni pa izključeno; vemo pa, da je delovala tedaj v Ljubljani francosko-ilirska civilna loža »Les amis du Roi de Rome«.

Stanje, kakršno je ustvaril Napoleon v Franciji, je bilo takoj uvedeno tudi v Iliriji in zadevna določila osnovnega dekreta z dne 15. IV. 1811 prilagodena francoskemu konkordatu (s 1. I. 1812 je bil n. pr. uveden tudi francoski koledar, ki je poznal, razen nedelj, le še 4 zapovedane praznike letno, toda ljudstvo se je držalo še nadalje starega). Škofje in ostala duhovščina so še nadalje uživali dotedanja svoja posestva in dohodke, le desetina je bila odpravljena, a zato so dobili posebno prizadeti enkratno podporo in vsi tudi državno plačo (po povratku Avstrijcev so bili urejeni potem tudi zaostanki desetin in podložnikov). Župnije so bile razvrščene v 3 razrede in njihovi župniki so dobivali po 1000, 800 in 700 Fr letne plače, kaplani po 500 Fr, dekani še po 200 Fr doklade in generalni vikarji po 2000 Fr.

Hudo pa so bili gmotno oškodovani tisti duhovniki, čijih kapitali za vzdrževanje so bili naloženi v avstrijskih državnih obligacijah, ker so te zaradi avstrijskega državnega bankrota l. 1811 izgubile ⅔ svoje vrednosti (to je pa seveda veljalo tudi za tiste duhovnike, ki so ostali še nadalje pod Avstrijo). Patronati so bili na Koroškem odpravljeni vsi z intendantovim odlokom z dne 7. I. 1811 in vsa duhovniška imenovanja je izvrševal generalni guverner (šmohorska župnija je bila n. pr. l. 1810 podeljena francoskemu emigrantu iz Alzacije P. Frenotu, ki je ostal potem tam kot dekan še do l. 1843, a avstrijske oblasti so mu večkrat delale velike sitnosti).

V zvezi z odpravo patronatov so za upravo cerkvenega imetja ustanovili v vsaki meríji poseben »cerkveni svet« (conseil de fabrique), a ti so poslovali baje slabo, ker se vlada ni vtikala vanje. Duhovščini je bil vzet vsak neposredni vpliv na šolstvo in katekizem so morali poučevati učitelji sami po francoskem državnem katekizmu (kakor smo slišali, je tega prevedel Vodnik), ki je vseboval tudi mnogo pouka o državljanskih pravicah in dolžnostih ter celo o poljedelstvu (avstrijske oblasti so pozneje zaplenile še 870 izvodov teh katekizmov ter jih uničile). S l. I. 1812 je bila uvedena tudi civilna poroka (poročali so mêri), ki se je morala izvršiti pred cerkveno, in enako so tudi v zakonskih zadevah razsojala civilna sodišča. Št. Singer trdi, da je bila vsa 4 leta francoskega gospostva sklenjena ena sama civilna poroka (v Trgu), kar pa nikakor ne bo verjetno. Jako nenaklonjeni so bili Francozi (kakor tudi avstrijski jožefinizem) samostanom, vendar je Marmont v Dalmaciji zelo podpiral frančiškane. Bratovščine so bile ukinjene vse razen dveh, njih imetje so pa zasegli v korist cesarske komore, sicer so pa zastopali ilirski upravitelji mne-

nje, da se vlada ne sme polastiti cerkvenih imetij. Vodstvo krstnih, poročnih in mrliških matičnih knjig so z dnem 17. V. 1812 poverili mêrom, a ker ti za tak posel večkrat niso bili sposobni, so jih marsikje še nadalje vodili župniki (vsaj zasebno). Procesij se je smelo vršiti le po 5 letno (pod cesarjem Jožefom II. so pa bile prepovedane sploh vse). Ukinjen je bil tudi »toleranční patent« cesarja Jožefa II. in priznana protestantom popolna verska svoboda; a ker je začelo mnogo ljudi prestopati k luteranom, so skušale potem tudi francoske oblasti to precej zajeziti. Končno je bila ukinjena tudi prepoved naseljevanja židov in so prišli potem na Gornje Koroško vnovič prvi židje, dočim je ostala ta prepoved seveda še nadalje v veljavi v avstrijski Spodnji Koroški. Kakor nekoč jožefinske reforme, tako je tudi večino teh reform sprejemalo ljudstvo s precejšnjo nevoljo.

Francoski cerkveno-upravni ukrepi pa so imeli za koroško provinco še druge jako vidne posledice. K Iliriji spadajoči trije tirolski kantoni, ki so spadali dotlej k briksenški škofiji in vsa h krški škofiji pripadajoča Gornja Koroška so bili odcepljeni od dotedanjih svojih škofij in prideljeni ljubljanski, ki jo je vladal tedaj bolehni škof Ant. Kavčič, doma iz Idrije. Ker so prve čase mnogi pričakovali, da bo Napoleon Ilirijo vrnil Avstriji, se je tudi krški škof Salm vse leto 1811 trdovratno upiral predaji Gornje Koroške ljubljanskemu škofu, končno je pa moral 27. II. 1812 vendarle popustiti; vernikom pa je bilo to objavljeno šele dne 4. IV. 1812. Še isto leto je izvršil potem škof Kavčič v spremstvu svojega notarja, poznejšega škofa A. A. Wolfa, tudi vizitacijo glavnih gornjekoroških župnij.

Vso koroško provinco (štela je 166 župnij) je upravljal beljaški dekan in župnik M. Drocker (po rodu Mariborčan) kot generalni vikar z obsežnimi pooblastili

(njegov tajnik je bil pa F. L. Hohenauer, poznejši prošt v Brežah in cerkveni zgodovinar). Njegovo stališče pa je bilo jako težko, ker se mož nikakor ni mogel vživeti v novi položaj, zlasti pa še zato, ker je spričo slabih ilirskih financ, poleg uradništva, tudi duhovščina dobivala svoje prejemke skrajno neredno. Marsikateri duhovnik je zapustil svoje službeno mesto in se rajši preselil nazaj pod Avstrijce in nekateri so storili to tudi iz političnih razlogov, tako da je vladalo močno pomanjkanje duhovščine. Ko je l. 1812 guverner Bertrand obiskal tudi Gornjo Koroško, se je Drocker pri njem hudo pritožil zlasti zaradi zaostalih plač duhovnikom. Guverner je sprejel pritožbo baje s precejšnjo nevoljo na znanje, vendar je ukazal izplačati vse zaostanke. Toda Drocker se je vendarle naveličal večnega lasanja z oblastmi in zlasti še, ker ni dobil nobene opore pri svojem škofu, je odložil svoje mesto ter vstopil kot redovnik v samostan v St. Lambrechtu (severno od Brež). Njegove posle je prevzel potem 22. IX. 1812 častiželjni dekan v Trgu J. Zopoth in jih vodil do konca francoske oblasti.

Na splošno pa je bilo razmerje med francosko oblastjo in duhovščino na Koroškem in na Kranjskem jako dobro in francoska poročila so izrečno hvalila naklonjenost (»le bon esprit«) duhovščine. Beljaške tretjerednice so pa l. 1809 prodale svoje skupno imetje in se razšle (nekaj se jih je baje preselilo tudi v Velikovec), tako da za časa Ilirije v koroški provinci ni bilo nobenega samostana več.

Ker so prilagodili Francozi cerkveno-upravne meje povsod politično-upravnim, a je bila Kanalska dolina (z belopeškim dekanatom vred) dodeljena Italijanskemu kraljestvu, so tudi to (t. j. skoro ves trbiški dekanat) pridelili nadškofiji v Vidmu, ki jo je vladal tedaj nadškof

B. Rasponi. Dekan trbiškega dekanata je bil sprva žabniški župnik Marinič (poznejši prošt pri Gospe Sveti), za njim naborjetski župnik, končno pa trbiški župnik Kugi. Ker se nobeden izmed njih ni mogel vživeti v popolnoma tujo jim italijansko politično in cerkveno upravo, so se po vrsti izselili vsi na Spodnje Koroško; avstrofilski pontabeljski župnik Jan. Wango je pa prišel v spore s tamošnjim »sindikom« (županom) in bil celo obsojen na 6 dni zapora (njegov sorodnik Jos. Wango je bil pa tedaj župnik pri fari sv. Nikolaja v Beljaku in je užival največji ugled).

Popolno preureditev je doživelo dotedanje skrajno zastarelo avstrijsko pravosodje in je bilo organizirano po tedaj najmodernejšem francoskem načinu (Napoleonovem zakoniku). Odpravljene so bile vse posebne pravice posameznih stanov in pred zakonom so bili vsi državljani enaki, vsak se je smel ustno ali pismeno zagovarjati pred sodiščem ter si najeti zagovornika; ako pa tega ni storil sam, mu ga je postavilo sodišče (v Beljaku so bili tedaj po 3—4 odvetniki). Poskus poravnave je postal obvezen pred vsako civilno pravdo, sodne obravnave so bile javne ter ustne, razsodbe podprte z razlogi, vsi sodni in upravni posli so bili popolnoma ločeni in pravica se je delila brezplačno. Vse to je pomenjalo velikanski napredek v primeri s prejšnjim avstrijskim sodstvom, ko so bile pravde tajne, pismene, brezkončne in drage.

Kakor vemo, je bilo nižje civilno sodstvo nad podložniki poprej v rokah graščinskih gospoščin. Ker so Francozi odpravili njih upravne pravice, je bil postavljen za vsak kanton poseben »mirovni sodnik« (juge de paix), njemu ob strani pa po 2 namestnika in vodja pisarne, ki so razsojali v vseh civilnih sporih do 100 Fr, v kazenskih zadevah pa le o prestopkih. Imeli so torej

približno pristojnost današnjih okrajnih sodišč. Vse razsodbe so morali mirovni sodniki v 5 dneh predložiti državnemu pravdniku, ki je lahko napravil vzklic pred prvo kazensko instanco, ako se mu je zdela kazen neprimerna. Pristojnost mirovnih sodnikov je bila potem z dekretom z dne 2. VI. 1812 določena tako, da je bila v civilnih zadevah do vrednosti 50 Fr pritožba proti njih razsodbam brez priziva (n. pr. v tožbah o premeščanju mejnikov, motitvi posesti, tožbah zaradi škode, ki so jo napravili ljudje ali živali na polju, tožbah o neizvrševanju delovnih pogojev od strani delavcev ali delodajalcev, tožbah zaradi razžaljenja časti itd.). Mirovni sodniki so vršili tudi vse inventure in cenitve. Najznačilnejša njihova dolžnost je bila pa ta, da so morali vedno najprej poskušati stranke pregovoriti, naj se pobotajo zlepa. Po uvedbi novega kazenskega procesa (1810) so smeli nalagati kazni do 15 Fr ali 5 dni zapora.

Pritožbe proti razsodbam mirovnih sodnikov so šle na tribunal 1. stopnje, ki je tvoril obenem kriminalno sodišče in je razsojal v spornih zadevah do vsote 1000 frankov, ne da bi bil mogoč še nadaljnji priziv. Teh tribunalov je bilo v vsej Iliriji 11, za vso koroško provinco v Beljaku. Imel je predsednika, 4 svétnike, 1 državnega tožilca, 1 vodjo pisarne in več sodnih slug, razen tega pa še 2 prisednika iz vrst meščanstva. Skoro vse (v Beljaku sploh vse) sodno osebje so Francozi uvidevno jemali iz vrst prejšnjih avstrijskih sodnikov in uradnikov, ki so pač najbolje poznali razmere in pravne običaje.

Francoski kazenski zakonik je stopil v veljavo 1. XI. 1811, dotlej je pa veljal še stari avstrijski pravdni red, a francoski državljanski zakonik (Code Napoleon) z Novim letom 1812. Preiskave v kazenskih zadevah so bile poverjene mêrom (županom), mirovnim sodnikom in policijskim komisarjem, ki so izročali nabrano gradivo dr-

žavnemu tožilcu. Prizivi proti razsodbam teh sodišč so šli na vzklicno (apelacijsko) sodišče, pri sporih, ki so jih obravnavala razna sodišča, pa na »mali svet«, ki je bil deloma tudi prizivni sodni dvor zoper razsodbe trgovskih sodišč. Apelacijska sodišča so bila v Iliriji 3, in sicer v Ljubljani, v Zadru in v Dubrovniku. Štela so po 12—14 sodnikov. Bavila so se zgolj s civilnimi zadevami in so obenem nadzorovala tudi sodišča 1. stopnje. — Kot nekako posebnost naj omenim še to, da so naročili za Ljubljano že spomladi l. 1810 iz Pariza tudi »giljotino«, to je pripravo, s katero so za časa revolucije sekali obsojencem glave, toda zaradi splošnega ljudskega odpora je pri nas menda niso nikoli uporabljali.

Jako koristna francoska novost so bila (poleg trgovskih zbornic) trgovska sodišča, ki so bila v začetku l. 1812 ustanovljena 4 (v Ljubljani, Trstu, Reki in Dubrovniku). Za njih sodnike so jemali veletrgovce in bankirje, ki so vršili svoj poklic vsaj že 5 let, a vsako leto jih je izstopila polovica. Ta so razsojala v vrednosti do 1000 Fr., za višje vsote pa apelacijska sodišča. Imela so to koristno prednost, da so pri razsodbah upoštevala predvsem udomačene nazore in običaje. — Za čuvanje javne varnosti in za kaznovanje političnih prestopkov so bila ustanovljena še posebna vojaška sodišča, toda predsedovali so tudi tem civilni sodniki.

Kot sem omenil, je bilo francosko sodstvo po zakonu brezplačno, toda zaradi majhnih plač sodnikov in zaradi nerednega prejemanja še teh so sodniki baje radi izrabljali vse prilike, da so pri sodstvu tudi kaj zaslužili. Za vse sodnike so bile pri njih uradnem poslovanju predpisane tudi posebne obleke (črni in rdeči talárji). Ljudstvo se dolgo ni moglo privaditi francoskemu sodstvu, a končno je dobilo o njem jako ugodno mnenje

in ljudje so radi hodili poslušat tudi sodne obravnave, bali so se pa stroškov in sodnega postopka.

Uradni jezik je postal takoj po prihodu Francozov tudi pri sodiščih avtomatično in brez kake posebne naredbe francoski. Ker je potrdil Marmont vse prejšnje avstrijsko uradništvo na svojih mestih, če so prisegli Napoleonu, a ker ti vsaj na nižjih položajih francosko niso znali, je ostalo vsaj pri nižjih uradih po sili razmer še vse pri starem, torej pri nemškem uradovanju. Šele guverner Bertrand je izdal potem na osnovi § 250 definitivnega organizacijskega dekreta iz l. 1811 tudi prvo naredbo (25. IX. 1811), ki se je tikala jezikovnega vprašanja pri ilirskih sodiščih. Tudi ta navodila niso določala glede jezika ničesar jasnega, le § 109 je odrejal, da »v primeru, ako sodnik, obtoženec, priče ali eden od teh ne govoré istega jezika ali niti istega narečja«, imenuje predsednik sodišča uradnega zapriseženega tolmača (o teh je izšla dne 3. III. 1813 še posebna uredba). Tolmače so imenovali navadno iz vrst uradništva. Končno je bilo v § 159 še določeno, da se natisnejo ta navodila v treh jezikih, to je v francoščini, italijanščini in nemščini, toda znana sta le francoski in italijanski natisk. Že pet dni nato je pa izšla še druga naredba, v kateri je bilo rečeno, da se smeta rabiti za vse javne in zasebne spise pri sodiščih skupno s francoščino tudi nemščina in italijanščina. Toda po sili razmer je ostalo vsaj pri nižjih uradih še vse pri prejšnji avstrijski praksi, to je, da se je vršila velika večina vsega uradnega poslovanja v politični in v sodni upravi še nadalje v nemščini in celo brez predpisanih francoskih prevodov. Laže je pa šlo pri višjih uradih, ker je vsaj višje izobraženstvo v Avstriji večidel že znalo tudi francosko, dočim francoski oblastniki niso znali nemško. Glede na to so n. pr. tudi zapisnike ljubljanskega prizivnega sodišča lahko vodili v

francoščini in so tudi med seboj razpravljali v tem jeziku (v arhivih graškega višjega deželnega sodišča je 257 takih pravnih spisov).

O slovenščini pri ilirskih sodiščih nam torej vsi uradni viri popolnoma molčé. Po vsej verjetnosti se ta, razen pri kantonskih mirovnih sodnikih, ni uporabljala, toda s slovenskimi strankami, ki nemščine ali francoščine niso znale, so pač morali občevati tudi pri tujejezičnih obravnavah vsaj s posredovanjem slovenskih tolmačev in tudi v tedanje nemške sodne zapisnike so večkrat vpleteni slovenski vzorci za prisege. Da pa Bertrandove naredbe o slovenščini pri sodiščih molče, je seveda vzrok ta, da velik del tedanjih sodnikov slovensko ni znal, a celo tisti, ki so jo znali, je radi njene tedanje še premajhne razvitosti, zlasti v pravnem izrazoslovju, niso znali dovolj za natančno pravno izražanje. Precéj jasno pa lahko vidimo, da je skušala francoščina tudi pri sodiščih čimbolj izpodrivati dotlej vseveljavno nemščino. Da se slovenščina pri tedanjih sodiščih še ni mogla uveljaviti, bo pa eden poglavitnih vzrokov tudi ta, da med takratnimi slovenskimi pravniki še ni bilo nobenega takega moža, kakršen je bil na šolskem polju V o d n i k .

Prav svojevrstno so uredili Francozi skrb za mladoletne. Zanje so postavljali posebne »rodbinske svete«, sestavljene iz sorodnikov mladoletnega, predsedoval jim je pa mirovni sodnik. Ti sveti so odločali o vseh zadevah mladoletnega, a en član je upravljal njegovo imetje. Država ni prevzemala za to upravo nobene odgovornosti, toda nedoletni je po dosegi polnoletnosti (t. j. s 25 letom) varuha lahko tožil za morebitno škodo.

Obenem z uveljavljenjem Napoleonovega zakonika je postala obvezna tudi registracija vseh listin kakršnega koli značaja in je bilo treba plačati za registracijo posebne takse. Neregistrirane listine niso imele nobene

pravne veljave (n. pr. dolžna pisma, oporoke itd.). Za vso koroško provinco je bil osnovan v Beljaku poseben hipotekarni urad, pri katerem je bilo treba registrirati vse hipotečne listine (tudi prejšnje iz starejših zemljiških knjig). — Za notarje so pripuščali izprva vse, ki so bili vešči sestavljanja listin, pozneje so pa uvedli zanje posebne izpite. Veljavne so bile le listine, sestavljene pri notarjih. Pri beljaškem tribunalu je bil notar neki J. Rochlitzer.

Največje neposredne važnosti za naše slovensko ljudstvo je bilo pa seveda stališče, ki so ga zavzemali Francozi nasproti kmečkemu podložništvu. Kakor vemo, je v Franciji že revolucija korenito pomedla s fevdalizmom in s kmečkim podložništvom (1789) in tudi Napoleon sam je bil najhujši nasprotnik podložništva, zato so imeli Francozi po vseh deželah največje težave ravno s plemstvom. V vseh deželah, ki jih je on zavojeval, je namreč skušal čimprej odpraviti tudi vse podložniške vezi. Francozi so tudi v Iliriji dobro vedeli, da se morejo opirati pravzaprav predvsem na široke ljudske množice in zadnji ilirski guverner Fouché je dne 3. X. 1813 celó izrečno pisal svojemu cesarju: »Samo veliki gospodje žalujejo v Iliriji po avstrijski oblasti.« (Precej ilirskega plemstva se je zato tudi preselilo v Avstrijo.) Toda navzlic temu se je francoska uprava ves čas dobro zavedala, da je njen položaj vendarle v veliki meri odvisen od plemstva, zato je tudi iskala neke srednje poti med zemljiškimi gospodi in podložniki. Glede na to je generalni intendant Dauchy že takoj po sklenjenem miru razglasil, da naj vsakdo plačuje »gospodnje davke (t. j. davke v blagu) inu vse cesarske inu gosposkine plačovanja po stari navadi inu versti svoji lastni gospojski ob pravim času brez izgovora«. Tistim, ki bi se ne ravnali po tem ukazu, je zagrozil z ostrimi kaznimi. — Že l. 1810 so pa

ukinili vse uprave državnih veleposestev (domen), stavbe in zemljišča pa oddali v zakup.

Vidnejši korak dalje je storil potem šele osnovni dekret iz l. 1811. Ta je v § 250. določal, da bodo dobile z novim letom 1812 tudi v Iliriji zakonsko moč vse na Francoskem veljavne postave. Če bi bilo to izvršeno, bi moral biti torej že tedaj tudi naš kmet rešen vseh dotedanjih podložniških vezi. Toda § 252. je potem le na kratko označil pogoje in omejitve zemljiške odveze. Tam je bilo pa rečeno, da »samo le rábote strogo osebnega značaja so odpravljene brez odškodnine. Pravice, bodisi tudi fevdalnega značaja, izhajajoče iz nekdanje prepustitve zemljišča, so odkupljive«. Tako je bila torej brez vsake odškodnine odpravljena tista osebna ali vprežna tlaka, ki jo je bil že cesar Jožef II. (1783) omejil samo na 12 dni v letu, še nadalje so pa ostale v veljavi vse druge, v urbarjih zapisane dajatve in služnosti podložnikov njih zemljiškim gospodom, vendar so se mogle sporazumno odkupiti. Generalni komisar za pravosodje je izdelal potem že tudi podrobni načrt za taka odkupovanja; ta pa ni bil nikoli izdan, zato je ostalo še nadalje pri starem. Ker so torej pričakovali naši kmetje glede na zgoraj navedeni § 250 mnogo več, je zavladalo med njimi precejšnje razočaranje in razburjenje ter dajalo tudi mnogo povoda za hujskanja (zlasti na Dolenjskem in na Tržaškem), posebno ker so nekateri intendanti celo grozili, da bodo kmete tudi s silo prisilili k izvrševanju njih urbarialnih dolžnosti. Toda zaradi premajhne jasnosti zgoraj navedenega § 252 je potem guverner Bertrand vendarle odredil, da so bili odslej tudi gostači oproščeni tlake 12 dni v letu, ki so jo morali dotlej opravljati za hiše, v katerih so stanovali, obenem je pa tudi vsem podložnikom znižal dotedanje urbarialne dajatve za eno petino, a tistim, ki so se branili plačevati tudi

preostale 4/5, je zapretil, da bo »terjan in prisiljen tudi z eksekucijo k svoji dolžnosti in vsaka kresija ima oblast mu vojake v hišo poslati«. Za ostale dajatve si je pa moral zemljiški gospod v smislu dekreta z dne 10. VII. 1810 pridobiti hipotekarne pravice, če jih je hotel izterjati.

*

Kakor torej iz navedenega pregleda razvidimo, so se Francozi jako obotavljali tudi v Iliriji kratko in malo odpraviti vse dotedanje podložniške odnošaje. Že v II. delu te zgodovine sem ponovno poudaril, da je bilo pri nas to vprašanje izredno zapleteno, zato so Francozi z njim odlašali. Ravno precejšnja ohranitev starega fevdalnega sistema pa je bila tudi poglavitna ovira za uvedbo francoskega upravnega sistema in n. pr. skoro izključeno osnovanje svobodne kmečke občine. Res je pa seveda tudi, da Francozi nikoli, prav do današnjega dne, niso imeli pravega razumevanja za krajevne samouprave, kakršno imajo n. pr. Angleži, temveč je bil njih ideal od nekdaj državni in upravni centralizem.

Francozi se niso hoteli prenagliti in si tudi ne nakopavati še hujšega nasprotstva plemstva, temveč so želeli zavzeti nekako pomirljivo stališče med graščaki in podložniki. Nobenega dvoma pa ne more biti, da bi rešili ugodno za kmeta tudi to vprašanje, ako bi ostali pri nas kaj dlje časa. Urednik uradnega lista, že znani nam N o d i e r, se je javno zavzemal za kmete in je dal svoj spis celo posloveniti, kar je vzbudilo veliko razburjenje med graščaki. Čeprav torej Francozi kmetov še niso mogli popolnoma zadovoljiti, so jim pa prinesli vendarle prav bistvena olajšanja. Odpravili so brez vsake odškodnine vso ráboto (tlako) osebnega značaja, znižali podložnikom za 20 odst. dotedanje njihove dajatve in vse dajatve v blagu so bile z dekretom z dne 10. VII. 1810 spremenjene v denarne dajatve, preračunane po

povprečni ceni več zadnjih let. To je bilo v velikansko korist kmetov, kajti spričo silne podražitve kmečkih pridelkov so se dohodki kmetov jako dvignili, mnogi so poplačali vse dolgove in izboljšali svoje gospodarstvo, a druge je zavedlo tudi v zapravljanje, kockanje (zlasti kegljanje za visoke vsote), pijančevanje in pretepanje (posebno ob žegnanjih in na sejmih).

Še mnogo važnejši pa sta bili dve drugi novosti. Kakor vemo, so tvorile gospoščine pred prihodom Francozov tudi prvo upravno in sodno oblast nad njihovimi kmečkimi podložniki, kar je ravno povzročalo toliko odvisnost naših kmetov od njihovih graščakov. To je sedaj dokončno prenehalo in v zvezi s tem je bilo graščinam odvzeto tudi vodstvo zemljiških knjig. Z ustanovitvijo merij je izginila upravna oblast zemljiških gospodov nad podložniki, z ustanovitvijo mirovnih sodišč pa še stoletna sodna oblast. Glede na to tudi mirno lahko trdimo, da so prinesli šele Francozi našemu kmetu osebno osvobojenje, razen tega mu pa še vidno znižali njegova dotedanja bremena ter mu pripomogli do pravega blagostanja.

V zvezi z močno spremembo gospodarskega položaja je vsekakor nastala tudi precejšnja sprememba v dotedanjih običajih. Dotedanja noša je čisto izginila skoro na vsem Gornjem Koroškem in vsi so se začeli oblačiti po francoskem načinu. Po mestih so začeli nositi ozke hlače in plašče s širokimi ovratniki, bogatejši meščani tudi črne frake, meščanke so pa opustile dotedanje zlate avbe. Tudi po kmetih so se dotedanje kratke irhaste hlače umaknile dolgim lodnastim in izginili so dotedanji klobuki s širokimi krajci. Samo slovenske Ziljanke so še nadalje ohranile svojo slikovito narodno nošo. Razen tega so si začeli tedaj po vsej Iliriji moški po novi šegi striči lase, dočim so ohranili na Spodnjem Koroškem še

nadalje kite, dokler jih niso odpravili tudi v avstrijski vojski[9].

Precej neugoden vpliv na naše kmečke razmere pa je imela neka druga francoska določba. Do prihoda Francozov so bila naša kmečka posestva nedeljiva. To je pa nasprotovalo francoskemu pojmovanju imovine in po Napoleonovem zakoniku je smel vsak dedič zahtevati svoj delež. Ako potem n. pr. nepremičnine ni bilo mogoče deliti, so jo prodali na dražbi, česar niti rodbinski oče v svoji oporoki ni mogel preprečiti. Tako je prihajalo do drobitev celo majhnih posestev, kar je imelo potem jako škodljive posledice za socialni sestav naših vasi in za kmečko gospodarstvo sploh. V nekaterih predelih Slovenije je ostalo pri teh škodljivih določbah še tudi po odhodu Francozov.

*

Celo Francozom neprijazni koroški nemški zgodovinarji (n. pr. Hermann, Aelschker, Ghon) morajo priznati, da je prineslo francosko gospodarstvo na Gornje Koroško zlasti v prvih letih vseobče gospodarsko blagostanje, dočim se je položaj v avstrijskem delu (na Spodnjem Koroškem) naglo poslabševal od leta do leta in je bila tu tudi draginja neprimerno večja nego v Iliriji. Samo ob sebi je umevno, da so se hoteli Francozi takoj po zasedbi naših dežel čimprej iznebiti tedaj veljajočih avstrijskih bankovcev, ki so zaradi obupnih

9) Moška mladina se je pa začela kmalu tudi na Spodnjem Koroškem oprijemati nove šege. Tako si je odrezal kite tudi neki mladenič v obmejnih Brodeh. Domači župnik je zaradi tega celo s prižnice grmel proti taki „novotariji", oče je pa doma preklinjal tega svojega sina tako dolgo, da se je fant iz obupa obesil. Tedaj je začelo pri hiši „strašiti" in od tod je dobila potem vsa kmetija ime Strah.

avstrijskih financ že itak naglo izgubljali svojo vrednost tudi v Avstriji. Ravnali pa so Francozi pri tem jako previdno, da ne bi povzročili prevelikega gospodarskega pretresa in ker avstrijskih bankovcev ni bilo mogoče kar čez noč umakniti iz prometa. Z naredbo z dne 16. XI. 1809 so najprej prepovedali uvoz avstrijskih bankovcev v Ilirijo, devet dni zatem (25. XI.) so pa določili, da bodo sprejemali dunajske bankovce odslej samo še za plačevanje kontribucij in to po četrtinski vrednosti vsote, na katero so se glasili. Z Novim letom so bila pa prepovedana tudi vsa zaračunavanja v avstrijski valuti. Posledica je bila ta, da so se skušali ljudje čimprej iznebiti teh bankovcev, tako da so jih zamenjevali za kovani denar (zlasti na Dunaju) ali pa za blago v Avstriji. Da bi ta odtok še bolj pospešil, je znižal Marmont potem že takoj po Novem letu njih vrednost samo še na 1/6. Na ta način so že spomladi l. 1810 avstrijski bankovci čisto izginili in z dnem 16. III. 1810 so prišli sploh ob vsako veljavo, a par mesecev zatem so pa še močno znižali vrednost malovrednega avstrijskega bakrenega drobiža, v promet je pa prišel polnovredni francoski srebrni denar. Tako so torej s temi ukrepi Francozi za dobro leto prehiteli Avstrijce, kar je potem tudi prihranilo Ilircem milijonske izgube.

Čeprav so spričo teh ukrepov ljudje izprva precej godrnjali, so jim pa prinesli vendarle velikansko korist, kajti razvrednotenje avstrijskih bankovcev je šlo v Avstriji, torej tudi na Spodnjem Koroškem, še mnogo dalje, tako da je stal končno en srebrni goldinar 17 papirnatih. Ko pa ni mogla Avstrija s svojimi financami več ne naprej in ne nazaj (izdanih je bilo že za 1060 milijonov bankovcev), se je odločila končno za — bankrot. Dne 15. III. 1811 ob 5. uri zjutraj so razglasili, da so sploh vsi stari bankovci postali neveljavni, a za vsakih

100 goldinarjev v starih bankovcih dobi vsak za 20 gld novih (teh so izdali za 212 milij. gld), obenem so pa znižali na polovico tudi vse ustanove, javne obligacije in obresti, dočim so državnim upnikom (torej predvsem velikim kapitalistom) priznali polno vrednost njihovih posojil, tako da se državni dolg ni prav nič zmanjšal, a za preračunavanje zasebnih dolgov so upoštevali zniževanje vrednosti bankovcev od l. 1799. dalje. Močno so znižali tudi vrednost bakrenega drobiža. Ti ukrepi so seveda do dna pretresli vso avstrijsko trgovino in javni kredit, propadli so premnogi bogataši in fondi, marsikatera rodbina je pa prišla sploh čisto na beraško palico.

Čeprav je vladala v dotedanjem avstrijskem davčnem sistemu silna nepreglednost in zamotanost, zlasti glede neštetih indirektnih davkov, so vendarle obdržali Francozi v Iliriji še vse leto 1810 vse pri starem, le k dotedanjim avstrijskim kolkom za listine, trgovske knjige, menice, koledarje, karte, lepotičja, časopise in za še nekatere druge stvari so uvedli še posebne kontrolne kolke, zato so pa takoj po sklenitvi schönbrunnskega miru prenehali pobirati vojne kontribucije. Ker so prejšnji vojni dogodki do dna pretresli vse gospodarstvo in je avstrijski denar hitro izgubljal svojo veljavo, je imelo to seveda tudi porazne posledice za javne finance. Za l. 1810 je izkazoval ilirski proračun (s stroški za vojaštvo vred) blizu 19 milij. frankov stroškov, dohodkov pa le dobrih 12 milijonov.[10]

---

[10]) Podrobno je pokazoval ilirski proračun za l. 1810 naslednjo sliko:

stroškov	18,809.000 Fr
dohodkov	12,475.000 Fr
primanjkljaja	6,334.000 Fr

Od navedenih vsot je prispevala koroška provinca k dohodkom 1,143.000 Fr, tako da je prišlo torej na vsakega prebivalca povprč-

V teku l. 1810 so izvedli zgoraj navedene valutne preureditve in so potem za l. 1811 lahko preuredili tudi ves dotedanji avstrijski davčni sistem v glavnem po francoskem vzorcu. Odpravili so celo vrsto prejšnjih avstrijskih davkov, uvedli pa nekaj novih francoskih. Napoleon je izrečno zahteval, da morajo biti davki pravično porazdeljeni na vse sloje prebivalstva. Plačevali so davke seveda v francoskem denarju, t. j. v frankih, zaradi česar se je za davke med našim ljudstvom tudi udomačil izraz »f r o n k i«.

Za podlago zemljiškega davka so vzeli jožefinsko davčno regulacijo iz l. 1785 (tega davka je bilo za vso Ilirijo predpisanega 4½ milij. frankov), glavarino in osebni (dohodninski) davek so pa v smislu patenta o realnih in osebnih davkih z dne 16. VII. 1810 določili po izkazanih dohodkih obdavčenca. Uvedli so v 7 razredov razdeljeni obrtni in patentni davek, katerega pa so bili oproščeni mali prodajalci živil po trgih, obrtni dninarji, umetniki, notarji, uradniki, zdravniki in babice. Vsak trgovec je

---

no po 8.27 Fr davka (najmanj ga je odpadlo na glavo v revni Dalmaciji, namreč po 5.21 Fr, največ v Trstu—Tržiču, namreč po 74.27 Fr). Od vseh izdatkov je šlo za vojaštvo 8 milij., za upravo 6 milij., za šolstvo 767.000 Fr. itd.

Za l. 1811 je bil proračun tale:

izdatki	20,693.000 Fr
dohodki	12,913.000 Fr
primanjkljaj	7,780.000 Fr

Med izdatki je zavzemalo seveda vojaštvo vnovič najvišjo postavko, med dohodki so pa izkazovali: zemljiški in osebni davek 6 milij., obrtni davek 0,4 milij., registracije 2.2 milij., carine 3.5 milij. in dohodki Vojne krajine 0,8 milijonov frankov.

Kakor torej vidimo, je bila Ilirija pasivna. Napoleon je sicer še dne 21. XI. 1810 naročil: „Sporočite dubrovniškemu knezu (t. j. Marmontu), da ne more iz Francije pričakovati niti pare", vendar je za uravnovešenje ilirskih financ končno le dovolil, da naj bo plačana ilirska armada deloma iz francoskih sredstev.

moral plačevati za pravico trgovanja po 74 frankov. Jako visok je bil pa davek na stanovanjske hiše, ki je znašal tolikokrat po 2 Fr, kolikor je bilo peči v hiši, razen tega je bilo pa treba plačati še za vsako okno ali vrata (razen notranjih vrat v stanovanjih) po ½—2 Fr (višina je bila odvisna od važnosti in velikosti kraja), ki so ga plačevali navadno hišni najemniki. Namesto dotedanjega kolkovnega davka so uvedli jeseni l. 1811 za vse vrste javnopravnih listin in pravnih poslov kolkovni uradni papir. Razen občinskega užitninskega davka so obstajali še monopoli za sol, tobak, smodnik in soliter. Monopola za tobak in sol sta bila izprva v zakupu, od l. VII. 1812. dalje ju je pa vodila vlada v lastni režiji, monopola za smodnik in soliter sta bila pa uvedena z dnem 17. XII. 1810. Jako razširilo se je tedaj tudi loterijsko igranje, ki je vrglo v Iliriji (brez Dalmacije) l. 1812 celih 202.984 Fr dohodkov in so se ti potem še poviševali. Na ta način so že za l. 1811 ilirske finance vendarle nekako uredili, niso jih pa še mogli uravnovesiti. Veliki dohodki idrijskega rudnika in državnih domen so šli pa naravnost v francosko in ne v ilirsko blagajno.

K nekaterim davkom so uvedli tudi doklade. Te so znašale pri zemljiškem in osebnem davku 5% za stroške pobiranja, pri zemljiškem in obrtnem davku pa še 5% za izravnalni fond za neizterljive davke in za njih odpis ob elementarnih nezgodah, pri zemljiškem davku in glavarini 5% za občekoristne občinske potrebe in 5% za občekoristne naprave vse province. Za slovenski del Gornje Koroške sta poslovala davkarja (percepteur) v Šmohorju in v Beljaku, njima na razpolago so bili pa eksekutorji (huissier). V Greifenburgu je bil za davkarja oče znanega kranjskega zgodovinarja A. Dimitza. Davkarji niso imeli stalnih plač, temveč so dobivali določene odstotke od pobranih davkov. Če obdav-

čenec ni poravnal svoje obveznosti v 3 dneh, mu je poslal davkar v hišo eksekutorja, kateremu je moral zamudnik dajati stanovanje, hrano in po 1—2 Fr dnevnice. Če je bilo v vasi več zamudnikov, je vzel eksekutor s seboj še vojaške »garnizerje« in jih razdelil po hišah zamudnikov, ki so morali potem te rediti in jim plačevati po 1 Fr dnevno. Če obdavčenec tudi sedaj ni v 10 dneh plačal svojega zaostanka, je davkar z intendantovim dovoljenjem odredil dražbo njegovega imetja, vendar so bili od prodaje izvzeti hišna oprava, obleka, poljsko orodje, vprežna živina in 1 molzna krava ali koza.

V obrt je prinesla prvi čas nekaj zmede popolna odprava še tistih ostankov srednjeveških cehovskih vezi, ki jih ni odpravil že cesar Jožef II. Francoska uprava je uvedla popolno obrtno svobodo, tako da se je mogel baviti z obrtjo vsak, ki je plačal predpisani obrtni davek. S tem niso le prenehala sploh vsa dotedanja združenja rokodelcev, temveč tudi vse stare obrtne pravice, ki so bile n. pr. združene s posameznimi hišami in ki so uvajale prave in škodljive monopole. V smislu tedanjih naziranj so bila strogo prepovedana sploh vsa združenja bodisi delavcev, bodisi delodajalcev in enako tudi vse stavke. Z vsem tem so hoteli Francozi doseči znižanje cen in večje tekmovanje proizvajalcev, kar je pa povzročalo večkrat tudi preveliko pomnožitev obrtnikov in padec kakovosti izdelkov. Zlasti Marmont se je jako prizadeval tudi za dvig domače obrti, zato je dajal domačim izdelkom povsod prednost celo pred francoskimi in italijanskimi. Na ta način je nastalo precej novih domačih podjetij, katerih izdelki so uspešno izpodrivali tuje.

Veliko pažnjo so Francozi posvečali tudi domačim rudnikom, zlasti idrijskemu in svinčenim na Koroškem. Prvi čas so prišli rabeljski in gornjekoroški rudniki svin-

ca zaradi prepovedi izvoza v Avstrijo v velike stiske, tako da l. 1810 uprave teh rudnikov niso mogle plačevati niti svojih delavcev več. Glede nato so naslovili rabeljski rudarji (bilo je tedaj tam 7 uradnikov in 434 delavcev) dne 27. I. 1811 prošnjo na rudniškega ravnatelja Hübnerja, ki je potem posredoval pri beljaškem intendantu. Ta je res dovolil, naj se proda na javni dražbi toliko svinca, da bi mogli pokriti najnujnejše potrebe rudnika, toda oglasil se ni noben kupec. Zaradi tega so poslali potem prošnjo delavcev v Pariz in tam je sam Napoleon odredil, da je kupil vojni minister dvakrat za 100.000 Fr svinca, nato je bilo pa rudniku dovoljeno še 200.000 Fr posojila. Prav bistveno se je pa spremenil položaj po 23. II. 1812., ko je vse ilirske rudnike prevzela uprava državnih posestev, ki je imela na razpolago več sredstev kot pa ilirska vlada (plajberški rudnik je n. pr. dajal potem državi po 200.000 Fr letnih dohodkov). Intendantova poročila so večkrat naravnost poudarjala, da so rudniki in fužine edino bogastvo Kranjske in Koroške in da je od njih razvoja odvisna vsa bodočnost teh dveh dežel. — Industrije (izvzemši železne) je bilo tedaj v ilirskih deželah še jako malo.

Najbolj je pa v teh letih zacvetela zopet trgovina, zlasti še beljaška komisijska trgovina s sosednjimi deželami. Sploh so Francozi hitro spoznali, da je Ilirija v kmetijskem pogledu jako pasivna, a da ima sijajno lego za trgovino. Ker je Napoleon dne 19. X. 1810 še poostril svojo celinsko zaporo, Angleži pa so s svojo blokado onemogočali Francozom pomorsko trgovino, je moral iti skoro ves trgovinski promet iz Francije v južnovzhodno Evropo in v Malo Azijo ter iz Srednje Evrope v Italijo po suhem skozi ilirske dežele. Bojkot angleškega blaga je vodil tako daleč, da so morali požigati vse angleško in na angleških ladjah prepeljano blago, kjer koli so ga zasačili,

in so to pridno vršili tudi v naših deželah. Čeprav je Marmont že dne 6. XII. 1809 prepovedal izvoz svinca (dovoljen je bil le izvoz žganega svinca), železa, cinka, cinkove rude in raznih kovinskih izdelkov v Avstrijo, je pa cvetela zlasti trgovina z Italijo. Ker je bil papirnat denar sploh odpravljen, je povzročal potem gornjekoroški izvoz svinca, železa, živine in lesa velik pritok srebrnega denarja v deželo. V Beljaku so pa prodajali francoska vina, tkanine i. dr.

Nič manj važna ni bila seveda tudi obsežna tranzitna trgovina zlasti suhega južnega sadja, riža, macedonskega bombaža in kolonialnega blaga z vzhoda v Francijo in na Bavarsko, a iz Avstrije so prevažali skozi Ilirijo na Balkan platno, lanene izdelke, papir, steklo, železne izdelke i. dr. Tudi ves carinski sistem je imel izraziti cilj pospeševati tranzitno trgovino med Francijo preko severne Italije in Ilirije z jugovzhodom. Iz Turčije je prišlo l. 1812 skozi Ilirijo za Francijo in Italijo za 8.7 milij. frankov blaga (prenašali so ga na Hrvatsko celo s kamelami), v obratni smeri pa za 3.8 milij. in iz Avstrije ga je prišlo za 3 milij., nazaj pa za 4.5 milijone. Vse to je dajalo seveda velik zaslužek tudi kmečkim prevoznikom. Za izdelovanje velikih močnih voz z železnimi osmi in širokimi kolesnimi platišči so izdali Francozi celo posebna navodila. Z njimi so prevažali blago zlasti na dolge proge in zanje se je tudi med ljudstvom še do danes ohranil naziv »parizarji«. Najimenitnejši gornjekoroški prevozniški podjetnik je postal Prajnič iz Bekštanja, ki si je pridobil v kratkem času veliko premoženje.

Za tak živahen trgovski promet pa so bile seveda potrebne tudi dobre ceste, za katere so Francozi jako skrbeli in zlasti zabičevali županom, da so se brigali za njih udobnost in varnost. Za popravljanje cest so uvedli posebno tlako. Ravno ta veliki promet je pomagal tudi raz-

dejani Kanalski dolini zopet na noge, a nič manj živahen ni bil tudi promet čez Podkoren, Predil in proti Špitalu.

S trgovskim prometom v zvezi je bil tudi velik dvig p o š t. Te so bile pri nas znane sicer že izza XVI. stol., že proti koncu XVIII. stol. so začeli sprejemati na poštne vozove tudi potnike, a za nujna pisma so obstajale še »štafete«. V naših deželah je bila glavna poštna zveza z Dunaja preko Gradca v Ljubljano in od tod na Trst, Reko ter Hrvatsko, a za Koroško iz Ljubljane proti Beljaku z odcepitvijo čez Tržič na Celovec. Na določenih razdaljah so bile osnovane postaje, ki so morale imeti vedno pripravljene konje za izmenjavo za poštne vozove in štafete. Poštarji so uživali razne posebne pravice in so imeli razen potrebnih hlevov za konje tudi gostilne in prenočišča za potnike. Francozi so prvi čas obdržali tudi dotedanjo avstrijsko poštno ureditev, le pismonoše so morali nositi na rokavih našite bakrene ploščice s slovenskim napisom »Pisemska pošta Ilirskih dežel«, postiljoni pa z napisom »Vozna pošta Ilirskih dežel« ter našive v francoskih barvah. Poštna pristojbina za navadno pismo v mejah Ilirije je znašala 4 krajc., za inozemstvo pa 8, za poštni potniški prevoz so pa računali za vsako postajo in za vsakega konja po 1.30 Fr, po 0.75 napitnine za postiljona, za odprti voz po 0.75 Fr in za pokritega po 1.50 za osebo. Potniški promet je bil torej jako drag, postiljoni, ki so nosili tudi predpisane kroje, so bili pa imenitni gospodje. Preko Ilirije je šla vsa pošta iz Francije za Carigrad in za Malo Azijo. Poštna zveza med Ljubljano (tu je bila vrhovna poštna uprava) in Beljakom ter Celovcem je obstajala po dvakrat tedensko v obeh smereh. V Ziljsko dolino so organizirali poštno zvezo l. 1812 in sicer tako, da je šla iz Beljaka čez Plajberk, Št. Jurij in Plesišče v Šmohor.

Iz političnih razlogov so pa Francozi močno ovirali

promet med Gornjo in Spodnjo Koroško. Za potovanje v Celovec je bilo potrebno posebno dovoljenje beljaškega intendanta. V potnem listu je bilo določeno, koliko dni se je smel kdo muditi tam in po povratku se je moral takoj javiti pri intendantu. Že znani nam P o b e n h e i m se je sicer pri Marmontu zavzemal za svobodnejši promet med obema deloma Koroške, toda zaman. Vsi prebivalci od 16.—20. leta so morali imeti še posebne varnostne izkaznice, brez katerih ni mogel potovati nihče. Te omejitve so seveda jako otežile tudi dotlej običajna potovanja rokodelskih pomočnikov.

Številne prepovedi glede trgovinskega prometa in velike razlike v cenah blaga v Iliriji in Avstriji so pa navzlic vsem obmejnim stražam rodile silno razvito tihotapstvo, ki je prinašalo zlasti obmejnemu prebivalstvu po hribih lepe dobičke. Ker so dopuščali Francozi v Iliriji le primorsko morsko sol, so pridno tihotapili iz Avstrije halleinsko kameno sol, iz Spodnje Koroške pa še živino, žito, sveče, milo in drugo drobno blago, iz Ilirije v Avstrijo pa sladkor, kavo in drugo kolonialno blago. Ker preko dobro zastraženega Ljubelja in Podkorena ni šlo, so si poiskali tihotapci pot preko Zelenice in drugih skritih karavanških prehodov, a pogosto so znali tudi podkupiti francoske (to so bili pa večidel Italijani) in avstrijske stražnike, tako da so lahko šle cele karavane tihotapskega blaga čez meje. Rožani še danes pripovedujejo, kako so njihovi pradedi pod tovori lesa in sena s Karavank prevažali tudi tihotapski tobak, svilo in kavo. Generalni intendant je spomladi l. 1813 celo izrečno pisal beljaškemu intendantu: »Zlorabam in neprijetnostim, ki jih povzročajo nižji carinski uradniki, mora biti konec.« Na avstrijski strani so bile carinarnice v Svečah, v Škofičah in v Trgu.

Veliko zaslug so si pridobili Francozi pri nas tudi s

tem, da so popolnoma zatrli razbojništvo, ki se je bilo že pred vojno in še bolj v teku vojne jako razpaslo po naših deželah ter se potem po odhodu Francozov vnovič razvilo. Teh je bilo največ iz vrst domačih in tujih (zlasti italijanskih) vojaških beguncev, tatov, delomrznežev, tihotapcev in podobnih nepridipravov, ki so zlasti ob velikih prometnih cestah napadali popotnike, trgovce in celo poštne vozove, a v sili so ropali celo ob belem dnevu tudi po odročnih vaseh. Ob svojem prihodu k nam so prevzele skrb za javno varnost francoske vojaške oblasti, pozneje so pa tudi pri nas uvedli francosko orožništvo (gendarmes) in posebna (prevotalna) sodišča, ki niso bila vezana na svoje uradne sedeže, temveč so odhajali sodniki tja, kjer je bilo treba preiskovati zločinska dejanja, vohunstva, ponarejevanja denarja itd. Orožniki so naravnost vzorno vršili svojo službo peš in na konjih, strogo nadzorovali vse glavne ceste, pazili, da se ni godila škoda pri javnih napravah, ter vzdrževali red na sejmih, žegnanjih itd. Na ta način so hitro iztrebili vse vlačugarje in druge izprijence, tako da je kmalu povsod zavladala brezhibna javna varnost, kakršne niso poznali pri nas ne poprej in ne pozneje.

Ker se je prebivalstvo balo razbojnikov in si jih zato ni upalo prijavljati oblastem, je Marmont dne 24. III. 1810 odredil, da so za vse zločine odgovorne tudi občine, na katerih področju se izvršé, in da občani jamčijo popotnikom za vse, s silo jim odvzete stvari, a sami naj potem iščejo odškodnino pri tolovajih samih. Dalje je Marmont odredil, da se za vsako tolovajstvo zapre kot talce še enkrat toliko občinarjev, kolikor oseb je bilo umorjenih ali izropanih, a v zaporu naj ostanejo dotlej, dokler ne najdejo pravih zločincev. Razbojnike so obešali na meji prizadete občine in truplo je moralo viseti tam 6 mesecev. Ta ukaz so v vseh jezikih trikrat zapo-

redoma oklicali s prižnic in ga še nabili na cerkvena vrata, a obsodbe so večkrat celo tiskane razširili med prebivalstvo.

Nič manj strogo niso ravnali Francozi tudi z lastnimi ljudmi, ako so izvršili kak zločin. To je zaleglo. Prebivalstvo je začelo samo vneto sodelovati pri preganjanju zločincev, dežela je postala kmalu tako varna kot še nikoli poprej in ljudstvo je ohranilo francoske orožnike še dolgo v najboljšem spominu.

Kakor sem omenil že zgoraj, je prinesla francoska oblast v naše dežele mnogo novih pravic in svoboščin, red in spoštovanje našega jezika in zlasti prva tri leta tudi veliko blagostanje, zato ni čudno, da so si pridobili tudi mnogo naklonjenosti v vseh slojih prebivalstva. Posebno v večjih mestih (v Beljaku) je bilo na vsak korak videti pravo izobilje in neprimerno bolje nego poprej je živel tudi kmet. Proti francoščini kot državnemu jeziku ni bilo nobenega odpora nikjer, ker zaradi oddaljenosti strnjenega francoskega ozemlja tudi ni bilo nobene nevarnosti za pofrancozenje in so razen tega Francozi kazali tudi največjo strpnost in upoštevanje vseh narodnih jezikov, našemu jeziku pa so oni prvi dali celo javne pravice. Nje je namreč dičila ta velika lastnost, ki je Avstrija nikoli ni poznala: da so znali uvidevno upoštevati dejanske razmere in da niso nasprotovali prirodi (Vodnik je n. pr. brez ugovora lahko uvedel v šole vse slovenske učbenike, ki jih je bil spisal). Mirno lahko trdimo, da so nam šele oni (zlasti maršal Marmont) prav odkrili Vodnika, našega največjega kulturnega delavca tedanje dobe. Njihovo strpno uvidevnost nam najbolje dokazuje dejstvo, da niti v nenemških predelih niso preveč hiteli z odpravo nemščine, ker so se predobro zavedali, da ni mogoče kar čez noč prelomiti s stoletnimi običaji. Toda francoski vojaki ven-

darle niso prav nič skrivali svoje mržnje proti nemščini in so včasih pri nemških predstavah v ljubljanskem gledališču tako razgrajali, da si igralci skoro niso upali več na oder. Glede na to je jeseni l. 1811 ljubljansko gledališče menda sploh prenehalo s predstavami, kajti tudi francoski izobraženci niso marali skromnih, plehkih in cenenih nemških komedij brez vsake umetniške vrednosti ter lahkomiselnih italijanskih komičnih oper, s kakršnimi so tedaj polnili repertoarje nemških gledališč.

Res je, da si pri nas živeči francoski uradniki v tako kratkem času še niso mogli prisvojiti tudi našega jezika, vendar so mu priznavali in dajali vso veljavo, kolikor je bilo tedaj le izvedljivo, in za vedno so nas tudi osvobodili ponižujočega predsodka, da bi imel vladajoči narod (Nemci) na podlagi zgodovinskega prava tudi pravico vsiljevati manjšinskemu narodu svoj jezik in kulturo. Vrnivša se Avstrija je potem sicer zopet vztrajala na tem »pravu«, a jo je potem ravno to tudi pokopalo in privedlo do razpada avstro-ogrske monarhije. Višji francoski uradniki so povsod naravnost iskali tesnejših družabnih zvez s prebivalstvom in so v ta namen radi prirejali tudi razne slovesnosti, h katerim so vabili domačine, ter si s sijajnimi nastopi, paradami, ljudskimi veselicami i. dr. pridobivali naklonjenost prebivalstva. Višek takih slovesnosti je tvorila vsakoletna proslava Napoleonovega rojstnega dne (15. avgusta), ki ga je praznovalo vse.

*

Ves očrtani položaj v Iliriji se je pa začel že v prvi polovici l. 1812. prav vidno poslabševati. Napoleon se je začel tedaj z vso paro pripravljati na svoj veliki in usodni pohod proti Rusiji, o čemer bom pa govoril obširneje še pozneje. Te priprave so zahtevale ogromnih krvnih in denarnih žrtev od vseh dežel velikega Napoleonovega imperija in seveda tudi od naše Ilirije. Že samo

to je moralo vznevoljevati ilirsko prebivalstvo, a razen tega je spričo nastopajočih dogodkov tudi jako popustila dotlej odlična francoska uprava.

Kakor smo že slišali, je uvedla francoska revolucija (1793) občo vojaško obveznost, a le v vojnem času, ki jo je pa potem Napoleon spremenil v »konskripcijo«, to je nabor določenega števila vojakov na določenem ozemlju. Oblasti so določile, koliko vojaških novincev mora dati določeno upravno ozemlje, a vsi drugi so bili oproščeni ne glede na njih vojaško sposobnost. Razen tega je vladala pri novačenju še samovolja, ker so se vladajoči stanovi lahko sploh odtegnili vojaški službi, drugi imovitejši pa se odkupili s tem, da so dobili namestnika zase. Na Koroškem je bil odpor proti konskripciji, uzakonjeni z dekretom z dne 27. X. 1810, tolikšen, da je tamošnji intendant dne 16. II. 1813 poročal: »Običaji prebivalstva povzročajo skrajno sovraštvo proti vojaški službi.«

Ilirija je morala sestavljati 3 divizije, in sicer:

I. Dalmacija;

II. Koroška, Kranjska, Goriška in Istra (s sedežem v Ljubljani); ta divizija je imela 5 vojnih okrožij s sedeži v Beljaku, Ljubljani, Trstu, Reki in Karlovcu;

III. Hrvatska.

Razen teh divizij so osnovali še posebne tehnične čete, ki so potem pridno izgrajevale cestno omrežje (posebno važna je bila cesta Ljubljana—Dubrovnik).

Po Napoleonovem naročilu z dne 6. X. 1810 bi morale šteti te 3 divizije skupno 18.000 mož (v resnici so jih pa štele še nekaj več), kar je bilo v primeri z drugimi deželami izredno veliko (pri tem je namreč tudi vštetih samih graničarjev 16.000), a razen tega so klicali večkrat pod orožje tudi mlajše letnike, ki sploh še niso bili na vrsti. Napoleon je želel, naj bi ostala konskrip-

cija v Iliriji taka, kakršne so bili prebivalci vajeni še iz Avstrije, vsi častniki in podčastniki naj bi bili domačini, a štabi treh ilirskih polkov naj bodo v Italiji (v Genovi, Firencah in Piemontu). Ilirske divizije so tvorile namreč sestavni del italijanske armade. Srbske graničarje sta tudi Napoleon in Marmont prištevala med najboljše čete francoske vojske. — Razen navedenih divizij so po francoskem vzorcu tudi po vsej Iliriji osnovali še posebne »narodne straže«, za katere so morale skrbeti občine.

V slovenskih deželah so z dekretom z dne 9. II. 1811 ustanovili polk »ilirskih lovcev« (chasseurs illyriens) s 4000 možmi, od katerih je pa morala dajati sama Kranjska 1784 fantov, a koroška provinca komaj 651, nekaj manj jih je pa potem služilo še pri raznih postranskih oddelkih (iz koroške province 560). Iz tega torej vidimo, da niso jemali na Koroškem k vojakom niti 1 odst. prebivalstva, kar je gotovo jako malo. Ker je mnogo fantov pobegnilo že pred naborom, precéj pa potem tudi še iz polka, so ga poslali deloma v Gorico, deloma v Palmanovo, pozneje pa v Turin.

Rekrutacije so, počenši z l. 1812., vršile v smislu francoskih postav posebne vojaške komisije na sedežih kantonov, kamor so morali privesti mêri (župani) vse vojaške obveznike svojih občin po letnikih. Za vsako merijo (občino) je bilo določeno število rekrutov. Njih izbor se je vršil z žrebanjem, a tisti, ki so pobegnili od novačenja, so veljali vsi za potrjene. Zanje so morali jamčiti mêr, 10 najimovitejših občanov in starši, a dezerterji sami so bili po francoskih zakonih obsojeni na dosmrtno delo na galejah in so izgubili vse imetje ter pravico do dedovanja. Če je pri rekrutaciji zadel žreb nesposobnega, so takoj izžrebali njegovega namestnika. Izžrebanci so morali takoj odpotovati k svojim polkom.

V francoski armadi je bilo strogo prepovedano pretepanje vojakov, kakršno je bilo v navadi v avstrijski vojski (zlasti zloglasni »tek skozi šibe«). Obstajale so le zaporne kazni ob kruhu in vodi, za hude primere pa ustrelitev. Ponekod v Iliriji ni bilo prav nobenega odpora proti vojaški službi (n. pr. na Dolenjskem), dočim so se ji skušali drugod izogniti z vsemi sredstvi, zlasti z begom čez mejo. Gorenjci so radi bežali na Spodnje Koroško in neka kranjska narodna pesem poje:

»Rajši smo šli iz Ilirije,
Kakor nositi suknje višnjele.
— — — — — — — — — — — —
Le pijmo ga iz majolčice,
K' 'mamo koroške mojčice«.

Velikodušno je Marmont skrbel tudi za onemogle bivše avstrijske častnike in njihove vdove. Koroški zgodovinar Hermann se nekako zgraža, da »je bilo Iliriji odvzeto celo nekaj dečkov, da bi jih vzgojili v Franciji za orožje«, toda dejstvo je táko, da so omogočali Francozi višje vojaško šolanje tistim sinovom graničarskih oficirjev, ki so to želeli, na višji vojaški šoli v La Fléche na Loiri, kakor so omogočali tudi višje obrtno šolanje na šoli za umetnost in rokodelstvo v Chalons sur Marne.

Ko se je začela vojna z Rusijo, so nabiranje vojakov seveda še poostrili in jih kar sproti pošiljali preko Italije, Francije in Nemčije k »véliki armadi«. Navzlic temu pa so bile te žrtve v primeru s poznejšimi vojnami ali pa tudi v primeru s tedanjimi žrtvami ostalih avstrijskih dežel, torej tudi Spodnje Koroške, še jako majhne. Precej huje so pa prizadele prebivalstvo materialne žrtve. Spričo nastopajočih političnih dogodkov sta začeli

naglo pojemati dotlej tako živahna trgovina ter industrijska in obrtna proizvodnja. Ker je potreboval Napoleon ogromne vsote za svoja nova vojna podjetja, niso bile ustavljene le vse investicije, temveč je skušal izžeti iz podložnih mu dežel vse, kar se je le dalo. Odrejeni so bili novi »prostovoljni« prispevki za oboroževanje novih čet in s skrajno strogostjo so izterjevali vse davke. Vse to je seveda povzročalo, da je začelo tudi dotedanje blagostanje vidno ugašati, ljudstvo pa vedno bolj godrnjati.

Dokler je ostal v deželi kot generalni guverner pravični in dobronamerni Bertrand, je skušal vsa ta bremena čim najbolj omiliti. Toda po strašnem porazu v Rusiji je Napoleon nujno potreboval okoli sebe vse svoje najboljše generale in svetovalce, zato je že v začetku l. 1813 odpoklical tudi Bertranda k sebi v Nemčijo, na njegovo mesto pa dne 13. II. 1813 imenoval maršala Junota. Ta je bil sin skromnega burgundskega trgovca, po svoji ženi pa tudi v sorodstvu z Napoleonom. Verjetno se je moral predvsem temu dejstvu zahvaliti za svojo kariero, kajti ni se posebno izkazal ne poprej v vojni na Portugalskem in ne potem v Rusiji, razen tega so se pa že tedaj pokazovali na njem celo znaki slaboumnosti. Najbrž zato, da se ga Napoleon na čim lepši način iznebi, ga je poslal sedaj za novega guvernerja v Ilirijo.

Junot je prispel v Ljubljano dne 23. III. 1813, a že konec meseca maja je zopet odpotoval preko Trsta v Dubrovnik, kjer so mu priredili jako slovesen sprejem. Ostal je tu več tednov; na njem so se začeli vedno češče pokazovati znaki popolne podedovane blaznosti in je baje začel v tem času celo spletkariti z Angleži. Sedaj so ga brž poslali nazaj na Francosko, kjer je v napadu blaznosti že nekaj tednov nato izvršil samomor. Pri nas

je on vkljub svojemu kratkemu bivanju zapustil slab spomin, kajti spričo svoje bolezni niti ni bil sposoben pokazati kakega razumevanja za Ilirijo in njeno prebivalstvo. Veljal je le za njenega neusmiljenega izžemalca. V njegovo dobo spada tudi odlok o zasegi zlatih in srebrnih posod nekaterih imovitejših cerkva (v Avstriji je bilo pa to izvršeno že tri leta poprej). Jasno je, da je bila odredba posledica velike stiske, v katero je prihajal Napoleon, vendar je ona še bolj spodbodla nevoljo, ki se je bila začela vedno glasneje pojavljati med ljudstvom proti francoski oblasti.

Kakor bomo videli še pozneje, so bili ob Junotovem odhodu že šteti dnevi francoske oblasti pri nas, vendar je dobila Ilirija še enega, poslednjega guvernerja. Bil je to nekdanji jakobinec in poznejši sloviti policijski minister, odpadli kanonik Jos. Fouché. On je sicer padel že l. 1810. v nemilost pri Napoleonu, toda v svoji sedanji stiski ga je Napoleon spričo njegovih izrednih sposobnosti nenadoma zopet poklical v službo in mu poveril kočljivo mesto ilirskega guvernerja, čeprav je bil odstop Ilirije Avstriji že sklenjena stvar, kar so pa tedaj še prikrivali. Fouché je prispel v Ljubljano dne 29. VII. 1813 in se nastanil v Zoisovi palači.

Komaj štirinajst dni zatem je Avstrija vnovič napovedala vojno Napoleonu in pičla dva meseca nato so morali Francozi že za trajno zapustiti naše dežele. Edini posel, ki je torej čakal Fouchéja v Iliriji, je bil ta, da je vodil umikanje dotedanje francoske civilne uprave. Bil je dovolj pameten, da je uvidel zaton Napoleonove zvezde. Že proti koncu avgusta je odredil, da se umaknejo na Primorsko vsi uradi z arhivi vred in dne 25. VIII. se je poslovil od Ljubljane še sam. Odšel je najprej v Trst, a že dober teden zatem (3. X.) je zapustil ilirsko ozemlje sploh in se začasno ustavil še v Benetkah, od ko-

der je javil Napoleonu, da ni padla sovražniku v roke nobena blagajna in da so rešeni vsi arhivi. Po končanem Napoleonovem padcu l. 1815 se je potem postavil Fouché na čelo začasne francoske vlade, a že naslednje leto je bil na podlagi dekreta zoper kraljeve morilce pregnan iz države in je dne 25. XII. 1820 umrl v — Trstu.

Toda o poslednjih tednih francoske oblasti v naših deželah bom obširneje govoril še pozneje.

*

Spodnja Koroška je preživljala v teh štirih letih (1809—1813) precej klavrne čase. S schönbrunnskim mirom je ostala še nadalje Avstriji, a šele dne 11. I. 1810 so jo zapustile zadnje francoske čete in tri dni zatem so vkorakali v Celovec zopet Avstrijci.

Že v II. delu te zgodovine sem navedel, kako je cesar Jožef II. s svojimi upravnimi reformami z dne 26. V. 1783 ukinil koroško upravno samostojnost in združil notranjeavstrijske dežele v graški gubernij. Zaradi hudih pritožb Koroščev in Kranjcev je potem cesar Leopold II. l. 1791. to zopet popravil in vrnil deželam njihovo upravno samostojnost. Po kampoformijskem miru (1797) je pa pridobila Avstrija na jugu velika nova ozemlja (Dalmacijo in Beneško Istro). Že ta prirastek je sprožil vprašanje nove upravne razdelitve. Zaradi vojne izčrpane državne finance so zahtevale tudi varčevanje v državni upravi, a razen tega so morale ravno naše dežele poslati v nove dežele tudi mnogo uradništva, tako da se je pojavilo prav občutno pomanjkanje sposobnih moči.

Ti razlogi so dovedli do tega, da je začel cesar že poleti l. 1802. razmotrivati z državnim svetom vprašanje ponovne združitve posameznih ozemelj v večje upravne edinice. Med temi naj bi bila tudi zopetna priključitev deželnih političnih oblasti Koroške in Kranjske graške-

mu guberniju. Ker pa so se bili pojavili proti taki nameri v državnem svetu močni pomisleki, so rešitev tega vprašanja odložili, pač pa je bila potem samo Koroška z dnem 1. VIII. 1804. pridružena graškemu guberniju (guverner je bil tedaj grof Bissingen). S tem je ona zopet izgubila svoje lastno deželno glavarstvo z nekaterimi vzporednimi uradi vred (kameralno upravo, kameralno prokuraturo i. dr.) in v deželi sta ostali kot politični oblastvi zopet samo še obe kresiji (celovška in beljaška). Ker je pa ostala stanovska uprava seveda še nadalje pod državnim nadzorstvom in vodstvom, so prevzeli predsedstvo stanovskega odbora vnovič predsedniki deželnega sodišča. Kot prvi je bil imenovan na to mesto domačin, že znani nam grof Pet. Goess, dotlej predsednik začasne dalmatinske vlade v Zadru, ki je znal potem ob priliki tretje francoske invazije tako neustrašeno braniti koroške koristi. Ravno zaradi odličnih sposobnosti, ki jih je bil tedaj pokazal, je bil potem že naslednje leto imenovan za podpredsednika graškega gubernija (l. 1808 potem za guvernerja v Trstu in l. 1809. za generalnega intendanta avstrijske armade v Italiji), a na njegovo mesto na Koroškem je stopil baron Ferd. Ulm in ostal na njem do nove francoske invazije ter še potem za časa francoske Ilirije.

S pridelitvijo Gornje Koroške Iliriji in spričo poraznih posledic, ki jih je povzročila vsej Avstriji zlasti na gospodarskem polju tako lahkomiselno izzvana vojna, je pa ostalo seveda tudi delo stanovske uprave močno omrtvičeno. Avstrijski Koroški je namreč ostala zgolj še celovška kresija s 162.626 prebivalci in 91 nabornimi okraji (te bi mogli vzporediti z ilirskimi občinami, kajti Avstrija političnih občin tedaj še ni poznala); ta je bila potem še tesneje podrejena graškemu guberniju. Po vsem tem je seveda tudi do skrajnosti obubožani Celovec izgu-

bil ves svoj dotedanji politični pomen, kajti v mestu je ostalo samo še kresijsko glavarstvo (glavar je bil v tej dobi Fr. Fradaneck) ter deželno in apelacijsko sodišče s par svétniki. To in pa huda gospodarska kriza, ki je začela tedaj nastopati v Avstriji, je med drugim tudi povzročilo, da je število celovškega prebivalstva padlo celó na borih 8000 duš, gospodarska delavnost je pa čisto ohromela.

Sploh je preživljala tedaj Spodnja Koroška z ostalimi avstrijskimi deželami vred trpke čase. Ker francoska Gornja Koroška ni hotela prevzeti sorazmernega deleža deželnih dolgov, so ostali na eni strani seveda tudi upniki (zasebniki, cerkvene ustanove, dobrodelni zavodi i. dr.) brez obresti, na drugi strani je pa postala Spodnja Koroška preobremenjena z zadevnimi zasebnimi obligacijami (že deželni domestikalni dolg, ki je obremenjeval samo spodnjekoroške stanove, je znašal s tem 743.000 gld več, kot bi ji pa pripadalo). Francozi so po prehodu Gornje Koroške v njihovo posest tu prenehali z nadaljnjim pobiranjem vojne kontribucije, zato pa je morala prevzeti potem Spodnja Koroška sama vso, vkljub temu da je bila poprej naložena vsej deželi, a še ne vplačana (kakor že vemo, je znašala ta najprej 2.5 milij. in zatem še 18.2 milij. Fr.). Za poravnavo teh kontribucij je potem najela država pri nekaterih velikih bančnih hišah loterijsko posojilo v znesku 10 milij., za kar jim je pa morala zastaviti na 15 milij. ocenjene državne domene, med katerimi so bili poleg Vetrinja n. pr. še Hüttenberg, Breže, Stari dvor i. dr. (vračala je potem ta dolg v obrokih do l. 1821). Zaradi izgube vseh obmorskih dežel, važnih rudnikov (Idrije, Plajberka pri Beljaku!), dalje večine vinorodnih pokrajin in vseh dežel, ki so pridelovale olje, je seveda silno trpela tudi avstrijska trgovina. Ker pa »plemeniti« Madžari niso hoteli prispevati k

silnim bremenom skoro ničesar, so morale skoro vse nositi izmozgane avstrijske dežele same.

Neizogibna posledica takega stanja je bilo še hitrejše naraščanje že itak ogromnih državnih dolgov, naglo propadanje vrednosti papirnatega denarja in slednjič državni bankrot, ki so ga proglasili dne 15. III. 1811 in ki sem ga omenil že spredaj. Izgubljene dežele so se hotele seveda čimprej iznebiti malovrednih avstrijskih bankovcev (enako seveda tudi umikajoči se Francozi), zato so nakupovali ilirski trgovci in zasebniki na Spodnjem Koroškem vse, kar jim je le prišlo pod roke. S tem so se tu le še bolj kopičile množine bankovcev, odhajalo je pa iz dežele blago, špekulanti so bogateli, srednji sloji so prihajali na beraško palico in draginja je skokoma naraščala (n. pr. cena enega mernika pšenice je skočila na 70 gld).

Kakor vemo, so Francozi v Iliriji ozdravili denarne razmere že do spomladi l. 1810 in uvedli tam le polnovredni srebrni denar, ki je bil za Spodnjekorošce že nedosegljiv, zato je mogel potem v Celovec prišedši baháti Gornjekorošec tu ves dan prav udobno živeti že samo za par svojih srebrnih dvajsetic.

Uničene državne finance so skušali Avstrijci popraviti s tem, da so odredili že l. 1810 prisilno oddajo vsega srebra in zlata, razen srebrnih žlic in najnujnejših cerkvenih posod. Ker pa je mogla vlada s tem komaj dobro pokriti le zaostalo vojno kontribucijo, je postal državni bankrot kratko malo neizogiben (datiran je bil pa zadevni finančni patent z dnem 20. II. 1811; finančni minister je bil tedaj grof J. Walles). Ta je velik del srednjega sloja finančno naravnost uničil, omrtvičil vso obrt in trgovino, ustavil večino spodnjekoroških rudarskih in železarskih podjetij in težko prizadel tudi kmeta, ki je živel poprej v dobi inflacije nekaj časa že v na-

videznem blagostanju. Toda za slovenski del Spodnje Koroške so pa bila ravno ta leta jako važna zato, ker so zaradi izgube idrijskega živosrebrnega rudnika ter gornjekoroških svinčenih rudnikov začeli sedaj pridno iskati živosrebrno in svinčeno rudo tudi na Spodnjem Koroškem. Glede živega srebra so ostala ta prizadevanja sicer brez vidnega uspeha, našli so pa ravno tedaj bogate sklade svinčene rude (zlasti v območju Mežiške doline), vendar se je njeno širokopotezno izkoriščanje razvilo šele mnogo pozneje.

V teh velikih gospodarskih stiskah nahajajoča se Spodnja Koroška se je dolgo časa tolažila s tem, da bo Napoleon vrnil Avstriji Ilirijo, kar bi seveda takoj ugodno vplivalo tudi na težki položaj na Spodnjem Koroškem. Ker Napoleonu zakon s 6 let starejšo in lahkoživo vdovo Josipino Beauharnais ni dal prestolonaslednika, je začel že kmalu po svoji proglasitvi za cesarja misliti na ločitev. Že jeseni l. 1809 je najprej prosil za roko šestnajstletne Katarine, sestre carja Aleksandra I.; car pa se je skušal izmikati, češ da sta različne vere in da je ona še premlada za možitev. Napoleon je medtem že izvedel svojo ločitev (15. XII.) in močno užaljen čakal carjeve odločitve.

To francosko-rusko razpoko je hotel prekanjeni Metternich sedaj izrabiti za to, da sploh razbije francosko-rusko zvezo in pridobi Napoleonovo naklonjenost Avstriji, a ta namen bi bilo mogoče najuspešneje doseči, če bi Napoleon poročil osemnajstletno (najstarejšo) hčerko cesarja Franca I. Marijo Luizo; Metternich je dobro vedel, da bi njegov vladar ne bil naklonjen taki kupčiji, zato je navdihnil Napoleona z mislijo, naj vpraša za roko avstrijske princezinje v obliki prave zahteve, čemur bi se potem tudi cesar Franc I. iz državnih razlogov ne upal upirati.

Na Napoleonovem dvoru so bila mnenja deljena: en del je bil za rusko, drugi del pa za avstrijsko princezinjo. Tedaj je zahteval car nov odlog, a Napoleon je hitro (6. II.) spoznal carjevo neiskreno igro in službeno prosil za roko Habsburžanke. Zaroka je bila že takoj naslednji dan, dober mesec zatem (11. III.) na Dunaju poroka z ženinovim zastopnikom (maršalom Berthierjem), a dne 2. IV. 1810 potem še svatba z vsem sijajem v Louvru. Pičlo leto zatem (20. III. 1811) je Napoleon končno dobil tako zaželenega sina, ki je bil krščen na ime svojega očeta (Napoleon II.) in je bil takoj imenovan tudi za »rimskega kralja« (njegovo rojstvo so seveda slovesno praznovali tudi po vsej Iliriji). Metternichovi računi so se pokazali za pravilne: rusko-francoski odnošaji so se za trajno skalili (napetost je med obema državama od tega časa stalno vedno bolj rasla, dokler ni končno prišlo do Napoleonovega vojnega pohoda proti Rusiji).

Ta rodbinska zveza je dala torej že takoj po poroki celó v uradnih krogih povod za govorice, da bo Napoleon sedaj vrnil Avstriji Ilirijo. Pod vtisom takih govoric, ki jih je Kopitar že dne 7. V. javil tudi Zoisu v Ljubljano, je potem tudi Kopitar sam opustil svojo prvotno namero vrniti se v domovino in se je rajši oklenil Dunaja, postal navdušen »avstroslavist« ter začel vse svoje upe in načrte za uveljavljanje slovenščine graditi na Avstrijo, čeprav ga je celo Dobrovsky svaril pred tem. V istem pismu je javljal Kopitar Zoisu celo govorice, da namerava baje tudi cesar Franc I. kot kralj Ilirije ohraniti še nadalje »Ilirske province« združene v samostojno celoto.

Da pa te vesti vendarle niso bile brez vsake podlage, nam potrjuje v svojih spominih tudi Metternich, ki je smatral Ilirijo »iz dvajsetih vidikov za neizmerno

važno« za Avstrijce. Njemu je namreč sam Napoleon že dne 20. IX. 1810 v Parizu izjavil, da dobro razume važnost Ilirije za Avstrijo in da bi bil spričo verjetne nove vojne z Rusijo voljan razgovarjati se o zamenjavi Ilirije za kos Galicije. Grof Las Cases, ki je pozneje spremljal Napoleona v izgnanstvo na otok Sv. Helene in si tam zapisoval tudi pogovore z njim (te zapiske pa smatrajo zgodovinarji za dokaj nezanesljive), je pod datumom 20. VII. 1816 celo zabeležil, da mu je Napoleon izrečno izjavil: »Ko sem si prisvojil Ilirijo, ni bil nikoli moj namen, da bi jo obdržal... Ilirija v mojih rokah je tvorila prednjo stražo v srcu Avstrije, stražo pred vrati Dunaja, s katero sem ga hotel prisiliti, ne odstopiti od prave poti; in potem sem hotel tam uvesti naše nauke, našo upravo, naše zakonike... Smatral sem to deželo samo za zálog in sem jo nameraval potem pri vzpostavitvi Poljske... vrniti. Vrhutega sem imel z Ilirijo še več drugih načrtov, zakaj jako pogosto sem jih menjaval... Tudi nisem imel skoraj ves čas niti resničnih sklepov, ampak samo načrte. Pa vendar je bila posebno po moji ženitvi moja glavna misel uporabiti Ilirijo kot nekak zálog in povračilo za Galicijo nasproti Avstriji pri vzpostavitvi Poljske...«

Na Spodnjem Koroškem so taka pričakovanja morda potrjevali tudi odlični odnošaji, ki so tedaj vsaj na videz vladali med Avstrijo in Francijo. Dne 23. IX. 1810 je n. pr. pripotoval v Celovec cesar Franc I. s svojo tretjo ženo Marijo Ludoviko. Celovčani so mu seveda priredili navdušen sprejem. Slavnostne predstave v gledališču sta se udeležila celó dva francoska uradnika beljaške intendance. Čim je cesar za to izvedel, ju je povabil v svojo ložo in se tam prijazno razgovarjal z njima, za naslednji dan je pa s štafeto celo pozval iz Beljaka k dvornemu obedu tamošnjega francoskega in-

tendanta de la Moussaya. (Vračal se je cesar potem skozi Labotsko dolino čez Pako na Štajersko.)

Nobenega dvoma torej ne more biti, da je Napoleon res imel načrt Ilirijo vrniti Avstriji ali jo pa zamenjati za Galicijo. Toda to je bil le eden izmed neštetih načrtov, ki so noč in dan rojili po njegovi nemirni glavi, za izvedbo katerega pa ni storil niti v najusodnejših trenutkih, n. pr. pred vojno z Rusijo, nikoli nobenega resničnega koraka. Že samo to dejstvo nam lahko služi za zadosten dokaz, da je smatral iz razlogov, navedenih že v začetku tega poglavja, Ilirijo v svojih rokah za važnejšo nego koristi, ki bi mu jih mogla prinesti njena izročitev ali zamenjava. To je čisto pravilno slutil tudi Vodnik, ki je trdnovratno veroval v obstoj »Ilirskih provinc« in se zato ves čas tudi odkritosrčno navduševal za francosko vlado, ki je bila tako naklonjena našemu narodu.

*

Kakor vemo, ni prišlo do prostovoljne vrnitve Ilirije Avstriji nikoli in ravno dejstvo, da je bila vsa zapadna polovica slovenskega ozemlja združena v politično telo, kjer se je prvič v zgodovini krepko, svobodno in celo z vso državno podporo uveljavljal dotlej tako zapostavljani naš jezik, je imelo daljnosežen vpliv tudi na štajerske in tisti del koroških Slovencev, ki so ostali še nadalje pod avstrijsko oblastjo. Nižje šolstvo so že po l. 1805. prevzele cerkvene oblasti, ki so imele za narodni jezik neprimerno več smisla nego poprej državne oblasti, zato so začeli tudi v ljudske šole slovenske Koroške še pred l. 1809 precej naglo uvajati dvojezične in celo samo slovenske učbenike, o čemer bom pa govoril obširneje še pozneje.

Toda nedvomno je vprav francosko pospeševanje slovenščine v Iliriji spodbodlo tudi avstrijske kroge, da so

se začeli bolj zanimati za šolstvo v tistih južnoslovanskih pokrajinah, ki so še ostale pod njihovo oblastjo, da bi s tem pridobili njih naklonjenost; tako ne bi preveč željno – gledali čez meje. Že v začetku l. 1810 je bil U. Š. Nestorović imenovan za kraljevega svétnika in glavnega nadzornika vseh srbskih narodnih šol na južnem Ogrskem in v avstrijskem delu Hrvatske; l. 1811 so uporabljali na ljudskih šolah krške škofije že 5 samoslovenskih učbenikov ter 3 dvojezične in podobno tudi na šolah lavantinske škofije, a še nadaljnje je že pripravljal Primic v Gradcu, o čemer bom pa tudi govoril še pozneje.

Vsaj vsi vodilni koroško-štajerski slovenski preporoditelji so stali prve čase zvesto ob strani Avstrije, le o Schneiderju, ki je bil tedaj kaplan v Štebnju v Zilji, vemo, da je prišteval Napoleona med največje dobrotnike Slovencev, in kaj verjetno je, da je simpatiziral s Francozi tudi Grundtner. Jarnik, tedaj kaplan v Čajnčah nad Celovcem, je ob pričetku vojne l. 1809 klical vse evropske narode v boj proti Napoleonu in pel:

»Moči evropejski rodovi napnite,
Stoletnikov let vam svoj jarem preti,
Raztrgajte ketine gnusne hlapčije,
Da mirno podnebje vam srečo deli.«

In ko je bila potem s schönbrunnskim mirom njegova Ziljska dolina odtrgana od Avstrije ter z vso Gornjo Koroško prideljena Iliriji, je v pesmi »Na mojo domovino« žaloval:

»Kdar jes gori k vam pogledam,
Solze meni pertečó,
Kir jes vidim, da vas k čedam
Ptujam zdej perdružijo.«

Enako je naravnost mrzil Francoze, po vsej priliki iz verskih razlogov, tudi Primic, ki je tvoril tedaj dušo slovenskega kroga v Gradcu. V svojih pismih jih je večkrat zbadljivo nazival »Petelince«, vendar je bil tudi on ves srečen, ko je slišal, kako se v Iliriji uvaja slovenščina v šole. V pismu z dne 11. VIII. 1810 je pisal Vodniku v Ljubljano: »Že gledam vzradoščen v duhu, kako se bori naša literatura za prvenstvo z oholo, vendar le po literaturi Petelincev posneto literaturo prepirljivih Germanov. O che gusto! Moji slovenski tovariši se tega silno vesele.«

Seveda pa koroškim in štajerskim Slovencem nista mogli dolgo ostati neopaženi skrb, ki so jo posvečali Francozi slovenščini v Iliriji, in pa silna delavnost, ki jo je lahko razvijal v Ljubljani Vodnik. Pri Jarniku ne najdemo v naslednjih letih nobenih osti več proti Francozom, Primca je pa Vodnikova »Ilirija oživljena« — navzlic njeni vnemi za Napoleona — tako navdušila, da je dne 29. XI. 1811 pisal pesniku v Ljubljano: »Nepopisno je bilo navdušenje, v katero sem na mnogih krajih spravil pri zabavnem pirovanju vesele Bahove bratce, ko sem jim ob njihovem splošnem odobravanju pel vašo ‚Ilirijo oživljeno' — ničesar si nisem tedaj bolj želel, kot da bi bili navzoči kot neviden gledalec in poslušalec«.

Očitno je, da je preporodni plamen, ki se je dvigal za časa Ilirije v Ljubljani, ogreval in vnemal na eni strani še maloštevilne rodoljube po Spodnji Koroški in po Štajerski, a na drugi strani služil tudi Avstriji za glasen opomin, da se tudi ona vsaj sedaj zavé svojih dolžnosti nasproti tistim Slovencem, ki so še ostali v njenih mejah. Pri graškem guberniju je bil že l. 1803 postavljen za gubernijskega svetnika in poročevalca o verskih ter študijskih zadevah češki duhovnik J. A.

Jüstel. Z njim je že kmalu prišel v stik mladi J. N. Primic, doma iz Šmarja na Dolenjskem (* 1785), ki je dospel jeseni l. 1807 študirat pravo na graško vseučilišče. Poln romantičnega in preporodnega navdušenja je začel že jeseni l. 1808 dopisovati s svojim bivšim učiteljem na ljubljanski gimnaziji V. Vodnikom in leto dni zatem še s Kopitarjem. Vodnikove »Pesmi za brambovce« so ga opogumile, da je začel že spomladi l. 1809 še sam pesnikovati, toda že konec istega leta ga je pregovoril Kopitar, naj se loti jezikoslovja; in ko se je potem poleti l. 1810 mudil na Dunaju, je pri Kopitarju pazno prebral rokopis skoro vse Japljeve slovnice, ki ga je imel tedaj Kopitar. Jeseni l. 1810 je dovršil Primic pravo in že naslednjo spomlad mu je preskrbel Jüstel mesto knjižničarja v graški licejski knjižnici.

Primic ni imel mnogo jezikovnega daru, zato pa tem več navdušenja in smisla za organizacijo preporodnega dela in po vsej priliki je sprožil ravno on pri Jüstlu misel, naj bi ustanovili v Gradcu stolico za slovenski jezik; vsaj Kopitar je dne 5. II. 1812. pisal Zoisu, da je »vendar on (namreč Primic) izposloval slovansko stolico v Gradcu«. Jüstel je Primčevo misel takoj osvojil in, čeprav je bil tedanji graški škofijski šolski nadzornik Hausenhuttl proti njej, je Jüstel vendarle dne 4. VII. 1810 naslovil na graške stanove dopis, v katerem je poudarjal: »Za dve petini štajerskega prebivalstva je slovenski jezik materinščina. Duhovni pastir, službujoč pri Slovencih, mora, tam službujoči gospodarski in politični uradnik pa naj bi njihov jezik dobro znal. Znanje tega jezika je važno zaradi njegove sorodnosti z ostalimi slovanskimi narečji posebno iz tega razloga, ker ta jezik govori velik del avstrijskemu žezlu podvrženih narodov. In vendar je razvoj

tega jezika zelo, in z njim tudi razvoj štajerskih Slovencev večidel zanemarjen. Doslej so se morali ravno iz jezikovnih razlogov večkrat jemati uradniki iz Kranjske.«

Stanovski odbor je ta predlog sprejel, »ker je bila ustanova take stolice za štajersko zemljo, v kateri posedujejo najrodovitnejšo zemljo štajerski Slovenci, že davno, a sedaj, ko se je Ilirija izgubila, še mnogo večja potreba... Tudi naj se tukaj izreče želja, da bi se pri tej ustanovi gledalo posebno na to, da se mladeniči temeljito in za prihodnje svoje znanje dovoljno naučé tega jezika, za kar je gotovo treba večletnega pouka in mnogo praktičnega vežbanja v govorjenju«. Iz teh razlogov je potem tudi štajerski deželni zbor dne 30. XI. 1810 sklenil, da se določi za učitelja slovenščine plača 500 gld, od katerih bi nosili stanovi polovico (učitelji za francoščino, italijanščino in angleščino so imeli tedaj po 300 gld, a ti so lahko zaslužili še izven službe). Opozoriti je pa treba na to, da je spadala tedaj celovška kresija h graškemu guberniju in je tvorila s tem nekak sestavni del Štajerske, zaradi česar moramo pod sklicevanjem na Štajersko to razumeti vedno tudi vključno s Spodnjo Koroško. Razen tega je Spodnjo Koroško močno vezala s Štajersko še lavantinska škofija — v tedanji obliki in obsegu.

Graški stanovi so se torej dobro zavedali, da so štajerski in koroški nujno potrebni slovenščine vešči duhovniki in uradniki, ki jih tedaj ni bilo več mogoče dobivati iz Kranjske. Spričo tako ugodnega mnenja stanov je Jüstel potem dne 15. XII. javil ta predlog dvorni študijski komisiji na Dunaju in ga tu utemeljeval predvsem s potrebo slovenščine zmožnih uradnikov, ker da povzroča njihovo neznanje tega jezika veliko škodo. Šel je še dalje ter predlagal, naj se tudi v Celovcu in v Mariboru namestita

dve učni moči, ki bi za primerno nagrado poučevali slovenščino.

Glede na te predloge je vlada potem spomladi l. 1811 odredila, naj se poizve še za mnenje drugih izvedencev. Graški gimnazijski ravnatelj Rainer je menil, naj se ustanovi slovenska stolica na pravni fakulteti, a še bolje bi bilo, če bi se ustanovila še na celjski gimnaziji in na mariborskem liceju. Podobno stališče je zavzel tudi ravnatelj graškega bogoslovja S. de Pretis, dočim je bil ravnatelj graške pravne fakultete proti njej, češ da slovenščina še ni dovolj razvita in naj se zato rajši pospešuje pouk nemščine v ljudskih šolah. Tudi že imenovani Hausenhutl se je vnovič izrekel proti stolici za slovenščino v Gradcu, pač je pa tudi on predlagal, da bi naj kak profesor poučeval slovenščino v Celju in v Mariboru.

Končno je bil ves spis meseca aprila predložen cesarju in ob tej priliki je Jüstel predlagal, naj se ustanovi slovenska stolica poskusno za tri leta s plačo 250 gld, ki so jo voljni prispevati stanovi, obenem je pa vnovič poudarjal, da je kresijskim fizikom (zdravnikom), pravnikom, gospodarskim in drugim uradnikom na Štajerskem in na Koroškem znanje slovenščine neprimerno potrebnejše nego znanje francoščine ali italijanščine, razen tega pa je še dodal, da tudi glavni šoli v Mariboru in v Celju ne uspevata ravno zato, ker delujejo na njih zgolj osebe, ki znajo samo nemško.

Te razloge je moral upoštevati tudi cesar in je meseca julija l. 1811 odobril ustanovitev slovenske stolice na graškem liceju, nakar so potem stanovi že naslednji mesec razpisali mesto profesorja zanjo. Za to mesto so se potegovali trije, med njimi tudi Primic, ki je bil (morda celo na Kopitarjevo priporočilo) dne 19. II. 1812 imenovan in začel dne 30. IV. 1812 predavati. Ta-

koj po nastopu svojega mesta je pisal tudi celovškemu kresijskemu glavarju Fradanecku in ga prosil, da bi opozoril duhovščino svoje kresije na obstoj nove stolice, kar je ta tudi res storil. Tako je prišlo do ustanovitve prve stolice za slovenščino v Avstriji.

Mirno lahko trdimo, da je šele francoska jezikovna politika v Iliriji tudi Avstrijo bolj ali manj prisilila, da se je začela tudi ona ozirati na jezikovne potrebe Slovencev, ki so ostali še v njenih mejah po odcepitvi pokrajin, iz katerih so nastale »Ilirske province«.

Nobenega vpliva pa niso imele druge svoboščine, ki so jih prinesli Francozi v Ilirijo, na reakcionarni policijski režim cesarja Franca I. v Avstriji, temveč so ga obratno samo še poostrile. Ta je tvoril že poprej osrednjo značilnost vse avstrijske vladavine in je šel tako daleč, da so l. 1806, poleg nekaterih drugih osebnosti, osumili nezanesljivosti celo celovškega policijskega ravnatelja L. Pausingerja. Tedanji celovški kresijski glavar baron Rechbach je nato dne 7. XI. poročal na Dunaj, da opazuje Pausingerja tudi sam že več let, vendar ni mogel odkriti doslej še ničesar. Res je, da Pausinger večkrat zahaja k baronu Herbertu, ki se pa zlasti po smrti grofa Eggerja bavi predvsem s preizkušanjem novih poljedelskih strojev. Pač mu je pa Pausinger povedal, da zahajata k Herbertu dva francoska častnika, ki sta bila prejšnjo zimo, za časa francoske okupacije, nastanjena v Herbertovi hiši. Zvedel je tudi, da je bil Herbert poprej republikanskega ali vsaj »novofilozofskega« mišljenja, zaradi česar je imel na ukaz prejšnjega deželnega glavarja grofa Wurmbranda dve hišni preiskavi in so mu bili ob tej priliki zaplenjeni vsi papirji, vendar ni bilo mogoče odkriti iz njih nobenih »mahinacij«. »Ne neutemeljeno pa je bila njegova

hiša razvpita za shajališče ljudi, katerim se prisoja dvoumno mišljenje. Kantovo filozofijo so proučevale tam celo ženske.«

Prej omenjena francoska oficirja sta bila Verdier in Montlibaut in sta povzročala oblastem velike preglavice. Ko je potovala jeseni l. 1806 baronica Herbert na Dunaj, sta jo baje preoblečena spremljala tudi ta dva častnika, toda po vsej priliki sta se zanimala le za mlado Herbertovo hčerko. Čeprav se je bil Herbert v teku zadnje vojne pokazal za neoporečnega domoljuba, pa vendarle ni imel miru pred policijo, ki mu je bila stalno za petami.

*

Kakor smo že slišali, se je l. 1808—09 pripravljala Avstrija na vse kriplje na novo vojno s Francozi. V ta namen je skušala vlada z največjo domoljubno propagando dvigniti tudi majhno patriotično moralo svojih narodov, a najvažnejšo njeno vojno pripravo so tvorile cele armade policistov in ovaduhov, katere so vzdrževali po vseh občinah (v Celovcu je dobival n. pr. kanclist Pecharz po 10 gld mesečno nagrade, da je hodil prisluškovat po gostilnah).

Pravi medeni tedni za vse ovaduhe so se pa začeli z vojno l. 1809. Na Koroško je bil poslan še poseben neimenovan policijski ovaduh, ki je v začetku meseca maja prepotoval vso deželo in predložil potem dunajskim policijskim oblastem obširno poročilo, v katerem je brez vsakršnih dokazov denunciral vse križem. Posebno je vzel na piko člane nekdanje celovške framasonske lože. Med prvimi je seveda tudi on ovadil barona Herberta, a razen njega potem še celo vrsto drugih: barona Benaglio, Dreerja, kapelskega dekana Mičain njegovega kaplana M. Koprivnika, podljubeljskega beneficiata K. Prioliča in celo samega grofa Enzen-

berga i. dr., iz Beljaka pa bivšega župana J. J. Mayerja in že znanega nam bogataša Pobenheima, ki da sta se baje izrazila, da se Koroška ne bo nikoli več vrnila pod avstrijsko oblast.

Verjetno je potem izdal ravno v zvezi s to ovadbo predsednik dvornega policijskega urada (nekak policijski minister) baron Hager takoj ob odhodu Francozov iz Spodnje Koroške kresijskemu glavarju Fradanecku, predsedniku deželnega sodišča grofu Ulmu in škofu Salmu naročilo, naj mu poročajo o vedenju prebivalstva za časa francoske okupacije, in sicer tako, da navedeni niso vedeli drug za drugega. Ohranjeni sta nam le prvi dve poročili. Od teh je najdostojnejše poročilo kresijskega glavarja, datirano z dnem 1. II. 1810. V njem je javljal, da mu glede osumničenih oseb ni znan niti en primer, da bi poskušal kdo hujskati k odpadu od države in tudi ne ve, da bi bil kdo, razen dekana Miča, kdaj član kake »tajne družbe« (t. j. framasonske lože). Glavar sicer smatra, da si ovaduh ni upal predložiti svojega poročila brez vsakršnih dokazov, vendar on ne veruje, da bi bili osumljenci res protidržavnega mišljenja. Nato je podal svoje mnenje o vsakem posameznem osumljencu, pišoč:

1. Baron Herbert je bil vedno posebnež, izza francoske revolucije je pa veljal za jakobinca in izdajalca. »Velja za nevarnega, ker živi drugače kot drugi ljudje. Je brez vsakega vpliva na ljudstvo in ga tudi ne išče«. Nagiba h kozmopolitizmu, je dobrega srca, »njegov um je pa labirint«. Za časa vojne je imel od vseh prebivalcev on največ škode, ker so Francozi podrli več njegovih stavb. Že 20 let velja za nevarnega, toda vse dosedanje preiskave proti njemu so pokazale, da je le nenevaren posebnež.

2. Baron Benaglio je eden najbolj trapastih ljudi v deželi in nihče ni dalje od kakih nevarnih namenov kot on.

3. Ignac pl. Dreer nagiblje k zasmehljivosti, sicer je pa boječ človek in pravo nasprotje kakega revolucionarja.

4. Fr. pl. Platzer je podoben prejšnjemu (baronu Dreerju).

5. Dekan Mič v Kapli je učen mož in za podeželskega duhovnika finejše izobrazbe. Ne kaže, da bi se v kaki družbi izražal drzno in še manj mi je znano, da bi skušal kakor koli slabo vplivati na ljudstvo. Kot duhovnik je bil poprej obdolžen svobodoumnejših nazorov in je izdal majhno brošuro proti romanjem, toda z lastnim zgledom pospešuje procesije in praznike, da bi se prikupil ljudstvu.

6. Njegovega kaplana Mih. Koprivnika (Kopeinigg) osebno ne poznam, a gener. vikar Pavlič trdi, da je to miren, ljubezniv, bolehen, mlad mož, ki ga konzistorij ceni.

7. Manj priljubljen pri konzistoriju je podljubeljski kurat K. Priolič. Njegovo obnašanje ni bilo ne skromno in ne urejeno, vendar kakih pritožb proti njemu doslej še ni bilo. Manjše zaupanje proti njemu pa izvira iz njegovega značaja in ne iz kakih protidržavnih nazorov.

8. Bivši beljaški župan Mayr je bogat trgovec, ki je pa za časa sovražne invazije mnogo trpel in se po njegovem (Fradaneckovem) mnenju ni v ničemer pregrešil.

9. Vitez Pobenheim je znan domoljub in so se mu okupacijske oblasti jako laskale kot najbogatejšemu

možu v deželi. Kot velik zemljiški posestnik teh laskanj ni zavračal, kar pa je seveda deloma razumljivo in mu zato tega ni zameriti.

Po Fradaneckovem mnenju se je ovaduh motil vsaj glede framasonske prireditve[11] o kresu pri generalu Rusci. Tedaj so bile povabljene le tri osebe, in sicer predsednik apelacijskega sodišča grof Enzenberg, apelacijski svetnik Blažič in višji rudarski asesor Gundersdorf. Slednja dva sta iz strahu pred Rusco res šla tja, a sta takoj izjavila, da sta se zaradi avstrijskih postav odrekla framasonstvu, nakar so ju precej nevljudno odslovili. Izredno ljubeznivo je pa sprejel Rusca grofa Enzenberga, toda njegov obisk je zakrivil on (Fradaneck), ker mu je obisk sam priporočil ter ga celo prosil in enako tudi policijski ravnatelj Pausinger. Neudeležba bi namreč Rusco razjarila in bi trpela za to vsa dežela; če se je pa odzval, je bilo to vsem v prid. Rusca se mu (Fradanecku) je že večkrat pritoževal in mu celo grozil, ker občinstvo ne poseča gledališča in se tudi sicer izogiba Francozov, kar smatra za sovražnost; on (Fradaneck) ga je po vsem tem le s težavo potolažil. Enzenbergovo neudeležbo bi smatral Rusca za očitno žalitev in bi se znesel potem nad vso deželo. Želel je tudi izvedeti, kaj se bo tam govorilo. Udeležbo je Enzenbergu svetoval tudi gener. vikar Pavlič, ki je častivreden in nad vsak dvom vzvišen mož. Na slavnosti je bil le neki čisto kozmopolitski govor, ničesar se pa ni govorilo proti vladi ali morali, sicer je pa itak Enzenberg sam napisal o tem obširno poročilo in ga izročil

[11]) Kaka celovška civilna framasonska loža v tem času ni obstajala, temveč je šlo tu vsekakor za prireditev francoske oficirske lože, kakršne so obstajale tudi tukaj v francoski armadi (bilo jih je nad 400).

policijskemu ravnatelju. H koncu svojega poročila je Fradaneck prosil, naj se ne kali mir in čast zaslužnih državljanov zaradi neosnovanih ovadb. On pozna izza zadnje okupacije le enega, ki je zakrivil veleizdajska dejanja, in sicer protestantskega pastorja iz Št. Ruperta pri Beljaku. Ta je pazno opazoval vsa gibanja avstr. čet in jih javljal sovražniku (Francozom), zato bi ga bil on (Fradaneck) dal že zapreti, a je postal medtem ilirski državljan.

Grdo ovaduško poročilo je pa poslal dne 15. II. 1810 na Dunaj predsednik deželnega sodišča grof Ulm. V njem je ovajal in sumičil vse križem zaradi obnašanja za časa zadnje okupacije, a je celo sam dejal, da »je težko podati dokaze« in da iz lastnega opazovanja sploh ne ve mnogo, temveč javlja le, kar »se sliši«: že več let da so dnevno sestanki »sumljivih individuov« v Schlieberjevi in Haslingerjevi gostilni, kjer beró inozemske časopise in proslavljajo vse, kar je francoskega, a vse domače naredbe sovražno obglodajo. Najglasnejši udeleženci teh sestankov so protokolist apelacijskega sodišča A. Scherzer, advokat dr. Knapp, dr. Schlieber, dr. Pistotnik, inšpektor grofa Eggerja Grundtner, prof. Lenz, učitelj jezikov Girot, revizor Dutwar, J. Mayer, krčmar Schlieber i. dr. Podobni sestanki so tudi v hiši barona Herberta, kjer se zbirajo »subjekti iz tovarne«, brata Moro iz Vetrinja, baron Kaiserstein, steniški oskrbnik Nussbaumer, kresijski komisar Glaunach, Ign. pl. Dreer, Eggerjev nadzornik dr. Rabič, dr. Forčnik, dr. Burger in deloma tudi policijski ravnatelj Pausinger. Posebno pada v oči Pausinger, čeprav je bil že ponovno opozorjen na to družbo, ki je zadnji dve leti proslavljala francosko ustavo. Splošno znano je, da so si protokolist Scherzer, dr. Knapp, Dreer, J. Mayer, dr. Pistotnik, brata Moro i. dr. še pred zadnjo vojno dovo-

ljevali nedopustne izjave proti organizaciji domobrancev in da so načrtno spodkopavali pri ljudstvu zaupanje v našo armado, oblasti in vladarja ter z odkritim veseljem napovedovali sovražno okupacijo. Med zasedbo so si dovoljevali ti ljudje »ogorčene opazke proti naši blagodejni ustavi«, zagovarjali so vse ukrepe tujih tlačiteljev in razširjali upanje, da se Koroška nikoli več ne povrne pod avstrijsko oblast. Vsi dobromisleči državljani so se teh ljudi izogibali in jim prepovedovali vstop v njihove lokale. Dr. Knapp, J. Mayer in tovariši so se v javnih gostilnah izražali tako, da so zbujali celo ogorčenje tam navzočih francoskih častnikov. Herbertova hiša je ob umiku naše armade pomagala ropati naša skladišča moke in prirejala slavnosti francoskim častnikom, zlasti kadar so prišle slabe vesti o naši armadi. S Herbertom sta v tem tekmovala brata Moro, služila generalu Rusci za kurirja in prva razširjala vesti o nesrečni bitki pri Wagramu, še preden so Francozi sami izvedeli o njej. Vse to je splošno znano. Oni so vso vojno klevetali celo najvišje osebnosti naše armade in navdušeno odobravali vsak francoski uspeh. Beljaški župan je za časa umika naše vojske skrival v kleti ujetega sina francoskega generala Grouchija, graščak Platzer je izročil Francozom več naših vojakov, baronica Benaglio je pa skrivala v svoji fužini v Podljubelju tri francoske častnike. Glede dekana Miča in podljubelskega kaplana ni bilo mogoče ugotoviti kakih določenih dejanj; prvi le velja za jako zoprno mislečega in je vnet pristaš hiše barona Kaisersteina. Protokolist Scherzer je jako sumljiv, J. Mayer je »brez načel in brez morale«, dr. Knapp je »slab in len advokat, a divji občudovalec francoskih novotarij«. Nadzornik Grundtner, kateremu je bila pred nekaj leti naklonjena zlata svetinja, je kot graščinski uradnik znan po svojih zmožnostih in bi po vseh priča-

kovanjih po najvišjem odlikovanju ne bil primeren, da bi bil omenjen v tej družbi. Advokat dr. Schlieber je v moralnem pogledu pod kritiko«, knjižni revizor Dutwar je »brez vsake moralne vrednosti«, J. Dreer je »divji občudovalec vseh novih načel«, dr. Burger, profesor agronomije, je že dolgo znan kot pristaš enakih načel, francoski jezikovni učitelj Girot je bil l. 1805—06 deloma v deželni, deloma v francoski službi, stanovski plesni učitelj Scio je na sumu, da je marsikaj izdal francoskim oficirjem, sicer je pa »brez vsake nravstvenosti, najslabšega mišljenja in skrajno nevaren mladini«, prof. Lenz je bil že od nekdaj oznanjevalec vseh francoskih nazorov in enako tudi upokojeni prof. Rotter. Tudi prof. Gärtner spričo svojih nazorov nikakor ni primeren za podravnatelja duhovnišnice. Emigrantski duhovnik Freno se mudi včasih tu v deželi, včasih pa v Franciji in tega, le denarja lakomnega človeka so uporabljale naše oblasti za zaupnega tolmača. Bivši Eggerjev obratni ravnatelj in njegova žena sta si dovoljevala čudne izjave, advokat dr. Okorn je živel nekaj let v Parizu in je ves vnet za vse francosko. V to družbo spadajo skoro vsi tukajšnji advokati in žal tudi apelacijski svetnik Rainer. Upa, da je s tem kolikor toliko ustregel naročeni nalogi, a da točnejših podatkov ni mogel zbrati, da ne bi vzbujal pozornosti.

Končno je grof Ulm po imenu navedel še celo vrsto oseb, ki da bi mogle dati še podrobnejše podatke, obžaloval je, da je toliko nezanesljivih ljudi nameščenih pri deželni upravi, in med nezanesljivimi ponovno zopet navajal Grundtnerja, dr. Forčnika in dr. Okorna, na katere da je treba zelo paziti.

Izrazito ovaduški značaj tega Ulmovega poročila je očiten, vendar nam na drugi strani vsekakor priča, da je bilo avstrijsko domoljubje, o katerem nam tako radi

pripovedujejo nekateri koroški nemški zgodovinarji, skoro vse tedanje vodilne celovške družbe na kaj steklenih nogah. Označeni avstrijski policijski in ovaduški sistem se pa seveda tudi po normalizaciji prilik ni prav nič omilil, temveč je bil raztegnjen celó na francosko Ilirijo in je pazno zasledoval vse življenje tam. V Ljubljani je vzdrževala dunajska vlada posebnega svojega špijona S. Kremnizerja in enako menda tudi po vseh drugih večjih krajih Ilirije. Ti ovaduhi so povsod iskali prilike, da bi videli, slišali ali našli kaj sumljivega, kar bi mogli poročati.

Poročila teh ovaduhov je zbiral v Gradcu bivajoči špijon Hannappel in jih pošiljal potem dunajskemu policijskemu ravnatelju. Večina teh poročil je šla preko celjskega kresijskega glavarja. Posebno budno so ti ovaduhi nadzorovali delovanje framasonskih lož in iz Ljubljane je bil poslan dne 14. I. 1813 preko Celja v Gradec tudi seznam njenih članov, dne 24. VII. pa potem še dodatni seznam. Po odhodu Francozov so avstrijske oblasti začele seveda nemudoma s preganjanji tudi vseh ilirskih ovadencev, o čemer bom pa obširneje govoril v enem izmed sledečih poglavij.

*

Ako bi hoteli za dobe Ilirije na kratko posneti položaj tistih Slovencev, ki so ostali še nadalje pod avstrijsko oblastjo, torej tudi na Spodnjem Koroškem, bi mogli reči, da je bil ta gospodarsko izredno slab, mnogo slabši nego Ilirije, da se ni storilo tu za kmečke podložnike prav nič in da je še nadalje vprav cvetel predvsem reakcionarni policijski in ovaduški sistem; pač pa je storil pod vplivom Ilirije krepke korake naprej slovenski preporod; zato je bila sedaj tudi Avstrija prisiljena, da je začela v večji meri upoštevati slovenščino v šolah.

V teh letih sta se razvili tudi med avstrijskimi Slovenci dve močni preporodni središči, namreč v Celovcu z Jarnikom na čelu in v Gradcu s Primcem, ki sta – tesno naslonjena na Ljubljano – tudi intenzivno sodelovali. Toda tudi o tem bom podrobneje govoril še pozneje.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
COBISS
0000222199

Narodna in univerzitetna knjižnica - Ljubljana